

Resonemus pariter – 2.

Műhelytanulmányok a középkori zenetörténethez
Studies in Medieval Music History

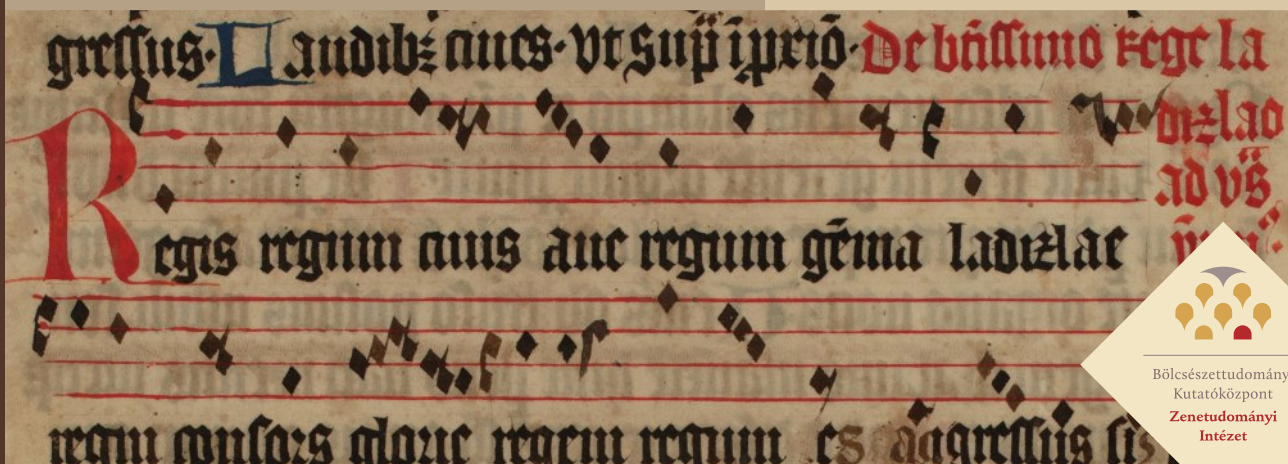
SZOLIVA GÁBRIEL

Hymnuale ecclesiae Zagrabiensis

Hagyománytisztelet és egyéni alakítás
a zágrábi székesegyház 15. század eleji himnáriumban

Traditionalism and Innovation
in the Early 15th-Century Hymnal of Zagreb Cathedral

Tradicionalni i novi elementi
u himnariju Zagrebačke katedrale s početka 15. stoljeća

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Zenetudományi
Intézet

RESONEMUS PARITER 2

HYMNUALE ECCLESIAE ZAGRABIENSIS

RESONEMUS PARITER
Műhelytanulmányok a középkori zenetörténethez
Studies in Medieval Music History
2.

HYMNUALE ECCLESIAE ZAGRABIENSIS

(Metropolitanska knjižnica Zagrebačke nadbiskupije, MR 21)

Hagyománytisztelet és egyéni alakítás a zágrábi
székesegyház 15. század eleji himnáriumában

Traditionalism and Innovation in the Early 15th-Century
Hymnal of Zagreb Cathedral

Tradicionalni i novi elementi u himnariju Zagrebačke
katedrale s početka 15. stoljeća

Közreadja / Edited by / Uredio

SZOLIVA Gábrriel OFM

Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Zenetudományi Intézet
Régi Zenetörténeti Osztály

Research Centre for the Humanities, Institute for Musicology
Department of Early Music

2019

AZ NKFI ALAPBÓL
MEGVALÓSULÓ
PROJEKT

Készült a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal 120643 számú kutatási pályázata, valamint az MTA KFB-072/2019 számú Könyv- és Folyóirat-kiadási pályázata támogatásával. A szerző kutatásait a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoportjában végezte. / Supported by the Hungarian Academy of Sciences (project nr. KFB-072/2019) and the National Research, Development and Innovation Office (project nr. 120643). The author completed his research as a member of the Church Music Research Group of the Liszt Ferenc Academy of Music, Budapest. / Objavljeno uz podršku Mađarske akademije znanosti (broj projekta KFB-072/2019) i Ureda za nacionalno istraživanje, razvoj i inovacije (broj projekta 120643). Svoje istraživanje autor je obavljao u istraživačkom timu za crkvenu glazbu Muzičkog sveučilišta Franz Liszt u Budimpešti.

Angol fordítás / English translation: CZINEGE Ádám Balázs

Horvát fordítás / Hrvatski prijevod: KOVÁCS Lea

Nyelvi lektorok / Text revised by / Lektura:

Ann BUCKLEY, WHITEHOUSE Domonkos OFM, Jurij SNOJ, Stanislav TUKSAR

Rendi előjárói engedéllyel (Ikt. sz.: 17/2020)

With the permission of the religious superior (reg. number: 17/2020)

Uz odobrenje poglavara reda (ur. broj: 17/2020)

© Szoliva Gábriel

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Zenetudományi Intézet, 2019

© Research Centre for the Humanities, Institute for Musicology, 2019

© Centar za humanistička istraživanja, Institut za muzikologiju, 2019.

www.zti.hu

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a zágrábi érsekség (Zagrebačka nadbiskupija, Nadbiskupski duhovni stol) és a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve. / All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording, or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the Zagreb Archbishopric and the publisher. / Sva prava pridržana. Preslikavanje i umnožavanje ove publikacije ili njezino pohranjivanje u sustavu za obradu podataka nije dozvoljeno bez prethodnoga pisanog odobrenja Nadbiskupskoga duhovnog stola Zagrebačke nadbiskupije i nakladnika.

A szerkesztő előszava / The Editor's Preface

Örömmel adjuk a szakma és az érdeklődők kezébe frissen indult *Resonemus pariter* kiadványsorozatunk második kötetét. A Szoliva Gábriel monográfiájával közreadott középkori forrás, a zágrábi érseki könyvtár 15. század eleji himnáriuma mintegy háromnegyed százada foglalkoztatja a magyarországi könyv-, liturgia- és zenetörténeti kutatás művelőit. A kézirat feldolgozása és faksimile kiadása másfelől tökéletesen illeszkedik az első *Resonemus*-kötet előszavában megfogalmazott tárgymódszertani koncepcióhoz, hiszen egy középkori liturgikus-kottás forrást elemez és értékeli a teljesség igényével, rendelkezésre bocsátva annak tudományos kommentárral kísért hasonló kiadását és átírását. A közreadott forrás jellegéből, mai helyzetéből, történeti-diplomáciai beágyazottságából fakadóan ugyanakkor kötetünk különlegesnek mondható. A tanulmányt eredetileg tervezett kétnyelvű (magyar–angol) megjelenítése helyett ugyanis három nyelven adjuk közre: magyarul, angolul és horvátul, eleget téve ezzel a himnáríum tulajdonosa, a zágrábi érsekség kérésének. Horvát és magyar kollégáink fáradozásának köszönhetően – a fordítás nehézségeit legyőzve – a kiadvány végül elkészült, s háromnyelvűségével reményeink szerint egyfajta sajátos küldetést is teljesít: egy olyan folyamatot indíthatunk el általa, melynek során középkori és kora újkori zenei kéziratok közös, mindkét ország kutatóinak együttműködésével történő föltárása és közreadása valósulhat meg.

It is with great pleasure that we make available to musicologists and other interested specialists the second volume of our newly launched series, *Resonemus pariter*. The medieval musical source that Gábriel Szoliva's monograph presents to us is an early 15th-century hymnal kept in the Metropolitan Library of the Zagreb Archbishopric. This hymnal has been of great interest to codicologists, liturgists and music historians for about three-quarters of a century. Furthermore, this study and facsimile edition accords perfectly with the methodological approach that is formulated in the first volume of the *Resonemus* series. The author analyses and evaluates the medieval liturgical manuscript with great thoroughness, providing a facsimile edition that includes a musical transcription of the hymns and a detailed scholarly commentary. Given the character of the source, its current state of preservation, its complex historical embeddedness, this work is very special indeed. Instead of the originally planned bilingual edition in Hungarian and English, we have published the monograph in three languages (Hungarian, English and Croatian), as requested by the Zagreb Archbishopric, the owner of the hymnal. Thanks to the efforts of our Hungarian and Croatian colleagues, we have finally been able to overcome the translational challenges and to complete the trilingual edition. Hopefully, it will initiate a co-operative endeavour that would involve researchers from both Hungary and Croatia in the study and publication of musical manuscripts from the medieval and early-modern periods.

CZAGÁNY Zsuzsa

Metropolitanska knjižnica u Zagrebu najvrjednija je crkvena knjižnica u Hrvatskoj. Njezini počeci sežu u 11. stoljeće kada Zagreb postaje biskupija. Njezin bogati fond knjiga, rukopisa i grafika nastao je iz ostavština biskupa, kanonika i svećenika te kupnjom Valvasorove knjižnice i zbirke grafika.

Danas broji oko 150 srednjovjekovnih rukopisa, oko 250 inkunabula, 1300 naslova iz 16. stoljeća, oko 2500 naslova poznate Valvasorove knjižnice. U njoj se čuva vrlo vrijedna Valvasorova zbirka starih grafika (najveća u Hrvatskoj). Vrijedna je zbirka zemljopisnih karata i atlasa, kao i zbirka hrvatskih knjiga, te 300 tzv. metropolitanskih prigodnica itd.

U njoj možemo upoznati različite vrste pisma, gotovo sve jezike, vrlo lijepe, skupe i umjetnički izrađene uveze pojedinih rukopisa i knjiga. Pravo bogatstvo su mnogi rukopisi s mnogo minijatura iluminacija i drugih ukrasa.

Uz teološke, u Metropolitani nalazimo i knjige svih znanstvenih disciplina do 20 stoljeća (filozofija, medicina, astronomija, zdrava prehrana, vojništvo itd.).

Sve ovo gradivo je inventarizirano, sve kataloški obrađeno, objavljeni su reprinti i faksimil pojedinih knjiga i rukopisa. Najvrjedniji su rukopisi digitalizirani, mnoge su knjige restaurirane itd. Vodi se briga o cjelokupnoj zaštiti ove vrijedne knjižnice. Ipak sve je to premalo. Zato ovaj rad ima posebnu vrijednost! Ova studija baca puno svjetla na vrijedan himnual (MR 21) o kojem je do sada premalo toga poznato. U svakom slučaju ovaj rukopis postaje sada pristupačan stručnjacima, naročito liturgičarima i glazbenicima. To je i pravi smisao ovakvih znanstvenih radova i istraživanja: približiti tekst čitaocima, omogućiti lakše istraživanje i sigurnije zaključivanje! Potrebno nam je još takvih radova!

Zato moje iskrene čestitke autoru, suradnicima i izdavaču!

v.lč. *Vladimir MAGIĆ*

bivši voditelj Metropolitanske knjižnice Zagrebačke nadbiskupije

The Metropolitan Library of Zagreb is one of the most important ecclesiastical libraries in Croatia. Its origins go back to the period when Zagreb became a diocese in the 11th century. The library's rich collection of books, manuscripts and graphics were either donated by bishops, canons or priests or purchased from the private collection of Johann Weichard von Valvasor.

Today the library contains approximately 150 medieval manuscripts, 150 incunabula, 1300 titles from the 16th century, and around 2500 works that had previously been part of Valvasor's library. It also holds a valuable collection of graphics (the largest in Croatia) that Valvasor had acquired. Its collection of geographical maps and atlases is also of great value, as well as its Croatian books. There are also 300 "Metropolitan occasionals", as well as much else.

The library also possesses scripts in almost every language, as well as beautifully bound manuscripts and books that were produced at considerable expense. The most precious volumes contain a wealth of miniature illuminations and other decorations.

Apart from its holdings in theology, the library has books in all the academic disciplines right up to the 20th century (for example, philosophy, medicine and astronomy), as well as on more practical subjects, for example, warfare and dietetics.

The library's holdings have been inventoried, and catalogued; texts have been reprinted, and facsimiles made of old books and manuscripts. The most valuable manuscripts have been digitized, and many books restored. Every effort has been made to preserve the entire library as it now stands. All this is not enough, however; and there is still much to be done. This new publication is of special worth in this regard, for it sheds much light on a valuable hymnal held by the library (MR 21), about which little had been previously known. The manuscript can now be studied by experts worldwide, most importantly those working in the fields of liturgy and church music. This is indeed the principle purpose of academic publications such as this one: namely, to make available to specialists documents that had been difficult to access before, and also to provide facts and arguments concerning their origin, nature and purpose! We need more papers like this one!

My sincerest congratulations, therefore, to the author, his associates and the publisher!

Rev. *Vladimir MAGIĆ*

Former Head of the Metropolitan Library of the Archdiocese of Zagreb

Köszönetnyilvánítás és ajánlás / Acknowledgements and Dedication / Zahvale i posveta

Tanulmányom elkészítéséhez jelentős szakmai és emberi segítséget kaptam. Megkülönböztetett köszönet illeti Josip Bozanić eminenciás bíboros érsek urat a kiadás engedélyezéséért, és a zágrábi érsekség munkatársait, különösen Stjepan Razum és Vladimir Magić főtisztelendő urakat. Mirna Abaffynak és Emilia Domazetnek, a Metropolitanska knjižnica Zagrebačke nadbiskupije könyvtárosainak mély hálával tartozom a munkám során tőlük kapott, minden kutatói elképzelést felülmúló segítségükért. Köszönöm Andreja Dragojevićnek, a Hrvatski državni arhiv konzervátorának és restaurátorának a kézirat megtisztítását és fotózásra való előkészítését. Különösen hálás vagyok Czagány Zsuzsának, a BTK Zenetudományi Intézet Régi Zenetörténeti Osztálya vezetőjének, a *Resonemus pariter* sorozat szerkesztőjének tanulmányom kiadásához nyújtott szakmai segítségéért, a kötet végső lektorálásáért és a kiadás megvalósulásáért végzett fáradtságos munkájáért. Földváry Miklós Istvánnak, az ELTE Liturgiátörténeti Kutatócsoportja vezetőjének elsősorban témám tágabb összefüggéseit megvilágító észrevételeiért és az inspiráló szakmai eszmecserékért vagyok hálás, valamint átirásaim latin szövegének gondozásáért. Köszönet illeti Rozsondai Marianne könyvtörténészt a kézirat jelenlegi kötésének vizsgálatáért és a díszítmények szakértő elemzéséért. Marko Jerković és Hrvoje Beban kollégáimnak köszönettel tartozom szakmai tanácsaikért és a fordításban nyújtott segítségükért. Ugyancsak köszönet illeti tanulmányom fordítóit, Czinege Ádám Balázst és Kovács Leát, valamint a fordítás anyanyelvi lektorait, Ann Buckley-t, Whitehouse Domonkos ferences testvéremet, Jurij Snojt és Stanislav Tuksart, akik révén angol és horvát nyelven hozzáférhetővé válnak kutatásom eredményei. A kötet esztétikus és precíz kottagrafikájáért Meszéna Beátának vagyok hálás. Végül köszönöm ferences családomnak a munkámhoz nyújtott támogatást, biztatást, valamint zágrábi ferences testvéreimnek a kutatóútjaimon tőlük kapott szíves vendéglátást és önzetlen segítséget. A kötetet tisztelem és tanítványi hálám jeléül Szendrei Janka (1938–2019) emlékének ajánlom.

I have received substantial professional and personal help during the writing of this paper. I would like to express my special gratitude to His Eminence, Cardinal Josip Bozanić for the permission to publish this book, and to the staff of the Archdiocese of Zagreb, especially Reverend Fathers Stjepan Razum and Vladimir Magić. I am deeply grateful to Mirna Abaffy and Emilia Domazet, the senior curator and the librarian of the Metropolitan Library of the Archdiocese of Zagreb (Metropolitanska knjižnica Zagrebačke nadbiskupije): the help they offered to me during my work has been beyond everything I could have dreamt of as a scholar. I wish to thank Andreja Dragojević, the conservator-restorer of the Hrvatski državni arhiv, for cleaning and preparing the manuscript for photography. I am especially grateful to Zsuzsa Czagány, head of the Department of Early Music History of the Research Centre for the Humanities, Institute for Musicology, editor of the series *Resonemus pariter*, for the professional help she offered to me in the preparation for publication of the present paper, for final reading of the manuscript, and for her painstaking work in the realisation of its publication. I am grateful to Miklós István Földváry, leader of the Research Group of Liturgical History at the Eötvös Loránd University, Budapest, primarily for his illuminating comments about the wider context of my topic, for the inspiring professional discourse we have had, and for attending to my Latin transcriptions. I would like to say thank you to the book historian Marianne Rozsondai for her examination of the present binding of the manuscript and the professional analysis of its decoration. I am grateful to my colleagues, Marko Jerković and

Hrvoje Beban, for their professional advice and their assistance in translation. I am also grateful to the translators of the present study, Ádám Balázs Czinege and Lea Kovács, and the native readers of the translations, Ann Buckley, Dominic Whitehouse OFM, Jurij Snoj and Stanislav Tuksar, who have made it possible to access the results of my research in English and Croatian. I also thank Beáta Meszéna for the aesthetically pleasing and precise typing of the musical examples. Finally, I would like to express my gratitude to my Franciscan family for their support and encouragement, and to my Franciscan brothers in Zagreb for their warm hospitality and selfless help during my research trips. And as an expression of my respect and gratitude as one of her students, I dedicate the present volume to the memory of Janka Szendrei (1938–2019).

U izradi ove studije pružena mi je značajna stručna i osobna pomoć. Osobito sam zahvalan uzoritom kardinalu Josipu Bozaniću na odobrenju publikacije, kao i suradnicima zagrebačke nadbiskupije, posebno velečasnima Stjepanu Razumu i Vladimiru Magiću. Duboko sam zahvalan Mirni Abaffy i Emiliji Domazet, višoj kustosici i knjižničarki Metropolitanske knjižnice Zagrebačke nadbiskupije na pomoći koja nadilazi sva očekivanja istraživača. Zahvaljujem Andreji Dragojević, konzervatorici i restauratorici Hrvatskoga državnog arhiva na čišćenju rukopisa i njegovoj pripremi za fotografiranje. Osobito sam zahvalan Zsuzsi Czagány, voditeljici Odjela za povijest rane glazbe Instituta za muzikologiju Centra za humanistička istraživanja Mađarske akademije znanosti, urednici serije *Resonemus pariter* na stručnoj pomoći kod pripreme ove studije, završnoj lekturi i napornu radu u realizaciji ove knjige. Miklósu Istvánu Földváryju, voditelju Skupine za istraživanje povijesti liturgije Sveučilišta Loránd Eötvös prvenstveno sam zahvalan na opaskama kojima mi je rasvijetlio šire poveznice ove teme i inspirativnim stručnim razmjenama mišljenja, kao i na obradi latinskog teksta mojih prijepisa. Zahvalan sam povjesničarki knjige Marianne Rozsondai na reviziji sadašnjeg uveza rukopisa i stručnoj analizi ukrasa. Kolegama Marku Jerkoviću i Hrvoju Bebanu zahvalan sam na stručnim savjetima i pomoći u prijevodu. Također sam zahvalan i prevoditeljima ove studije, Ádámu Balázsu Czinegeu i Lei Kovács, odnosno lektorima prijevoda, Ann Buckley, Domonkosu Whitehouse OFM, Juriju Snoju i Stanislavu Tuksaru, jer su zahvaljujući njima rezultati mog istraživanja dostupni na engleskom i hrvatskom jeziku. Beáti Meszéna zahvalan sam na estetski izrađenoj i preciznoj grafičkoj notaciji. Na koncu zahvaljujem svojoj franjevačkoj obitelji na potpori i ohrabrenju za rad, kao i zagrebačkoj franjevačkoj braći na ljubaznu gostoprimstvu i nesebičnoj pomoći na mojim putovima istraživanja.

Ovu knjigu u znak velika poštovanja i učeničke zahvalnosti posvećujem uspomeni na Janku Szendrei (1938. – 2019.).

SZOLIVA Gábrriel OFM

Tartalom / Contents / Sadržaj

Bevezetés	11
1. Kutatástörténet és kodikológiai leírás	13
2. A halotti zsoltosma	20
3. A himnáríum	22
3.1. A himnáríum szerkezete	22
3.2. Sajátosan zágrábi tételek	23
3.3. Ciszterci hatást mutató tételek	33
3.4. Domonkos hatást mutató tételek	38
3.5. A szentek közös himnuszai (commune sanctorum)	48
3.6. A zágrábi himnuszahagyomány további jellegzetes tételei a későbbi forrásokban	54
4. Összegzés, liturgiátörténeti összefüggések	59
Introduction	65
1. Research History and Codicological Description	68
2. The Office of the Dead	76
3. The Hymnal	79
3.1. The Structure of the Hymnal	79
3.2. Special Zagreb-Style Chants	80
3.3. Chants Showing Cistercian Influence	90
3.4. Chants Showing Dominican Influence	96
3.5. The Common of Saints (commune sanctorum)	106
3.6. Further Chants Characteristic of the Zagreb Tradition in the Later Sources	112
4. Conclusions and Implications for the History of Liturgy	117

Uvod	123
1. Povijest istraživanja i kodikološki opis	125
2. Oficij za pokojne	132
3. Himnarij	134
3.1. Struktura himnarija	134
3.2. Posebne zagrebačke stavke	135
3.3. Stavke cistercitskog utjecaja	145
3.4. Stavke dominikanskog utjecaja	150
3.5. Zajednička slavlja svetaca (commune sanctorum)	160
3.6. Ostale karakteristične stavke zagrebačke tradicije himana u kasnijim izvorima	166
4. Sažetak, liturgijsko-povijesne poveznice	171
Rövidítések / Abbreviations / Kratice	177
Bibliográfia / References / Bibliografija	179
Függelék / Appendix / Prilog	185
Kadenciák / Cadences / Index kadenci	191
Mutatók / Indices / Kazala	193
Átírások / Transcriptions / Prijepisi	195
Faksimile / Facsimile / Faksimil	229

Bevezetés

A középkori Magyarország¹ egyházmegyéinek liturgikus hagyományai között a zágrábi bővelkedik leginkább írott forrásokban. Nemcsak a fennmaradt emlékek száma, hanem a szokásrend egyes korszakainak reprezentáltsága is figyelemreméltó, így a helyi liturgikus gyakorlat nagyon széles időhatárok között vizsgálható. A Szent László király alapította püspökség² székesegyházának legrégebbi szerkönyvei közvetlenül Esztergomból kerültek a városba, a 11. századi központi liturgiaalakítás páratlan értékű tanúi;³ másrészt a káptalan kora újkori döntései nyomán a középkori zágrábi liturgia 1788-ig érvényben maradt, így a hagyományos formákat „zárványként” megőrző 17–18. századi szöveges és kottás forrásoknak a medievisztika szempontjából is jelentősége van.⁴ Az e két korszak között született liturgikus emlékek – a 14–

¹ A Szent István (1000/1001–1038) által fokozatosan kiépített, majd Szent László (1077–1095) alatt tovább bővített magyarországi egyházmegyerendszer a középkori Európa egyéni sajátosságokat mutató, összefüggő rítusterületének számít. A tanulmányban használt „magyarországi” vagy röviden „magyar” jelző tehát nem politikai, és főképp nem nemzetiségi kategóriára utal, hanem mindig egyházszerkezeti és liturgiátörténeti vonatkozást jelöl.

² A középkori Magyarország egyházmegyéi két nagyobb tartományba tagozódtak be, az elsőséggel bíró esztergomi, illetve a kalocsa–bácsi érsekség alá. Az 1089–1091 között alapított zágrábi püspökség kezdetben Esztergom fősege alá tartozott, valószínűleg 1180 után (de 1185-ben már bizonyosan) Kalocsa szuffragáneus püspöksége lett, a főegyházmegye központja pedig 1234-től megosztva Kalocsa és Bács volt. A püspökség történetéről lásd Körmendi Tamás, „A zágrábi püspökség alapítási éve”, in *„Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Mária tiszteletére*, szerk. Bagi Dániel, Fedeles Tamás, Kiss Gergely (Pécs: Kronosz, 2012), 329–341; Thorczkay Gábor, „A kalocsai érsekség első évszázadáról”, in *uő.*, *Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok* (Budapest: L'Harmattan, 2009), 51–65; Koszta László, „Adalékok az esztergomi és a kalocsai érsekség viszonyához a 13. század elejéig”, in *Kalocsa történetéből*, szerk. Koszta József (Kalocsa, 2000), 29–50.

³ Földváry Miklós István, *Egy úzus születése. A Chartvirgus-pontifikále és a magyarországi liturgia megalkotása a XI. században I.*, Műhelytanulmányok 4 (Budapest: ELTE BTK Vallástudományi Központ, Liturgiátörténeti Kutatócsoport – Argumentum, 2017); *Uő.*, *Az Esztergomi benediktionále. Irodalom és liturgia az államalapítás-kori Magyarországon*, Műhelytanulmányok 1 (Budapest: ELTE BTK Vallástudományi Központ, Liturgiátörténeti Kutatócsoport – Argumentum, 2014); *Uő.*, „Egy hiányzó láncszem. Az MR 124-es zágrábi pontifikále”, *Magyar Egyházzene* 19 (2011/2012): 383–416; Szendrei Janka, *A „mos patriae” kialakulása 1341 előtti hangjegyes forrásaink tükrében* (Budapest: Balassi Kiadó, 2005), 47–103.

⁴ Csomó Orsolya, *A zágrábi székesegyház XVII–XVIII. századi processzionáléi*, DLA disszertáció (Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Egyházzenei Doktoriskola, 2001); *Uő.*, „Protestáló tradícionista – a zágrábi történet”, *Magyar Egyházzene* 18 (2010/2011): 247–254. A liturgiátörténeti vonatkozásokat lásd Füzes Ádám, *A trentói reformliturgia átvétele az esztergomi érseki tartomány területén Pázmány Péter érseksége alatt. A magyarországi rítusváltás történetének és hátterének bemutatása*, doktori disszertáció (Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Hittudományi Kar, 2003), 202–212.

16. századi szöveges breviáriumok és néhány kottás díszkódex – jórészt a CAO-ECE kutatások nyomán kerültek a figyelem középpontjába; feldolgozásuk nyomán mára ismert a középkori zágrábi zsolozsma sajátos tételrendje, a magyarországi liturgikus hagyományba illeszkedő, de néhol egyéni színezetet mutató székesegyházi úzus.⁵ E forráskörből maradt ránk néhány becses korai többszólamú liturgikus ének is.⁶

A zágrábi érsekség könyvtárában (Metropolitanska knjiznica Zagrebačke nadbiskupije)⁷ MR 21 jelzet alatt őrzött, pergamenre írt himnáriumtöredék ez utóbbi közties korszakból, a 15. századból származó egyedi kottás emlék. Az alábbi tanulmányban kodikológiai, liturgia- és dallamtörténeti elemzéssel kíséreljük meg ezen értékes forrás helyét pontosabban meghatározni a középkori zágrábi és a tágabb magyarországi hagyományban. Előbb a kódex leírása, könyvtörténeti problémáinak számbavétele és rekonstrukciójának részletkérdései kerülnek sorra, majd a halotti zsolozsma és a himnárium aprólékos tartalmi elemzése következik. A tanulmány utóbbi, lehangsúlyosabb szakaszában az egyes himnuszok tematikusan rendezett, tételes elemzését közöljük. Ezt a részt nem folyamatos olvasásra szánjuk. A „mikrokozmosz” efféle vizsgálata, az egyedi himnusz-bejegyzések dallamtörténeti kapcsolatainak feltárása megkerülhetetlen azonban, ha szeretnénk a „makrokozmoszra”, azaz a teljes kézíratra vagy épp a zágrábi himnusz-hagyomány egészére vonatkozó következtetésekre jutni. Egyedül ezzel a fáradtságos elemző munkával választhatók szét és csoportosíthatók a tradíció összetevői. A tanulmány e szakaszát haszonnal forgathatja tehát a csak egy-egy himnusz után kérdező és a készlet egyes rétegeit a maguk teljességében átlátni kívánó Olvasó is. Az elemzés végén az összegzésben újra megfogalmazzuk a kutatás fordulópontjainál levont résztanulságokat, így a legfontosabb eredmények a részletező elemzések nélkül, közvetlenül is elérhetőek. A fakszimilét a himnuszok teljes dallam-átírása, magyarázó táblázatok és műfajok szerinti mutatók egészítik ki.

Reményünk szerint az Olvasót ugyanaz a kíváncsiság vezeti, amely a kutatást is ösztönözte: vajon miként alakult, hogyan formálódott egyénivé a középkori Zágráb zsolozsmahimnuszainak rendje? Kitapinthatók-e a korabeli énekesek és liturgikus szakemberek szempontjai? Kik voltak a változásokat előmozdító, meghatározó jelentőségű személyiségek? Milyen forrásokat ismertek? Mi vonzotta őket?

⁵ Kovács Andrea, *Corpus Antiphonarium Officii Ecclesiarum Centralis Europae. VII/A Kalocsa–Zagreb (Temporale)* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2008); Uő., *Corpus Antiphonarium Officii Ecclesiarum Centralis Europae. VI/B Kalocsa–Zagreb (Sanctorale)* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2008). A liturgiátörténet újabb tanulságai alapján Zágráb és Kalocsa úzusának összefüggése nem következik a szuffragáneusi viszonyból, lásd Földváry Miklós István, „Régiók, történelem és önazonosság a középkori Európában. A liturgiátörténet tanúsága”, in *(Magyar) Nemzet és Európa. Tanulmányok a 70 éves Martin József tiszteletére*, szerk. Széchenyi Ágnes, Buzinkay Géza (Eger: Líceum Kiadó, 2014), 91–105.

⁶ Szigeti Kilián, „Mehrstimmige Gesänge aus dem 15. Jahrhundert im Antiphonale des Oswald Thuz”, *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 6 (1964): 107–117; Rajeczky Benjamin, „Többszólamúság a középkori Magyarországon”, in *Magyar Zenetörténeti Tanulmányok. Írások Erkel Ferencről és a magyar zene korábbi századairól*, szerk. Bónis Ferenc (Budapest: Zeneműkiadó, 1968), 125–136, újabban *Rajeczky Benjamin írásai*, szerk. Ferenczi Ilona (Budapest: Zeneműkiadó, 1976), 141–150.

⁷ A gyűjtemény jelenleg a Hrvatski državni arhiv letétjében van, tulajdonosa az érsekség.

1.

Kutatástörténet és kodikológiai leírás

A legrészletesebb 20. századi kodikológiai elemzés az MR 21-es himnáriumról Dragutin Kniewald 1944-ben publikált katalógusában olvasható. Itt a kéziratröredék *Hymnuale Ecclesiae Zagrabienensis* néven szerepel, a szerző 15–16. századnak vélte, és székesegyházi használatú kódexként azonosította.⁸ Proveniencia-meghatározását minden későbbi kutató megerősítette. Szendrei Janka saját forráskatalógusában a kézirat elnevezését *Zágrábi himnárium* formában használta, és megnevezte a benne alkalmazott notációjafajtákat.⁹ Rajeczky Benjamin a *Melodiarium Hungariae Medii Aevi* pótkötetében (RajMel Ip) átírásban közölte 13 himnuszételét,¹⁰ Holl Béla pedig középkori liturgikus repertóriumának (HollRep) részeként teljes szöveganyagát feldolgozta, tételesen kereshetővé tette.¹¹ A Csapodi házaspár középkori magyar könyvkatalógusa *Hymnarium Zagrabienense*-ként nevezte meg,¹² míg Holl Béla *Hymnarium ecclesiae Zagrabienensis mancum* formában hivatkozott rá. A CAO-ECE kutatások háttérforrásai között a töredék nem kapott helyet.

Az MR 21-es jelzetű kézirat jelen formájában két összefüggő, de egyenként is töredékes szakaszból, egy kottás halotti zsolozsmaanyagból és a himnáriumból áll. A két szakasz fő betűírása azonos kéztől származó gótikus könyvírás (*gothica textualis*), csak az iniciálék stílusa különböző: míg a halotti zsolozsmában vörös és kék színű lombard iniciálék, valamint vörös színnel díszített fekete kadellák váltják egymást, a himnáriumban csak az előbbi típus szerepel. A főírást eddigi magyar kutatói – Kniewaldnál némileg szűkebb időhatárokat húzva – egyöntetűen 15. századnak vélték.¹³ A halotti zsolozsma és a himnárium ilyenforma egybedolgozása

⁸ Dragutin Kniewald, *Illuminacija i notacija zagrebačkih liturgijskih rukopisa* (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1944), 47, 81 (nr. 44). A kódex megnevezésekor Kniewald vélhetően a háttábla belső oldalán látható bejegyzést („Hymnuale Ecclesiae Zagrabienensis”) idézi, kiadványunkban ezt követjük. Ugyanezen a néven tartja számon az őrző könyvtár mikrofilmkatalógusa, lásd *Zbirka mikrofilmova arhivskoga gradiva iz ustanova Republike Hrvatske 1022–1999* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2006), 315.

⁹ Szendrei Janka, *A magyar középkor hangjegyes forrásai*, Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 1 (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1981), C 58. A kézirat hangjelzései Szendrei katalógusában: „cseh notáció, későbbi kiegészítések kvadrát, metzigót és magyar kurzív írással”.

¹⁰ Rajeczky Benjamin, *Melodiarium Hungariae Medii Aevi. I. Hymni et sequentiae. Pótkötet* [RajMel Ip] (Budapest: Editio Musica, 1982). Lásd a Z jelű forrás leírását a VII. oldalon.

¹¹ Holl Béla, *Repertorium hymnologicum medii aevi Hungariae. Initia hymnorum, officiorum rhythmicorum, sequentiarum, tractuum, troporum, versuum alleluaticorum cantionumque* [HollRep], sajtó alá rendezte Körmeny Kinga (Budapest: OSzK, 2012), 253 (B34).

¹² Csapodi Csaba – Csapodiné Gárdonyi Klára, *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt II. Fennmaradt kötetek K–Z. Lappangó kötetek* (Budapest: MTA Könyvtára, 1993), 251 (nr. 2831).

¹³ Lásd a 9–12. lábjegyzetet.

jellegetesen a középkori *pszaltérium* könyvműfajában fordul elő, vagyis az MR 21-es töredékcsoport vélhetően egy hajdani pszaltérium maradványa.

A zágrábi székeskáptalan liturgikus könyvállományának 15. század eleji állapotáról részletes feljegyzések maradtak fenn. Az 1406–1410 között keletkezett inventárium összesen 7 pszaltériumot sorol fel.¹⁴ A különböző méretű és kiállítású könyvek között csak egyről nem jegyezték fel, hogy kottát tartalmaz („cum nota”), de erről is feltételezhetjük, hiszen karkönyv méretű volt, és a kórusban („pro choro”) használták. Két könyvnél a leírás kitér a kottás himnáríum meglétére („habens in fine hymnos cum nota”), de más esetekben is utalnak himnuszgyűjteményre a köteteknek az inventáriumban megörökített záró szavai. A nagyobb méretet két könyvnél külön jelezték („psalterium magnae quantitatis [...], aliud psalterium per omnia simile”), tehát legalább ennyi kóruspszaltériummal számolhatunk. Az 1426–1433 között keletkezett másik inventárium kiegészíti a sort egy kisebb zoltárkönyvvel, valamint számot ad két újabb (!), nagyméretű pszaltériumról („unum magnum psalterium novum [...], secundum simile”). Mindkét kötet ugyanazon szkriptor készítette, és a másodsorban említett bizonyosan kottás volt.¹⁵ Lehetséges, hogy ez utóbbi kötet megegyezik az MR 21 anyagát valaha magában foglaló pszaltériummal? Sajnos pontosabb azonosításra az inventáriumok alapján nincs lehetőség, mert bár a jegyzékek tartalmazzák a szóban forgó kötetek (kalendárium utáni) kezdőszavait, a második fólió rektóján alul olvasható szavakat és az utolsó fólió záró szavait, az MR 21 ismert anyagában ezek nem maradtak fenn.

A jelenlegi lapméret körülbelül 370 × 280 mm, az írástükör 345 × 235 mm, amely egy kisebb szkóla vagy előénekesi csoport használatára szánt énekeskönyvnek megfelelő.

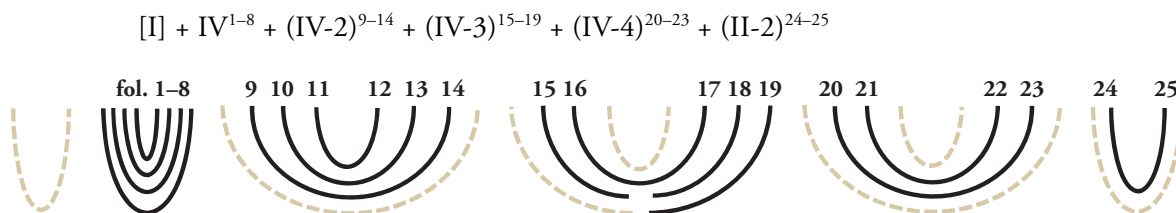
Bőrrel bevont fatáblás kötését egyszerű vaknyomásos minták díszítik. A könyvkötő nem görgetőket használt, hanem apró geometrikus formákat (félkört, kört, vonalat) nyomó díszítőszerszámokat, és rézveretekkel látta el a kötetet. A fatábla horgas kapcsok számára készített bemélyedéseit ma bőr fedi, ami újrakö-

¹⁴ A 15. század eleji inventáriumok szövegét kiadta Ivan Krstitelj Tkalčić, „Dva inventara prvosolne crkve zagrebačke iz XIV. i XV. vieka”, *Starine* 13 (1881): 119–149, a vonatkozó rész 133–134. Tkalčić datálását pontosította és a már ismerteken kívül egy 1394-ből származó inventáriumot közölt Dragutin Kniewald, „Najstariji inventari zagrebačke katedrale”, *Starine* 43 (1950): 49–81. Kniewald véleménye tekinthető helytállóknak, így összesen négy inventáriumról van tudomásunk: 1., 1379–1386 (szövege elveszett), 2., 1394 (lásd Kniewald), 3., 1406–1410 (lásd Tkalčić, Rukopis A, tévesen datálva), 4., 1426–1433 (lásd Tkalčić, Rukopis B). (A datálásokra vonatkozó szakirodalom értelmezésében Marko Jerković nyújtott értékes segítséget, amelyet e helyen köszönök meg.)

¹⁵ Az 1426–1433 között készített inventárium vonatkozó része: „Item, unum magnum psalterium novum, quod incipit post kalendarium cum rubrica »in diebus dominicalibus« et in fine primae paginae secundi folii finit »me fac propter«, et in fine finit »medicina peccatorum. Amen«. Item, secundum simile de eadem manu psalterium, cum kalendario antea, et incipit cum nota »Regem magnum« et in fine primae paginae secundi folii finit »sed tu«, et in fine finit »medicina peccatorum. Amen.«.” Lásd Tkalčić, „Dva inventara...”, 134. Figyelemreméltó, hogy a nagyméretű pszaltériumok párosan jelennek meg az inventáriumokban. Valószínű, hogy a kórusban eleve kettőre volt szükség. Már az 1394-es inventárium is két nagyobbat említ („duo psalteria maioris quantitatis”), lásd Kniewald, „Najstariji inventari...”, 72 (nr. 221).

tést sejtet.¹⁶ Ezzel egybevág Rozsondai Marianne véleménye, szerinte a kézirat ma ismert részének második, vagy többedik kötése lehet a jelenlegi: díszítése talán azt a késő reneszánsz kötést utánozza, amelyet eredetileg a 16. században (?) kapott. A nyolc sarokveretből mára csak négy, sérült darab maradt meg; az előtábla jobb felső verete még az eredeti kötéshez tartozhatott, harmonizál a bőrkötés díszítőmotívumaival, a többi maradvány 18. századi szerény pótlás.¹⁷ A köldökveretek mindkét tábláról hiányoznak, helyük jól kivehető.

A himnárium Kniewald által hivatkozott lapsorrendje nem követi a középkori liturgikus rendet, azaz a fóliók rektójának jobb alsó sarkára írt újkori ceruzás foliálás eredendően hibás. Kniewald nem eléggé körültekintő könyvkötői munkára gyanakodott,¹⁸ valójában azonban csak annyi történt, hogy rosszul számozták be a kötésből idővel kiszakadt és összekeveredett fóliókat a könyvtári leltárba vétel idején. A kézirat kutatása során megállapítottuk a töredék helyes lapsorrendjét, és annak megfelelően bevezettünk egy rekonstruált foliálást. A halotti zsolozsma töredéke az első, kötésben maradt kvaterniόν olvasható, így szükségképpen helyes számozású. A 8. fóliót követően, a himnárium kezdetétől évült el a korábbi ceruzás számozás. A rendezés után e fóliókon áthúztuk a korábbi lapszámokat, és melléjük újakat jegyeztünk be. A hivatkozásokban immár ez utóbbit használjuk.¹⁹ A 19. fólió után az (egyik) újkori bekötéskor egy üres pergamenlapot illesztettek a kéziratba a húsvéti himnuszokat megtörő lakúna pótlására, de mindössze a margókat és egy szisztémát vonalaztak elő a rektón; végül sem kotta, sem szöveg nem került rá. E pótlapot fol. 19bis elnevezéssel az előző fólióhoz soroljuk, így az utolsó lapszám 25, amint az egykori pszaltérium anyagát ténylegesen csak ennyi levél őrzi. (A korábbi, hibás sorrendű foliálás 26 levelet különböztetett meg.) A kézirat lakúnaít lentebb, a tartalmi elemzésnél részletezzük. Az ívfüzetek rekonstruált rendje:²⁰

1. ábra. Az MR 21 ívfüzetek rekonstruált rendje

¹⁶ A mélyedések felett megszakad a táblák vaknyomásos díszítése, mert ott nem préselődött a bőrze a díszítőszerszám. Ez hívta fel a figyelmet az eredetileg meglévő kapcsolokra és az újabb kötésre.

¹⁷ Rozsondai Marianne szíves közlése alapján.

¹⁸ Kniewald, *Illuminacija...*, 81.

¹⁹ Az alábbiakban az új fóliószámokat adjuk meg a régiek alapján, azaz „új fóliószám = ceruzás régi fóliószám” formában: 9=10, 10=11, 11=25, 12=26, 13=12, 14=13, 15=9, 16=16, 17=14, 18=15, 19=17, 19bis=18, 20=19, 21=20, 22=21, 23=22, 24=23, 25=24.

²⁰ A megnyílt kötésben a jelenlegi első ívfüzet (fol. 1–8) előtt azonosítható egy bifólió csonkja. Erről bővebben lásd a 2. fejezet elején. A fol. 15 és 18 hajdan egy bifóliót alkotott, mára két különálló fólióra esett szét; a fol. 19 középkori párja elveszett. E töredékek a fol. 16–17-tel együtt alkották a negyedik ívfüzetet (a fol. 19bis a rekonstruált rendben nem kap helyet). Az egykori hatodik, utolsó ívfüzet eredetileg két bifólióból állt.

A halotti zsolozsma és a himnárium közös notátora négy piros vonalon cseh notációt alkalmazott a kéziratban, a likveszcens hangokat következetesen jelölte.²¹ A halotti zsolozsmában két helyen előfordul a margón kurzív magyar notációs bejegyzés,²² ettől eltekintve azonban ez a szakasz egységes, felülírásokat vagy újkori javításokat nem tartalmaz. A himnáriumban annál több a kései bejegyzés, a halotti zsolozsmáéval egyező főírás mellett számos későbbi kéz különíthető el benne. Az első átkötéskor (vagy esetleg már az első önálló bekötéshez kötődően) pótolták a 11–12. fóliót.²³ A betoldás 16–17. századi, humanista írásképpű, kottabejegyzései enyhén kurzivált metzigót–magyar keveréknotációval készültek, három kéztől származnak. Azonosítható a himnáriumban egy negyedik kéz (kissé ügyetlen) magyar notációs javítása is.²⁴ További három kéz miniatűr kottajeleket írt egy-egy himnusz páratlan sorszámú versszakainak szövegsorai fölé: az egykori előénekesek ezzel a jelzéssel segítették a himnusz dallam alkalmazását a kotta nélküli szövegre.²⁵ A himnárium anyagában számos helyen bukkan fel javítás, kvadrát notációs felülírás, ezek mind az énekesi gyakorlat kései változásainak dokumentumai. Ezen felülírások egy része csak árnyalatnyi módosítást jelent (például egy-egy neuma cseréjét vagy ismétlődő, de enyhén variált dallamsorok egységesítését), más esetekben azonban teljesen új dallamválasztást. Ez utóbbiaknál a kései bejegyzők igyekeztek az eredeti notációt többé-kevésbé kitörölni, és a szabadabbá tett helyre beírni az újabb dallamot. A törlés általában nem volt tökéletes, így a korábbi dallamvariáns, vagy legalább az *ad notam* megállapítható. A kézirat különös értékei e palimpszeszt részek, hiszen több korszak gyakorlatát egyszerre adatolják.

Térjünk vissza a könyvtörténeti kérdésekre! Ahogy láttuk, az MR 21 halotti zsolozsmája és himnáriuma eredendően egy középkori pszalteriumhoz tartozott, amelyet – írásképe és talán a középkori inventáriumok tanúsága alapján – a 15. században készíttethetett a zágrábi káptalan székesegyházi használatra. Az évszázadot is meghaladó rendszeres forgatás e kötetet erősen igénybe vette, ívei kilapultak, lapszélei berepedeztek. Amikor állapota már tarthatatlanná vált, a halotti zsolozs-

²¹ A cseh notáció zágrábi használatának részleteit, a megbízott notátorok személyét, műveltségük eredetét a további kutatásnak kell tisztázni. Gyönyörű cseh notációval készült például egy 14. századi zágrábi graduále szekvencionále fejezete: Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, III.d.182, fol. 60v–90v. A 14. században zágrábi megrendelésre dolgozó hivatásos szkriptorokról és notátorokról lásd Szendrei Janka, „Magyarországi ágostonos kanonokok misszáleja: Gniezno, Biblioteka Katedralna Ms. 150”, *Magyar Egyházzene* 11 (2003/2004): 267–278, különösen 275–276.

²² Fol. 1v és 3r. A halotti zsolozsmában a noktornusok harmadik, záró rezponzóriumaiból hagyományosan elmarad a doxológia, helyette a „Requiem aeternam dona eis Domine...” kezdetű második verzussal egészülnek ki az elsővel azonos dallamon. Mivel e másodverzusok nem szerepeltek a kódex főírásában, később a margón pótolták őket. A kézirat körülvágásakor a kottasorokat kettészelték, szövegük elveszett.

²³ Az újabb ceruzás számozás szerinti 11–12. (régebben 25–26.) fólió pontosan illeszkedik a ceruzás 10. (régebben 11.) és 13. (régebben 12.) fólió közé. Az újabb bifólió a hetvenedvasárnap és nagybőjt 3–4. hete himnuszai közti lakúna pótlása.

²⁴ Lásd a fol. 15r–v *Beata nobis gaudia* kezdetű pünkösdi kompletóriumhymnus végén.

²⁵ A szöveggel lejegyzett versszakok felett segédjeleket rejtő himnuszok: fol. 13r *Aures ad nostras* (cseh notáció), fol. 15v *Iam Christus astra* (enyhén kurzivált magyar notáció), fol. 18r–v *Salvete flores martyrum* (kurzív magyar notáció).

mát és a himnáriumot leválasztották róla; ezen önmagukban is használható részeket nagymértékben (majdnem az írástükörig) körülvágták, majd saját kötéssel látták el. Az MR 21 kéziratkorpusza ekkor öltött először önálló könyvformát. A leválasztást nemcsak a fizikai állapot, hanem az egykori pszaltérium fejezetei közötti funkcionális különbség is indokolhatta, azaz például szükség lehetett a himnárium használatára a zoltárkönyvtől függetlenül is. Az MR 21 első kötése a jelenlegi előtábla legrégebb sarokverete és a vaknyomásos díszítmények stílusa alapján akár már a 16. században elkészülhetett. A himnárium rendszeres használata nyomán a 16–17. században szükségessé vált az MR 21 újrakötése, talán ekkor került be pótlás gyanánt a 11–12. fólió, valamint az üresen maradt fol. 19bis. Ekkor vagy egy még későbbi (18. századi?) újrakötéskor már nem rekonstruálták a táblákat összefogó, horgas résszel ellátott bőr kapcsokat, az elveszett eredeti rézvereteket pedig bizonyosan a 18. században pótolták. Minthogy a sajátosan zágrábi liturgikus formákat 1788-ig éltették a katedrálisban, nem meglepő, hogy a kéziratot e barokk kori állapotában találja a mai kutató.

Felmerül a kérdés ugyanakkor, hogy mi történt a középkori pszaltérium zoltáros részével. Milyen liturgikus könyvekkel együtt használták az MR 21-et a napi gyakorlatban? Mik voltak és fellelhetők-e ma az MR 21 „könyvutódai”? A fennmaradt káptalani szerkönyvek összevetéséből sikerülhet-e a vizsgált forrásokat pontosabban datálni?

A középkori pszaltérium zoltáros részének további sorsáról sajnálatos módon nincs tudomásunk. Ha a himnárium és a halotti zsolozsma leválasztása gyakorlati okból történt, nemcsak a könyv gyenge fizikai állapota miatt, akkor elvileg a zoltáros rész is kaphatott körülvágás után új kötést, és akár tovább használhatták. Mindez azonban egyelőre feltételezés, mivel nem került elő közvetlen bizonyíték erre a káptalani könyvtárhoz köthető kódextörédek szisztematikus feltárása során. Közel kétszáz év könyvhasználatára borul homály, hiszen a székeskáptalan a fennmaradt emlékek alapján legközelebb 1733–1743 között készített új pszaltériumot.²⁶ A pergamenre írt, archaizáló barokk karkönyv, amelyet a Metropolitanska knjižnica MR 2 jelzet alatt őriz, teljes egészében a középkori zágrábi hagyományt ismétli meg. Figyelemreméltó, hogy az MR 2 csak a zoltárkönyvet és a hozzá tartozó heti zsolozsmát tartalmazza, nem közli az MR 21 anyagát (sem a halotti officiumot, sem a székesegyházi himnárium időszakai és szentekről szóló részét), azaz szerkezete feltételezi önálló himnuszgyűjtemény(ek) meglétét.

A Metropolitanska knjižnica őriz egy másik újkori pergamen-kéziratot is, amely témánk szempontjából jelentőséggel bír: az MR 4-es jelzetű kötet egy teljes kottás himnárium, amely kiegészítette (vagy akár fel is válthatta) az MR 21-et a káptalani zsolozsma mindennapos gyakorlatában. A kóruskönyv méretű (570 × 350 mm), kvadrát notációs kézirat, a zágrábi székesegyház utolsó összefoglaló jellegű him-

²⁶ A káptalan barokk pszaltériumát Juraj Dumbović (Dumbovich György) örkanonok felügyelete alatt, részben egy késő középkori, Budán illuminált ferences zoltárkönyvet felhasználva készítették a nevezett időszakban. Részletes elemzését lásd Szoliva Gábor, „...secundum modum Ecclesiae Zagrabienensis«. Egy középkori pszaltérium metamorfózisa”, in *MONOKgraphia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, szerk. Nyerges Judit, Verók Attila, Zvara Edina (Budapest: Kossuth Kiadó, 2016), 673–679.

nuszgyűjteménye. Keletkezését a könyvtári katalógus és az irodalom a 17. századra teszi,²⁷ ez azonban erősen megkérdőjelezhető. Egyrészt a könyv 135. oldalán a főírással szerepel a *Te Ioseph celebrant* kezdetű Szent József-himnusz, amely bár ismert egy 1687–1688 között írt pálos vesperáléból, csak a 18. századra vált a magyar rítusterület szilárd elemévé.²⁸ Nem szerepel az 1687-ben Bécsben nyomtatott zágrábi breviárium (BrZag 1687) anyagában sem.²⁹ Ennél erősebb érv továbbá, hogy az MR 4 kiállítása, sokhelyütt pontatlan notációja, egyes iniciáléinak stílusa nagymértékben rokonítható a könyvtár MR 52-es jelzetű, 18. századi Kyriá-le-szekvencionále kötetének kvadrát notációs oldalaival.³⁰ Az MR 4 és az MR 52 bőrrel bevont könyvtábláinak vaknyomásos díszai között három megjelenik mindkét kötetben. A görgetők azonos volta igazolja, hogy a két kötés egy műhelyből származik, és valószínűsíti, hogy nagyjából egyszerre készítették el őket. Az MR 52 háttáblájának belső oldalán a könyvkötői munka végeztével bejegyzett – talán a használatba vételre utaló – dátum olvasható: „1727 Die 3 Januarij”. Mindezek alapján az MR 4-et feltételesen szintén 1727-re datálhatjuk. – Sajnos az MR 4 notációja nem kellően pontos: bizonytalanok az egyes neumák határai, illetve számos himnuszban a szöveg szótagszámaival nem azonos számú hangcsoportot közöl. Emiatt az MR 4 dallamai általában nem írhatók át teljes bizonyossággal. A kötet történeti értéke inkább abban áll, hogy a himnuszok újkori *ad notam*-jait a legbővebb formában, a 17–18. századi processzionáléknál nagyobb tételkészletet közölve őrizte meg.

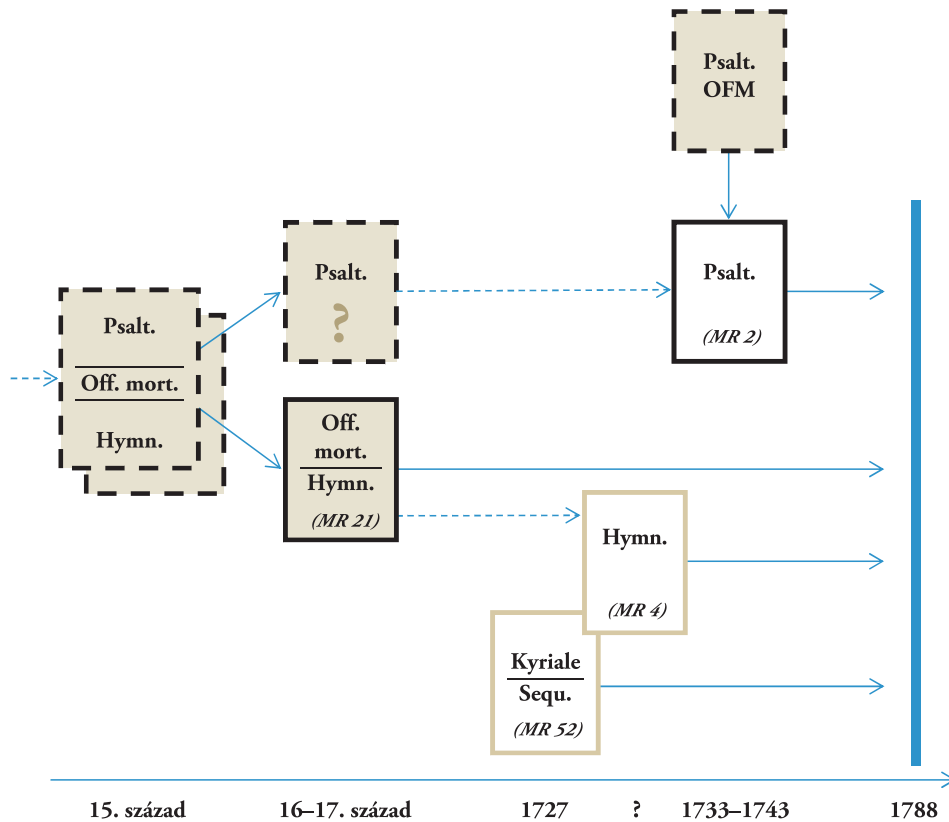
A 2. ábra foglalja össze a fentebb vázoltakat, a zágrábi káptalan hajdani középkori pszaltériumához köthető barokk kori karkönyvek „leszármazási rendjét”. A folyamatos nyíl a kézirat(rész) további használatát, a szaggatott pedig az eredeti funkció (és a tartalom egy részének) újabb kéziratban való továbbélését jelzi. A középkori források sötét, míg az újkoriak világos színezést kaptak; a szaggatott vonalú keret az elveszett vagy megsemmisült kötetekre utal. Ábránk egyszerűsít: a valóságban természetesen sokkal több pszaltérium kapott szerepet a káptalan középkori és kora újkori liturgikus életében, ahogy azt az inventáriumok tanúsága is alátámasztja, de azok vagy nem maradtak fenn, vagy jelenleg nincs róluk tudomásunk. Így előfordulhat, hogy nem közvetlenül származott az egyik könyv a másiktól, hanem több-kevesebb köztes forrás útján. Más könyvtípusba tartozó kötetek

²⁷ Vö. Kniewald, *Iluminacija...*, 88–89 (nr. 56), 98; Szendrei, *A magyar középkor hangjegyes forrásai*, C 128.

²⁸ Lásd *Crikvenicai vesperále* (1687–1688), Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, R 3038, fol. 226r. A himnusz szerzője, Juan Escalar (1624–1700) kármelita szerzetes nem érte meg, hogy XI. Kelemen pápa 1714-ben hivatalosan bevezette Szent József modern officiumát, amely magában foglalta a *Te Ioseph celebrant* mellett másik két szerzeményét is. E himnuszok széleskörű elterjedése ezt követően adatolható. Vö. Polycarpus Radó, *Enchiridion liturgicum complectens theologiae sacramentalis et dogmata et leges iuxta novum codicem rubricarum* (Roma: Herder, 1961), vol. 2, 1378.

²⁹ *Breviarium ad usum cathedralis ecclesiae Zagradiensis* [BrZag 1687], impr. Viennae, 1687, Budapest, Egyetemi Könyvtár, RMK III. 3492 (530).

³⁰ Lásd p. 129–153, 169–170, 178–193. Vö. Kniewald, *Iluminacija...*, 82 (nr. 45); Szendrei, *A magyar középkor hangjegyes forrásai*, C 85. Az MR 52 egyébként hat, karácsonyi időben énekelt himnuszt is tartalmaz, négyhez a „Fulget dies” tropussal kiegészített saját dallamot is kínál.

2. ábra. A zágrábi káptalan középkori pszaltériumának könyvutódai

(kottás breviárium, antifonále, intonárium stb.) ugyancsak közreműködtek a himnuszok hagyományozásában – azok sem jelennek meg az ábrán. Az idézett inventáriumok alapján a 15. század elején két kóruspszaltérium is használatban volt. Bizonyos, hogy ezek zsoltáros részének szerepét 1733–1743 között már az MR 2 vette át. Az MR 21 eredeti pszaltériumának zsoltáros részét esetleg használhatták önálló kötésben is, ahogy utaltunk rá. Az MR 21-et a szétesett fűzés, a számos felülírás okozta rendezetlen megjelenés és a himnuszszöveg változásai miatt 1727 körül az MR 4-es himnáriummal egészítették ki (vagy váltották fel). Az új himnuszgyűjteményből hiányzott már a halotti zsolozsma, hiszen annak közös énekes végzése a 18. századra valószínűleg jelentősen megritkult.

A káptalan említett újkori szerkönyvei (MR 2, MR 4, MR 52) nagyjából 16 éven belül, azaz történelmi léptékkal mérve „egyszerre” születtek, használatukkal pedig 1788-ig számolnunk kell.

A halotti zsolozsma

A kézirat elején halotti zsolozsma áll (fol. 1r–8v). Kezdetre töredékes, elveszett a vesperás összes tétele és a matutínium invitatórium-antifónája. A kódex leírásánál említett, hajdan a mai első ívfűzet előtt álló bifólión elférhettek e hiányzó tételek, így bizonyosnak látszik, hogy a középkori pszalteriumról leválasztott MR 21 eredetileg a teljes *Officium defunctorum*-ot tartalmazta. Az első nokturnus első zoltárantifónájától (fol. 1r *Dirige Domine Deus*) kezdve a halotti zsolozsma összefüggő, hiánytalan formában maradt ránk. Tételei között zágrábi sajátosságokra lelünk.

A matutínium antifónái és rezponzóriumi hűen követik az általánosabb zágrábi szokást, amely lényegesen különbözik a központi esztergomitól (*Függelék – 1. táblázat*).³¹ A rezponzóriumok dallamai is karakteres helyi sajátosságokat mutatnak, ami ráadásul szilárd hagyományelemnek tűnik, hiszen szinte hangról-hangra megjelennek egy 18. századi zágrábi processzionáléban (Ruk 158).³²

A fol. 8r *Deus aeterne* kezdetű rezponzóriumának dallama a repetendáig úgy viselkedik, mintha az Esztergomban 2. tónusú tétel egy kvinttel feljebb transzponált variánsa lenne. A főrészt második fele azonban *c*-re vezet, azután a dallam *G* körül marad, és ugyanott zárul, tehát a transzponálás mértéke végül kvarttnak bizonyul. Hasonló dallamalakítást az 1419 előtti, pozsonyi eredetű *Psalterium Blasii* (PsBlasii) változatában találtunk.³³ Néhány hang az MR 21 lapjainak körülvágása miatt elveszett, de a Ruk 158 tanúsága alapján pótolható (*1. kotta-példa*).

A szerdai nokturnus *Libera me Domine de morte* kezdetű záró rezponzóriumához Zágrábban általában három vers tartozott (leszámítva a doxológiát helyettesítő,

³¹ Vö. *CAO-ECE VIIA Kalocsa–Zagreb (Temporale)*, nr. 46880–47421. Egyetlen apró eltérés: a szombati nokturnus utolsó rezponzóriumánál a Zágrábban szokásos *Absolve Domine de morte* mellé az MR 21 választható tételnek adja még a szerdai nokturnus utolsó, háromverzesos *Libera me Domine* rezponzóriumát (fol. 8v). A zágrábi halotti zsolozsma rezponzórium-sorozatáról lásd Knud Ottosen, *The Responsories and Versicles of the Latin Office of the Dead* (Aarhus: Aarhus University Press, 1993), 127, 263–267. Esztergom vasárnapi (ünnepi) olvasmányai Zágráb hétköznapi zsolozsmájában jelennek meg és fordítva. A rezponzórium-sorozatokra ugyanez a komplementaritás már nem teljesen áll.

³² *Processionale Zagradiense* [Ruk 158], Zagreb, Hrvatski državni arhiv, Rukopis 158, fol. 134r–143v. A zágrábi katedrális újkori processzionáléi közül egyedül e kézirat őrizte meg a halotti zsolozsmát, kései metzigót–magyar keverék notációval tartalmazza a vesperást, a laudest és a matutíniumot (a csütörtöki, pénteki és szombati nokturnusokkal). E bejegyzések miatt feltételezhető, hogy a halotti zsolozsma énekes végzése – ha meg is ritkult – nem szűnt meg a 18. századi katedrálisban.

³³ *Psalterium Blasii* [PsBlasii], Budapest, OSzK, Cod. lat. 128, fol. 139r–v.

De - us ae - ter - ne, in cu - ius hu - ma - na con - di - ti - o pot - e - sta - te con - si - stit, a - ni - mas o - mni - um
fi - de - li - um de - fun - cto - rum, quae - su - mus, ab o - mni - bus ab - sol - ve pec - ca - tis,* ut pae - ni - ten - ti - ae
fruc - tum, quem vo - lun - tas e - o - rum o - pta - vit, prae - ven - tus mor - ta - li - ta - tis non per - dat.
V) Qui in cru - ce po - si - tus la - tronem se - ro pae - ni - tentem sus - ce - pi - sti, e - o - rum pre - camur pi - e pec - ca - ta di - lu - e.*

1. kottapélda

jobbára jelöletlen *Requiem aeternam* verzust). E szokással teljes összhangban van az MR 21 bejegyzése (fol. 4r).³⁴

A csütörtöki laudes Benedictus-antifónájához az MR 21 saját tételt ad (fol. 5v *Ego sum resurrectio et vita*), amely pénteken és szombaton is énekelhető. A rendelkezés helyi jelentőségű, Esztergomban a halotti zsolozsmának a hét köznapjaira szétosztott anyaga nem kapott saját antifónákat. A zágrábi szokást a két 14. századi kézirat (MR 29, MR 120), az 1484-es és az 1687-es nyomtatott zágrábi breviárium (BrZag 1484, BrZag 1687) rubrikái adatolják.³⁵

A halotti zsolozsma mindezek alapján egyértelműen megerősíti az MR 21 szoros kötődését a zágrábi hagyományhoz.

³⁴ A *Libera me Domine de morte* kezdetű rezponzórium a magyar rész hagyományokban változó számú és tartalmú verzust kap: Esztergomban és a pálosoknál általában csak egyet (*Deus vita viventium*), Zágrábban hármat (*Dies illa dies irae, Tremens factus sum, Creator omnium rerum*), Erdélyben négyet (*Dies illa dies irae, Tremens factus sum, Dum veneris iudicare, Sancte Michael archangele*). Az *Isztambuli antifonáléban* (Isztambul, Topkapý Sarayý Müzesi, Deissmann 42, fol. 287v) nyolc verzus szerepel (*Deus vita viventium, Tremens factus sum, Dies illa dies irae, Dum caelum mutatur, Quam dulcem vocem audient, O Domine Rex regum, Sancte Michael archangele, Dum veneris iudicare*), és meglepő módon ezzel egyezik a *Budai antifonále* („Knauz 1”, Pozsony, Archiv mesta Bratislavy, III EC Lad. 6, fol. 158v–159r) is. A *Budai pszaltérium* [PsBud] (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Ms. I. 3b, fol. 38r) az esztergomi szokást közli. Az egyes rész hagyományok a bőségesebb anyagból egyéni módon válogatva alakították ki saját szokásukat. A sokszínűséget indokolja a szóban forgó *Libera* rezponzórium többszörös szerepköre is (halottak napi processzió, temetési szertartás), lásd erről Földváry Miklós István, „Gyászszertartások a régi magyar liturgiában,” in *Írások a Pray-kódexről*, ed. Bartók Zsófia Ágnes – Horváth Balázs (Budapest: Argumentum Kiadó, 2019), 65–96.

³⁵ MR 21 fol. 6r: „Haec antiphona [*Ego sum resurrectio et vita*] simili modo dicatur feria VI et sabbato.” Ugyanezt a rubrikát közli: *Breviarium Zagradiense*, Zagreb, Metropolitanska knjižnica, MR 29, fol. 48r. Ezzel nagyjából egykorú, kissé eltérő megfogalmazás: *Breviarium Zagradiense*, Zagreb, Metropolitanska knjižnica, MR 120, fol. 45r: „Haec antiphona simili modo dicatur in crastino officio et sabbato.” Későbbi, nyomtatott változat: *Breviarium Zagradiense* [BrZag 1484], impr. Venetiis, 1484, Budapest, OSzK, Inc. 800, 123: „Haec antiphona simili modo dicatur ad Benedictus feria VI et Sabbato.” A BrZag 1484 előírását szó szerint megismétli a BrZag 1687 p. 152. A halotti zsolozsma rendszerét lásd a Függelék 1. táblázatában.

3.

A himnáríum

3.1. A himnáríum szerkezete

Kéziratunk második, terjedelmesebb részét a himnáríum teszi ki: a 8. fólió verzóján kezdődik és a 25. fólió verzójáig tart. (*Függelék – 2. táblázat*) Az eredeti anyagból számos lap hiányzik, a szakaszt összesen 7 hosszabb-rövidebb lakúna tagolja. A fol. 8v alján kezdődő ádventi himnusz töredékes, a fol. 9r már karácsonyi anyagot hoz; a fol. 11–12 egy korábbi lakúna 16–17. századi pótlása, máskülönben a tartalom összefüggő; a nagybőjti himnuszok sora a fol. 14v alján szakad meg, a fol. 15r már pünkösdi tartalmú. A *temporale* csak Úrnapjáig maradt fenn (fol. 16r–v), a templomszentelési anyag elveszett. Szent András (nov. 30.) himnuszával indul a *proprium de sanctis*, a szentek saját tételeinek sora (fol. 17r–23v).³⁶ Ebben a szakaszban kap helyet a szentek húsvéti kommúnéja is, amely ma már szintén nem teljes (fol. 19v). Szent György mártír (ápr. 23.) töredékesen megőrzött tételétől kezdve hiánytalan a himnuszanyag Péter-Pál ünnepéig (jún. 29.). A következő egybefüggő szakasz (fol. 22r–23v) Szent Anna (júl. 26.) himnusztöredékével kezdődik, és Szent Mihály arkangyaléval (szept. 29.) zárul. A *commune sanctorum* fennmaradt tételei a 24–25. fóliókon olvashatók.

A fennmaradt pergamenlapokon összesen 70 himnusz mutatható ki, körülbelül 37–43 további tétel elveszett, így az MR 21 eredeti készlete legalább 107–113 himnuszt számlált.³⁷

³⁶ A fol. 17r első sorában, a *proprium de sanctis* kezdetét jelző rubrika előtt egy himnusz záró sora és a doxológia rövidítése olvasható: „gentes redemptae, plaudite. Gloria tibi, Domine...” E sorok a *Quem terra pontus* kezdetű kommúnis Mária-himnuszról ismertek, így felvetődik, hogy a *commune sanctorum* eredetileg talán előbb szerepelt a kéziratban, mint a *proprium*, azaz a fol. 24–25 megelőzte a fol. 17-et. Az ilyesféle szerkesztés nem ismert Zágrárból, így valószínűbb, hogy a *temporale* után egy Szűz Máriáról szóló gyűjtemény következett, és csak azután a szentek saját anyaga. A zágrábi breviáriumban a *commune sanctorum* nem tartalmazza a Mária-zsolozsmákat, azokat a kötetek elején, az *officium parvum* egyéb szövegei között találjuk, így elképzelhető, hogy az MR 21-ben sem sorolták egybe e fejezeteket. A kérdést tovább árnyalja, hogy a zágrábi breviáriumban (MR 29, MR 120, BrZag 1484) a *Quem terra pontus* himnusz szövegében nem szerepel az a versszak, amelynek vége az idézett sor, az ádventi kis zsolozsmák között pedig, ahol a himnusz az *O gloriosa Domina* kezdetű divízióval kerül elő, a doxológia különbözik („Maria, mater gratiae...”). A domonkos hagyományban az *O gloriosa* jobbára az MR 21-ben olvasható „Gloria tibi, Domine, qui natus est...” kezdetű (karácsonyi) doxológiával terjedt el.

³⁷ A középkori zágrábi breviáriumban alapján megbecsülhető az MR 21 eredeti tételkészlete: a *temporale* ádvent–karácsonyi időszakából 3, nagybőjtből 1, a húsvéti időből 6–9, Úrnapja után pedig 2 himnusz veszett el; a *sanctorale* saját anyagából hiányzik legkevesebb 19–21 himnusz, a kommúnéból pedig 2–3 Mária-himnusz és legalább 4 szentekről szóló közös tétel. A becslés során figyelembe vettük, hogy a kommúnében egy-egy szöveghez esetenként több dallamot társítottak, azonban nem számolhattunk az egyedileg kompilált és mára elveszett himnuszokkal, ezért a gyűjtemény eredeti tételszáma akár a felső értéknél is nagyobb lehetett.

Az alábbiakban rátérünk a fennmaradt himnuszanyag liturgia- és dallamtörténeti elemzésére. A tételes vizsgálat – ahogy a bevezetésben említettük – több forráshagyományt különített el a himnáriumban: egyrészt természetesen megtaláljuk benne az esztergomi eredetű törzstételeket, de azok mellett két rendi hagyomány, a ciszterci és a domonkos szokásrend ihletése is jól körvonalazható. Nem ismert a középkori Magyarországról, hogy egy katedrális (szekuláris) úzusa egyszerre két rendi hagyomány elemeit is magába olvassza, ráadásul olyan egyéni módon alakítva azokat, ahogy azt az MR 21 himnuszstételei mutatják. Az egykori szerkesztők nagyfokú önállóságáról és széleskörű liturgikus ismereteiről tesz tanúságot a kézirat.

A középkori szöveghagyomány korai állapotát a Metropolitanska knjižnica alábbi, Zágrábhoz köthető breviáriumaiban vizsgáljuk: MR 67 (13. sz., esztergomi eredet),³⁸ MR 29 (14. sz.), MR 120 (14. sz.). A dallamok összehasonlító elemzéséhez Thuz Osvát püspök (1466–1499) ugyanott őrzött intonáriumát (MR 10), a már említett MR 4 jelzetű újkori himnáriumot és a katedrális 17–18. századból fennmaradt processzionálét³⁹ használjuk. Mindezeket kiegészíti a két, fentebb hivatkozott nyomtatott breviárium (BrZag 1484, BrZag 1687) tanúsága.

3.2. Sajátosan zágrábi tételek

A halotti zsoltó szerkezete – amint láttuk – erős érveként áll az MR 21 zágrábi provenienciája mellett, a katedrálisbeli használat közvetlen bizonyítékát azonban a himnárium tartalmazza. A fol. 14v *Rex Christe factor omnium* himnusza előtti rubrika szerint a szent háromnapon a matutinumok utáni processzió érinti a Szent Imre-templomot vagy egy másik templomot, és közben az említett himnuszt Kyrie-akklamációkkal felváltva éneklék, „ahogy az a zágrábi székesegyházban szokás”.⁴⁰ A Szent Imre-templom valóban a katedrális kedvelt stációja volt, a nyugati bejáratnál szemben állt 1511-ig, amikor egy erődfal megépítése érdekében lebontották; mellette más templomokba is vezetett processzió a középkorban (a Szent Erzsébet-ispotály templomába, a ciszterciek Szűz Mária-templomába stb.).

³⁸ Az MR 67-es jelzetű 13. századi breviárium tartalma a központi esztergomi rítust tükrözi, a kalendáriumba bejegyzett elhunytak alapján azonban 1295-ben már Zágrábban volt a kötet. A margóra írt kiegészítések, köztük számos himnuszbejegyzés a helyi, 14. századi használat emlékei.

³⁹ Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti: VII-104 (1697), II.a.25 (1734), III.d.175 (1735), II.a.31 (1750); Zagreb, Metropolitanska knjižnica: MR 108 (1698), MR 191 (1742); Zagreb, Hrvatski državni arhiv: Rukopis 158 (18. sz.). A felsorolt processzionálék anyagához kiegészítést jelent az Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti III.d.204-es jelzetű töredékes, 17–18. századi graduále-antifonáléja, amely egyes ünnepeknél kurzív lapalji himnuszbejegyzést tartalmaz.

⁴⁰ A rubrika eredeti szövege: „Hymnus sequens cantatur post officium [matutinum] Cenae Domini, Parasceven et Sabbati Sacri, quando clerici exeunt cum processione ad ecclesiam sancti Emerici vel aliam, alternando singulos versiculos cum *Kyrie eleison*, sicut est consuetum in ecclesia Zagradiensi.” Kniewald korábban közölte már a rubrika szövegét a zágrábi használat bizonyítékeként, lásd Kniewald, *Iluminacija...*, 81.

Az MR 21 megőrizte a vízkereszti kompletórium *Quem non praevalent* kezdetű sajátos himnuszának teljes dallamát (fol. 9v, nr. 5). E Zágrábban szilárdan jelen lévő tételt – amely valójában sem zenei, sem irodalmi szempontból nem himnusz, hanem egy szekvenciaszerű, önállóvá vált tropus – több magyar részhangományban énekelték. Esztergomi dallama lényegesen különbözött a zágrábitól, annak sajnos csak incipitje ismert.⁴¹ A legkorábbi zágrábi breviáriumok már tartalmazzák, az MR 21-ben olvasható dallamának újkori tanúja az MR 4.⁴²

16–17. századi pótlásként szerepel az MR 21 anyagában a hetvenedvasárnapi Alleluja-búcsúztató szekvencia, a *Cantemus cuncti* (fol. 11r, nr. 8), amely a középkori liturgiában általánosan himnusz-besorolást kapott. Az ambrusi *Deus Creator omnium* mellett választható tételként hozzák a breviáriumok és az MR 10 kottás incipitje is, újkori éneklését az MR 4 bizonyítja.⁴³ A *Dies absoluti* himnusz, amelyet Esztergomban az előbőjti vasárnapok első vesperásában énekelték, nem vált a zágrábi hagyomány törzstételévé.⁴⁴

Szent Ambrus híres *Aeterne rerum Conditor* himnusza az ambrozián és a ciszterci (RI) hagyomány matutínumának a teljes egyházi évre érvényes, kizárólagos

⁴¹ Lásd *Psalterium Strigoniense*, München, Bayerische Staatsbibliothek, Res/2 Liturg. 380, fol. 112r–v; digitalizálva: <http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb00084911-7> (2019. május 5.); faksimile kiadásban: *Psalterium Strigoniense Venetiis 1523 cum notis musicis manuscriptis (Psalterium Nicolai Olahi)* [PsOláh], közr. Szoliva Gábor, Musicalia Danubiana 25, Bavarica et Hungarica 2 (Budapest: MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2015), 53. A PsOláh himnáriumának felhasználásával készült rekonstrukciók: *Psalterium Strigoniense*, szerk. Földváry Miklós István et al., Monumenta Ritualia Hungarica Series Practica (Budapest: Argumentum – ELTE Bölcsészettudományi Kar, Latin Tanszék, 2014), Tomus I/1–2; *Breviarium Strigoniense*, szerk. Földváry Miklós István et al., Monumenta Ritualia Hungarica Series Practica (Budapest: Argumentum – ELTE Bölcsészettudományi Kar, Latin Tanszék, 2016–2018), Tomus IV/a–f.

⁴² MR 29 fol. 77v, MR 120 fol. 77r, MR 4 p. 9, vö. HollRep 194 (nr. 625). Az MR 21 bejegyzésének felülírásai megegyeznek az MR 4 dallamváltozatával, amely jelzi, hogy a tétel az újkorban is használatban maradt. Az MR 21 fol. 10 rektóján látható szövegkorrekció („tus ut Deo”) azonban egyetlen más forrásban sem található meg. Lásd még Kovács Andrea, *A középkori liturgikus költészet magyarországi emlékei. Szekvenciák. Kritikai dallamkiadás*, Musica Sacra Hungarica 1 (Budapest: Argumentum – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Egyházzenei Kutatócsoport, 2017), I 29; Uő., *Szekvenciák a középkori Magyarországon. Repertoár, tradíció, dallamok*, Musica Sacra Hungarica 2 (Budapest: Argumentum – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Egyházzenei Kutatócsoport, 2017), 83. Az említett kódexeken felül a magyarországi hagyománykörből csak egy töredék tartalmazza a teljes dallamot: Budapest, Egyetemi Könyvtár, RMK II. 53 borítója. A töredék digitális hasonmása és tartalmi leírása elérhető a Fragmenta Manuscriptorum Musicalium Hungariae Medii Aevi web-oldalon: <http://fragmenta.zti.hu/hymnarium-s-14-15-1-csonka-folio-budapest-egyetemi-konyvtar-rmk-ii-53-boritoja/> (2019. május 5.).

⁴³ MR 29 fol. 93r, MR 120 fol. 93v, BrZag 1484 p. 266, BrZag 1687 p. 349, MR 10 fol. 22v, MR 4 p. 13, vö. HollRep 62 (nr. 131). Minthogy a karácsonyi második vesperás himnuszául az MR 29 fol. 76v és az MR 120 fol. 71v a *Laetabundus* szekvenciát rendeli, ez a műfajok közti kereszteződés nem egyedülálló a zágrábi hagyományban. A BrZag 1484 megjelenésével ez utóbbi asszignáció eltűnt. Lásd még Kovács, *Szekvenciák. Kritikai dallamkiadás*, I 13; Uő., *Szekvenciák a középkori Magyarországon*, 83.

⁴⁴ *CAO-ECE VIIA Kalocsa–Zagreb (Temporale)*, nr. 15950*, 16030*, 16460*, vö. HollRep 80 (nr. 193).

1. Ae-ter-ne re-rum Con-di-tor, noctem di-em-que qui re-gis, et tem-po-rum das tem-po-ra, ut al-le-ves fa-sti-gi-um.

2. Ae-ter-ne re-rum Con-di-tor, noctem di-em-que qui re-gis, et tem-po-rum dans tem-po-ra, ut al-le-ves fa-sti-di-um.

3. Ae-ter-ne re-rum Con-di-tor, noctem di-em-que qui re-gis, et tem-po-rum das tem-po-ra, ut al-le-ves fa-sti-di-um.

2. kottapélda

tétele volt.⁴⁵ Minthogy a magyar rítusterülethez tartozó egyházmegyékben a matutínium nem kapott himnuszt, eredeti funkciója helyett legfeljebb sajátos helyi szerepben válhatott a szokásrendek részévé. Az ismert esztergomi szerkönyvekben teljességgel hiányzik, a kalocsai, a zágrábi és az erdélyi hagyományokban azonban a hetvenedvasárnapi laudeshez rendelték.⁴⁶ Az MR 21-ben csak szöveggel szerepel, az említett kora újkori pótlás része (fol. 12v), míg a székesegyház későbbi kottás forrásai között egyedül az MR 4 őrizte meg (2. kottapélda).⁴⁷ Nem az ambrozián-ciszterci *ad notam*-ot követi, hanem egy német és francia forrásokból ismeretes újabb *D*-dallamot variál.⁴⁸ Az MR 4 változata a strófa végén *E*-finálison állapodik meg, tehát mintájával ellentétben fríg (deuterus) jellegű. A dallam hasonló tonális átértelmezésére nem találtunk másutt példát, a középkori Magyarország területéről e retrospektív emléken kívül csak szerzetesi körből és *D*-finálissal ismert. A csíksomlyói ferencesek 14–15. századi pszaltériumában (PsOFM366) is így maradt fenn.⁴⁹

A nagybőjti vasárnapok vesperás- és laudeshimnuszainak asszignációja jellemző a magyarországi részhagyományokra. Míg Esztergomban hetenként váltották mindkét tételt nagybőjt első vasárnapjától feketevasárnapig, Zágráb csak a vesperáshimnuszok terén követte e változatosságot, a laudesek kéthetenként

⁴⁵ Bruno Stäblein, *Hymnen I. Die mittelalterlichen Hymnenmelodien des Abendlandes* [StHy], Monumenta Monodica Medii Aevi 1 (Kassel – Basel: Bärenreiter Verlag, 1956), 2 (Mel 1₁), 26 (Mel 1₂), vö. Chrisogonus Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, Cistercian liturgy series 1 (Trappist, Kentucky: Gethsemani Abbey, 1984), vol. 1, Bk II, 7–12, vol. 2, 14–17. Szélesebb áttekintést lásd Földváry Miklós István, „Napszaki himnuszok a zsolozsmában. Tipológia és történelem”, *Magyar Egyházzene* 24 (2016/2017): 3–26, különösen 13–16.

⁴⁶ CAO-ECE VII/A *Kalocsa–Zagreb (Temporale)*, nr. 15850; Kovács Andrea, *Corpus Antiphonalium Officii Ecclesiarum Centralis Europae. VII/A Transylvania–Várad (Temporale)* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2010), nr. 15850; vö. Dobszay László – Kovács Andrea, *Corpus Antiphonalium Officii Ecclesiarum Centralis Europae. VI/A Esztergom/Strigonium (Temporale)* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2004), nr. 15850. A zágrábi szöveges források: MR 29 fol. 94r, MR 120 fol. 95r, BrZag 1484 p. 271, BrZag 1687 p. 355 (I), vö. HollRep 36 (nr. 27).

⁴⁷ MR 4 p. 17.

⁴⁸ StHy Mel 143.

⁴⁹ *Psalterium OFM* [PsOFM366], Budapest, OSzK, Cod. lat. 366, fol. 22v.

kaptak új tételt.⁵⁰ E beosztásnak felel meg – ismét a zágrábi proveniencia bizonyítékeként – az MR 21 főírásával megőrzött nagyböjti himnuszok mindegyike, csak a 16–17. századi toldalék mutat némi következetlenséget, hiányzik belőle az első két hét laudeshimnusza (*Clarum decus ieiunii*).

A szenvedés időszakának sajátos zágrábi beosztása is megjelenik az MR 21 előírásaiban. A feketevasárnap *Pange lingua gloriosi proelium* kezdetű laudeshimnuszt (fol. 14r, nr. 17), amely nagycsütörtökig használatban maradt, hétköznaponként sajátos rend szerint, divízióval énekelték: hétfőn, szerdán és pénteken csak a himnusz első fele, míg kedden, csütörtökön és szombaton a *Lustris sex qui iam* (fol. 14r, nr. 18) kezdetű második fele hangzott el. Virágvasárnap visszatértek a teljes himnusz elénekléséhez.⁵¹ Az MR 21 notátora a himnusz mindkét szakaszát ellátta kottával. A divízió hangjelzését – a himnusz első részével ellentétben – nem írták felül későbbi kezek, néhány törlés figyelhető csak meg a kottaképből, holott e himnusz éneklésének sajátos előírásai elvileg érvényben maradtak az újkorban is.⁵²

Mennybemenetel laudésének *Aeterne Rex altissime* kezdetű himnuszt elvértve találjuk meg a magyarországi breviáriumokban, Zágrábban viszont szilárdan jelen van.⁵³ Az MR 21-ben eredetileg szerepelt, mára azonban csak szövegtöredéke maradt fenn (fol. 15r). Magyar rítusterületről származó kottás feljegyzése kizárólag az MR 4-ben található, ott a *Iesu nostra redemptio* kezdetű vesperáshimnusz *ad notam*-jával.⁵⁴

Pünkösöd oktávjában a kishórákhoz az MR 21 szerint a tercia kivételével a *Veni Creator Spiritus* himnusz *Da gaudiorum praemia* divízióját kellett énekelni; a terciában azonban, amely az első pünkösöd emléket idézi, a teljes himnusz hangzott el. Az MR 120 és a BrZag 1484 breviáriumok tanúságával ez lényegében összhangban van.⁵⁵ Az említett divíziót kezdő versszak (*Da gaudiorum praemia*) abban is kü-

⁵⁰ CAO-ECE VII/A Kalocsa–Zagreb (*Temporale*), nr. 20010–23870. A nagyböjti laudeshimnuszok zágrábi rendje: 1–2. hét: *Clarum decus ieiunii*, 3–4. hét: *Aures ad nostras*, 5–6. hét: *Pange lingua gloriosi proelium/Lustris sex qui iam* (*div.*).

⁵¹ Az MR 21 fol. 14r rubrikájában: „In officio dominicali, [in Passione] Domini et Ramispalmarum [cantatur hymnus] *Pange lingua* [...]. In officio autem feriali usque [diem Cenae] Domini exclusive, feria secunda, quarta et sexta ad laudes [cantatur *Pange lin*]gua usque medium cum versiculo ultimo. Feria autem tertia, [quinta et sab]bato ad laudes hymnus *Lustris sex qui* usque finem sequitur semper.” Lásd még a BrZag 1484 p. 352 ide vonatkozó rubrikáját: „Hymnus praecedens, videlicet *Pange lingua*, per hoc et sequenti die dominico non dividitur, sed dicitur totus. Pro aliis vero ferilibus diebus dividitur, et dicitur alternatim.” Az MR 120 nem hoz ilyen tömör előírást, a ferális laudeseknél azonban ezt a beosztást jelzi rubrikáiban (fol. 121r).

⁵² A BrZag 1687 p. 465 változtatás nélkül megismétli a BrZag 1484 előző lábjegyzetben idézett rubrikáját.

⁵³ MR 29 fol. 142r, MR 120 fol. 145r, BrZag 1484 p. 431, BrZag 1687 p. 570 (I), vö. HollRep 37 (nr. 28), CAO-ECE VII/A Kalocsa–Zagreb (*Temporale*), nr. 33100.

⁵⁴ MR 4 p. 36, vö. Rajeczky Benjamin, *Melodiarium Hungariae Medii Aevi. I. Hymni et sequentiae*. [RajMel I] (Budapest: Editio Musica, 1956¹, 1982²), 6; PsOláh fol. 122r.

⁵⁵ MR 21 fol. 16r: „Infra octavam Pentecostes ad primam, sextam et nonam hymnus *Da gaudiorum praemia* cum sequentibus, sed ad tertiam *Veni Creator*.” A BrZag 1484 ezzel teljesen egyező előírást ad (p. 445–446), sőt a laudeshoz is a *Da gaudiorum* divíziót rendeli (p. 445), míg az MR 120 a primára a *Iam Christus astra* kezdetű himnuszt írja elő (fol. 150r).

lönleges, hogy általában az európai hagyományok nem ismerik. Dreves himnuszkiadása csak három német forrásból idézi, míg a középkori magyarországi egyházmegegyékekben általános.⁵⁶

Az úrnapi zsolozsma végső formája, a *Sacerdos in aeternum* kezdetű história komolyabb előzmények után, több szakaszban elvégzett kompozíciós munkával született meg. Elterjedésének IV. Orbán pápa 1264-ben kiadott *Transiturus* bullája adott igazi lendületet, hiszen a rendelkezéssel Úrnapja ünnepe általános érvényűvé lett a katolikus egyházban. A hagyományosan Aquinói Szent Tamásnak tulajdonított szövegkorpusz közvetlen előzményével, a *Sapientia aedificavit* históriával azonos himnusztételeket tartalmaz: *Pange lingua gloriosi corporis, Sacris sollemniis, Verbum supernum prodiens nec Patris.*⁵⁷ E tételek órákhoz rendelése ugyanakkor – históriától függetlenül – igen nagy változatosságot mutatott Európa-szerte és a magyar részahagyományokban egyaránt. A kalocsa–bácsi egyházmegye gyakorlata sem volt egységes e tekintetben. A 14–15. századi kézirat és nyomtatott szerkönyvek alapján ellenben kirajzolódik egy következetes zágrábi beosztás,⁵⁸ amely – a kompletórium és a matutínium himnuszai közötti megfeleltetéssel – párhuzamba állítható egy korai, 13. századi kottás esztergomi breviárium (BNS)⁵⁹ és a domonkos himnáríum hozzárendeléseivel (*1. táblázat*). A zágrábi beosztás elkészítőire

⁵⁶ *Lateinische Hymnendichter des Mittelalters*, hrsg. von Guido Maria Dreves, *Analecta Hymnica Medii Aevi* [AH] 50 (Leipzig: O. R. Reiland, 1907), 193–194. A freisingi és schäftlarni forrás mellett a regensburgi Szent Emmeram monostoré figyelemreméltó. A himnusz sajátos dallamváltozatáról a továbbiakat lásd a 3.6. fejezetben.

⁵⁷ Az úrnapi históriák magyar hagyományban fennmaradt változatainak elemzését lásd Sanda Anna, „Sapientia aedificavit» – Egy késő középkori ünnep kodifikációjának és zsolozsmaváltozatainak állomásai», in *Zenatudományi Dolgozatok 2015–2016*, szerk. Gilányi Gabriella, Kiss Gábor (Budapest: MTA BTK Zenatudományi Intézet, 2018), 61–88. Sanda nem tér ki részletesen a himnuszok kérdéskörére. – A *Sacerdos in aeternum* zsolozsma szerzőségéről először Luccai Bertalan (Ptolomaeus Lucensis, Bartolomeo Fiadoni) domonkos történetíró, Aquinói Szent Tamás tanítványa számolt be 1317-ben. Lásd erről <http://www.corpusthomicum.org/pcxn.html> (2019. május 5.). – A Lüttichi (Liège-i, Cornilloni) Szent Julianna által 1246-ra elkészített „eredeti” *Animarum cibis* históriát a flandriai Tongres Miasszonyunk-templomának vegyes tartalmú, részben 13. századi énekeskönyvében találták meg (Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, Nationale Bibliotheek van Nederland, 70 E 4, fol. 86r–96r), vö. <http://cantus.uwaterloo.ca/source/123657> (2019. május 5.). A kézirat nem közöl saját himnuszokat, ám a história végén az *Ad cenam Agni* kezdetű húsvéti tétel szerepel Assisi Szent Ferenc *Proles de caelo prodiit* himnuszának dallamával. Kezdetben tehát kölcsön vették azt az úrnapi vesperáshoz, matutíniumhoz és laudeshez. Lásd erről Barbara R. Walters – Vincent Corrigan – Peter R. Ricketts, *The Feast of Corpus Christi* (Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2006), 78.

⁵⁸ MR 29 fol. 151r–152v, MR 120 fol. 154v–156r, BrZag 1484 p. 459–464, BrZag 1687 p. 607–614, MR 10 fol. 68v, MR 4 p. 42–43, valamint a továbbiakat lásd *CAO-ECE VIIA Kalocsa-Zagreb (Temporale)*, 151.

⁵⁹ *Breviarium notatum Strigoniense* [BNS] a *Sapientia aedificavit* históriában még egy átmeneti himnusz-beosztást közöl, de már a későbbi magyar (esztergomi) hagyományra jellemző dallamasszignációkkal, lásd Praha, Strahovská knihovna, DE I 7, fol. 213v, 214r, 221r. Kiadva: *Breviarium notatum Strigoniense (s. XIII.)*, ed. Janka Szendrei, *Musicalia Danubiana* 17 (Budapest: MTA Zenatudományi Intézet, 1998). A kódex digitális változatát lásd http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-KKPS__DE_I_7_____05X6099-cs (2019. május 5.) Vö. PsOláh fol. 123v–124v.

óra (CAO-ECE)	Esztergom / Erdély–Várad	OSPPE	Zágráb	Esztergom (BNS, 13. sz.)	OP
V1 (40740)	<i>Sacris sollemniis</i>	<i>Sacris sollemniis</i>	<i>Pange lingua</i>	<i>Pange lingua</i>	<i>Pange lingua</i>
C (40780)	<i>Verbum supernum</i>	(de psalterio)	<i>Sacris sollemniis</i>	(de psalterio)	(de psalterio)
M (40811)	–	<i>Verbum supernum</i>	–	<i>Sacris sollemniis</i>	<i>Sacris sollemniis</i>
L (41180)	<i>Pange lingua</i>	<i>Pange lingua</i>	<i>Verbum supernum</i>	<i>Verbum supernum</i>	<i>Verbum supernum</i>

1. táblázat. Úrnapja óráinak himnuszbeosztása a magyarországi és a domonkos hagyományban

bármelyik említett hagyomány hatással lehetett, de akár saját elképzelést is követhettek. A dallamválasztásban valószínűleg egyéni módon jártak el. A *Verbum supernum* himnuszt – a retrospektív forrásokból következőt talán a középkorban is – egy ritka, diaton *E*-dallamra énekelték (3. kottapélda). Azonos asszignációval feltűnik e tétel Lepoglava pálosainak kései processzionáléiban, a magyar rítusterület-hez tartozó intézményekből máskülönben ismeretlen. Bruno Stäblein német és sziléziai provenienciájú forrásokból adatozza.⁶⁰

A másik két himnusz dallama a szekuláris magyar hagyományokból ismert. A *Pange lingua* a szokásos 3. tónusú dallamán,⁶¹ a *Sacris sollemniis* pedig a *Festum nunc celebre* mennybemeneteli himnusz *ad notam*-jával hangzott Zágrábban is.⁶² Az MR 21 fennmaradt anyagában a vesperás *Pange lingua* (fol. 16r, nr. 26) és a kompletórium *Sacris sollemniis* (fol. 16v, nr. 27) tételei mindenben az említettekhez csatlakoznak, míg a laudes *Verbum supernum* himnuszából sajnos töredék sem maradt.

A *proprium de sanctis* első tétele az MR 21-ben Szent András jellegzetes zágrábi himnusza, az *Exorta a Bethsaida* (fol. 17r, nr. 29). Szerepel a legrégebb breviáriumban, és a zágrábi szöveghagyomány szilárd eleme az újkorban is.⁶³ *Ad notam*-ja szintén stabil: az MR 10 incipitje, az MR 21, az MR 4 és az újkori processzionálék egyaránt azzal a kedvelt középkori magyar dallammal jegyzik, amely Esztergomból (többek között) Szent Erzsébet *Novum sidus emicuit* himnu-

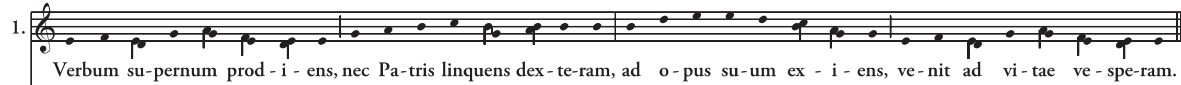
⁶⁰ A himnusz retrospektív zágrábi emlékei: MR 4 p. 45, Ruk 158 fol. 66v. A lepoglavai pálosok újkori processzionáléinak tanúsága: *Újhelyi pálos processzionále* [PrÚjh], 1644, Budapest, OSzK, Oct. Lat. 794, fol. 68v; *Lepoglavai pálos processzionále* [PrLep], 1751–1753, Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, R 3612, fol. 53r. Az előbbi forrás lepoglavai eredetét tisztázta Gilányi Gabriella, „Újhelyi processzionále? – Az Országos Széchényi Könyvtár Oct. Lat. 794-es jelzetű forrásának azonosítása”, in *Zenitudományi Dolgozatok 2013–2014*, szerk. Kiss Gábor (Budapest: MTA BTK Zenitudományi Intézet, 2016), 83–114. – Vö. StHy 344 (Mel 628), 595.

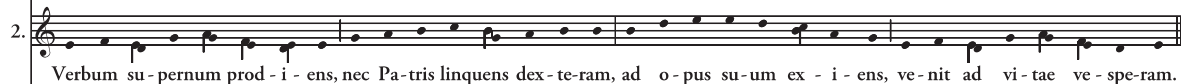
⁶¹ MR 21 fol. 16r, MR 10 fol. 68v, MR 4 p. 42, VII-104 fol. 58r (I), MR 108 fol. 50v (I), II.a.25 fol. 62v, III.d.175 p. 113, MR 191 p. 115, II.a.31 fol. 70v, vö. PsOláh fol. 124v, RajMel I 99.

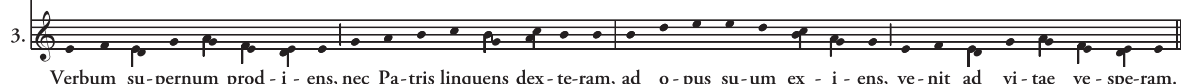
⁶² MR 21 fol. 16v, MR 4 p. 43, VII-104 fol. 58v (I), MR 108 fol. 51r (I), II.a.25 fol. 63r, III.d.175 p. 114, Ruk 158 fol. 58r, MR 191 p. 116, II.a.31 fol. 71r, vö. PsOláh fol. 123v, RajMel I 30.

⁶³ *CAO-ECE VII/B Kalocsa–Zagreb (Sanctorale)*, 5.1130.0080; MR 67 fol. 264 (a margóra írt teljes himnuszszöveg), MR 29 fol. 189r, MR 120 fol. 196v, BrZag 1484 p. 578, BrZag 1687 p. 2 (II), vö. HollRep 89 (nr. 228).

1. ZAG – Ruk 158 fol. 66v | 2. ZAG – MR 4 p. 45 | 3. PAUL – PrLep fol. 53r

1. Verbum su-pernum prod-i-ens, nec Pa-tris linquens dex-te-ram, ad o-pus su-um ex-i-ens, ve-nit ad vi-tae ve-spe-ram.

2. Verbum su-pernum prod-i-ens, nec Pa-tris linquens dex-te-ram, ad o-pus su-um ex-i-ens, ve-nit ad vi-tae ve-spe-ram.

3. Verbum su-pernum prod-i-ens, nec Pa-tris linquens dex-te-ram, ad o-pus su-um ex-i-ens, ve-nit ad vi-tae ve-spe-ram.

3. kottapélda

1. OCist – RII | 2. OP – Hum fol. 322r | 3. STR – PsOláh fol. 124r | 4. ZAG – MR 21 fol. 17r (orig.)

1. Magnum sa-lu-tis gau-di-um, lae-te-tur o-mne sae-cu-lum, Je-sus, Redemptor gen-ti-um, sa-na-vit or-bem lan-guidum.

2. Iam lu-cis or-to si-de-re De-um pre-ce-mur sup-pli-ces, ut in di-ur-nis a-cti-bus nos ser-vet a no-cen-ti-bus!

3. Verbum su-pernum prod-i-ens, nec Pa-tris linquens dex-te-ram, ad o-pus su-um ex-i-ens, ve-nit ad vi-tae ve-spe-ram.

4. Ex-or-ta a Beth-sa-i-da, du-o sus-ce-pit lu-mi-na in Pe-tro at-que An-dre-a pri-mi-ti-va ec-cle-si-a.

4. kottapélda

szával ismert.⁶⁴ A dallam ciszterci előképe *G*-finálisú, mixolíd. A domonkosok alakítottak 2. és 4. során, hangnemén azonban nem változtattak.⁶⁵ A magyar hagyományba átkerülve kapott – a források egyöntetű tanúsága alapján – *F*-tonalitást és dúros formát (4. kottapélda).

Szent Miklós *Exsultet aula caelica* kezdetű himnuszának dallamát teljesen felülírták az MR 21-ben (fol. 17r, nr. 30). A kitörölt dallam egy transzponált protus modusú egyedi tétel, amelynek egyelőre nem sikerült párhuzamát találni sem magyar, sem más hagyománykörből. A himnuszt az MR 10 és a VII-104 jelzetű processzionále egy kommúnis apostoldallam (*Exsultet caelum laudibus*) *ad notam-*

⁶⁴ Az esztergomi dallamról lásd *Psalterium Strigoniense Venetiis 1523*, 56–57, PsOláh fol. 135r, RajMel I 42, valamint a dallam történetéről Szendrei Janka, „Új világosság jelenék. Egy himnusz története”, in *Zenetudományi Dolgozatok 1995–1996*, szerk. Gupcsó Ágnes (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1997), 19–24. A dallam legkorábbi esztergomi emléke 13. századi (BNS fol. 221r), ott úrnapi szöveget hordoz, később a 14–16. században előszeretettel rendelték szentek himnuszaihoz. A pozsonyi részahagyomány a szóban forgó András-tételt kommúnis apostoldallamra énekelte, vö. PsBlasii fol. 129v.

⁶⁵ A dallam ciszterci és domonkos háttéréről lásd Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, vol. 1, Bk II, 110; az összehasonlítást szolgáló 4. kottapélda első sorát ugyaninnen vettük.

jával őrzi, amelyre a szövegincipit hasonlatossága miatt eshetett a választás.⁶⁶ Végül az MR 21 újabb rétege, az MR 4 és a III.d.204 Szent György mártír helyi *D*-dallamával (lásd lentebb) hozza.⁶⁷ A himnusz Esztergomban énekelt *G*-dallama⁶⁸ nem jelent meg Zágrábban.

Szent István protomártír diákonus *Stephano primo martyri* himnuszát a zágrábi szöveggyűjtemény az 5. és 6. versszakokat („Ille levatis...” és „Iudaei magis...”) felcserélve őrízte meg. Az esztergomi eredetű MR 67-ben még nem így olvasható, de a későbbi breviáriumok jellemzően ezt a változatot hozzák, valamint így szerepel az MR 21-ben (fol. 17v, nr. 31), az MR 52-ben és az összes újkori processzionálékban, amely tartalmazza.⁶⁹ A himnusz dallama a sajátos magyarországi hagyományba illeszkedik.⁷⁰ Zágrábra jellemző az 1. versszak „martyri” szavára énekelt ereszkedő *a FD* terc pár (MR 10, MR 21 régi rétege), amely azonban az újabb forrásokban már egy clivisszel kiegészítve olvasható: *a FE D*.

Szent János apostol és evangélista *De Patre Verbum prodiens* kezdetű vesperás-himnuszának unikális magyar (esztergomi) dallama⁷¹ eredetileg nem szerepelt az MR 21-ben. A főnotátor egy kommúnis apostoldallam (*Exsultet caelum laudibus*) díszes változatát jegyezte be, amely valószínűleg megegyezett a laudesre rendelt *Amore Christi nobilis* dallamával (fol. 18r, nr. 34). Később egy újkori notátor ezt kitörölte, és kvadrát hangjelzéssel az esztergomi változatot örökítette meg (fol. 18r, nr. 33). Minthogy az MR 10-ben ugyanez a himnusz az *A solis ortus* dallammal olvasható (fol. 107r), a „régebbi” zágrábi *ad notam* nem egyértelmű. Az újkori zágrábi források mindegyike az esztergomi dallamot tartotta életben.⁷²

A zágrábi zsolozsmahagyományban gazdag közös anyaga volt a húsvéti idő szentjeinek. Míg általában a környező részgyűjtemények (Esztergomot is beleértve) megelégedtek a *Vita sanctorum* himnusszal és annak divíziójával, Zágráb a feltámadás örömeiben rendhagyó himnuszszakaszokat rendelt az apostolok és evangélisták (*Claro paschali gaudio*), a több vértanú (*Qui vincis in martyribus*), valamint az egy vértanú vagy hitvalló (*Soluta iam sunt vincula*) laudeseire.⁷³

Az apostolokról és evangélistákról szóló *Claro paschali gaudio* az *Aurora lucis rutilat* húsvéti himnusz divíziója. Alkalmazására találunk nyugat-európai példát,

⁶⁶ MR 10 fol. 82r, VII-104 fol. 3r (II), vö. RajMel Ip 4, PsOláh fol. 136v.

⁶⁷ MR 4 p. 51, III.d.204 p. 72.

⁶⁸ PsOláh fol. 136r, vö. RajMel I 35.

⁶⁹ MR 29 fol. 195v, MR 120 fol. 201r, BrZag 1484 p. 600, BrZag 1687 p. 30 (II), vö. AH 14:28. A breviáriumok egy részében a himnuszt Szent István ereklyéinek megtalálásánál (aug. 3.) is kiírják. A kottás lejegyzések: MR 21 fol. 17v (nr. 31), MR 10 fol. 85r, 116r, MR 4 p. 52, MR 52 fol. 163r, 165r, VII-104 fol. 5v (II), MR 108 fol. 4v (II), II.a.25 fol. 73v, III.d.175 p. 133, Ruk 158 fol. 70r, MR 191 p. 135.

⁷⁰ Lásd Szendrei Janka, „A himnuszok dallamválasztása jellemző a liturgiákra”, *Magyar Egyházzene* 4 (1996/1997): 307–314, különösen 308–310.

⁷¹ Lásd Szendrei, „A himnuszok dallamválasztása...”, 309–310, vö. PsOláh fol. 111r, RajMel I 61.

⁷² MR 4 p. 54, MR 52 p. 166, VII-104 fol. 7r (II), MR 108 fol. 6r (II), II.a.25 fol. 75r, III.d.175 p. 136, Ruk 158 fol. 71r, MR 191 p. 138, II.a.31 fol. 80v.

⁷³ MR 29 fol. 224r–v, MR 120 fol. 233v–234r, BrZag 1484 p. 700–702, BrZag 1687 p. 153–155 (III), vö. *CAO-ECE VII/B Kalocsa–Zagreb (Sanctorale)*, nr. 5.0413.0010–5.0415.0640.

zágrábi felbukkanása mindazonáltal teljesen egyedi a magyar rítusterületen.⁷⁴ A szóban forgó versszakok a feltámadt Jézus és az apostolok találkozásairól szólnak, így lehettek alkalmasak az említett funkció betöltésére. Az MR 21-ben az *Aurora lucis* szokásos dallamát társították hozzá (fol. 19v, nr. 41), és azzal olvasható az MR 4-ben is.⁷⁵ Más kottás emléke Zágrábból sem ismert.

A másik két laudeshimnusz lakúna miatt nem tanulmányozható az MR 21 anyagában. Bár mindkettő a szöveghagyomány szilárd része, ahogy fentebb láttuk, egyedül az újkori MR 4-ben szerepelnek kottával, az *Aurora lucis* dallamával.⁷⁶

Meglepő módon hiába keressük ugyanakkor a szöveges zágrábi forrásokban az MR 21 több vértanú ünnepére töredékesen megőrzött, ritka húsvéti himnuszt: az *Aeterna Christi munera martyrum victorias* kezdetű tételre a *commune sanctorum* elemzésének végén térünk ki részletesen.

Szent György vértanú tisztelete egyelőre nem kellően feltárt területe a középkori Magyarország liturgiátörténetének.⁷⁷ A katonaszent zsolozsmájának *Gesta sanctorum* (vagy egyes lejegyzésekben *Festa sanctorum*) kezdetű himnusza ambrozián eredetű,⁷⁸ nem része sem a ciszterci, sem a domonkos hagyományoknak. A keleti és déli egyházmegyék forrásaiban fordul elő: megjelenik a 12. századi Codex Albenensis rubrikái között, egyes kalocsai breviáriumokban, valamint szilárdan része a zágrábi hagyománynak.⁷⁹ A fennmaradt források tanúsága alapján az érett esztergomi szokásrendből hiányzott.⁸⁰ Az MR 21-ben csak szövegtöredéke tanulmányozható (fol. 20r), kottája elveszett, ám az újkori zágrábi források egységesen megőrizték egy mindeddig kiadatlan *D*-dallamát. Ez jelentősen különbözik ambrozián megfelelőjétől, legfeljebb a nyitófrázis fordulatai emlékeztetnek rá (*5. kotta-példa*).⁸¹ Szent György himnuszának magyarországi kottás emlékéiről e retrospek-

⁷⁴ MR 29 fol. 224r, MR 120 fol. 233v, BrZag 1484 p. 700, BrZag 1687 p. 153 (II), vö. HollRep 68 (nr. 153). Nyugat-európai példáit lásd Ulysse Chevalier, *Repertorium hymnologicum. Catalogue des chants, hymnes, proses, séquences, tropes en usage dans l'Eglise latine depuis les origines jusqu'à nos jours* (Louvain: Imprimerie Lefever, 1892), vol. 1, nr. 3361.

⁷⁵ MR 4 p. 64, vö. PsOláh fol. 120r, RajMel I 58.

⁷⁶ A *Qui vincis in martyribus a Rex gloriose martyrum* kezdetű, több vértanúról szóló himnusz sajátos divíziója, hangjelzéssel lásd MR 4 p. 65. A *Soluta iam sunt vincula a Martyr Dei qui unicum vértanúhymnusz* rendhagyó kivágata, hangjelzéssel lásd MR 4 p. 66. A magyar rítusterületről mindkét himnusznak csak zágrábi szövegemlékeit ismerjük, lásd HollRep 196 (nr. 630) és 220 (nr. 722).

⁷⁷ Az ismert történeti összefüggéseket lásd Szendrei, *A „mos patriae” kialakulása...*, 132–133.

⁷⁸ Lásd StHy 10 (Mel 18); AH 14:76.

⁷⁹ MR 29 fol. 225v, MR 120 fol. 235v, BrZag 1484 p. 705, BrZag 1687 p. 159 (II), vö. HollRep 107 (nr. 295). A többi magyarországi részhagyományra vonatkozó hivatkozásokat lásd Szendrei, *A „mos patriae” kialakulása...*, 133, 136.

⁸⁰ Kovács Andrea, *Corpus Antiphonarium Officii Ecclesiarum Centralis Europae. V/B Esztergom (Sanctorale)* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2006), nr. 5.0424.0080. A jegyzetekben említett Str-110-es, 15. századi breviáriumról (Gyulafehérvár/Alba Iulia, Biblioteca Batthyaniána, R I 110), a kötet megjelenése óta kiderült, hogy nem tartozik a központi esztergomi források közé.

⁸¹ MR 4 p. 67, VII-104 fol. 18r (II), MR 108 fol. 14r (II), II.a.25 fol. 82r, III.d.175 p. 151, III.d.204 p. 18, Ruk 158 fol. 79r, MR 191 p. 153, II.a.31 fol. 89r. Aquinói Szent Tamás első vesperásának *Exsultet mentis iubilo* himnusza az MR 4-ben ugyancsak e dallammal szerepel, a domonkos szokásoktól eltérően (p. 61).

1. Ge-sta san-cto-rum mar-ty-rum me-mi-nis-se iu-cundum est, et in e-o-rum lau-di-bus De-o ca-ne-re glo-ri-am.

2. Ge-sta san-cto-rum mar-ty-rum me-mi-nis-se iu-cundum est, et in e-o-rum lau-di-bus De-o ca-ne-re glo-ri-am.

3. Ex-sul-tet au-la cae-li-ca, lae-te-tur mundi ma-chi-na, dum re-fert so-lis or-bi-ta Ni-co-la-i soll-e-mni-a.

5. kottapéllda

tív forráskörön kívül nincs tudomásunk. Ahogy fentebb említettük, Szent Miklós *Exsultet aula caelica* himnuszát is énekelték Zágrábban e dallamra.

Keresztelő Szent János híres *Ut queant laxis* vesperáshimnusa a magyar szokásoknak megfelelő közép-európai dallammal szerepel az MR 21-ben (fol. 20v, nr. 47), nem a domonkosok által énekelt változatban.⁸² A laudesre szánt *O nimis felix* divízió első versszakát azonos módon még egyszer kikottázták (fol. 21r, nr. 48).

Az Árpád-házi szentek zsolozsmahimnuszai között Szent László király *Regis regum civis ave* kezdetű tétele a legszilárdabb: a szentviktori szekvenciák stílusában komponált nemes dallam az egész középkori Magyarországon elterjedt, és egyedül a szent ünnepét ékesítette.⁸³ Talán Elvinus, a László király szentté avatásakor (1192) hivatalban lévő váradi püspök szerezte, aki korábban, párizsi tanulmányai során ismerte meg az új dallamstílust.⁸⁴ Zágráb a szentet püspöksége alapítójaként és patrónusaként tisztelte a középkorban, így természetes, hogy himnusa bekerült az MR 21-be (fol. 21v, nr. 49), és végigkíséri a hagyományos liturgiát életben tartó újkori forrásokat.⁸⁵

⁸² A szokásos magyar változat: PsOláh fol. 127v, RajMel I 90, vö. StHy 295 (Mel 422₂ Einsiedeln). A Pozsonyból adatolt fríg (deuterus) dallam rendhagyó a magyarországi emlékek között, lásd PsBlasii fol. 124v, RajMel I 84, vö. StHy Mel 72. A domonkosok dallamhagyományának elemzését lásd Innocent Smith OP, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy, 1250–1369*, BA thesis (Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame, Department of Music, 2008), 37. Vö. StHy 94 (Mel 151₁ Nevers).

⁸³ A közelmúltban került elő egy mindeddig ismeretlen László-himnusz szepességi és svájci forrásokból *Vergente mundi vespere* szöveggel, dallama ismeretlen. Lásd Kovács Andrea, „Vergente mundi vespere. Egy ismeretlen Szent László-himnusz a Szepességben és Sittenben”, *Magyar Könyvszemle* 134 (2018): 125–135.

⁸⁴ Mezey László, „Athleta patriae. Szent László legkorábbi irodalmi ábrázolásának alakulása”, in *Athleta Patriae. Szent László-tanulmányok*, szerk. Mezey László (Budapest: Szent István Társulat, 1980), 21–55, különösen 44–46; *Magyarország zenetörténete I. Középkor*, szerk. Rajeczky Benjamin (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988), 331–332; Szendrei Janka, *A himnusz*, Egyházzenei füzetek I/9 (Budapest: A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Egyházzenei Tanszéke és a Magyar Egyházzenei Társaság, 2000), 45.

⁸⁵ Szöveges források: MR 120 fol. 249r, BrZag 1484 p. 744, BrZag 1687 p. 208 (II), vö. HollRep 199 (nr. 645). Kottás források: MR 10 fol. 106r (c-re írva), MR 4 p. 79, VII-104 fol. 22v (II), MR 108 fol. 18r (II), II.a.25 fol. 85v, III.d.175 p. 156, Ruk 158 82v, MR 191 p. 161, II.a.31 fol. 91v.

Szent Anna *Orbis exsultans celebret* himnuszából csak két és fél versszaknyi szövegtöredék maradt meg az MR 21 anyagában (fol. 22r, nr. 51), egykori dallama ismeretlen. A himnusz következetesen jelen van a 14–15. századi kéziratos zágrábi breviáriumokban,⁸⁶ a BrZag 1484 megjelenésével azonban a hagyományból kiszorult, hiányzik a Thuz-féle intonáriumból (MR 10) is. A 15. század második felétől helyette a *Clara diei gaudia* kezdetű Anna-himnusz divízióját énekelték a laudesben.

A szentek közös himnuszai szintén Zágrábra jellemzőek, így tematikusan e helyen is szerepelhetnének, de mivel eltérő rétegekben és egyéni módon ötvözik a szóban forgó hagyományok elemeit, elemzésük a domonkos vonatkozású tételek után, a 3.5. fejezetben következik.

3.3. Ciszterci hatást mutató tételek

A bencés reformrendként szerveződött ciszterciek a 12. század első felében többször változtattak liturgiájukon, himnáriumuk legalább három lépésben alakult ki. A *Novum Monasterium* (a későbbi Cîteaux) területét 1098-tól benépesítő első testvérek kezdetben alapító atyjuk, Molesme-i Szent Róbert monostorának himnáriumát használták zsolozsmáikon. Körülbelül egy évtized elteltével Harding Szent István apátsága idején – Szent Benedek Reguláját kissé szélsőségesen értelmezve – minden olyan himnuszt elutasítottak, amely nem szerepelt a számukra hozzáférhető milánói kódexekben. A Regula szövegében ugyanis bizonyos órák himnuszaira az *ambrosianum* kifejezés utal, amelyhez e nemzedék Szent Ambrus hagyományát, pontosabban Milánó himnáriumát társította. Az átdolgozással létrejött első „ciszterci” himnárium (*RI, first recension*) egyoldalúságát, túlzó egyszerűsítéseit – részben Abélard kritikái nyomán – Clairvaux-i Szent Bernát irányításával finomították 1139–1147 között. A megújított gyűjteménybe kortárs szövegek és dallamkompozíciók is bekerültek, valamint bevezették a himnuszok divíziókra osztását. E második átdolgozás (*RII, second recension*) vált később a ciszterci rend himnáriumának magjává, és a szerzetesek távoli letelepedéseivel elterjedt egész Európában.⁸⁷

A Szent György-himnuszról láttuk, hogy az MR 21 szövegei között milánói eredetű anyag rejtezik. A *Gesta sanctorum* – mivel kizárólag az ambrozián hagyomány sajátja – közvetlenül vagy néhány közvetítőn keresztül milánói forrásból kerülhetett Magyarországra, és a magyar hagyomány részeként Zágrábra. Van azonban három olyan himnuszszöveg az MR 21 anyagában, amely nem jelenik

⁸⁶ MR 29 fol. 256r, MR 120 fol. 168v, vö. HollRep 182 (nr. 576).

⁸⁷ A korai ciszterci himnáriumok szöveg- és dallamtörténeti összefüggéseit már részben idézett, hiánypótló munkájában filológiai igényrel adta közre Chrisogonus Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, Cistercian liturgy series 1–2 (Trappist, Kentucky: Gethsemani Abbey, 1984), vol. 1. Introduction and Commentary, vol. 2. Edition. A korai ciszterci breviáriumból lásd Chrisogonus Waddell, *The Primitive Cistercian Breviary* (Staatsbibliothek zu Berlin, Preussischer Kulturbesitz, Ms. Lat. Oct. 402) with Variants from the «Bernardine» Cistercian Breviary, Spicilegium Friburgense 44 (Fribourg: Academic Press Fribourg, 2007).

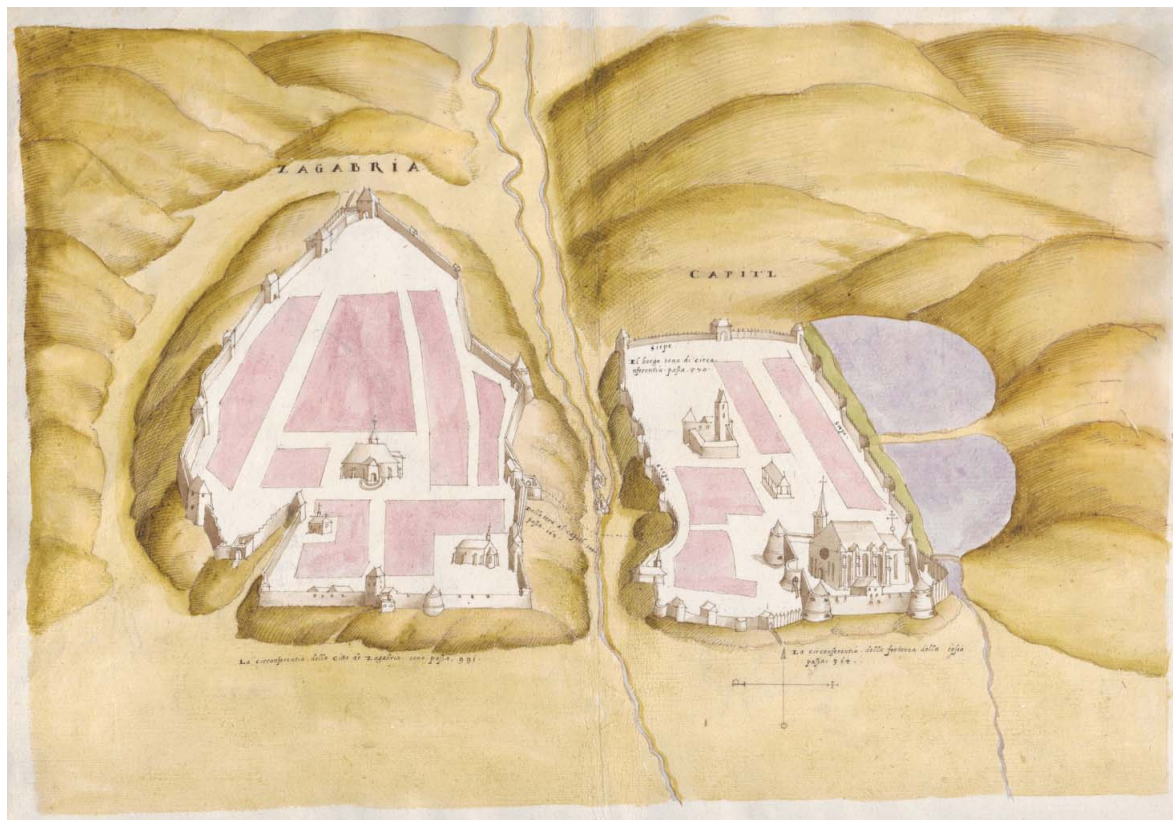
meg másutt a magyarországi szekuláris forrásokban, egyaránt része azonban az ambrozián és a ciszterci (RII) hagyománynak. Ezekről kétféle módon gondolkodhatunk: vagy milánói (észak-itáliai) forrásból kerültek Zágrábba a két régió közti összeköttetés révén, vagy a katedrálissal kapcsolatban álló ciszterci monostorok közvetítésével, azaz a város közvetlen környezetéből. A második eshetőség sokkal valószínűbb. Magát az átvételt ösztönözhetette ugyan a „par excellence” himnusz-szerző, Szent Ambrus tekintélye, ám az egyes költeményekért mégis inkább a ciszterciekhez fordultak, hiszen közel voltak, és róluk köztudomású volt, hogy himnárimumukat Milánó hiteles ambrusi hagyományára vezetik vissza.

A középkori Zágrábhöz két ciszterci monostor is köthető. A korábbi – amely már 1274 előtt a városon kívül, a Száva egyik szigetén állt – 1307–1315 között elhagyták a szerzetesek, és a székesegyház közelébe költöztek. Az új alapításnak számos oka lehetett, a történészek a korábbi lakóhelyet sorozatosan elárasztó szabályozatlan folyóra és a püspökség körül szerveződő egyházi közösségek vonzására gondolnak, de szerepet játszhattak benne gazdasági-kereskedelmi tényezők is. Az új monostor feltehetően Clairvaux közeli leányintézménye, a topuszkói ciszterci közösség alá tartozott, amelyet II. András 1205-ben exempt királyi monostorként (*regale monasterium*) alapított. Zágrábban mára csak a sokszorosan átépített (de régészetileg még fel nem tárt) Szűz Mária-templom őrzi a ciszterciek emlékét. A szerzetesek legkésőbb a 16. század elején elhagyták a várost, monostorukat a védelműl szolgáló erődfalak építéskor lebontották. Ennek megfelelően nem látszik a Mária-templom melletti lakóépület Zágráb legkorábbi fennmaradt városképén (3. ábra); az esetleges maradványok a terület újkori rendezésekor pusztultak el.⁸⁸

A ciszterci szerzetesek városbéli letelepedésekor Gazotti Ágoston (1260k.–1323) domonkosrendi püspök volt hivatalban. Legfőbb egyházi előljáróként neki kellett jóváhagynia az új alapítást, sőt valószínű, hogy az áttelepülés egyik kezdeményezője, előmozdítója volt. Gazottihoz fűződik ugyanakkor a katedrális 14. század eleji átfogó liturgikus reformja, így lehetséges, hogy épp az ő személye volt a kapocs, amely a frissen betelepült ciszterek hagyományának egyes elemeit összefüggésbe hozta a helyi szokásrenddel. Természetesen a ciszterci „hatásnak” más útja is lehetett, például a zágrábi kanonoki stallumot kapott környékbeli előljárók, apátok által,⁸⁹ valamint említettük már, hogy a ciszterciek temploma egyes processziók alkalmával a katedrális stációja volt, amely szintén a liturgia gazdagodására adhatta alkalmat.

⁸⁸ A ciszterci jelenlétről Zágrábban lásd Ksenija Brigljević, „The Cistercian Monastery and the Medieval Urban Development of Zagreb”, in *Annual of Medieval Studies at the CEU 1993–1994*, szerk. Sággy Marianne (Budapest: Central European University, 1995), 100–107; Romhányi Beatrix, *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon* [CD-ROM] (Budapest: Arcanum Adatbázis Kiadó, 2008).

⁸⁹ A 15. századból ismert például egy György nevű topuszkói apát, akit 1481-ben és 1485-ben egyszerre kanonokként és apátként említenek az oklevelek. Az ő hagyatékából díszesen illuminált liturgikus könyvremek száltak a székesegyházi kincstárra. Lásd erről bővebben Hoffmann Edith, *Régi magyar bibliofilek*, reprint kiadás, bőv. és szerk. Wehli Tünde (Budapest: MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 1992), 142.

3. ábra. Zágráb távlati képe Martin Stier (1620–1669) metszetén. A ciszterciek monostor nélküli temploma a székesegyház nyugati homlokzatával szemben, a városfal mentén látható. (Martin Stier, *Mappae geographicae regni Hungariae et terrarum adiacentium*, Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 8609, fol. 17v)

Szent István diákonus fentebb már érintett *Stephano primo martyri* kezdetű himnuszának létezik egy bővített ciszterci (RI, RII) változata. Annak kezdete *Stephani primi martyris*, és az Európa-szerte közismert szöveghez képest három többlet-versszakot tartalmaz (a változékony doxológiát nem számítva).⁹⁰ A vesperáshimnusz szövege az MR 21-ben (a fentebb tárgyalt versszakcserét leszámítva) az általánosan használt *Stephano primo martyri*, tehát nem módosították ciszterci mintára, a laudeshimnusz azonban egyedi kompiláció. A ciszterci szövegváltozat vesperásban el nem énekelt 2., 5. és 8. versszakaiból egy doxológia hozzáillesztésével az MR 21 összeállítói egyéni tételt hoztak létre: a *Psallamus hoc*

⁹⁰ Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, vol. 1, Bk II, 72–75, vol. 2, 78–81, vö. AH 14:28, PsOláh fol. 110v, RajMel I 12. Waddell a ciszterci változat eredetével kapcsolatban óvatos, elképzelhetőnek tartja, hogy a még eléggé fel nem tárt ambrózián variánskörből származik az is, tehát nem szükségszerűen rendi átdolgozás. A többlet-versszakok: 2. „Psallamus hoc discipuli...”, 5. „Ipse martyr egregius...”, 8. „Ille paratus verticem...”. Az MR 21 bejegyzésében a 8. versszak kezdőszava nyilvánvaló félreolvasás miatt torzult „Ille paratus”-ról „Et sic paratus”-ra.

discipuli (fol. 17v, nr. 32) kezdetű laudeshimnusz párhuzamát sem a magyar, sem a tágabb európai hagyományban nem találjuk. A többi fennmaradt középkori zágrábi forrásban sincs nyoma, azokban a himnusz rövidebb változatának divízióját (*O praeferenda gloria*) rendelik a laudesre.⁹¹ Míg az újkori énekesek módosítottak az MR 21-beli vesperáshimnusz szövegén és dallamán, az egyedi laudeshimnusz érintetlen, ami a későbbi használat elmaradását sejteti. A *Psallamus hoc* a vesperáshimnusz magyar (esztergomi) dallamát kapta, így zenei átvételről nem beszélhetünk. Összevetésül a 12. századi Admonti biblia, az egyetlen ismert magyarországi eredetű kottás ciszterci himnuszforrás használható, ebben az említettől különböző RII dallam áll.⁹²

Szent János apostol ünnepénél szintén a laudesben találunk különleges himnuszt: az újkorban felülíratlan *Amore Christi nobilis* (fol. 18r, nr. 34) más középkori magyar szekuláris forrásból nem adatolt. Az ambrozián-ciszterci hagyományból származó tétel⁹³ helyett Zágrábban és általában a magyar részhagyományokban a *De Patre Verbum prodiens* himnusz *Sancte Ioannes optime* divízióját írták elő a laudesre.⁹⁴ Az MR 21 egyedi tételének szövege az eredeti ciszterci himnusz 1–3. versszakának (a matutínium-divízió nagyobb részének) és a doxológiának kompilációja.⁹⁵ Dallama nem az ősi, ambrozián eredetű, hanem ugyanaz a kommúnis apostoldallam (*Exsultet caelum laudibus*), amellyel az MR 21 a *De Patre Verbum* himnuszt eredetileg közölte.⁹⁶ Az Admonti biblia himnáriuma e helyen ismét a ciszterci (RII) dallamot hozza.⁹⁷

Szent Lőrinc vértanú laudesében általában a vesperás *Martyris Christi colimus* himnuszának valamilyen divízióját énekelték szerte Magyarországon.⁹⁸ Ettől kivételes módon tér el az MR 21: az *Apostolorum supparem* (fol. 22v, nr. 54) kezdetű tétel szövege nem szerepel a hazai szekuláris himnuszforrásokban, beleértve a zágrábiakat is. A ciszterci (RI, RII) hagyomány azonos kezdetű Lőrinc-himnuszából származik,⁹⁹ annak 1–3., 6., 7. versszakából született, saját doxológiával kiegészítve. A ciszterci dallamválasztást figyelmen kívül hagyva az MR 21 szerkesztői egy kommúnis vértanúhimnusz, a *Rex gloriose martyrum* Európa-szerte közkedvelt

⁹¹ CAO-ECE VII/A Kalocsa–Zagreb (*Temporale*), nr. 11530. A ciszterci (RII) hagyományban szintén az *O praeferenda* versszaknál dividálták a himnuszt, de természetesen a hosszabb változatnak megfelelően.

⁹² Lásd a *Stephani primi martyris* tételt az Admonti („Csatári”, „Gutkeled”) biblia második kötetének [AdmB] lapszélre írt magyar notációs ciszterci himnáriumban: Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. ser. nov. 2702, fol. 5r.

⁹³ Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, vol. 1, Bk II, 76–78, vol. 2, 82–85.

⁹⁴ CAO-ECE VII/A Kalocsa–Zagreb (*Temporale*), nr. 11990, vö. HollRep 39 (nr. 39).

⁹⁵ Sajnos az eredeti 4. versszakban található jellemző szövegváltozat („locuta”, illetve „locata”) az MR 21-ben nem tanulmányozható, de a forráshagyomány e nélkül sem kétséges.

⁹⁶ Lásd a *De Patre* himnuszról írtakat a 3.2. fejezetben. Az apostoldallam magyar párhuzamát lásd RajMel I 17, Ip 4.

⁹⁷ AdmB fol. 5r.

⁹⁸ Zágrábban a „Supplici voto”, Esztergomban, a pálosoknál és a Szepességben a „Sprevit hic”, míg Erdélyben a „Spiritus sumpsit” kezdetű versszakról, lásd a vonatkozó CAO-ECE kötetek adatát nr. 5.0810.0480-nél, vö. HollRep 41 (nr. 50).

⁹⁹ Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, vol. 1, Bk II, 146–147, vol. 2, 186–189.

1. ZAG – MR 21 fol. 22v | 2. POS – PsBlasii fol. 131v | 3. ROUDN – PsRoud fol. 151r

1. A - po - sto - lo - rum sup - pa - rem, Laurenti - um ar - chi - di - a - co - nem, pa - ri - co - ro - na mar - ty - rum Ro - ma - na sa - cra - vit fi - des.

2. Rex glo - ri - o - se mar - ty - rum, co - ro - na con - fi - ten - ti - um, qui re - spu - en - tes ter - re - na per - du - cis ad cae - le - sti - a.

3. Rex glo - ri - o - se mar - ty - rum, co - ro - na con - fi - ten - ti - um, qui re - spu - en - tes ter - re - a per - du - cis ad cae - le - sti - a.

6. kottapélda

dallamához társították.¹⁰⁰ A fennmaradt magyarországi források között csak a PsBlasii anyagában találkozunk a *Rex gloriose* ezen szöveg-dallam párosításával.¹⁰¹ A Prága melletti Roudnice nad Labem ágostonos kanonokjainak 1390 körüli pszaltériumában találtunk az MR 21 dallamához közeli példát, azzal hangról hangra azonosan kezdődik (6. kottapélda).

A ciszterci hatást mutató himnusztételek nemcsak a tágabb magyar, hanem a zágrábi hagyományon belül is egyedi alkotások. Elképzelhető, hogy a katedrális régi, 14. század eleji szokásrendjéhez tartoztak, és az élő gyakorlat a ma ismert breviáriumoktól függetlenül tartotta emlékezetben őket lejegyzésük idejéig. Az is lehetséges azonban, hogy csak az MR 21 összeállításakor kerültek be az ünnepek liturgiájába. Thuz Osvát püspöksége alatt a 15. század második felében készített kottás és szöveges szerkönyvek újfent nem tartalmazzák őket, és kimaradtak a későbbiekből is. Egyik ciszterci eredetű tétel sem kapott dallamot saját hagyományából, azaz esetükben csak a szövegtészlet növelésére irányult egykori kompilátorai szándéka.

Mindezek mellett meg kell említenünk, hogy az újkori zágrábi hagyományban kétség nélkül kimutatható egy ambrozián-ciszterci és egy tisztán ambrozián eredetű dallam. Jelenlétük a retrospektív forrásokban további magyarázatra szorul.

Az egyik a *Hymnum dicamus Domino* nagyheti processziós himnusz jellegzetes, kvarttal transzponált variánsa (7. kottapélda).¹⁰² Sajnos az MR 21-ben épp lakúnára

¹⁰⁰ A dallam *Rex gloriose* szöveggel megtalálható Dél-Európa kivételével majdnem mindenütt, lásd StHy 101 (Mel 158₁ Nevers), 242 (Mel 158₂ Klosterneuburg); Antoni Reginek, „Repertuar hymnów diecezji krakowskiej [Hymn Repertory of Cracow Diocese]”, in *Musica Medii Aevi VIII.*, red. Jerzy Morawski (Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1991), 183, nr. 9; Carl-Allan Moberg – Ann-Marie Nilsson, *Die liturgischen Hymnen in Schweden II. Die Singweisen und ihre Varianten* (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1991), M 201. A CANTUS Index (www.cantusindex.org) segítségével további bejegyzések kerültek elő középkori párizsi és augsburgi katedrálisok, cseh ágostonos kanonokok (Roudnice nad Labem), valamint francia bencések (St. Maur-des-Fossés) forrásaiból, lásd Cantus ID: 008386.

¹⁰¹ PsBlasii fol. 131v, RajMel I 5.

¹⁰² VII-104 fol. 20r (I), MR 108 fol. 17v (I), II.a.25 fol. 21v, III.d.175 p. 38, Ruk 158 fol. 20v, MR 191 p. 37, II.a.31 fol. 26r. A dallam mintáját lásd StHy 7 (Mel 13₁ Milano); a ciszterci változatokat lásd Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, vol. 2, 134–135. Bár a zágrábi dallam első ránézésre a cisztercihez tűnik közelinek, ez a Stäblein közölte dallam sajátos →

1. OCist – RII | 2. ZAG – VII-104 fol. 20r (I) | 3. STR – PsBud fol. 45r

Hymnum di-ca-mus Do-mi-no, lau-des De-o cum can-ti-co, qui nos cru-cis pa-ti-bu-lo su-o red-e-mit san-gui-ne.

Hymnum di-ca-mus Do-mi-no, lau-des De-o cum can-ti-co, qui nos cru-cis pa-ti-bu-lo su-o red-e-mit san-gui-ne.

Hymnum di-ca-mus Do-mi-no, lau-des De-o cum can-ti-co, qui nos cru-cis pa-ti-bu-lo su-o red-e-mit san-gui-ne.

7. kottapélda

esik e tétel, így egyéb kottás forrás híján nem kapunk választ arra a kérdésre, hogy vajon már a középkorban is e dallamon énekelték-e. Maga a tétel minden bizonnyal szerepelt eredetileg az MR 21-ben, hiszen a helyi breviáriumokban széles időhatárok között, a 14. századtól a 17. századig adatolt.¹⁰³ Esztergomban e himnusznak saját dallama volt,¹⁰⁴ a ciszterci változat pedig a retrospektív zágrábi énekeskönyveken kívül nem jelenik meg a tágabb középkori magyar rítusterület egyik ismert forrásában sem. – A másik, tisztán ambrozián eredetű vendégdallamot a *commune sanctorum* újkori anyagánál, a vértanúk közös himnuszainál tárgyaljuk a 3.5. fejezetben (nr. 63, 66).

3.4. Domonkos hatást mutató tételek

A ciszterciek letelepedésénél említett domonkos püspök, Gazotti Ágoston saját rendjével is élénk kapcsolatot ápolt. Segítette a zágrábi és a csázmai szerzetesközösség életét, rendi szentjeinek kultuszát pedig igyekezett előmozdítani egyházmegyéje területén. Őt tekinthetjük azon liturgikus szerkesztői tevékenység megbízójának és egyben inspirálójának, amelynek nyomán a domonkos rítus egy-egy sajátos eleme megjelent a zágrábi szokásrendben. Gazotti 1303–1322 között ült Zágráb püspöki székében, a pásztori szolgálat példamutató alakjaként a katolikus egyház 1702 óta a boldogok sorában tiszteli.¹⁰⁵

voltából fakad. Waddell rámutat, hogy az ambrozián emlékek szélesebb körében a ciszterci változathoz igen közel álló variánsokat lehet találni, vö. Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, vol. 1, Bk II, 111.

¹⁰³ MR 67 fol. 174r (főszöveg), MR 29 fol. 125r, MR 120 fol. 127v, BrZag 1484 p. 378, BrZag 1687 p. 498, vö. HollRep 117 (nr. 337).

¹⁰⁴ PsBud fol. 45r, PsOláh fol. 118v, RajMel I 71.

¹⁰⁵ Életéről lásd Massimiliano Monaco, *Agostino da Traù. Un domenicano croato vescovo di Lucera* (Lucera: Edizioni Terzo Millennio, 2001); Augustin Pavlović OP – Franjo Šanjek OP, „Augustin Kažotić. Rasprava o siromaštvu”, *Croatica Christiana Periodica* 1 (1977), 75–89; Alfredo Ciampi, *Il Beato Agostino Kažotić O.P., Vescovo di Zagabria e poi di Lucera* (Roma: Officium Libri Catholici, 1956); Franjo Šanjek, „Biskup bl. Augustin Kažotić”, in *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, szerk. Franko Mirošević (Zagreb: Školska knjiga, 1995), 95–100.

Kercselich Ádám Boldizsár (Baltazar Adam Krčelić) 1770-ben megjelentetett zágrábi egyháztörténete szerint a trogíri (traui) nemes szülőktől származó Gazottit sikeres egyetemi tanulmányok és erényes szerzetesi évek után, 1303 végén nevezte ki zágrábi püspökké a szintén domonkos XI. Benedek pápa. Zágráb új előljárója 1304-ben foglalta el hivatalát. Felelős megbízatásának élve azonnal az egyházi közösség megújításába fogott, a felmerült problémák orvoslására zsinatokat hívott össze. Az 1307-ben született döntések voltak leginkább hatással a liturgikus szokásokra: elfogadták az ünnepek („festa ordinata”) új rendjét, átdolgozták a breviáriumot, a mise könyörgéseit („orationes missarum”),¹⁰⁶ és szabályozták a káptalan működését.¹⁰⁷ Kercselich idéz egy szentek életrajzát tartalmazó régi kéziratot, amely Gazotti érdekeit sorolva a liturgikus változtatások forrását is megadja: „ritum Divini Officii iuxta Fratrum Praedicatorum normam servandum praescipit, quem ad haec usque tempora eadem servat ecclesia”, vagyis a végzendő zsolozsma rítusát a domonkosok normája szerint írta elő, amely a kézirat keletkezésekor is érvényben volt.¹⁰⁸ Vélhetően ugyanezen kézirat szövegét idézte (hivatkozás nélkül) mintegy másfél évszázaddal korábban, 1637-ben Sigismondo Ferrario is a domonkos rend magyarországi provinciájának történetéről írt munkájában. Nála a fogalmazás kissé eltérő: „[...] ritum divini officii Fratrum Praedicatorum servandum praescipit, quem illa [eccl. Zagr.] ad haec usque tempora nostra servavit, ut a pluribus ex ea ecclesia viris fide dignis accepi hoc anno 1636.”¹⁰⁹ Ferrario szerint tehát Gazotti a domonkos zsolozsmát tette kötelezővé, ami azóta is használatos, ahogy azt számos szavahihető zágrábi egyházi személy megerősítette neki műve írásakor, 1636-ban. Mindkét szöveg kissé pontatlan. Egyrészt nem tesznek említést a zsolozsmarítus Gazotti utáni változásairól, másrészt 1307-ben nem a teljes domonkos breviáriumot vette át Zágráb, csak néhány ponton – egyes ünnepek, saját részek, dallamok terén – öltött domonkos jelleget a helyi officium.¹¹⁰ Még ha Ferrario utána is járt az említett kanonokoknál zsolozsmájuk eredetének, Kercselich közlése tekinthető pontosabbnak. A „norma” kifejezés ugyanis mindenekelőtt a káptalani zsolozsma rendszeres, egy szerzetesközösség gyakorlatához hasonló végzésére utalt,¹¹¹ amely a 13. században már nem volt

¹⁰⁶ A zágrábi misszálé olvasmányainak és euchológiai szövegeinek Gazotti előtti állapotáról és eredetéről lásd Balázs Horváth – Miklós István Földváry, „Beyond the Gradual. An Analysis of the Recited Layers of Mass Propers and the Impact of Regensburg on the Early Hungarian Liturgy”, *Studia Musicologica* 56 (2015): 161–172.

¹⁰⁷ Adamus Balthasar Kercselich, *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabienensis partis primae tomus* (Zagrabiae, 1770), 102.

¹⁰⁸ Uo., 121.

¹⁰⁹ Sigismundus Ferrarius, *De rebus Hungariae provinciae Ordinis Praedicatorum* (Vienna, 1637), 117.

¹¹⁰ Ferrariora hivatkozva tévesen állítja a domonkos rítus teljes zágrábi átvételét William R. Bonniwell OP, *A History of the Dominican Liturgy, 1215–1945* (New York: Joseph F. Wagner, 1945), 203; Archdale A. King, *Liturgies of the Religious Orders* (London: Longmans, Green & Co., 1955), 344. A kérdésben árnyaltabban nyilatkozik Frank Gorton, *Compline in the Dominican Rite. 1256 to 1949*, PhD dissertation ([Bloomington, IN]: Indiana University, Faculty of the Graduate School, [1949?]), 21.

¹¹¹ A Kercselich idézte kézirat további részében újra előkerül a „normam praescipit” kifejezés a zágrábi és csázmái káptalani statútumokra vonatkoztatva: „Canonicis Zagrabiae, Chasmae normam praescipit, et ordinem posuit.” Lásd uo.

magától értetődő. Ezen értelmezéssel egybecseng a megújított káptalani statútumok egyik előírása. A szerint Gazotti a korábnál nagyobb következetességet kívánt meg a kanonoki testülettől a liturgikus szolgálatok terén: ha valaki például nem tudta teljesíteni a ráosztott feladatot, és elmulasztott helyettesről gondoskodni, büntetést volt köteles fizetni.¹¹²

Az 1307-ben megtartott zsinat dokumentumait a ferences Gentilis bíboros legátus (Gentile da Montefiore) 1308-ban erősítette meg, akkortól tekinthetők Rómától is elismertnek.

Ferrario rendtörténeti munkájának függelékében közli a Marnavics Tomkó János (Ivan Tomko Mrnavić) 17. századi bosnyák püspök által írt Gazotti-életrajzot. Bár Marnavics írásainak megbízhatóságát számos esetben megkérdőjelezte a modern történettudomány, a teljesség kedvéért megemlíjtük a rítusreform tőle származó értelmezését. Szerinte Gazottinak az istentiszteletek iránti elhivatottságot és azok korábbi gyakoriságát sikerült visszaállítani azzal, hogy meggyőzte papjait zsolozsmájuk domonkos rítusból („ex dominicanae familiae ritu”) való kibővítéséről.¹¹³ Marnavics valószínűleg ugyanúgy nem tudott a reform valódi részleteiről, ahogy a másik két szerző, az idézett szakasz tehát jobbra saját véleményét tükrözi.

A kutatás jelen állása szerint csak részleges válaszok adhatók arra a kérdésre, hogy a zágrábi székesegyház liturgiájában (kalendárium, zsolozsma, mise, szentelmények stb.) pontosan hol és milyen mértékben jutottak érvényre a domonkos szokások.¹¹⁴ Az alábbiakban az MR 21 vizsgálatával a zsolozsma sajtáságos részterületén, a himnáriumban keressük a domonkos ihletés nyomait. A szentekről szóló himnuszokat áttekintve első látásra szembeűnő néhány rendi ünnep jelenléte, de ennél kevésbé árulkodó részletekben is tetten érhető a domonkos mintákat követő egykori szerkesztő(k) tevékenysége.

Az összehasonlító elemzés kiindulópontja a domonkos rítus két, 13. századi összegző kézírata, a *Humbertus-kódex* (Hum) és a *Correctorium Humberti* (CorrH).¹¹⁵ Zágrábi forrás híján a középkori magyarországi rendtartomány

¹¹² A rendelkezést idézi Ivan Kampuš – Igor Karaman, *Zagreb through a Thousand Years. From Ancient Settlements to a Modern City* (Zagreb: Školska knjiga, 1995), 39.

¹¹³ Ioannes Tomcus Marnavitus, „Vita Beati Augustini Ordinis Praedicatorum ex Zagradiensi Lucerini Episcopi”, in Ferrarius, *De rebus Hungaricae...*, Appendix 9: „[Augustinus episcopus] ac proinde ad divini cultus affectum et sacrorum munerum frequentiam ita redegit, ut, sacris precibus horarum canonicarum persolvendis, ex dominicanae familiae ritu in clerum, armis tractandis magis, quam sacerdotali psalmodiae assuetum, introductis, illarum usum hucusque posteritati transmiserit.”

¹¹⁴ A szekvencia műfajára vonatkozó átfogó és részletes eredményeket lásd Kovács, *Szekvenciák a középkori Magyarországon*, 81–91. 103–131. A hamvazószerdai szertartásokban megnyilvánuló domonkos hatásról lásd Földvály Miklós István, „A »magyar« hamvazószerda változatai és eredete”, *Magyar Egyházzene* 23 (2016/2017): 127–144, különösen 136–140.

¹¹⁵ Humbertus de Romanis 1254–1263 között a domonkos rend 5. generálisa (*magister ordinis*) volt. Az 1254-ben Budán tartott választó káptalan után nem sokkal elkezdte a rendi zsolozsma nagyszabású átdolgozását és egységesítését. A remekül megszervezett munka eredményét két, a teljes domonkos liturgiát külön-külön magába foglaló díszkódex őrizi: a *Humbertus-kódex* vagy más néven *Codex Humberti* [Hum] (Roma, Santa Sabina, Ms. XIV L1) és a *Correctorium Humberti* [CorrH] (London, British Library, Ms. Ad. 23935). Humbertus és az őt követő →

(*Provincia Hungariae*) liturgikus szokását tükröző, 1500 körül készített *Szebeni domonkos pszaltérium* (PsSzebOP)¹¹⁶ himnárium-fejezete használható. Ennek tanúságát egészíti ki a spliti konventben őrzött – távolról talán ugyancsak e hagyománykörhöz kapcsolható – 15. század eleji antifonále himnáriuma (Split III).¹¹⁷

A rend liturgiájának 13. századi egységesítése igen jól sikerült, és meglehetősen tartósnak bizonyult; a későbbi szerkönyvek ősi rétegének nagymértékű egyezése dallami, szövegi és liturgikus szempontból egyaránt erről tanúskodik.¹¹⁸ Mindezek alapján az említett domonkos források elégségesnek tűnnek az MR 21 beható vizsgálatához.

Szentháromság vasárnapjának *Adesto sancta Trinitas* (fol. 16r, nr. 25) kezdetű laudeshimnuszánál teljes egészében kvadrát notációs újkori felülírást találunk az MR 21-ben. A kitörölt eredeti a domonkos *Adesto*-dallam volt, amely az „omnium” szó felett még jól kivehető kilenchangos neumáról egyértelműen felismerhető.¹¹⁹ A dallam eltérő szöveggel ugyan, de szerepel a ciszterci hagyományban is (*Stephani primi martyris*, RII), Zágrábba mégis vélhetően domonkos közvetítéssel került. Az *Adesto sancta Trinitas* szöveg megjelenik a korai zágrábi breviáriumban,¹²⁰ de a kottás források közül csak az MR 4-ben, ott azonban azzal

generálisok a hivatalból végzett vizitációk során a CorrH segítségével kijavították és „hivatalossá tették” az egyes konventek liturgikus könyveit, és így a gyakorlatban lépésről lépésre egységesült a rendi istentisztelet. Maga a reform formális pápai jóváhagyására csak 1267-ben, Humbertus halálát követően került sor. A domonkos himnárium 13–14. századi fejlődéséről lásd Smith, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy*.

¹¹⁶ Nagyszében/Sibiu, Biblioteca Brukenthal, Ms. 641, fol. 116r–131v. A forrás elemző bemutatását lásd Fehér Judit, „A szebeni domonkos himnárium”, in *Socia exultatione. A Rajeczky Benjamin születésének 100. évfordulóján tartott tudományos ülésszak előadásai* (Budapest: MTA – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Egyházzenei Intézet, 2003), 39–51.

¹¹⁷ Split, Szent Katalinról nevezett domonkos kolostor, [Split III], fol. 145r–165r. A kézirat egy jelzet nélküli ötkötetes karkönyv-sorozat része, amelyet vélhetően a mai Albánia területén fekvő Durrës domonkos szerzetesei készítettek a 15. század első felében. Az antifonálék könyvtörténetét, dallami elemzését, a Hum-tól való eltéréseinek értékelését lásd Hrvoje Beban, „Nullus scien-ter litteram aut notam mutet. Dominicans (Dis)Obeying the Regulations for the Copying of Chant Books. An Example from Late Medieval Dalmatia” in *Making and Breaking the Rules. Discussion, Implementation, and Consequences of Dominican Legislation*, ed. Cornelia Linde (London: German Historical Institute – Oxford: Oxford University Press, 2018), 173–188. – Figyelemreméltó Árpád-házi Szent Erzsébet történetének (*Laetare Germania*) közlése a kézirat-csoportban, a Split III a szent dividált himnuszát is tartalmazza (fol. 160r *Gaude felix Hungaria*, fol. 160v *Laeta stupet Thuringia*). Minthogy Durrës konventje alapításától (1273) a Provincia Hungariae része volt, 1378-ban csatolták a dalmát rendtartományhoz, a történet még a középkori magyarországi domonkos szokásokat tükrözheti.

¹¹⁸ Smith, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy*, 5–7; Gorton, *Compline in the Dominican Rite*, 12–26.

¹¹⁹ Hum fol. 319v, CorrH fol. 373r, PsSzebOP fol. 128v, Split III fol. 152v, vö. Smith, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy*, 31–32. A tétel jelzi, hogy a Gazotti-féle liturgikus reformnak komoly zenei követelményei voltak.

¹²⁰ MR 29 fol. 150r, MR 120 fol. 152r, BrZag 1484 p. 456, BrZag 1687 p. 603, vö. HollRep 35 (nr. 22).

a dallammal, amellyel felülírták az MR 21 eredeti bejegyzését. Az újabb keletű *ad notam* egy Mária-himnusz (*Quem terra pontus aethera*) hagyományos dallamának variánsa.¹²¹

Aprószentek laudésére egy különleges tételt rendelt az MR 21 szkriptora, a *Caterva matrum personat* (fol. 18v, nr. 36) himnuszt. Szövege nem jelenik meg magyar egyházmegyes emlékekben, Zágrábban azonban a hagyomány szilárd eleme.¹²² A domonkos himnáriumban ugyancsak Aprószentek ünnepénél találjuk, Caelius Sedulius *A solis ortus cardine* kezdetű abecedárius költeményének K-betűs versszakából („Katerva matrum”) egy karácsonyi doxológia hozzáillesztésével szerkesztették.¹²³ A magyarországi szekuláris hagyományokban a vers elejének A-tól G-ig terjedő divízióját használták karácsonykor („A solis ortus cardine” – „Gaudet chorus caelestium”), vízkeresztkor H-tól folytatták N-ig („Hostis Herodes impie” – „Novum genus potentiae”), de ez utóbbiból kimaradt a K-val kezdődő versszak („Ibant magi” után „Lavacra puri” következett). A ciszterciek RI himnáriumból természetesen teljesen hiányzik a Sedulius-himnusz, RII is csak kisebb részét tartalmazza.¹²⁴ Mindezek alapján a *Caterva matrum personat* himnusz zágrábi előfordulására nem nagyon kínálkozik más magyarázat, mint a domonkos himnáríum mintájának követése. Dallamválasztása megfelel a domonkos szokásoknak: az *A solis ortus* dallamra énekelték, bár annak nem a rendi, hanem a magyarországi variánsával. A himnusz újkori kottás tanúja az MR 4.¹²⁵

Hasonló asszignációs eljárást láthatunk Zágráb vízkeresztű *A Patre Unigenitus* kezdetű laudeshimnuszánál (fol. 10v, nr. 6). A tétel része a domonkos törzanyagának,¹²⁶ míg szövegét a magyar rítusterületen belül – a pálos források és néhány periferiális egyházmegyes kódex mellett – elsősorban a zágrábi hagyomány szerkesztői őrizték.¹²⁷ Zágráb és a domonkosok is az *A solis ortus cardine* dallamára énekelték, ám ki-ki a saját változatával.

Általános szokás volt Zágrábban (és számos magyarországi részhagyományban), hogy a Szent Péter és Pál apostolokról szóló *Aurea luce* kezdetű himnuszt egyik vagy másik főapostol saját ünnepén is elénekelték, de kizárólag a vonatkozó versszakokkal. Szent Péter Székfoglalásakor (febr. 22.) és Bilincseinek ün-

¹²¹ RajMel Ip 7, MR 4 p. 41, vö. PsOláh fol. 141r, RajMel I 37.

¹²² MR 29 fol. 199v, MR 120 fol. 95v, BrZag 1484 p. 615, BrZag 1687 p. 48 (II), vö. HollRep 63 (nr. 133).

¹²³ Aquinas Byrnes OP, *The Hymns of the Dominican Missal and Breviary* (St. Louis – London: B. Herder Book Co., 1943), 463–464 (Hy 129).

¹²⁴ Az RII himnáríum karácsonyi időszakban az *A solis ortus* divíziót a terciához, míg az *Enixa est puerpera* kezdetűt a kompletóriumhoz rendeli; a *Hostis Herodes* és a *Caterva matrum* divíziókat nem használták, lásd Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, vol. 2, 73–77.

¹²⁵ MR 4 p. 57, vö. Hum fol. 320r, CorrH fol. 373v, PsSzebOP fol. 131v, Split III fol. 155r, PsOláh fol. 110r, RajMel I 77.

¹²⁶ Hum fol. 318v, CorrH fol. 371v, PsSzebOP fol. 119r, Split III fol. 147r.

¹²⁷ Zágrábi szövegforrások: MR 29 fol. 79v, MR 120 fol. 79r, BrZag 1484 p. 225, BrZag 1687 p. 296 (I), vö. HollRep 29 (nr. 1). Kottás források: MR 21 fol. 10v, MR 4 p. 11. A magyar hagyománykórból a zágrábiakon kívül csak egy töredékes kottás emléke ismert: Budapest, Egyetemi Könyvtár, RMK II. 53 borítója. Ott a *De Patre Verbum* magyarországi dallamával olvasható. Digitális elérhetőségét lásd a 42. lábjegyzetben. Vö. PsOláh fol. 111r.

nepén (aug. 1.) a *Iam bone pastor* divízió, Pálfordulókor (jan. 25.) és Szent Pál apostol nyári Kommemorációján (jún. 30.) a *Doctor egregie* divízió hangzott el. A teljes himnusz – amely mindkét apostol személyét méltatja – csak a közös ünnepen (jún. 29.) szólalt meg. Kézenfekvő volt, hogy a divíziók és a teljes himnusz ugyanazt a dallamot kapják, így találjuk az MR 10 és az MR 4 anyagában, valamint az összes újkori processzionáléban.¹²⁸ Az MR 21 eredeti bejegyzései ezzel szemben más elgondolást tükröznek. A magyar hagyományban általánosan énekelt dallam csak az *Aurea luce* szövegnél (fol. 21v, nr. 50) jelenik meg, a két divízió, a *Doctor egregie* (fol. 18v, nr. 37) és a *Iam bone pastor* (fol. 19r, nr. 39) a himnusz domonkos dallamát kapta.¹²⁹ Az újkori törlés és kvadrátnotációs felülírás a magyar „fődallamhoz” igazította az utóbbi két divíziót. A domonkos dallam egyébként nem bukkan fel másutt a magyarországi egyházmegyes hagyományokban.

A domonkos rend korai szentje, Veronai Péter vértanú (†1252) ünnepét részletes propriummal, benne saját vesperás- és laudeshimnusszal közlik a 14. század eleji rítusreformot követően készített zágrábi breviáriumok.¹³⁰ A szent e kiemelt és sok évszázadon át szakadatlan helyi tiszteletét minden biztonnal Gazottitól eredeztethetjük, ugyanis a Kerceslich idézte „régí életrajz” és Marnavics Tomkó János is beszámol arról, hogy a püspök ünnepélyesen elhelyezte székesegyházában Péter mártír ereklyéjét.¹³¹ A méltó tiszteletadással nyilvánvalóan a saját zsolozsma bevezetése is együtt járt. – Az MR 21-ben a vesperás *Magnae dies laetitiae* himnuszának ma olvasható hangjelzése (fol. 20r, nr. 44) lényegében a domonkos dallamot közli, ám a „caelitus” szavak felett eltér annak a Hum és a CorrH szerinti – a PsSzebOP és a Split III bejegyzéseiben is követett – hivatalos változatától.¹³² Ráadásul e különbség korábban még jelentősebb volt: a himnusz kezdetén („Magnae dies laetitiae”) jól látható, hogy egy későbbi kéz kitörölte a főnotátor eredeti hangjelzését, és kissé esetlen módon (a kvadrát és a cseh notációt keverve) írta vissza a humberti dallamváltozatot, azaz „helyesbített”. A pergamen aprólékos vizsgálatával megállapított eredeti dallam példa nélküli. Bár vonala követi a hivatalos változatét,

¹²⁸ MR 10 fol. 90r, 94v, 107r, 108v, 115v, MR 4 p. 57, 80, 86, 98, VII-104 fol. 9v (II), 24r (II), MR 108 fol. 9 (II), 19v (II), II.a.25 fol. 77v, 87r, III.d.175 p. 142, 159, III.d.204 p. 7, Ruk 158 fol. 74r, 83v, MR 191 p. 143, 164, II.a.31 fol. 84r, 93r. A himnusz irodalmi formája teljesen egyedi, amely hozzájárult a következőketes dallamalkalmazáshoz.

¹²⁹ Hum fol. 320r–v, 321r, CorrH fol. 373v, 374v, PsSzebOP fol. 132r, 134v, 143r, Split III fol. 155r, 156v, 157r, vö. Smith, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy*, 32.

¹³⁰ MR 29 fol. 226v, 227r, MR 120 fol. 236r–v, BrZag 1484 p. 708 („Magnus dies”), 710, BrZag 1687 p. 162 (II) („Magnus dies”), 165 (II). Nem szerepel Péter mártír históriája az esztergomi úzusú MR 67 anyagában.

¹³¹ A „régí életrajz” vonatkozó részlete: „Templum [...] S. Petri martyris insigni reliquia decoravit”, lásd Kerceslich, *Historiarum cathedralis...*, 121. Marnavics Tomkó János szerint egy teljes kézereklyéről volt szó: „Praecipua porro veneratione colebat [Augustinus episcopus] memoriam sancti Petri martyris, ante aliquot annos ex sua dominicana familia ad caelum martyrii palma evocatum; cuius integrum brachium, Zagradiensi Sponsae relictum, adhuc in ea veneramur.” Lásd Ferrarius, *De rebus Hungaricae...*, Appendix 36.

¹³² Vö. Hum fol. 320r, CorrH fol. 373v, PsSzebOP fol. 137v, Split III fol. 156v, Smith, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy*, 33, 38.

1. OP – Hum fol. 320r | 2. ZAG – MR 21 fol. 20r (orig.) | 3. ZAG – MR 21 fol. 20r (corr.)

1. Ma-gnae di-es lae-ti-ti-ae no-bis il-lu-xit cae-li-tus, Pe-trus ad thronum glo-ri-ae mar-tyr per-ve-nit in-cly-tus.

2. Ma-gnae di-es lae-ti-ti-ae no-bis il-lu-xit cae-li-tus, Pe-trus ad thronum glo-ri-ae mar-tyr per-ve-nit in-cly-tus.

3. Ma-gnae di-es lae-ti-ti-ae no-bis il-lu-xit cae-li-tus, Pe-trus ad thronum glo-ri-ae mar-tyr per-ve-nit in-cly-tus.

8. kottapélda

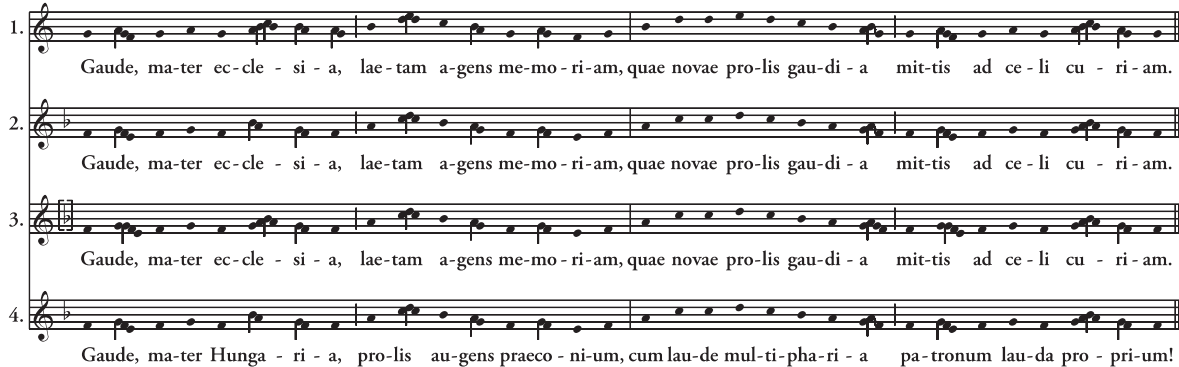
eltéréseinek mértéke el is választja tőle. Zeneileg értékelhető, amellet túl sok szótagon tükröz módosítást ahhoz, hogy a különbségeket egyszerűen elírásnak vélhesük. Sokkal inkább arról van szó, hogy az MR 21 hajdani főnotátora (vagy a hagyományban elődje?) szándékosan „elkomponálta” a domonkos dallamot, hogy Péter mártír himnuszának egy sajátosan zágrábi változatát hozza létre (8. kottapélda). Amikor a kései „korrektor” találkozott a dallammal, annak helyi jelentőségét már rég elfeledték, inkább zavarhatta őt az eltérő variáns, ezért az ismertebb hivatalos forma szerint visszaalakította. A domonkosok mintakövetését számításba véve elvethetjük annak eshetőségét, hogy a sajátos változat rendi körben készült, és így „készén” kapta Zágráb. Sajnos nem tudjuk megmondani, hogy az elkomponálás Gazotti idejében, az átvétellel együtt történt-e, azaz a zágrábi *Magnae dies* már a 14. században is e sajátos változatban szólalt-e meg, vagy csak az MR 21 himnáriumának megírása után. Idővel a himnusz szövege is módosult: a BrZag 1484 megjelenésével „Magnus dies laetitiae” kezdősorral hagyományozódott tovább. A nyomtatott breviáriummal rokon anyagú Thuz-féle intonárium (MR 10) meglepő módon nem tartalmazza a himnusz incipitjét, így az sem ismert, hogy a zágrábi dallam meddig maradt használatban. Az újkorra már biztosan elhagyták: a himnusz egyetlen modern kottás emlékében, az MR 4-ben új *ad notam*-mal, az esztergomi *Ad cenam Agni providi* dallamával (és „Magnus dies laetitiae” szövegkezdettel) találjuk.¹³³ Az ünnep laudesének *Exsultet claro sidere* himnuszát nem vették fel az MR 21 tételei közé, az MR 4-ből ismert egyetlen 18. századi hangjelzése a húsvéti *Aurora lucis rutilat* dallammal készült.¹³⁴

Szent Domonkos ünnepénél a rendalapító iránti megkülönböztetett tisztelet jeléül bővebb rubrikát találunk az MR 21-ben: „De beato Dominico confessore, patre Praedicatorum Ordinis ad vespas”. A feliratot követő *Gaude mater Ecclesia* (fol. 22r, nr. 52) vesperáshimnusz dallama – Péter mártíréhoz hasonlóan – a hivatalos domonkos változat közeli variánsa: egyrészt a kezdősor „Ecclesia” szava felett rendhagyó dallamfordulatra találunk, másrészt a himnusz egésze G-ről F-re transzponálva, dúros karakterrel jelenik meg (9. kottapélda).¹³⁵ A

¹³³ MR 4 p. 69, vö. PsOláh fol. 121r, RajMel I 25.

¹³⁴ MR 4 p. 70, vö. Ps Oláh fol. 120r, RajMel I 58.

¹³⁵ Vö. Hum fol. 321r, 323r, CorrH fol. 374v, 377r, PsSzebOP fol. 141r, Split III fol. 158r–v, 160r–v, Smith, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy*, 33, 35–36.

1. Gaude, ma-ter ec-cle - si - a, lae - tam a-gens me-mo - ri-am, quae novae pro-lis gau-di - a mit-tis ad ce-li cu - ri - am.

2. Gaude, ma-ter ec-cle - si - a, lae - tam a-gens me-mo - ri-am, quae novae pro-lis gau-di - a mit-tis ad ce-li cu - ri - am.

3. Gaude, ma-ter ec-cle - si - a, lae - tam a-gens me-mo - ri-am, quae novae pro-lis gau-di - a mit-tis ad ce-li cu - ri - am.

4. Gaude, ma-ter Hunga - ri - a, pro-lis au-gens praeco - ni-um, cum lau-de mul-ti-pha-ri - a pa-tronum lau-da pro - pri-um!

9. kottapélda

domonkos körből való átvétel során megváltoztatott tonalitásra már láttunk példát Szent András *Exorta a Bethsaida* tételénél. Mindazonáltal csak a dallamalakítást tarthatjuk zágrábi sajátosságnak, mivel a himnusz a pálosoknál is *F*-finálisú.¹³⁶ E tételnél sem feltételezzük, hogy az „elkomponálás” domonkos körben történt, sokkal valószínűbb, hogy a zágrábi kántorok felelősek érte. Hangról hangra azonosan szerepel a szóban forgó változat az MR 21 anyagában Szent István király ünnepénél *Gaude mater Hungaria* szöveggel (fol. 23r, nr. 56). Nem véletlen, hogy a szent király himnusza ugyanezt a dallamot kapta – a tágabb magyar hagyomány forrásaiban is többnyire így találjuk –, hiszen szövegszerzője a Domonkosról szóló költeményt tekintette mintának.¹³⁷ Az MR 21 bejegyzései között még egy helyen fordul elő a sajátosan zágrábi Domonkos-dallam, a pünkösdi kompletórium *Beata nobis gaudia* himnuszánál (fol. 15r, nr. 22). Eredeti hangjelzésének komoly sérüléseit (és talán elírásait) kissé hanyagul pótolták

¹³⁶ Lásd *Pálos kantuálé* [CantPaul], Częstochowa, Biblioteka Jasnogórska, I-215, R. 583, p. 326. A pálosoknak – a dúros hangzason túl – formai elvárásai is voltak az átvett domonkos dallammal szemben, ezért az eredeti ABCA_v szerkezetet a nyitó sor módosításával ABCA-ra változtatták, vö. 9. kottapélda.

¹³⁷ A himnusz szövege nincs jelen az esztergomi főforrásokban, egyetlen nyomtatott breviárium sem tartalmazza (csak két kéziratos zsolozsmáskönyvben bukkan fel); a pálos, a szepességi, az erdélyi és a zágrábi hagyományokban jelenléte stabil, lásd HollRep 102 (nr. 279). Lásd még Dobszay László, *Historia Sancti Stephani Regis 1190–1270. Introduction and Edition*, Musicological Studies/HISTORIÆ, vol. 65/18 (Ottawa, Canada: The Institute of Mediaeval Music, 2010), v–xi. A szöveg domonkos inspirációjáról lásd Mezey László, *Deákosság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlatja* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979), 205–206. A himnusz domonkos mintára szerkesztett dallamát Zágrábon kívül pálos körből ismerjük Magyarországról, lásd RajMel I 27. Figyelemreméltó, hogy a lengyel himnuszhangományokra is nagy hatást gyakoroltak a domonkos himnuszok. Szent Szaniszló tiszteletére például a *Gaude mater Ecclesia* himnusz mintájára megírt szövegek (*Gaude mater Polonia* és *Gaude mater Ecclesia... felix Cracovia*) és az eredeti dallam módosított változata szolgáltak. A lengyel dallamvariáns a magyar hagyományokból ismertnél nagyobb mértékű módosítást tükröz, lásd Henryk Kowalewicz – Jerzy Morawski, „Hymny polskie”, in *Musica Medii Aevi VIII*, 110–118 (nr. 45, 48, 49).

metzigót–magyar keveréknotációval, azonosítása mégis lehetséges.¹³⁸ A zágrábi hagyomány hosszú távon ragaszkodott saját dallamváltozatához: az említett alakítás megjelenik az MR 10 és az MR 4 anyagában, valamint az újkori processzionálék mindegyikében. Az MR 21 háromféle szövegalkalmazása kivételes a fennmaradt források között, a többi zágrábi kézirat az említett három tétel közül csak az István-himnusz hozza.¹³⁹ Érthető a Domonkos-himnusz eltűnése a későbbi kottás könyvekből, hiszen szövegét már a BrZag 1484 sem közli, helyén a kommúnis *Iste confessor* rubrikája áll.¹⁴⁰ Az MR 10, az MR 4 és az újkori processzionálék ugyanakkor Szent Imre *Plaude parens Pannonia* és Szent Anna *Clara diei gaudia* himnuszát is egyöntetűen e jellemző *ad notam*-mal közlik.¹⁴¹ Mivel mindkét ünnep lakúrára esik az MR 21-ben, csak feltételezhető, hogy ez a szöveg-dallam összerendelés a kézirat keletkezésekor is érvényben volt.¹⁴²

Rendi életszabályuk, regulájuk szerzőjeként saját vesperás- és laudeshimnusszal tisztelték Szent Ágostont a premontreiek, az ágostonos szerzetesközösségek, a domonkosok és a pálosok. A magyar rítusterülethez tartozó egyházmegyék között ez ritka, Zágráb breviáriumaiban azonban következetesen megtaláljuk e tételket, a *Magne pater Augustine* és a *Caeli cives occurrite* himnuszokat.¹⁴³ A katedrális zsolozsmájában való megjelenésük minden bizonnyal Gazotti püspök 14. század eleji reformjához köthető. Egyfelől a 13. század végi MR 67-es breviárium eredetileg egyiket sem tartalmazta, a *Magne pater* szövegét utólag jegyezték be a margóra, míg a 14–15. századi szerkönyvekben mindkettő a főírással szerepel. Áruklodó jel továbbá a tétel, különösen a laudeshimnusz MR 21-ben megőrzött *ad notam*-ja. A *Caeli cives* az *Exsultet caelum laudibus* kommúnis apostoltétel szokásos magyarországi dallamának egyszerűsített változatával jelenik meg (fol. 23v, nr. 58), amint a domonkosok énekelték. Az MR 21 tartalmazza a dallam elterjedtebb, díszített változatát is,¹⁴⁴ azaz mindkét forma használatban volt Zágrábban (*10. kottapél-da*). E szokatlan jelenségre a domonkos minta közvetlen átvétele ad kézenfekvő magyarázatot, azaz a *Caeli cives* esetében a katedrális énekesei változtatás nélkül

¹³⁸ A kezdőszó és a második himnuszor „reduxit orbita” szavai felett a főnotátor írásával megőrzött néhány hang biztossá teszi, hogy eredetileg is a Domonkos-dallam szerepelt e helyen. Az újkori források között egyedül az MR 4 hoz még példát e sajátos *ad notam*-ra (p. 38).

¹³⁹ MR 10 fol. 122v (tévesen *D*-re írva), MR 4 p. 103, VII-104 fol. 35r (II), MR 108 fol. 35r (II), II.a.25 fol. 98r, III.d.175 fol. 175r, Ruk 158 fol. 94r, MR 191 p. 185r, II.a.31 fol. 100v.

¹⁴⁰ BrZag 1484 p. 820. Ugyancsak a kommúnis tételt közli a BrZag 1687 p. 299 (II).

¹⁴¹ *Plaude parens Pannonia*: MR 10 fol. 134v, MR 4 p. 112, VII-104 fol. 41v (II), MR 108 fol. 39v (II), II.a.25 fol. 103v („Gaude parens...”), III.d.175 fol. 183r, III.d.204 p. 66, Ruk 158 fol. 99v, MR 191 p. 196r („Gaude parens...”), II.a.31 fol. 105r; *Clara diei gaudia*: MR 10 fol. 115r, MR 4 p. 94, VII-104 fol. 29r (II).

¹⁴² A 14. századi breviáriumok közlik a kérdéses himnuszokat. *Plaude parens Pannonia*: MR 29 fol. 298r, MR 120 fol. 314v, vö. HollRep 188 (nr. 600); *Clara diei gaudia*: MR 29 fol. 255v, MR 120 fol. 167v, vö. HollRep 68 (nr. 150).

¹⁴³ *Magne pater Augustine*: MR 67 fol. 233v (a margón), MR 29 fol. 272v, MR 120 fol. 288r, BrZag 1484 p. 857, BrZag 1687 p. 349 (III), vö. HollRep 152 (nr. 463). *Caeli cives applaudite*: MR 29 fol. 274r, MR 120 fol. 289v, BrZag 1484 p. 862, BrZag 1687 p. 355 (III), vö. HollRep 60 (nr. 123).

¹⁴⁴ MR 21 fol. 18r *De Patre Verbum prodiens* (eredeti hangjelzés), fol. 18r *Amore Christi nobilis*, lásd fentebb.

1. OP – Hum fol. 321r | 2. ZAG – MR 21 fol. 23v | 3. ZAG – MR 21 fol. 18r | 4. ZAG – Ruk 158 fol. 105v

1. Cae-li ci-ves, applau-di-te, et vos, fratres, con-ci-ni-te, pa-tris no-stri soll-e-mni-a so-lis re-du-xit or-bi-ta.

2. Cae-li ci-ves, applau-di-te, et vos, fratres, con-ci-ni-te, pa-tris no-stri soll-e-mni-a so-lis re-du-xit or-bi-ta.

3. A-mo-re Christi no-bi-lis, et fi-li-us to-ni-tru-i, ar-ca-na Io-an-nes De-i fa-tu re-ve-la-vit sa-cro.

4. Ex-sul-tet cae-lum lau-di-bus, re-sul-tet ter-ra gau-di-is, a-pos-to-lo-rum glo-ri-am sa-cra canunt soll-e-mni-a.

10. kottapélda

kövezték a forráshagyományt. Ugyanerre mutat, hogy ezen egyszerűbb dallam sehol nem jelenik meg a zágrábi kottás forrásokban apostolokról szóló szöveggel.¹⁴⁵ A *Magne pater* az úrnapi *Pange lingua* dallamával szerepel az MR 21-ben (fol. 23r, nr. 57), amely egy szélesebb gyakorlatnak felel meg, de megegyezik a domonkosok szokásával is. Végül az átvétel idejére és okára nézve talán nem mellékes körülmény Gazotti személyes érintettsége, hiszen védőszentje Ágoston volt.

Szent Ágoston himnuszai egy kivétellel kimaradtak a katedrális újkori processzionáléiból, az MR 4 azonban mindkettőt tartalmazza.¹⁴⁶ Az utóbbi forrásban a *Caeli cives* lejegyzésénél megismétlődik az MR 21 következtelen kulcsrakása: előbb *F*-kulcsot használt, majd a harmadik dallamsorban – az előzmény figyelembevétele nélkül – *C*-kulcsra váltott mindkét forrás notátora. Előfordulhat emiatt, hogy közvetlenül az MR 21-ből másolták a dallamot az MR 4 megfelelő lapjára.

A domonkos hatást mutató himnuszok áttekintésének végén – ahogy a ciszterci átvételek elemzésénél tettük – kitekintünk az MR 21 anyagából mára hiányzó, de a zágrábi hagyomány további forrásaiban esetleg fellelhető hasonló tételekre. Egy elvi jelentőségű, óvatos következtetésekre intő megfigyelés érdemel külön kitérőt. Alexandriai Szent Katalin *Catherinae collaudemus* kezdetű himnusza része a humberti domonkos himnáríumnak, a magyar rítusterülethez tartozó egyházmegyék között pedig egyedül Zágrábban vált hagyományalkotó elemmé, oda mégsem az előbbi körből került. Meglehetősen kínálja magát az ellenkező feltételezés: az MR 67 eredeti anyagából hiányzik, ugyanúgy csak a margón szerepel utólagos bejegyzéssel, mint Szent Ágoston *Magne pater* himnusza; a

¹⁴⁵ A dallamot Szűz Mária látogatásának ünnepéhez társították még az MR 21-et követő zágrábi forrásokban. A vesperás *In Mariam vitae viam* kezdetű himnuszát lásd MR 10 fol. 109r, MR 4 p. 82, VII-104 fol. 25v (II), MR 108 fol. 20v (II), II.a.25 fol. 88v, III.d.175 p. 161, Ruk 158 fol. 85r, MR 191 p. 167, II.a.31 fol. 94r. Csak az MR 4 anyagában maradtak fenn kottával, ugyan ezen dallammal a kompletórium (p. 84 *O Christi Mater fulgida*) és a laudes (p. 85 *De sacro tabernaculo*) tételei.

¹⁴⁶ *Magne pater Augustine*: MR 21 fol. 23r, MR 10 fol. 124r, MR 4 p. 104, VII-104 fol. 36v (II). *Caeli cives applaudite*: MR 21 fol. 23v, MR 4 p. 106.

későbbi breviáriumok közlik,¹⁴⁷ nem hiányzik egyetlen processzionáléból sem, további kottás emlékei a középkorból az MR 10, az újkorból az MR 4.¹⁴⁸ (Az MR 21-ben az ünnep lakúnára esik, így nem dönthető el, hogy eredetileg szerepelt-e benne.) Mindezek ellenére az a valószínűbb, hogy a himnusz nem domonkos közvetítéssel talált utat Zágrádba, ugyanis a két szokásrend jellegzetesen más szöveghagyományt tükröz. Mindkettő Szent Katalin eredeti himnuszaiból kompilált anyagot használ, de jellegzetesen eltérnek, azaz találunk olyan versszakokat, amelyek felváltva hiányoznak egyik vagy másik szokásból.¹⁴⁹

A domonkos himnuszahagyomány további, a fentieknél áttételesebb hatását az alábbiakban tárgyaljuk.

3.5. A szentek közös himnusza (commune sanctorum)

A himnáríum utolsó fejezetét a saját tétellel nem ünnepelt szentek közös himnuszanyaga, a *commune sanctorum* adja. A mindössze két levél terjedelmű, kissé sérült szakasz (fol. 24r–25v) tovább árnyalja azt az egyéni arculatot, amelyet a rendi hagyományokból származó vendégtételek kölcsönöznek az MR 21-nek. Tartalma alapján a sajátosan zágrábi és a domonkos mintát használó csoporthoz is sorolhatnánk, sokrétűsége indokolja, hogy külön foglalkozunk vele. Szövegei jobbra széles körben ismertek, megjelennek a vizsgált zágrábi és általában a középkori magyarországi breviáriumokban, a dallamválasztás terén azonban – főképp a kitörölt hangjelzések figyelembevételével – egyéni megoldásokról tanúskodnak. Hogy jobban megértsük az MR 21 összeállítóinak szempontjait, előbb a domonkosok közös himnuszaik rendszerére kell kitérnünk.

A Humbertus-féle himnáríum a *commune sanctorum* egyes tételeihez több dallamot közöl, és ezzel az adott ünnep liturgikus rangjának megfelelő választást tesz lehetővé. A több vértanú vesperásában (*Sanctorum meritis*) és az egy szűz vesperásában (*Virginis proles*) ez két-két dallamot, az egy hitvalló vesperásában (*Iste confes-*

¹⁴⁷ MR 67 fol. 263r (a margón), MR 29 fol. 308v, MR 120 fol. 316r, BrZag 1484 p. 980, BrZag 1687 p. 494 (II), vö. HollRep 134 (nr. 401).

¹⁴⁸ MR 10 fol. 138v, MR 4 p. 116, VII-104 fol. 46r (II), MR 108 fol. 43r (II), II.a.25 fol. 107v, III.d.175 p. 189, III.d.204 p. 80, Ruk 158 fol. 103v, MR 191 p. 204, II.a.31 fol. 108v.

¹⁴⁹ Szent Katalin himnuszeit (*Catherinae collaudemus* – vesperás, *Pange lingua gloriosae virginis* – matutínium, *Praesens dies expendatur* – laudes) lásd AH 52:220–226. A domonkosok megtartották az eredeti órabeosztást, de mindegyik tételből csak három versszakot használtak fel doxológiával (*Gloria et honor Deo*) kiegészítve, lásd Hum fol. 321v, CorrH fol. 375v, Split III fol. 160v–161v, vö. Byrnes, *The Hymns of the Dominican Missal and Breviary*, 370–379 (Hy 104–106); Smith, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy*, 34–35. Zágráb a három saját himnuszából kompilált 12 versszakos vesperáshimnuszt (*Catherinae collaudemus*), a laudeshez pedig ennek divízióját (*Praesens dies*) rendelte. Az egyéni tétel összeállítása nem azonos a hagyományon belül, a legrövidebb szövegváltozat 8 versszakos (MR 29, MR 120), viszont soha nem fordul elő benne a „Pange lingua gloriosae...” kezdetű strófa. A domonkosoknál megvan, náluk ellenben nem jelennek meg a vesperás „Velut aurum...”, a matutínium „Tunc rex furit...” és a laudes „Hoc declarat...” kezdetű versszakai. Az előbbi kettő Zágrádban sosem marad el, az utóbbi is csak a legrövidebb változathoz (MR 29, MR 120) hiányzik.

sor) pedig hármat jelent. A csak szöveggel szerepelő himnuszok dallamai egy „ötfokozatú listából” választhatók, tehát azok esetében a legszélesebb a differenciálás lehetősége.¹⁵⁰ A szerkesztők elsősorban a zenei díszítettség mértéke, vagyis a többhangos neumák száma szerint állították fel a választható dallamok hierarchikus rendjét.¹⁵¹ Az egy vértanú és az apostolok himnuszai például (*Deus tuorum militum, Martyr Dei qui unicum, Exsultet caelum laudibus, Aeterna Christi munera apostolorum*) mind e kategóriába tartoznak. A *commune sanctorum* ilyenforma összetettsége páratlan a középkori himnáriumok között.

Az MR 21 közös himnuszait gondozó liturgusok bizonyosan szemük előtt tartották a domonkosok rendszerét, amint arra alább kitérünk, de nem ragaszkodtak hozzá szolgálai. Elsősorban az elvet, az ünnepek rangjának dallammal való megkülönböztetését vették át, de szabadon alakították ki a tényleges, Zágrábra jellemző szöveg-dallam hozzárendeléseket. A breviáriumokban mindez természetesen nem tanulmányozható, így az MR 21 anyaga e tekintetben hiánypótló. A későbbi kottás források mindegyik himnuszhoz egy-egy dallamot közölnek, azaz nem hagyományozzák tovább a sajátos rendet: meglepő módon hiányzik már a kéziratunkhoz időben közel álló Thuz-féle intonárium (MR 10) anyagából is, és nem bukkan fel a processzionálék, valamint az MR 4 lapjain sem.

Az egy és több vértanú, valamint az egy hitvalló vesperáshimnuszaihoz az MR 21 következetesen két dallamot rendel. A hangjelzést megelőző rubrika azonos fogalmazása miatt szinte biztos, hogy a szüzek esetében eredetileg ugyancsak két vesperásdallam volt használatban, noha mára csak egy maradt fenn. Nem valószínű továbbá, hogy e rendszer épp a *commune sanctorum* elején, az apostolok közös himnuszainál szenvedett volna hiányt. (Ez utóbbi csoportot csak szövegtöredéke képviseli ma az MR 21-ben.) A zágrábi liturgusok rendszerező gondolkodását megismerve feltételezhetjük, hogy a három megőrzött tétel túl eredetileg mind az öt vesperáshimnuszhoz két-két dallamot kínált kéziratunk.

A dallamok közötti választásnál figyelembe vették az ünnep rangját,¹⁵² valamint hogy az első vagy a második vesperásban hangzott-e el a tétel. Az elsőként bejegyzett dallam tartozott a *sollemnis* (vagy annál magasabb rangú) ünnepek mindkét vesperásához, valamint a *simplex* ünnepek első vesperásához;¹⁵³ míg

¹⁵⁰ Hum fol. 321v, 322v, CorrH fol. 375v, 376v. Mindkét kéziratban a prima himnuszának szövegével (*Iam lucis orto sidere*) találjuk a szóban forgó öt dallamot.

¹⁵¹ A *commune sanctorum* domonkos dallamainak elemzését lásd Smith, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy*, 39–50, különösen 42–43.

¹⁵² A liturgikus ünnepek hierarchiája nem volt minden középkori hagyományban szilárdan rögzítve. A 14. századi zágrábi breviáriumok bevezető fejezeteinek erre vonatkozó részei mégis hasznosnak bizonyulnak az MR 21 szabályozásának értelmezéséhez. Az MR 29 fol. 8 verzóján a következő ünnepsorrend olvasható a magasabbtól az alacsonyabb rangú felé haladva: *festum totum sollemne, festum sollemne, festum semisollemne, festum simplex, festum trium lectionum, festum memoriae*. Ez megegyezik a domonkosok ünnep-hierarchiájával, ha a *sollemne* jelzőt mindenütt *duplex*-re cseréljük.

¹⁵³ Az első dallamra vonatkozó előírás a közös tartalom kiemelésével: „De martyre proprium non habente/De martyribus proprium non habentibus/De virgine martyre proprium non habente *in officio sollemni et supra ad utrasque, et in officio simplici ad primas vespervas cum cantu sequenti*”, lásd MR 21 fol. 24r–v, 25v. A hitvallók első dallamának rubrikája elveszett (fol. 25r).

	V1	V2
officium festi sollemnis (et supra)	1. dallam	1. dallam
officium festi simplicis	1. dallam	2. dallam
officium festi trium lectionum	2. dallam	–

2. táblázat. Az MR 21 közös vesperáshimnuszainak dallamhierarchiája

a másodjára bejegyzett dallam helye a *simplex* ünnepek második, valamint a három saját matutinum-olvasmánnyal bíró ünnepek (*festa trium lectionum*) első vesperása.¹⁵⁴ Az utóbbi második vesperásáról nem szól külön rendelkezés, a kisebb ünnepeknek nem volt ilyen órása. Az összefoglalás jól mutatja, hogy csak *simplex* ünnep esetén szerepelt mindkét dallam a vesperásokban (2. táblázat).

Az egy vértanú vesperásához tartozó *Deus tuorum militum* első dallama (fol. 24r, nr. 61) eredetileg a helyi *Deus Creator omnium* (fol. 10v, nr. 7) alapján kapott hangjelzést, ám később kvadrát neumákat használva teljesen felülírták a himnusz második dallamának egy variánsával. A korábbi *ad notam* indoka talán a szövegkezdet hasonlósága lehetett. E dallam-asszignáció egyedi a zágrábi és a tágabb magyarországi hagyományban és nem ismert az MR 21 bejegyzésén kívül máshonnan. A *Deus tuorum militum* másik dallamának (fol. 24r, nr. 62) bejegyzése erősen sérült, de felülíratlannak tűnik. Az MR 21-et követő kottás források ez utóbbit, illetve az első felülírt változatát vitték tovább egészen az újkorig.¹⁵⁵

A több vértanú *Sanctorum meritis* kezdetű himnuszának első dallama (fol. 24v, nr. 64) hangról hangra megegyezik a domonkos himnárium ugyanezen himnuszának *simplex* ünnepekre szánt dallamával.¹⁵⁶ Minthogy az egyházmegegyes hagyományokban így nem fordul elő, jelenléte a domonkos *commune sanctorum* mintaként való használatáról árulkodik. A későbbi zágrábi forrásokból is hiányzik, az MR 21 unikális tétele. A másik bejegyzés (fol. 24v, nr. 65) a nagyszombati tűzszenteléskor énekelt *Inventor rutili* processziós himnusz *ad notam*-jával készült.¹⁵⁷ Problémát jelentett az alkalmazásnál, hogy a költemények versformája némileg eltér. Mivel a négy soros aszklépiadészi strófa különböző fajtáit használják, negyedik soruk nem azonos szótagszámú, és így az *Inventor rutili*-dallam 12 szótagos utolsó sorát a *Sanctorum meritis* strófájának végén 8 szótagosra kellett csonkítani. A megoldás nem egyedülálló, jól ismert Esztergom és a

¹⁵⁴ A második dallamra vonatkozó előírás: „In simplici festo ad secundas, et in trium lectionum festi officio ad primas vespas cum cantu sequenti dicatur”, lásd MR 21 fol. 24r–v, 25v. A több vértanú második dallamának rubrikája töredékes, de a másik kettővel megegyezően rekonstruálható (fol. 24v).

¹⁵⁵ MR 10 fol. 87v, 88v, 125r, 141v, MR 4 p. 121, VII-104 fol. 50v (II), MR 108 fol. 46v (II), II.a.25 fol. 112r, III.d.175 p. 195, Ruk 158 fol. 108r, MR 191 p. 212, II.a.31 fol. 111v.

¹⁵⁶ Hum fol. 321v, CorrH fol. 375v, Split III fol. 162r.

¹⁵⁷ Aurelius Prudentius (†405k.) himnuszának magyarországi dallamváltozatát lásd PsOláh fol. 119r, átírásban *Graduale Strigoniense. Proprium de Tempore et de Sanctis (editio ad experimentum)*, ed. Miklós István Földváry (Budapest: Argumentum, 2017), 237.

pálosok hagyományából, és végig követhető az MR 21 után készült zágrábi kottás forrásokban.¹⁵⁸ A domonkos szokásban ezen *ad notam* teljesen ismeretlen.

Az egy hitvallóról énekelt *Iste confessor* első dallama (fol. 25r, nr. 67) az esztergomi hagyományának egy variánsa, későbbi kezek sok apró javításával. Mivel e dallamot a domonkos himnárium „in festo simplici” funkcióban és egy viszonylag távoli variánssal tartalmazza, összetartozás nem gyanítható. Az MR 10 anyagába, majd később az MR 4-be és a processzionálékba a himnusz első dallamát írták.¹⁵⁹ A második dallam (fol. 25v, nr. 68) későbbi felülírástól mentes, csak egykorú javítás nyomait mutatja. Nagyon közel áll a szüzek esztergomi *Virginis proles* dallamához.¹⁶⁰ A domonkosok „in trium lectionum festo” ugyanezt az *ad notam*-ot használják, de saját variánsukkal. Mivel a rubrikális párhuzam is megvan, elképzelhető, hogy Zágráb átvette a domonkos hozzárendelést, de nem mondott le a dallam helyi változatáról.¹⁶¹

Fentebb érintettük már, hogy a szüzek *Virginis proles* himnuszának csak az első dallama maradt fenn (fol. 25v, nr. 70). Hangjelzését törlés után új *ad notam* szerint pótolták. Az eredeti bejegyzés az *Iste confessor* első dallamával egyezett meg (nr. 67), míg az újabb az esztergomi *Virginis proles*-dallam rokona.¹⁶² A későbbi zágrábi források mind ez utóbbit közlik.¹⁶³ A domonkos himnáriumban ugyanezen két dallam rendi variánsa jelenik meg a *Virginis proles* himnusznál,¹⁶⁴ tehát vélhetően az MR 21 szerkesztői e helyen is a domonkos *ad notam*-okat követték, de a zágrábi dallamváltozatokkal.

Az apostolok dallamanyagáról ma már nem tanúskodik az MR 21. Az *Exsultet caelum laudibus* vesperáshimnusz egyik *ad notam*-ja azonban feltehetően az Esztergomban kedvelt és a későbbi zágrábi hagyomány számos emlékével adatolt apostol-dallam volt (10. kottapélda).¹⁶⁵

A többszörös asszignációjú vesperáshimnuszok áttekintése után a laudesek tételeire kell kitérnünk.

Az *Aeterna Christi munera* himnusz két változata is használatban volt a középkori Zágrábban, a „... martyrum victorias” szövegű több vértanúra, míg az „... apostolorum gloriam” több apostolra alkalmazva. Az előbbit az *Aurora lucis* ősi dallamával az MR 21 a húsvéti időre adja (fol. 19v, nr. 42), mára csak első kottasora maradt fenn. Hiányzik a hagyomány minden későbbi hangjelzett forrásából, sőt a

¹⁵⁸ MR 10 fol. 142v, MR 4 p. 123, VII-104 fol. 52r (II), MR 108 fol. 47v (II), II.a.25 fol. 113v, III.d.175 p. 198, Ruk 158 fol. 109r, MR 191 p. 215, II.a.31 fol. 112v. Vö. PsOláh fol. 137v, CantPaul p. 371. A felvidéki *ad notam* eltért e gyakorlattól, lásd például PsBlasii fol. 131r.

¹⁵⁹ MR 10 fol. 95v, 143v, MR 4 p. 125, VII-104 fol. 53r (II), MR 108 fol. 49r (II), II.a.25 fol. 115r, III.d.175 p. 200, III.d.204 p. 46, Ruk 158 fol. 110v, MR 191 p. 217, II.a.31 fol. 113v. Vö. PsOláh fol. 138r.

¹⁶⁰ Vö. PsOláh fol. 139r.

¹⁶¹ Vö. Hum fol. 322r, CorrH fol. 376r, Split III fol. 163v.

¹⁶² Vö. PsOláh fol. 139r.

¹⁶³ MR 10 fol. 88r, 110v, 145v, MR 4 p. 127, VII-104 fol. 55v (II), MR 108 fol. 50v (II), II.a.25 fol. 117v, 118v, III.d.175 p. 203, 205, Ruk 158 fol. 112v, MR 191 p. 222, II.a.31 fol. 115v.

¹⁶⁴ Vö. Hum fol. 322r, CorrH fol. 376r, Split III fol. 163v–164r.

¹⁶⁵ MR 10 fol. 111r, 140v, MR 4 p. 119, VII-104 fol. 48r (II), MR 108 fol. 45r (II), II.a.25 fol. 110r, III.d.175 p. 192, III.d.204 p. 36, Ruk 158 fol. 105v, MR 191 p. 207, II.a.31 fol. 109v, vö. PsOláh fol. 136v.

1. ZAG – MR 21 fol. 22v | 2. ZAG – MR 21 fol. 24r (orig.) | 3. ZAG – MR 21 fol. 25r (orig.)

1. A - po - sto - lo - rum sup - parem, Lauren - ti - um ar - chi - di - a - co - nem pa - ri co - ro - na mar - ty - rum Ro - ma - na sa - cra - vit fi - des.

2. Mar - tyr De - i, qui u - ni - cum Pa - tris sequen - do Fi - li - um vi - ctis triumphans ho - sti - bus, vi - ctor fru - ens cae - le - sti - bus.

3. Rex glo - ri - o - se mar - tyrum, co - ro - na con - fi - ten - ti - um, qui re - spu - en - tes ter - re - na per - du - cis ad cae - le - sti - a.

11.a kottapélda

breviáriumokból is. Az utóbbi apostoltétel a *commune sanctorum* anyagában kapott helyet, szövegtörödéke tanúsítja egykori használatát (fol. 24r). Arthur S. Walpole szerint a himnusz eredeti, vértanúkról szóló szövege a 10. századtól terjed két alakban, az 1., 2., 6–8. versszakokból némi szövegcserevel kompilálták az apostolokról szóló későbbi változatot.¹⁶⁶ A magyar egyházmegyékben ez utóbbi általánosan elterjedt volt, a vértanúkról szóló változat ismeretére viszont csak igen csekély számú forrás utal.¹⁶⁷ Része ugyanakkor a ciszterci és a domonkos hagyományoknak is, így bármelyik hatására szerepelhet az MR 21 anyagában.

Jelenleg újkori bejegyzésű, azonos szillabikus dallammal olvasható az MR 21-ben az egy és a több vértanú laudestétele, a *Martyr Dei qui unicum* (fol. 24r, nr. 63) és a *Rex gloriose martyrum* (fol. 25r, nr. 66). Az előbbi súlyosan sérült. Amennyire a törlés és az újabb bejegyzés előtti állapot rekonstruálható, eredeti dallamaik ugyancsak nagyon közel álltak egymáshoz, még ha mutatkozik is köztük némi eltérés. A strófa jellegzetes vége alapján – amely mindkét bejegyzésnél hangról hangra azonos – a ciszterci gyökerű tételek között elemzett *Apostolorum supparem* (fol. 22v, nr. 54) helyi dallama lehetett az egykori közös minta (11.a kottapélda). Ahogy fentebb kiderült, e dallam Európa-szerte közismert volt a *Rex gloriose martyrum* szöveggel.

A himnuszok kvadrát notációval bejegyzett újkori dallama meglepő módon tisztán ambrozián eredetű. Mivel a ciszterciek nem énekeltek, a rendi közvetítés ez esetben kizárható.¹⁶⁸ A többi zágrábi forrás között kizárólag az MR 4 anyagában találjuk meg, ugyancsak e két vértanú-himnusz szövegével.¹⁶⁹ Vélhetően az újkorban került be a zágrábi himnáriumba, és talán egészen más úton, mint középkori társai (11.b kottapélda).

¹⁶⁶ Arthur Sumner Walpole, *Early Latin Hymns with Introduction and Notes* (Cambridge: University Press, 1922), 104–105.

¹⁶⁷ Vö. HollRep 36 (nr. 25).

¹⁶⁸ Az ambrozián hagyományban a prima *Iam lucis orto sidere* kezdetű himnuszát külön téli (StHy Mel 4,) és nyári (StHy Mel 5,) dallammal éneklék. A ciszterciek himnáriumába csak a téli dallam került át, lásd Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, vol. 1, Bk II, 17–19, vol. 2, 22–25. Az MR 21 újkori rétegében a nyári tétel egy változata jelenik meg vértanúkról szóló szöveggel. Noha Stäblein ez utóbbi dallamot jelzi még néhány forrásban (StHy Mel 5_{2,3} Einsiedeln, Mel 5₄ Gaeta), azokban a vértanú-tematika nem érvényesül.

¹⁶⁹ *Martyr Dei qui unicum*: MR 4 p. 122; *Rex gloriose martyrum*: MR 4 p. 124.

1. MIL – StHy Mel 5₁ | 2. ZAG – MR 21 fol. 25r (corr.)

1. Iam lu - cis or - to si - de - re De - um pre - ce - mur sup - pli - ces, ut in di - ur - nis a - cti - bus nos ser - vet a no - cen - ti - bus!

2. Rex glo - ri - o - se mar - ty - rum, co - ro - na con - fi - ten - ti - um, qui re - spu - en - tes ter - re - na per - du - cis ad cae - le - sti - a.

11.b kottapélda

Az egy hitvalló *Iesu Redemptor omnium* kezdetű laudeshimnusa (fol. 25v, nr. 69) azzal a kedvelt esztergomi dallammal hangzott Zágrábban, amellyel Szent András *Exorta a Bethsaida* tételét énekelték (fol. 17r, nr. 29).¹⁷⁰ Az MR 21-ben szereplő zenei bejegyzéseik utólagos javításai is megegyeznek, így bizonyosan sokáig az élő hagyomány részei maradtak. A *Iesu Redemptor omnium* ugyanakkor nem került be a katedrális processzionáléiba, újkori kottás tanúja kizárólag az MR 4.¹⁷¹ Figyelemre érdemes, hogy első versszakának „corona confitentium” kifejezése a zágrábi és a domonkos szöveghagyomány sajátja.¹⁷² A himnusz előfordul a magyar részahagyományokban is (Erdély, Szepesség, pálosok), azokban viszont az első versszak említett soránál „perpes corona praesulum” áll, és ennek megfelelően gyakran a hitvalló főpapok (*confessor pontifex*) közös zsolozsmájához rubrikázzák.¹⁷³ A premontreiek és a ferencesek körében is ez utóbbi változat terjedt el, míg az esztergomi forrásokból a himnusz mindenestül hiányzik. Zágrábi jelenlétét – sajátos szövege miatt – leginkább a domonkos mintájú rítusreform indokolhatja.

A szüzek az MR 21-ből mára hiányzó laudestételének (*Iesu corona virginum*) dallamát az MR 10 adatolja a középkorból, az újkorban pedig ugyanazt az Esztergoméval azonos *ad notam*-ot társította hozzá az MR 4 és a III.d.204 notátora (12. kottapélda).¹⁷⁴

Szűz Mária közös tételei nem a *commune sanctorum*-ban, hanem a *proprium de sanctis* kezdete előtt kaptak helyet az MR 21 anyagában. Az eredetileg a 16–17. fólió közé kötött, mára elveszett bifólión valószínűleg az összes énekelt Mária-himnusz szerepelt, mostanra azonban mindössze néhány fennmaradt szó ad hírt róluk a 17. fólió rektójának elején.¹⁷⁵ A további zágrábi források között

¹⁷⁰ A ciszterci-domonkos eredetű dallamról lásd fentebb az *Exorta a Bethsaida* himnuszról mondottakat.

¹⁷¹ MR 4 p. 126.

¹⁷² MR 29 fol. 317v, MR 120 fol. 336r, BrZag 1484 p. 28 (III), BrZag 1687 p. 37 (III), vö. HollRep 123 (nr. 355), Hum fol. 322r, CorrH fol. 376r, Split III fol. 163v.

¹⁷³ Lásd a vonatkozó CAO-ECE kötetek adatát nr. 5.1305.0480-nál, vö. HollRep 123 (nr. 355).

¹⁷⁴ MR 10 fol. 132r (vesperásra), MR 4 p. 129, III.d.204 p. 54, vö. PsOláh fol. 139v.

¹⁷⁵ Lásd erről a 36. lábjegyzetet. Erre vezet a *Gaude visceribus* kezdetű mennybevételi himnusz (fol. 22v, nr. 55) utáni rubrika is, amely szerint az ünnep kompletóriumának *Lux mundi beatissima* himnusa eredetileg a 11. fólión szerepelt („Require supra in undecimo folio.”). Ha a himnáríumnál újrazekdték a lapszámozást, akkor e kommúnis Mária-himnusz a kézirat nagyjából ugyanezen szakaszára esett.

1. STR – PsOláh fol. 139v | 2. ZAG – MR 10 fol. 132r | 3. ZAG – III.d.204 p. 54

1.
le - su, co - ro - na vir - gi - num, quem matter il - la con - ce - pit, quae so - la vir - go par - tu - rit, haec vo - ta cle - mens ac - ci - pe!

2.
le - su, co - ro - na vir - gi - num.

3.
le - su, co - ro - na vir - gi - num, quem matter il - la con - ce - pit, quae so - la vir - go par - tu - rit, haec vo - ta cle - mens ac - ci - pe!

12. kottapélda

1. STR – PsOláh fol. 140r | 2. ZAG – MR 10 fol. 80v | 3. ZAG – Ruk 158 fol. 65r

1.
A - ve, ma - ris stel - la, De - i ma - ter al - ma, at - que semper vir - go, fe - lix cae - li por - ta.

2.
A - ve, ma - ris stel - la.

3.
A - ve, ma - ris stel - la, De - i ma - ter al - ma, at - que semper vir - go, fe - lix cae - li por - ta.

13. kottapélda

az MR 4-ben található egy teljesség igényével készült gyűjtemény, az MR 10 és az újkori processzionálék csak az *Ave maris stella* vesperáshimnusz közlik (13. kottapélda).¹⁷⁶

3.6. A zágrábi himnusz hagyomány további jellegzetes tételei a későbbi forrásokban

A korábbi fejezetekben nem került szóba néhány, az MR 21 anyagából mára teljességgel hiányzó himnusz tétel, amely azonban a későbbi források tanúsága alapján a zágrábi hagyomány szerves, dallamtörténeti szempontból fontos része. További töredékanyag felbukkanásáig nem dönthető el egyértelműen, hogy eredetileg szerepeltek-e vizsgált kéziratunkban. Mivel azonban komoly esélye van az igenlő válasznak, a himnárius elemzése nem lenne teljes e tételek rövid említése nélkül. Főképp azokra térünk ki, amelyeknek középkori használata bizo-

¹⁷⁶ Az MR 4 Mária-himnuszai (p. 130 *Ave maris stella*, p. 131 *Fit porta Christi*, p. 132 *Lux mundi beatissima*, p. 133 *Quem terra pontus*, p. 134 *O gloriosa Domina*) Esztergom *ad notam*-rendszerét tükrözik, vö. PsOláh fol. 140r–141r. A többi zágrábi kottás forrás *Ave maris stella* bejegyzése: MR 10 fol. 80v, 83v, 97r, 117r, 126v, VII-104 fol. 66r (I), MR 108 fol. 57r (I), II.a.25 fol. 70r, III.d.175 p. 126, Ruk 158 fol. 65r, MR 191 p. 128, II.a.31 fol. 76v.

1. ZAG – MR 10 fol. 70v | 2. ZAG – MR 2 p. 50

1.
Iam lu-cis or-to si-de-re.

2.
Iam lu-cis or-to si-de-re De-um pre-ce-mur sup-pli-ces, ut in di-ur-nis a-cti-bus nos ser-vet a no-cen-ti-bus!

14. kottapélda

ZAG – MR 10 fol. 71r

Nunc, san-cte no-bis.

15. kottapélda

1. ZAG – MR 10 fol. 66v | 2. OFM – StHy Mel 752

1.
Iam lu-cis or-to si-de-re.

2.
Pro-les de cae-lo prod-i-it, no-vis u-tens prod-i-gi-is, cae-lum cae-cis a-pe-ru-it sic-cis ma-re ve-sti-gi-is.

16. kottapélda

nyíttott, azaz megjelennek a Thuz-féle intonáriumban (MR 10), ugyanakkor dallamuk lényegesen eltér az esztergomi hagyományból ismerttől.

A pszaltérium zsoltaáros részében szereplő, a hét napjainak rendjébe illeszkedő himnuszok dallamainak egyikéről sem tanúskodik az MR 21, néhányuk jellegzetes incipitjét azonban megőrizte – keletkezésének idejére való érvénnyel – az MR 10. A prima himnuszának (*Iam lucis orto sidere*) mívés közvasárnapj dallamát azon túl az MR 2 retrospektív anyaga teljes terjedelemben megvilágítja (14. kottapélda).¹⁷⁷ A közvasárnapok napközi kishóráinak az MR 10-ben szereplő dallamát ellenben – más kottás emlék hiányában – az incipiten túl nem ismerjük (15. kottapélda).¹⁷⁸ A prima tétele tűnik fel még az intonáriumban különleges *ad notam*-mal, Assisi Szent Ferenc *Proles de caelo prodiit* kezdetű vesperáshimnuszának dallamával Szentháromság vasárnapjánál (16. kottapélda).¹⁷⁹

¹⁷⁷ MR 10 fol. 70v, MR 2 p. 50.

¹⁷⁸ MR 10 fol. 71r.

¹⁷⁹ MR 10 fol. 66v, vö. StHy443 (Mel 752). A Ferenc-dallam különös átvételeiről lásd Veronika Mráčkóvá, „The Transmission of Hymn Tune Stäblein 752 in Europe during the Late Middle Ages”, *Hudební věda* 49 (2012/1–2): 19–32; Szoliva Gábor, „Proles de caelo prodiit...» – Adalékok egy ferences himnusz történetéhez”, in *Zenatudományi Dolgozatok 2013–2014*, szerk. Kiss Gábor (Budapest: MTA Zenatudományi Intézet, 2016), 70–82, illetve angol nyelven →

1. Ad ce-nam A-gni pro-vi-di et sto-lis al-bis can-di-di post trans-i-tum ma-ris Ru-bri Christo ca-na-mus prin-ci-pi!

2. Iam lu-cis or-to si-de-re.

3. Ad ce-nam A-gni pro-vi-di et sto-lis al-bis can-di-di post trans-i-tum ma-ris Ru-bri Christo ca-na-mus prin-ci-pi!

17. kottapélda

A húsvéti kompletórium *Ad cenam Agni* himnusza a magyar rítusterület szekuláris intézményeinek nagyobb részében egy unikális, a hagyománykört biztonsággal azonosító dallamon szólt.¹⁸⁰ Az MR 10-ben szerepel incipitje *Iam lucis orto* szöveggel, tehát legkésőbb Thuz Osvát püspök alatt a dallam biztosan meghonosodott Zágrábban is.¹⁸¹ Az újkori források között az MR 4 a húsvéti kompletóriumra adja, a katedrális processzionáléiban viszont általában nem liturgikus helyén, a húsvéti tételek között, hanem függetlenül szerepel, így a körmenetek kísérőjeként később terjedhetett el (17. kottapélda).¹⁸²

A pünkösdi vesperás *Veni Creator Spiritus* himnuszt töredékesen őrizte meg az MR 21 (fol. 15r, nr. 21). Az elszakadt fólió kissé durva javítása után a dallamváltozat szempontjából döntő jelentőségű részt („Spiritus, mentes...”) bizonytalanul pótolta egy újkori kéz, így a bejegyzés sajnos nem alkalmas további következtések levonására. A „mentes” első szótagja felett a 15–16. századi esztergomi forrásokban egy jellegzetes, a *cah* hangokat bejáró *porrectus*-t találunk. A pálosok lényegében ugyanígy – jóllehet a tercléptést szekundokkal kitöltve – énekeltek a himnuszt, újkori papírkódexekben is kizárólag így olvasható.¹⁸³ Jelenlegi tudásunk alapján a magyar rítusterületen kívül nem jelenik meg e dallamforma. Az MR 21-et követő zágrábi források döntően ugyancsak a *porrectus*-t tartalmazó változatot közlik.¹⁸⁴

Gábrriel Szoliva OFM, „Proles de caelo prodiit. The First Vespers Hymn of the Office of Saint Francis of Assisi and its Subsequent History in Hungary”, *Archivum Franciscanum Historicum* 109 (2016): 597–611.

¹⁸⁰ A pozsonyi PsBlasii jelent egyedüli kivételt, abban a szóban forgó tétel a *Iam Christus astra* kezdetű mennybemeneteli himnusz *ad notam*-jával szerepel (fol. 120r). A későbbi pozsonyi hagyományból az esztergomi dallam adatolt.

¹⁸¹ A bejegyzést követő rubrika megnevezi a mintául használt dallamot: „Hic nota, quod hymni ad primam et ad alias horas hoc tempore paschali diebus dominicis et festis debent cantari sub nota hymni *Ad cenam Agni* usque festum Ascensionis Domini. Aliis autem diebus ferialibus sub nota hymni *Aurea* [sic!] *lucis*.”

¹⁸² MR 4 p. 30, VII-104 fol. 81r (I), 49r (II), MR 108 fol. 72v (II), III.d.175 p. 220, MR 191 p. 230.

¹⁸³ PsBud fol. 48v, PsOláh fol. 122r, vö. CantPaul p. 294, PrÚjh fol. 12r, RajMel I 73.

¹⁸⁴ MR 4 p. 37, VII-104 fol. 52v (I), MR 108 fol. 46r (I), II.a.25 fol. 57r, III.d.175 p. 103 („kitöltött” változat), MR 191 p. 104, II.a.31 fol. 65v.

1. STR – PsOláh fol. 122r | 2. PAUL – CantPaul p. 294 | 3. ZAG – MR 21 fol. 15r (orig.) | 4. ZAG – MR 191 p. 104

1. Ve-ni, Cre - a - tor Spi - ri - tus, men - tes tu - o - rum vi - si - ta, im - ple su - per - na gra - ti - a, quae tu cre - a - sti, pe - cto - ra.

2. Ve-ni, Cre - a - tor Spi - ri - tus, men - tes tu - o - rum vi - si - ta, im - ple su - per - na gra - ti - a, quae tu cre - a - sti, pe - cto - ra.

3. Ve-ni, Cre - a - tor [t]u - o - rum vi - si - ta, im - ple su - per - na gra - ti - a, quae tu cre -

4. Ve-ni, Cre - a - tor Spi - ri - tus, men - tes tu - o - rum vi - si - ta, im - ple su - per - na gra - ti - a, quae tu cre - a - sti, pe - cto - ra.

18. kottapélda

Eszerint a dallam ismert, teljes terjedelemben fennmaradt zágrábi emlékei mind az esztergomi formához kötődnek (18. kottapélda).

Különös módon Szent Dorottya ünnepe (febr. 6.) eredetileg sem szerepelt az MR 21 anyagában (fol. 19r), holott *Festum nunc celebre servet* kezdetű himnuszát tartalmazza a korai zágrábi breviáriumok egy része.¹⁸⁵ Későbbi kottás forrásai a mennybemeneteli *Festum nunc celebre* himnusz esztergomi dallamával közlik.¹⁸⁶ Ez utóbbi himnuszt használta mintaként a Dorottya-tétel szöveg-szerzője is.¹⁸⁷

Árpád-házi Szent Erzsébet *Gaude felix Hungaria* és Szent Magdolna *Lauda mater Ecclesia* kezdetű vesperáshimnusza az MR 10-ben és az azt követő zágrábi források mindegyikében közös dallamon olvasható (19. kottapélda).¹⁸⁸ Az MR 21-ből mindkét tétel elveszett.¹⁸⁹ A két szent laudeshimnuszához (*Novum sidus emicuit* és *Aeterni Patris Unice*) a szóban forgó dallamot írja elő egyetlen zágrábi hangjelzett forrásuk, az MR 4.¹⁹⁰ E kötetben a Tízezer vértanú vesperásánál

¹⁸⁵ MR 29 fol. 214v, BrZag 1484 p. 666, BrZag 1687 p. 110 (II), vö. HollRep 95 (nr. 250).

¹⁸⁶ MR 10 fol. 93v, MR 4 p. 59, VII-104 fol. 15r (II), III.d.204 p. 12, vö. PsOláh fol. 121v, RajMcl I 30. A himnusznak középkori esztergomi kottás feljegyzése nem ismert.

¹⁸⁷ AH 52:163–165.

¹⁸⁸ *Gaude felix Hungaria*: MR 10 fol. 136v, MR 4 p. 114, VII-104 fol. 44v (II), MR 108 fol. 42r (II), II.a.25 fol. 106r, III.d.175 p. 187, III.d.204 p. 69, Ruk 158 fol. 102r, MR 191 p. 201, II.a.31 fol. 107r; *Lauda mater Ecclesia*: MR 10 fol. 112v, MR 4 p. 92, VII-104 fol. 27r (II), MR 108 fol. 22r (II), II.a.25 fol. 89v, III.d.175 p. 163, III.d.204 p. 30, Ruk 158 fol. 86v, MR 191 p. 170, II.a.31 fol. 95r.

¹⁸⁹ Mivel a 14. századi breviáriumok tartalmazzák mindkét himnuszt, nem kizárt, hogy eredetileg szerepelt az MR 21 anyagában is. *Gaude felix Hungaria*: MR 29 fol. 305r, MR 120 fol. 322v, vö. HollRep 99 (nr. 267); *Lauda mater Ecclesia*: MR 29 fol. 252v, MR 120 fol. 264r, vö. HollRep 139 (nr. 418).

¹⁹⁰ A *Novum sidus emicuit* himnusz Esztergomban a szent vesperásában szerepel. Az MR 4 a zágrábi breviáriumoknak megfelelően laudesre adja (p. 115), vö. MR 29 fol. 306v, MR 120 fol. 324r, BrZag 1484 p. 973, BrZag 1687 p. 485 (II). Az *Aeterni Patris Unice* himnusz kottás emléke: MR 4 p. 93. Szöveges forrásai: MR 29 fol. 254r, MR 120 fol. 265v, BrZag 1484 p. 797, BrZag 1687 p. 271 (II), vö. HollRep 37 (nr. 29).

1. Gaude, fe - lix Hunga - ri - a.

2. Gaude, fe - lix Hunga - ri - a, gau-de de Christi mu - ne - re, laudes in vo - ce va - ri - a cor-de promas et o - pe - re!

3. Lauda, ma - ter Ec - cle - si - a, lau-da Christi cle - men - ti - am, qui septem pur - gat vi - ti - a per se - pti - for - mem gra - ti - am!

19. kottapéllda

(*Fidelis universitas*)¹⁹¹ és Aquinói Szent Tamás laudesénél (*Laude mater Ecclesie Thomae*)¹⁹² is ezen *ad notam*-ot találjuk. A művészi érzéket tükröző, arányos dallam felbukkan a pálosok szokásrendjében is, de csak a Magdolna-himnusz szövegével.¹⁹³

Végül két, jelenleg ismeretlen dallamról kell említést tennünk.

A zágrábi breviáriumok egy része szövegesen közli virágvasárnap első vesperása után a *Magnum salutis gaudium* kompletóriumhimnusz.¹⁹⁴ Sajnos az MR 21-ben nem szerepel, és a későbbi hangjelzett forrásokból is egységesen elmarad, így a hozzá tartozó zágrábi dallam (vagy *ad notam*) nem ismert.

Noha Szent Gellért vértanú *A solis ortus cardine Christi* kezdetű saját himnuszát megőrizte az MR 29 jelzetű zágrábi breviárium,¹⁹⁵ dallamáról nincs tudomásunk. Az MR 21-ben sem találjuk, hiszen a vértanú püspök ünnepének (szept. 21.) megfelelően Szent Ágoston (aug. 28.) és Szent Mihály arkangyal (szept. 29.) egymást követő himnuszai között kellene állnia. Valószínűleg nem volt része a tágabb hagyománynak, inkább magánhasználatú história lehetett.

¹⁹¹ MR 4 p. 74, lásd még MR 10 fol. 102v, III.d.204 p. 26. E himnusz is törzstétele a zágrábi szöveg-hagyománynak: MR 29 fol. 233r, MR 120 fol. 244r, BrZag 1484 p. 730, BrZag 1687 p. 190 (II), vö. HollRep 95 (nr. 251).

¹⁹² MR 4 p. 62. E himnusz csak a BrZag 1484 kiadásával lépett be a zágrábi hagyományba (p. 682), vö. HollRep 140 (nr. 420). Domonkos szokások szerint más dallammal énekelték, lásd Smith, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy*, 60–63.

¹⁹³ CantPaul p. 320, *Leleszi vesperále* [VLelesz], Sopron, Állami Levéltár (korábban Jászó, Premontrei Prépostság Könyvtára), „Kézirat 93”, fol. 209v, vö. RajMel I 72. A Split III anyagában a himnusz domonkos dallamával szerepel (fol. 157v).

¹⁹⁴ *CAO-ECE VIIA Kalocsa-Zagreb (Temporale)*, nr. 24310; MR 120 fol. 122v, vö. HollRep 152 (nr. 466). A BrZag 1484 megjelenésével a himnusz végleg kikerült a zágrábi énekhagyományból. Vö. Földváry Miklós István, „A római rítus változatainak kutatása – III. Virágvasárnap a középkori Magyarországon”, *Magyar Egyházzene* 20 (2012/2013): 235–258, különösen 251.

¹⁹⁵ Kovács Andrea – Földváry Miklós István, „Egy ismeretlen Szent Gellért-officium”, *Magyar Könyvszemle* 126 (2010): 1–23, különösen 12–13, 15.

Összegzés, liturgiátörténeti összefüggések

Az MR 21 dallamainak összetételéről, hagyománybeli rétegzettségéről a teljes anyag részletes vizsgálatának fényében általános jellemzést adhatunk.

A halotti zsolozsma tételrendje és dallamváltozatai egyértelműen jelzik a kézirat zágrábi hagyományhoz való szoros tartozását, egyben e dallamok jelentik az *Officium defunctorum* legkorábbi ismert zenei emlékeit a városból.

A himnárium tételeinek mélyebb vizsgálata meghozta gyümölcsét: sikerült saját forrással bírót, jellegzetes rétegeket elkülöníteni a fennmaradt anyagban, ami már önmagában beszédes tanúja a zágrábi himuszéneklés változásainak, a dallam- és szöveggészlet évszázadokon át tartó formálódásának. A tételek szövegi és dallami alaprétege az esztergomi szokásrendből eredeztethető, ami nem meglepő egy, a középkori Magyarország területén gyakorolt egyházmegyés úzus esetében. A himnáriumban felismert jelentős domonkos hatás azonban már egyáltalán nem ilyen magától értetődő. Ráadásul a katedrális liturgusai jobbra nem mindenestül vették át a himnuszokat a rendi gyűjteményből, hanem „liturgikus nyersanyagként” kezelve őket egyéni módon alakítottak rajtuk. Néhol a domonkos himnuszok zeneisége, másutt a szövege vonzotta őket, bizonyos esetekben pedig mindkettő. Ez utóbbiak közt is akad olyan, amelynek dallamát helyben kissé „átkomponálták”, ezáltal a rendi himnusznak egy sajátosan zágrábi változatát hozva létre. Az ihlető hagyományok között volt az ambrozián-ciszterci is, ám abból – a fennmaradt tételek alapján – kizárólag szövegeket válogattak. Az alkotói kreativitás e tételeknél is kimutatható: egyrészt a szövegek különféle kivágatainak egymás mellé rendezésével, másrészt a dallamok sajátos társításával jöttek létre egyéni himnuszok. Jellemző csoportot alkotnak az MR 21 himnáriumban a szentek közös tételei (*commune sanctorum*) is. A liturgikus ünnepelés rangjának megfelelően eredetileg minden szenttípus két-két dallamot kapott, amelyben ismételten a domonkos minta egyéni alkalmazását láttuk. Sajnos az MR 21 előtti kottás források hiányában nem lehet megállapítani, hogy Zágráb az említett különböző hagyománykörökből egyszerre merített-e, vagy lépésről lépésre formálta át korai himnáriumát. Annyi bizonyos azonban, hogy a bővítést megelőzte az aktuális gyakorlat érzékeny felülvizsgálata, a beillesztendő új anyag felkutatása, szerkesztése, és ezek nyomán egy új, egyedi himnuszgyűjtemény született. A reflexió és újraalakítás folyamata nem zárult le az MR 21 keletkezésének korában, ellenkezőleg, folytatódott a 15–16. században is, egészen a 18. század végéig. A zágrábi himnárium fejlődését az ismert későbbi források mellett a használat során az MR 21 lapjaira beírt javítások adatolják. A gyakorlat változásai esetenként arra késztették az énekeseket, hogy néhány dallamot teljes egészében kikaparjanak a pergamenből, és helyükre újakat jegyezzenek be. Kutatásunk fontos része volt e palimpszeszt részek korábbi bejegyzéseinek feltárása. Az eredményeket átírásban is közzétesszük.

Lássuk most mindezt számszerűen!

Az MR 21 eredeti himnuszanyagának majdnem fele, mintegy 32 tétel az esztergomi hagyományból „egyenes ágon” származtatható. E himnuszok sem szövegükben, sem dallamukban, sem azok összerendelésében nem mutatják más közeli hagyomány azonosítható hatását (*Függelék – 2. táblázat*).¹⁹⁶ Dallamaikban érezhető némi zenei variálódás Esztergom ma ismert középkori változataihoz képest, ami a tényleges használat, az élő egyházzenei gyakorlat biztos jelölője. A törlés után másodsorra hangjelzett, illetve az újkorban pótolttételek között összesen nyolc – közvetlenül vagy közvetve – ugyancsak esztergomi mintát követ.¹⁹⁷ Az eredeti hangjelzésű himnuszok közül nyolc esetében esztergomi dallamok sajátosan zágrábi szöveghez rendelése állapítható meg,¹⁹⁸ és ezekhez a másodjára bejegyzett dallamokból további egy járul.¹⁹⁹ Egyedi zágrábi szövegváltozatot mutat (esztergomi dallammal és hozzárendeléssel) egy tétel,²⁰⁰ míg teljes szövegét a ciszterci hagyományból három,²⁰¹ az ambroziánból egy himnusz kölcsönzi.²⁰² A magyar rítusterületen született további két tétel szövege.²⁰³ Zágrábon kívül máshonnan nem adatolt dallamot csak egyetlen tétel kapott az eredeti rétegben, ennek újabb bejegyzése is egyedi.²⁰⁴

A domonkos hagyomány összetett hatása 15 tétel esetében, a himnárium jelenleg ismert anyagának mintegy 13–14%-ában ismerhető fel. Az eredeti bejegyzések között a mindenestül átvett (esetleg zeneileg enyhén variált) himnuszok száma hét,²⁰⁵ ezek mellett a rendi szöveghagyomány hatását mutatja további kettő.²⁰⁶ Egyedi módon társítottak domonkos dallamot az MR 21 összeállítói két tételhez,²⁰⁷ valamint a domonkosok hozzárendelését alapul véve nyert esztergomi dallamot eredetileg öt himnuszszöveg.²⁰⁸

Ciszterci körből átvett dallamot az MR 21 fennmaradt himnuszai között nem találunk, azonban két tétel közel azonos újkori hangjelzése – közvetlenül vagy közvetve – ambrozián mintára utal.²⁰⁹ Mivel az újkori zágrábi forrásokban tisztán ambrozián dallamok is felbukkannak, a Milánóból eredő bővítésnek az újkorban lehetett egy ismételt hulláma Zágrábban. A dallamátvétel forrását öt tétel esetében nem sikerült pontosabban meghatározni.²¹⁰

Néhány fontos kérdés megválaszolására kell még kísérletet tennünk. Az ismertett liturgikus és zenei összefüggések fényében behatárolható-e időben az MR 21

¹⁹⁶ Nr. 1–4, 7, 14–19, 21, 23, 24, 26, 27, 35, 38, 40, 45–50, 53, 55, 59, 62, 65, 67.

¹⁹⁷ Felülírtak: nr. 33, 37, 39, 61, 70. Újkorban pótolttak: nr. 9, 10, 13.

¹⁹⁸ Nr. 29, 32, 33, 34, 41, 42, 61, 69.

¹⁹⁹ Nr. 25.

²⁰⁰ Nr. 31.

²⁰¹ Nr. 32, 34, 54.

²⁰² Nr. 43.

²⁰³ Nr. 49, 56.

²⁰⁴ Nr. 30.

²⁰⁵ Nr. 25, 37, 39, 44, 52, 58, 64.

²⁰⁶ Nr. 36, 69.

²⁰⁷ Nr. 22, 56.

²⁰⁸ Nr. 6, 36, 57, 68, 70.

²⁰⁹ Nr. 63 (második bejegyzés), 66 (második bejegyzés).

²¹⁰ Nr. 5, 8, 54, 63 (első bejegyzés), 66 (első bejegyzés).

lapjain megőrzött egykori zágrábi „reformhymnarium” szerkesztőinek munkássága? A választól nem független, mégis további kérdés, hogy maga a kézirat mikor készült. Mikor írták azt a középkori pszaltériumot, amelynek egykor része volt?

A hymnarium anyagában tapasztalt markáns domonkos hatás miatt egyértelműen Gazotti Ágoston püspöki működése (1303–1322), közelebről az 1307-ben tartott zsinat és annak 1308-ban történt római jóváhagyása *utáni* szerkesztői munkát kell feltételeznünk. A ciszterci hatást mutató hymnusszövegek jelenléte mindezt önmagában nem cáfolja. A 14. század eleji reform során előállt új rítusváltozat írásba foglalása minden bizonnyal nem ment egyik napról a másikra, akár hosszabb idő is eltelhetett, amíg mindenütt megfelelő szerkönyvek álltak rendelkezésre. Szendrei Janka vélekedése szerint a zágrábi forráskörben felbukkanó cseh notációs emlékek épp annak bizonyítékai, hogy az új könyvek iránti jelentős igényt a helyi szkriptorok már nem tudták teljesíteni. Az egyházmegye használatára ekkortájt messi földről származó, cseh notációt használó szakemberektől is rendeltek kéziratokat.²¹¹ A reformhymnarium anyagát többször is írásba foglalhatták, akár csekély mértékben bővíthették, módosíthatták is. A középkori inventáriumok tanúsága szerint a káptalan igényeihez mérten a 14. század végétől újabb, nagyméretű hymnuszgyűjtemények készíttetését is feltételeznünk kell. Ez utóbbiak sorába illik kéziratunk.

Az MR 21 megjelenése, betű- és kottaírásának stílusa alapján bizonyosan nem az első nemzedék könyvei közé tartozik, tehát korábbi kutatói által feltételezett 15. századi eredete tartható. Miként azt Dragutin Kniewald kimutatta, a zágrábi liturgia korszakhatárhoz ért a 15. század közepén: a veszprémi egyházmegyéből származó, humanista műveltségű Thuz Osvát püspök (1466–1499) rendelkezései és újabb szerkönyvei lényegében felváltották a Gazotti által körvonalazott, mintegy másfél évszázada gyakorolt liturgikus rendet.²¹² A kéziratunk datálására vonatkozó kérdés tehát pontosítható: vajon az MR 21 az új korszak beköszönte, azaz Thuz Osvát hivatalba lépése előtt vagy után készült?

Az MR 21 hymnariumának ismert része néhány kivételes tételt nem számítva jól párhuzamba állítható a szintén Gazotti reformjait tükröző 14. századi kéziratot zágrábi breviáriumokéval (MR 29, MR 120).²¹³ Még szorosabb összetartás észlelhető a Thuz idejében készített székesegyházi intonárium (MR 10) és az első nyomtatott breviárium (BrZag 1484), valamint későbbi kiadásának (BrZag 1687) hymnuszai között.²¹⁴ A BrZag 1484 a humanista igénnyel közreadott liturgikus könyvek

²¹¹ Szendrei, „Magyarországi ágostonos kanonokok misszáléja...”, 275–276.

²¹² Dragutin Kniewald, *Proprium de tempore Zagrebačke stolne crkve 1094–1788* (Zagreb, Tisak Narodne tiskare, 1941), 1–8, 96–98, idézi Csomó, *A zágrábi székesegyház...*, 38–43. Thuz Osvátról készített átfogó munkát Stjepan Razum, *Osvaldo Thuz de Szentlászló vescovo di Zagabria, 1466–1499*, doktori disszertáció (Roma: Pontificia Universitas Gregoriana, Facultas Historiae Ecclesiasticae, 1995).

²¹³ Az MR 29 és az MR 120 nem tartalmazzák az MR 21 ciszterci ihletésű kompilátumait (nr. 32, 34, 54) és a vértanúk húsvéti közös hymnusát (nr. 42), ugyanakkor közöttük is megfigyelhető némi eltérés a bójti asszignációk és néhány szanktorális tétel esetében. Az MR 29 sokszor közelebb áll Esztergom korai szokásához, míg az MR 120 már az önállósult zágrábi beosztást mutatja, különbség esetén az MR 21 inkább az MR 120-hoz csatlakozik.

²¹⁴ Bár a laudesek és kompletóriumok hymnuszait nem tudjuk ellenőrizni, azok ugyanis a könyvműfaj sajátosságai miatt nem szerepelnek az MR 10 anyagában, a vesperások tételeinek →

minden ismervét felmutatja. Előszavában az emendátorok említik a korábbi szerkönyvek között tapasztalt zavaró különbségeket, amelyeket épp a széles körben elérhető új kiadvány volt hivatva megszüntetni.²¹⁵

Ha a Gazotti-féle és a Thuz-féle forráscsoport himnuszanyagát összevetjük, azonosíthatók egy újabb átdolgozás irodalmi és zenei szempontjai. A zágrábi himnáriumnak domonkos karaktert adó tételek számát a későbbi könyvek egyfajta „liturgikus konszolidáció” jegyében mérsékeltek, a 14. század elejének invenciózus bővítményeiből nem sokat tartottak meg változatlan formában. A BrZag 1484 szanktoráléjából elmaradtak például Szent Domonkos saját himnuszai, amelyeket megtalálunk még az MR 29 és az MR 120 anyagában. Péter mártíré is vélhetően csak azért kapott helyet benne, mert a szent kultusza a jelentős ereklye nyomán töretlen volt a katedrálisban; a vesperás eredeti himnuszdallamáról ugyanakkor nincs kottás feljegyzés az MR 10 anyagában, és a későbbi forrásokban sem tűnik fel. Hiába keressük a *commune sanctorum* többszörös dallamasszignációit az MR 10-ben és a könyvutódokban. A Thuz-féle átdolgozás után az MR 21 domonkos hatásokat tükröző 15 himnusztételéből mindössze hét őrizte meg korábbi karakterét az élő hagyományban,²¹⁶ további két tételnél bár a sajátos szöveg megmaradt, a rendi eredetű dallamot lecserélték.²¹⁷ Jellemző, hogy Szent Domonkos himnuszdallama csak a pünkösdi kompletóriumban és Szent István király szövegével élt tovább a 15. század második felétől.²¹⁸ Ekortól nem adatolhatók az MR 21 ciszterci ihletésű laudeshimnuszai, valamint hat másik egyedi tétele sem.²¹⁹

Mindezek alapján egyértelműnek látszik, hogy az MR 21 egykori pszaltériumát a 15. századi újabb zágrábi rítusváltozat bevezetése *előtt* írták, azaz elkészültének *terminus ante quem*-je 1466-ra, Thuz Osvát hivatalba lépésének évére tehető. A tanulmány elején említett, új pszaltériumról szóló, 1426–1433 között bejegyzett káptalani inventáriumi adat („magnum psalterium novum”) ezek szerint közvetlenül vonatkozhat az MR 21-et egykor magába fogadó könyvre.

Az MR 21 az egyetlen olyan ismert forrás, amelyben Boldog Gazotti Ágoston 14. század eleji liturgikus reformjának a zágrábi himnárium dallamaira gyakorolt hatása tanulmányozható. Megviselt lapjai hírt adnak egy felkészült liturgikus és

egyezése nagyon meggyőző. A legjelentősebb különbség Szent György *Gesta sanctorum martyrum* és Veronai Péter mártír *Magnae dies laetitiae* tételeinek elmaradása az MR 10 készletéből, amely talán véletlen szerkesztési hiba lehet, hiszen jelenlétük a korábbi és későbbi forrásokban is teljesen általános. Ehhez képest a breviáriumok némi többlete (például Aquinói Szent Tamás ünnepe és a hozzá tartozó saját himnuszok) elhanyagolható.

²¹⁵ Lásd a BrZag 1484 előszavát modern átírásban lásd CAO-ECE VI/A *Kalocsa–Zagreb (Temporale)*, 37–38. A Thuz-féle reformról lásd még Szendrei, *A magyar középkor hangjegyes forrásai*, 33–34; Dobszay László, *Corpus antiphonarum. Európai örökség és hazai alakítás* (Budapest: Balassi Kiadó, 2003), 340–341.

²¹⁶ Nr. 6, 22, 36, 56, 57, 58, 69.

²¹⁷ Nr. 25, 44.

²¹⁸ Nr. 22, 56.

²¹⁹ Nr. 32, 34, 54; nr. 30 (eredeti dallam), 33 (eredeti *ad notam*), 42, 61 (eredeti *ad notam*), 63 (eredeti dallam), 66 (eredeti dallam).

zenei műhely munkájáról, amely a püspöki rendelkezéseket a gyakorlatban megvalósította, azaz egyéni módon ötvözte a rendi hagyományokból származó szövegeket és dallamokat a katedrális korai évszázadaiban már használatba vett elemekkel. Ez adja a kézirat különleges értékét. A részletes vizsgálatot követően bizonyossággal állíthatjuk, hogy a 17. századi történetírók vélekedése, miszerint a szentéletű domonkos püspök a teljes rendi liturgiát bevezette volna Zágrábban, a zsolozsma himnuszai esetében sem állja meg a helyét. Sokkal összetettebb szerkesztői munkára derült fény: kéziratunk alapján úgy tűnik, hogy a Gazotti-féle reformot megvalósító és az azt követő liturgusok jobbára megőrizték a zágrábi himnárium hagyományos formáját, csak egyfajta domonkos színezetet adtak neki. Mindemellet a 15. század eleji székesegyházi gyakorlatban biztosan jelen volt néhány sajátosan alakított ciszterci és helyi tétel is. A zágrábi káptalan kivételes hagyományhűsége miatt a katedrális zsolozsmája saját, belső fejlődési útját követhette a római rítus átvételéig (1788). Egészen addig csak igen kis mértékben hatott rá a trienti zsinat után kiadott római szerkönyvek rendje. Mivel az MR 21-et a romanizációig használták a káptalan zsolozsmáin, és az újkori szerkönyvekkel összhangban folyamatosan jelölték benne az élő hagyomány változásait, a zágrábi himnárium történetének három és fél évszázados tanújaként, kulcsforrásaként tarthatjuk számon.

Introduction

Amongst the liturgical traditions of the Hungarian dioceses¹ in the Middle Ages, the Diocese of Zagreb is the richest in terms of written sources. Not only is there a significant quantity surviving records, but also the degree of representation of the individual periods of the local rite, therefore the liturgical practice of Zagreb may be examined over a long period of time. The oldest rituals of the cathedral of the episcopate founded by St. Ladislaus² came directly from Esztergom, and they bear unparalleled witness to the central liturgical formation of the 11th century.³ On the other hand, the decrees of the Chapter in the early modern era left the medieval liturgy of Zagreb in place until 1788. Thus the textual and notated sources of the 17–18th centuries still preserve the traditional forms, and so remain

- ¹ The Hungarian diocesan structure, established gradually by St. Stephen (1000/1001–1083), and then further expanded by St. Ladislaus (1077–1095), is considered a cohesive liturgical territory with its own special features in medieval Europe. Therefore, the adjective ‘Hungarian’ refers specifically to the church hierarchy and the liturgy, and not to political or national categories.
- ² The dioceses of Hungary in the Middle Ages were part of two larger regions: the Esztergom Archdiocese holding primacy, and the Kalocsa–Bács Archdiocese. The Zagreb Episcopate, founded between 1089 and 1091, initially fell under the jurisdiction of Esztergom, then later, probably after 1180 (but certainly after 1185) became a suffragan diocese of Kalocsa, whose seat was divided between Kalocsa and Bács from 1234 onwards. On the history of the episcopate, see Tamás Körmendi, “A zágrábi püspökség alapítási éve” [The founding year of the Zagreb Bishopric], in *“Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Mária tiszteletére*, ed. Dániel Bagi, Tamás Fedeles, Gergely Kiss (Pécs: Kronosz, 2012), 329–341; Gábor Thoroczkay, “A kalocsai érsekség első évszázadáról” [The first hundred years of the Archbishopric Kalocsa], in Gábor Thoroczkay, *Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok* (Budapest: L’Harmattan, 2009), 51–65; László Koszta, “Adalékok az esztergomi és a kalocsai érsekség viszonyához a 13. század elejéig” [Further information concerning relations between the archbishoprics of Esztergom and Kalocsa up to the beginning of the 13th century], in *Kalocsa történetéből*, ed. József Koszta (Kalocsa, 2000), 29–50.
- ³ Miklós István Földváry, *Egy úzus születése. A Chartvirgus-pontifikále és a magyarországi liturgia megalkotása a XI. században I.* [The making of a use: The Chartvirgus Pontifical and the 11th-century creation of the Hungarian liturgy], *Műhelytanulmányok 4* (Budapest: ELTE BTK Vallástudományi Központ, Liturgiátörténeti Kutatócsoport & Argumentum, 2017); Idem, *Az Esztergomi benedikcionále. Irodalom és liturgia az államalapításkori Magyarországon* [The Benedictionale Strigoniense: Literature and liturgy in Hungary in the era of the founding of the state], *Műhelytanulmányok 1* (Budapest: ELTE BTK Vallástudományi Központ, Liturgiátörténeti Kutatócsoport & Argumentum, 2014); Idem, “Egy hiányzó láncszem. Az MR 124-es zágrábi pontifikále” [The missing link: The Zagreb Pontifical MR 124], *Magyar Egyházzene* 19 (2011/2012), 383–416; Janka Szendrei, *A “mos patriae” kialakulása 1341 előtti hangjegyes forrásaink tükrében* [The development of the ‘mos patriae’ in the light of Hungarian notated sources before 1341] (Budapest: Balassi Kiadó, 2005), 47–103.

relevant for study of the earlier, medieval period.⁴ The rituals from between the two periods – non-noted breviaries from the 14–16th centuries and some richly decorated notated codices – mostly gained attention through the CAO-ECE research; their examination has made the unique chant structure of the Zagreb office of the Middle Ages known, the cathedral use which fits into the Hungarian liturgical tradition but also shows some individual characteristics.⁵ A few precious early polyphonic chants have been discovered in these sources, too.⁶

The fragment of a hymnal, written on parchment, preserved in the library of the Zagreb Archdiocese (Metropolitanska knjižnica Zagrebačke nadbiskupije)⁷ under the shelf mark MR 21, is a unique musical source coming from this intermediary period, from the 15th century. In the present book, it is attempted to specify the place of this valuable source in the Zagreb and general medieval Hungarian tradition by means of a codicological and historical analysis with respect to the history of liturgy and melody. First, the codex is described, and the problems of its codicology and reconstruction are presented. Then follows a detailed content analysis of the Office of the Dead and the hymnal. The latter, more extensive section of the study analyses the individual hymns one by one, in thematic order. This part is not recommended for continuous reading. Nevertheless, such an examination of the ‘microcosm’, the observation of the entries of individual hymns, is indispensable if one is to reach conclusions about the ‘macrocosm’, the

⁴ Orsolya Csomó, *A zágrábi székesegyház XVII–XVIII. századi processzionáléi* [The 17th–18th-century Processionals of Zagreb Cathedral], DLA dissertation (Budapest: Liszt Academy of Music, Doctoral School of the Church Music Dept., 2001); Eadem, “Protestáló tradicionalisták – a zágrábi történet” [Protesting traditionalists: The case of Zagreb], *Magyar Egyházzene* 18 (2010/2011), 247–254. See the questions of the history of liturgy in Ádám Füzes, *A trentói reformliturgia átvétele az esztergomi érseki tartomány területén Pázmány Péter érseksége alatt. A magyarországi ritusváltás történetének és hátterének bemutatása* [Adopting the reformed liturgy of Trent in the territories of the Esztergom Archbishopric under Archbishop Péter Pázmány: A presentation of the history and the background to ritual change in Hungary], PhD dissertation (Budapest: Pázmány Péter Catholic University, Faculty of Theology, 2003), 202–212.

⁵ Andrea Kovács, *Corpus Antiphonalium Officii Ecclesiarum Centralis Europae. VII/A Kalocsa–Zagreb (Temporale)* (Budapest: HAS Institute for Musicology, 2008); Eadem, *Corpus Antiphonalium Officii Ecclesiarum Centralis Europae. VII/B Kalocsa–Zagreb (Sanctorale)* (Budapest: HAS Institute for Musicology, 2008). According to the latest research in liturgical history, the similarities between the Zagreb and the Kalocsa use are not a consequence of their suffragan relationship. See Miklós István Földváry, “Régiók, történelem és önazonosság a középkori Európában. A liturgiátörténet tanúsága” [Regions, history and self-identity in medieval Europe: The testimony given by liturgical history], in *(Magyar) Nemzet és Európa. Tanulmányok a 70 éves Martin József tiszteletére*, ed. Ágnes Széchenyi, Géza Buzinkay (Eger: Líceum Kiadó, 2014), 91–105.

⁶ Kilián Szigeti, “Mehrstimmige Gesänge aus dem 15. Jahrhundert im Antiphonale des Oswald Thuz”, *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 6 (1964), 107–117; Benjamin Rajeczky, “Többszólamúság a középkori Magyarországon” [Polyphony in medieval Hungary], in *Magyar Zenetörténeti Tanulmányok. Írások Erkel Ferencről és a magyar zene korábbi századairól*, ed. Ferenc Bónis (Budapest: Zeneműkiadó, 1968), 125–136, or in *Rajeczky Benjamin írásai* [The writings of Benjamin Rajeczky], ed. Ilona Ferenczi (Budapest: Zeneműkiadó, 1976), 141–150.

⁷ The collection is in the custody of the Hrvatski državni arhiv; its owner is the archdiocese.

entire manuscript or, indeed, the overall hymn tradition of Zagreb. Only such painstaking work makes it possible to differentiate between and classify the components of the tradition. This section of the study may therefore prove useful for the reader, should they look for only one hymn or wish to overview the entirety of the strata of the collection. At the end of the analysis, the partial conclusions of the landmarks of the research are formulated again. In this way, the most important results of the study are available also directly, separately from the detailed analysis. The facsimile is completed by the melodic transcription of all of the hymn melodies, explanatory tables and genre indices.

It is hoped that the reader will be led by the same curiosity that inspired the research: how did the order of the office hymns of medieval Zagreb gain its unique shape? Is it possible to understand the perspectives of the cantors and liturgists of the age? Who were the significant personalities promoting change? What sources did they know? What were they drawn to?

Research History and Codicological Description

The most detailed 20th-century codicological analysis of the hymnal MR 21 is found in the catalogue published by Dragutin Kniewald in 1944. The manuscript fragment, known as *Hymniale Ecclesiae Zagrabiensis*, is considered to date to the 15–16th centuries, and is identified as a codex of cathedral use.⁸ Its provenance has been confirmed by every subsequent researcher. Janka Szendrei uses the form *Zagreb Hymnal* as its designation, and she identified the musical notation types used in the manuscript.⁹ Benjamin Rajeczky published 13 of the hymns as transcriptions in the supplement of *Melodiarium Hungariae Medii Aevi* (RajMel Ip),¹⁰ and Béla Holl examined the complete textual material of the manuscript, providing an individually searchable dataset, in his medieval liturgical hymn repertory (HollRep).¹¹ The Csapodis' medieval Hungarian catalogue lists it as *Hymnarium Zagrabiense*,¹² while Béla Holl referred to it as *Hymnarium ecclesiae Zagrabiensis mancum*. The fragment has not received a place among the sources of the CAO-ECE research.

Manuscript MR 21 in its present form consists of two coherent but individually fragmentary sections, notated material for the Office of the Dead, and the hymnal. The main script of both sections is Gothic (*gothica textualis*) and by the same hand, only the style of the initials is different: while in the Office of the Dead, red and blue Lombard initials alternate with black cadellas adorned in red, the hymnal

⁸ Dragutin Kniewald, *Iluminacija i notacija zagrebačkih liturgijskih rukopisa* (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1944), 47, 81 (nr. 44). When describing the manuscript, Kniewald may possibly have quoted the inscription found on the inner side of the back board (“Hymniale Ecclesiae Zagrabiensis”); the present paper follows this practice. The microfilm catalogue of the custodian library registers it by the same designation. See *Zbirka mikrofilmova arhivskoga gradiva iz ustanova Republike Hrvatske 1022–1999* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2006), 315.

⁹ Janka Szendrei, *A magyar középkor hangjegyes forrásai* [Notated sources of the Hungarian Middle Ages], *Műhelytanulmányok a magyar zenetörténehez 1* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1981), C 58. The musical notation of the manuscript in Szendrei's catalogue is described as “Bohemian notation, later additions in quadratic, Messine-Gothic and cursive Hungarian notation”.

¹⁰ Benjamin Rajeczky, *Melodiarium Hungariae Medii Aevi. I. Hymni et sequentiae. Supplement*. [RajMel Ip] (Budapest: Editio Musica, 1982). See the description of the source marked Z on page VII.

¹¹ Béla Holl, *Repertorium hymnologicum medii aevi Hungariae. Initia hymnorum, officiorum rhythmicorum, sequentiarum, tractuum, troporum, versuum alleluaticorum cantionumque* [HollRep], redaction by Kinga Körmeny (Budapest: OSzK, 2012), 253 (B34).

¹² Csaba Csapodi & Klára Csapodiné Gárdonyi, *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt II. Fönmaradt kötetek K–Z. Lappangó kötetek* [Bibliotheca Hungarica: Codices and printed books in Hungary before 1526 II. Surviving volumes K–Z. Lost volumes] (Budapest: MTA Könyvtára, 1993), 251 (nr. 2831).

uses only the former. The main hand has been so far considered by its Hungarian researchers to be from the 15th century, setting slightly narrower time limits than Kniewald.¹³ Such juxtaposition of the Office of the Dead with the hymnal occurs typically in medieval psalters, in other words, the fragment group MR 21 may probably be the remnants of an old psalter.

Detailed entries have survived about the state of the early 15th-century liturgical book collection of the Zagreb Cathedral Chapter. The inventory from between 1406–1410 lists altogether 7 psalters.¹⁴ Only one of the books of different size and design is not registered as containing music (“cum nota”), but even this one may be so presumed, as it was of the dimensions of a choir book and was used by the choir (“pro choro”). The descriptions of two books even indicate the presence of a notated hymnal (“habens in fine hymnos cum nota”), but the final words of the books recorded in the inventory allude to hymn collections in other cases as well. A larger size was specifically recorded for two books (“psalterium magnae quantitatis [...], aliud psalterium per omnia simile”), therefore it is plausible that at least this many choir psalters existed. The other inventory from between 1426–1433 completes the list with a smaller psalm book, and it also records two new (!), large psalters (“unum magnum psalterium novum [...], secundum simile”). Both volumes were written by the same scribe, and the second of these was certainly notated.¹⁵ Is it possible that the latter might be identical with the psalter once containing the material of MR 21? Unfortunately, a closer identification is not possible based on the inventories, since, though the registers contain the initial words (following the calendar), the words at the bottom of the recto of the second folio, and the final words of the last folio, the known material of MR 21 does not include any of these.

The present folio size is ca. 370 × 280 mm, the text area is 345 × 235 mm, which corresponds to a choir book intended to be used by a smaller schola or a group of cantors.

¹³ See footnotes 9–12.

¹⁴ The text of the inventories was published by Ivan Krstitelj Tkalčić, “Dva inventara prvostolne crkve zagrebačke iz XIV. i XV. vieka”, *Starine* 13 (1881), 119–149; the relevant part is 133–134. Dragutin Kniewald revised Tkalčić’s dating, and also published an inventory of 1394 besides the other known ones, “Najstariji inventari zagrebačke katedrale”, *Starine* 43 (1950), 49–81. Kniewald’s opinion may be taken to be correct; thus altogether four inventories are known: 1., 1379–1386 (its text is missing), 2., 1394 (see Kniewald), 3., 1406–1410 (see Tkalčić, Rukopis A, erroneously dated), 4., 1426–1433 (see Tkalčić, Rukopis B). (Marko Jerković has given me invaluable assistance in interpreting the literature on the dating, for which I would like to thank him here.)

¹⁵ The relevant section of the inventory made between 1426–1433: “Item, unum magnum psalterium novum, quod incipit post kalendarium cum rubrica »in diebus dominicalibus« et in fine primae paginae secundi folii finit »me fac propter«, et in fine finit »medicina peccatorum. Amen«. Item, secundum simile de eadem manu psalterium, cum calendario antea, et incipit cum nota »Regem magnum« et in fine primae paginae secundi folii finit »sed tu«, et in fine finit »medicina peccatorum. Amen«.” See Tkalčić, “Dva inventara...”, 134. It is worth noting that the large-sized psalters appear in pairs in the inventories. It is probable that the choir needed two copies. The inventory of 1394 already mentions two large ones (“duo psalteria maioris quantitatis”). See Kniewald, “Najstariji inventari...”, 72 (nr. 221).

Its wooden binding, covered in leather, is adorned by simple blind-stamped patterns. The binder did not use rolls but tools stamping tiny geometric shapes (semicircle, circle, line), and fitted the volume with copper pieces. The indentations created for the hooked clasps are covered with leather today, which suggests a rebinding.¹⁶ This view is supported by Marianne Rozsondai who believes that the present binding may be the second or even a subsequent one: the decoration imitates late Renaissance binding which might have originally been used in the 16th century (?). Only four, damaged, corner pieces remain of the original eight; the top right piece of the front board may have belonged to the original binding, it harmonises with the decorating patterns of the leather binding. The other three pieces are modest replacements from the 18th century.¹⁷ The central pieces are missing from both boards, and their former location is clearly discernible.

The folio order of the hymnal referenced by Kniewald does not follow the medieval liturgical order. That is to say, the modern pencil foliation on the bottom right corner of the rectos of the folios is incorrect. Kniewald suspected that the binding was not undertaken with sufficient care.¹⁸ However, it transpires that the folios which were torn from the binding and misplaced over time were incorrectly numbered at the time of the registration in the library. The correct folio order of the fragmentary manuscript has since been determined by new research, and the foliation was reordered. The fragment of the Office of the Dead is contained in the first quaternion of the existing binding, therefore it is necessarily correctly numbered. The original pencil numbering becomes incorrect after folio 8, at the beginning of the hymnal. After rearranging the folios, earlier numbers were crossed out and new ones introduced next to them. The new numbering is followed in the present study.¹⁹ An empty leaf was inserted after folio 19 during (one of) the modern binding processes, in order to fill the lacuna in the Eastern hymns, but only the margins and one staff were ruled on the recto; but neither music nor text were added. This supplementary folio, marked fol. 19bis, is counted according to the previous one, thus the last number is 25, as the material of the original psalter actually contained this number of leaves. (The earlier, incorrect foliation indicated 26 leaves.) The lacunae in the manuscript are presented in detail later, in the content analysis. The reconstructed order of the quires is as follows:²⁰

¹⁶ The blind-stamped decoration of the boards is broken over the indentation, as at this point the tool was not pressed into the leather. This fact called attention to the original presence of the clasps and the new binding.

¹⁷ Kindly communicated by Marianne Rozsondai.

¹⁸ Kniewald, *Illuminacija...*, 81.

¹⁹ The new folio numbers are given in the form 'new folio number = former folio number' as follows: 9=10, 10=11, 11=25, 12=26, 13=12, 14=13, 15=9, 16=16, 17=14, 18=15, 19=17, 19bis=18, 20=19, 21=20, 22=21, 23=22, 24=23, 25=24.

²⁰ A chunk of a bifolio can be found before the actual first quire (fols. 1–8) in the disintegrated binding. See the beginning of chapter 2 for further details. Fols. 15 and 18 used to make up a bifolio that has fallen apart; the medieval pair of fol. 19 is lost. These fragments made up the fourth quire together with fols. 16–17 (fol. 19bis does not have a place in the reconstructed order). The sixth and last quire originally consisted of two bifolios.

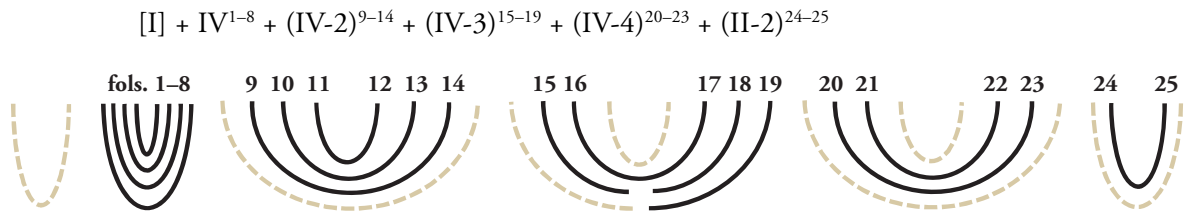

Figure 1. The reconstructed order of the quires of MR 21

The scribe of both the Office of the Dead and the hymnal used Bohemian notation on four red lines. Liquescent notes are consistently notated.²¹ In the Office of the Dead, cursive Hungarian notation appears twice in the margin;²² otherwise this section is uniform and does not contain any overwritings or modern corrections. The hymnal, on the other hand, contains many other later entries, and it is possible to distinguish the work of several other hands besides that of the main scribe. Folios 11–12 were added together with the first rebinding (or possibly even with the first stand-alone binding).²³ The music in the supplement is notated in a slightly cursive Messine-Gothic and Hungarian mixed notation in a 16–17th-century humanistic form, by three different hands. Faintly clumsy corrections by a fourth hand are also identifiable in the hymnal.²⁴ A further three hands wrote miniature music signals above the text lines of every odd stanza in some of the hymns: cantors of the time added the melody to the hymn texts without notation.²⁵ Corrections and overwritings in quadratic notation appear at several places in the hymnal: these all document later changes in singing practice. Some of these overwritings signify only minute changes (such as the replacement of individual neumes, or the unifying of repeated but slightly varied melodic lines); in other cases, an entirely different

²¹ Details about the application of the Bohemian notation in Zagreb, the identity of the commissioned scribes and the origin of their education will hopefully be clarified by further research. For instance, the sequentiary of a 14th-century gradual of Zagreb was written in a beautiful Bohemian notation: Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, III.d.182, fols. 60v–90v. For more on professional scribes working on commission in the 14th century in Zagreb, see Janka Szendrei, “Magyarországi ágostonos kanonokok misszáléja: Gniezno, Biblioteka Katedralna Ms. 150” [The Missal of the Hungarian Augustinian Canons: Gniezno, Biblioteka Katedralna Ms. 150], *Magyar Egyházzene* 11 (2003/2004), 267–278, esp. 257–276.

²² Fols. 1v and 3r. Traditionally, the doxology of the third and the final responsories of the nocturns of the Office of the Dead is replaced by the second verse, beginning “Requiem aeternam dona eis Domine...”, with the same melody as the first one. As these second verses were not present in the main script of the codex, they were supplied later in the margin. When the manuscript was cropped, the staves were cut in half; their text is unfortunately lost.

²³ The folios numbered 11–12 in the newer pencil marks (formerly 25–26) fit exactly between folios 10 and 13 (formerly 11 and 12). The new bifolio is a replacement of the lacuna of the hymns between Septuagesima Sunday and weeks three and four of Lent.

²⁴ See fol. 15r–v, at the end of the pentecostal Compline hymn *Beata nobis gaudia*.

²⁵ The hymns containing these auxiliary marks above the textual stanzas are as follows: fol. 13r *Aures ad nostras* (Bohemian notation); fol. 15v *Iam Christus astra* (slightly cursive Hungarian notation); fol. 18r–v *Salvete flores martyrum* (cursive Hungarian notation).

melody is chosen. In the latter cases, the later scribes attempted more or less to erase the original music and notated the newer melody in the freed-up space. The erasure was generally imperfect, thus the earlier melodic variant, or at least its *ad notam* is possible to identify. These palimpsest sections are especially valuable, since they provide data on the practices of several periods at the same time.

It is time to turn back to the questions of book history. As has been demonstrated, the Office of the Dead and the hymnal of MR 21 originally formed part of a medieval psalter which, based on the hand, and possibly on the records of medieval inventories, might have been made in the 15th century for the Cathedral Chapter of Zagreb. The fact that it was in use for more than a century caused damage to the volume, its leaves coming loose, and the margins crackled. When its condition deteriorated too far, the Office of the Dead and the hymnal were detached, significantly cropped (almost up to the text area), and provided with a new binding. The manuscript corpus of MR 21 then took shape as an independent book for the first time. The detachment might have been justified not only by the physical condition of the original volume, but also because of the functional difference from the chapters of the psalter; that is to say, the hymnal might also have been used as an independent book. The first binding of MR 21 might have been undertaken as early as the 16th century, as is suggested by the oldest corner piece of the front board and the style of the blind-stamped patterns. Regular use of the hymnal would have made it necessary to rebind the volume, and this may have been when folios 11–12. and the blank folio 19bis were added. It is possible that the original leather clasps with hooks clamping the boards together were not reconstructed at this time, or, perhaps, during a subsequent (18th-century?) rebinding. However the original, lost copper pieces were certainly replaced in the 18th century. Since the peculiar liturgical forms of Zagreb were in use until 1788, it is not surprising that the manuscript is found in its Baroque condition.

However, there remains the question as to what happened with the psalm section of the medieval psalter. What other liturgical books were used together with MR 21 in the everyday practice? What were the books that go back to MR 21, and can they be found? Is it possible to date the examined sources more precisely by comparing the surviving rituals of the Cathedral Chapter?

Unfortunately, no data is available on the whereabouts and the subsequent fate of the psalm section of the medieval psalter. If the detachment of the hymnal and the Office of the Dead occurred for practical reasons, and not only because the poor physical condition of the book, the psalm section could, theoretically, have received a new binding and also continued in use. However, all this is hypothetical so far, as no direct evidence came to light during the systematic exploration of the codex fragments preserved in the Chapter library. Nearly two centuries of book usage remain unknown, since the next time the Cathedral Chapter had a new psalter made was between 1733–1743, according to the remaining records.²⁶ The

²⁶ The Baroque psalter of the Chapter was made under the supervision of treasurer Juraj Dumbović, partially using a late medieval Franciscan psalter illuminated in Buda. For a detailed analysis, see Gábrriel Szoliva, “»...secundum modum Ecclesiae Zagradiensis«. Egy középkori →

archaistic Baroque choir book, written on parchment, registered as MR 2 at Metropolitananska knjižnica, repeats the medieval Zagreb tradition in its entirety. It is worth noting that MR 2 contains only the psalm book and the pertaining weekly office, but does not present any material from MR 21 (either the Office of the Dead or the cathedral hymnal of the saints or the seasonal section), that is to say, its structure presupposes the existence of independent hymn collection(s).

Metropolitananska knjižnica is the custodian of another modern era parchment manuscript that is relevant to the present paper: the volume registered as MR 4 is a complete notated hymnal that might have supplemented (or even replaced) MR 21 in the everyday practice of the Chapter office. It has the size of a choir book (570 × 350 mm) with quadratic music notation, and it is the last complete notated hymn collection of Zagreb cathedral. It is claimed to have been created in the 17th century, according to the library catalogue and the literature,²⁷ but this is very questionable. On the one hand, St. Joseph's hymn *Te Ioseph celebrant* is present in the main script on p. 135, which, even though known from a Pauline vesperale written between 1687–1688, entered the standard Hungarian liturgy only in the 18th century.²⁸ It is not present, either, in the Zagreb Breviary (BrZag 1687) printed in Vienna in 1687.²⁹ An even stronger argument, however, is that the inaccurate notation that MR 4 contains in many places and the style of some of its initials are, to a great degree, related to the quadratic script on some pages of the Kyriale-sequentary of the 18th century, registered in the library as MR 52.³⁰ Three of the blind-stamped decoration patterns of the leather-covered boards of MR 4 and MR 52 are found in both volumes. The identity of the roll stamps proves that the two bindings come from the same workshop, and suggests, with a great degree of probability, that they were made roughly at the same time. On the inside of the back board of MR 52, the date “1727 Die 3 Januarij” was entered at the completion of the binding, and may refer to the beginning of its use. On the base of all this, MR 4 may be provisionally dated

pszaltérium metamorfózisa” [The Metamorphosis of a medieval Psalter], in *MONOKgraphia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, ed. Judit Nyerges, Attila Verók, Edina Zvara (Budapest: Kossuth Kiadó, 2016), 673–679.

²⁷ Cf. Kniewald, *Iluminacija...*, 88–89 (nr. 56), 98; Szendrei, *A magyar középkor hangjegyes forrásai*, C 128.

²⁸ See *Vesperale of Crikvenica* (1687–1688), Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, R 3038, fol. 226r. The composer of the hymn, the white friar Juan Escalar (1624–1700), did not live to see the official introduction of St. Joseph's modern liturgy by pope Clement XI, which also contains two other compositions by Escalar besides *Te Ioseph celebrant*. The wider distribution of these hymns can be documented subsequent to the pope's decree. See Polycarpus Radó, *Enchiridion liturgicum complectens theologiae sacramentalis et dogmata et leges iuxta novum codicem rubricarum* (Roma: Herder, 1961), vol. 2, 1378.

²⁹ *Breviarium ad usum cathedralis ecclesiae Zagrabiensis* [BrZag 1687], impr. Viennae, 1687, Budapest, Egyetemi Könyvtár, RMK III. 3492 (530).

³⁰ See pp. 129–153, 169–170, 178–193. Cf. Kniewald, *Iluminacija...*, 82 (nr. 45); Szendrei, *A magyar középkor hangjegyes forrásai*, C 85. MR 52 also contains six Christmastide hymns, which have special melodies with the “Fulget dies” trope ending four of them.

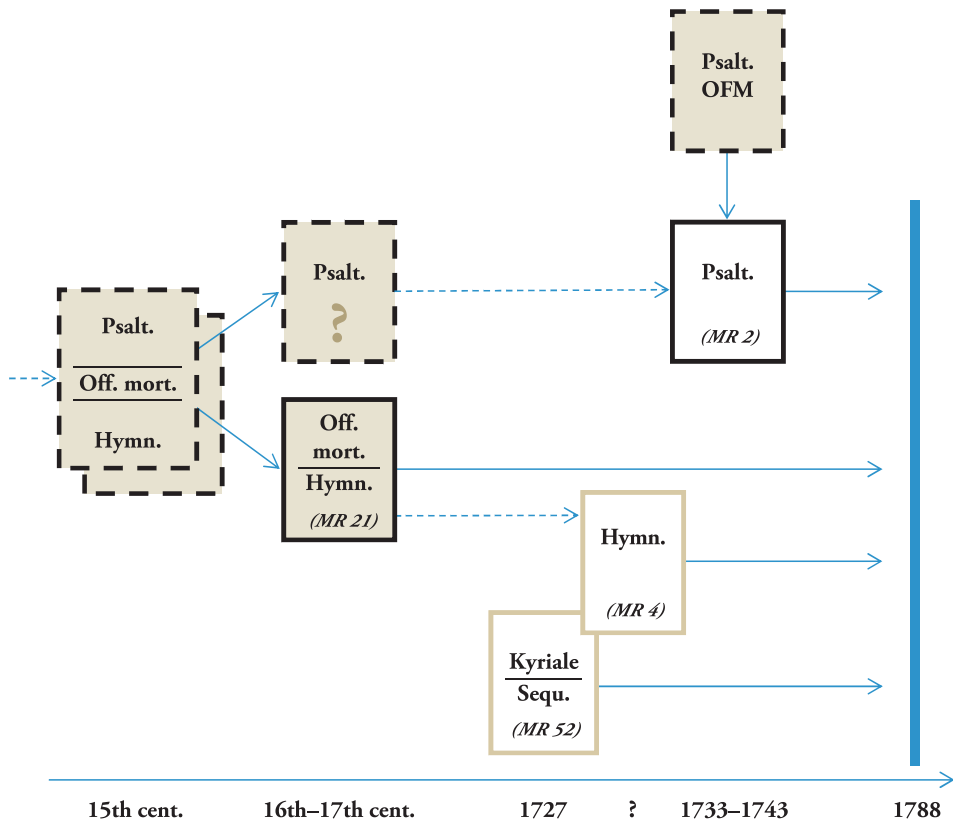

Figure 2. The books going back to the medieval psalter of the Zagreb Chapter

also to 1727. Unfortunately, the script of MR 4 is not precise enough: the grouping of notes is ambiguous, and, for numerous hymns, the number of neumes differs from the number of syllables in the text. Therefore, melodies in MR 4 are generally impossible to transcribe with full precision. The historical value of the volume lies rather in the fact that it preserves the modern *ad notams* of the hymns in the fullest form for a larger repertoire of chants than do the processions of the 17–18th centuries.

Figure 2 summarises the above-mentioned ‘descendance’ of the Baroque choir books related to the original psalter of the Zagreb Chapter. Continuous arrows indicate further use of a (partial) manuscript, dashed ones the survival of the original function (and a part of the content) in another manuscript. Medieval sources are dark, modern ones are white; the dashed frame indicates a lost or perished volume. The figure simplifies matters: in reality, of course, many more psalters played a role in the medieval and early modern liturgical life of the Chapter, as is evidenced by the inventories too; but those did not survive or are unknown at present. This also means that one book may not have directly descended from the other but indirectly, through more or fewer intermediary sources. Volumes belonging to other book types (noted breviaries, antiphonaries, intonaries etc.) may

have also contributed to the tradition of the hymns – those are not represented in the figure either. Based on the already cited inventories, two choir psalters were also used at the beginning of the 15th century. It is certain that the role of their psalm section was taken on by MR 2 between 1733–1743. The psalm section of the original psalter of MR 21 may have been used in an independent binding, too, as was already mentioned. MR 21 was supplemented with (or replaced by) MR 4 around 1727, due to the disintegration of its binding, to its untidy presentation caused by the numerous overwritings, and to changes in the hymn repertoire. The Office of the Dead was not included in the new hymn collections, since its common musical celebration had probably become fairly rare by the 18th century.

The aforementioned rituals of the Chapter from the modern era (MR 2, MR 4, MR 52) came into practice within 16 years of each other, that is to say, ‘together’ from the historian’s point of view, and they may be expected to have been in use until 1788.

The Office of the Dead

The Office of the Dead is found at the opening of the manuscript (fols. 1r–8v). Its beginning is fragmentary; all the chants of Vespers and the invitatory of Matins are lost. These chants may have existed on the first bifolio mentioned in the codicological description of the codex, originally found before the first quire. Thus it seems certain that MR 21, detached from the medieval psalter, originally contained the complete *Officium defunctorum*. From the first psalm antiphon of the first nocturn (fol. 1r, *Dirige Domine Deus*) onwards, the office has survived in a coherent, complete form. Zagreb characteristics are present among its chants.

The antiphons and responsories of Matins closely follow general Zagreb practice, which substantially differs from the central Esztergom tradition (*Appendix – Table 1*).³¹ The melodies of the responsories also show typical local traits, a fact which, in addition, appears to be a firm element of the tradition, since they appear almost note by note in an 18th-century processional from Zagreb (Ruk 158).³²

The melody of the responsory *Deus aeterne* (fol. 8r) behaves up until the respond as if it were a variant of the 2nd mode Esztergom chant transposed up a fifth. However, the second half of the main part concludes on *c*, then the melody stays around *G*, and finishes on the same note; therefore the overall transposition is more of a fourth. Similar melodic formation may be observed in the *Psalterium Blasii* (PsBlasii), originating from Pozsony (now Bratislava, Slovakia), from before 1419.³³ A couple of notes are lost due to the cropping of the folios of MR 21, but they may be supplied following Ruk 158 (*Ex. 1*).

³¹ Cf. *CAO-ECE VIIA Kalocsa–Zagreb (Temporale)*, nr. 46880–47421. A small difference is that MR 21 gives the responsory *Libera me Domine* with three verses of the nocturne of Wednesdays as an option besides the usual Zagreb *Absolve Domine de morte* for the last responsory of the nocturne for Saturdays (fol. 8v). For more detail on the Zagreb responsory cycle of the Office of the Dead, see Knud Ottosen, *The Responsories and Versicles of the Latin Office of the Dead* (Aarhus: Aarhus University Press, 1993), 127, 263–267. The Sunday (festive) lectures of Esztergom appear in the weekday office of Zagreb, and the other way around. Such complementarity is not fully true concerning the responsory cycle.

³² *Processionale Zagradiense* [Ruk 158], Zagreb, Hrvatski državni arhiv, Rukopis 158, fols. 134r–143v. This is the only manuscript among the modern-era processionals of the cathedral of Zagreb to preserve the Office of the Dead. It contains Vespers, Lauds and Matins (together with the nocturnes of Thursday, Friday and Saturday) in a late Messine-Gothic and Hungarian mixed notation. Based on these entries, we can conjecture that the musical celebration of the Office of the Dead – even if it had become scarcer – did not completely terminate in the cathedral in the 18th century.

³³ *Psalterium Blasii* [PsBlasii], Budapest, OSzK, Cod. lat. 128, fol. 139r–v.

De - us ae - ter - ne, in cu - ius hu - ma - na con - di - ti - o pot - e - sta - te con - si - stit, a - ni - mas o - mni - um
fi - de - li - um de - fun - cto - rum, quae - su - mus, ab o - mni - bus ab - sol - ve pec - ca - tis,* ut pae - ni - ten - ti - ae
fruc - tum, quem vo - lun - tas e - o - rum o - pta - vit, prae - ven - tus mor - ta - li - ta - tis non per - dat.
V) Qui in cru - ce po - si - tus la - tronem se - ro pae - ni - tentem sus - ce - pi - sti, e - o - rum pre - camur pi - e pec - ca - ta di - lu - e.*

Example 1

The closing responsory *Libera me Domine de morte* of the nocturn of Wednesday generally had three verses in Zagreb (except the mostly unregistered verse *Requiem aeternam*, replacing the doxology). The entry in MR 21 is in full accord with this practice (fol. 4r).³⁴

The Benedictus antiphon of Lauds of Thursdays is given an individual chant in MR 21 (fol. 5v *Ego sum resurrection et vita*), which may be sung also on Fridays and Saturdays. This is a local feature, since, in Esztergom the material of the Office of the Dead prescribed for weekdays did not have its own antiphons. The Zagreb practice is documented by the rubrics of the two manuscript breviaries of the 14th century (MR 29, MR 120), and the printed ones of 1484 and 1687 (BrZag 1484, BrZag 1687).³⁵

³⁴ The responsory *Libera me Domine de morte* has various numbers of verses with varying content in Hungarian traditions: generally only one verse in Esztergom and in the Pauline practice (*Deus vita viventium*), three in Zagreb (*Dies illa dies irae, Tremens factus sum, Creator omnium rerum*), four in Transylvania (*Dies illa dies irae, Tremens factus sum, Dum veneris iudicare, Sancte Michael archangel*). Eight verses (*Deus vita viventium, Tremens factus sum, Dies illa dies irae, Dum caelum mutatur, Quam dulcem vocem audient, O Domine Rex regum, Sancte Michael archangele, Dum veneris iudicare*) are given in the *Istanbul Antiphonary* (Istanbul, Topkapı Sarayı Müzesi, Deissmann 42, fol. 287v), and, surprisingly, the *Buda Antiphonary* (“Knauz 1”, Bratislava, Archiv mesta Bratislavy, III EC Lad. 6, fols. 158v–159r) has the same, as well. The *Buda Psalter* [PsBud] (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Ms. I. 3b, fol. 38r) follows the Esztergom practice. The individual traditions shaped their own practice by selecting in their own special way from the abundant material that was available. The diversity is also justified by the multiple roles of the responsory *Libera* in question (procession on All Souls’, burial rite). See Miklós István Földváry, “Gyászszertartások a régi magyar liturgiában” [Funeral rites in the ancient Hungarian liturgy], in *Írások a Pray-kódekről*, ed. Zsófia Ágnes Bartók & Balázs Horváth (Budapest: Argumentum Kiadó, 2019), 65–96.

³⁵ MR 21 fol. 6r: “Haec antiphona [*Ego sum resurrectio et vita*] simili modo dicatur feria VI et sabbato.” The same rubric is found here: *Breviarium Zagradiense*, Zagreb, Metropolitanska knjižnica, MR 29, fol. 48r. One from the same time with slightly different phrasing is found here: *Breviarium Zagradiense*, Zagreb, Metropolitanska knjižnica, MR 120, fol. 45r: “Haec antiphona simili modo dicatur in crastino officio et sabbato.” This is a later, printed version: →

The Office of the Dead, based on all this, affirms the close connection of MR 21 to the Zagreb tradition.

Breviarium Zagradiense [BrZag 1484], impr. Venetiis, 1484, Budapest, OSzK, Inc. 800, 123: “Haec antiphona simili modo dicatur ad Benedictus feria VI et Sabbato.” The instruction of BrZag 1484 is repeated verbatim in BrZag 1687 p. 152. Concerning the system used in the Office of the Dead, see Table 1 in Appendix.

3.

The Hymnal

3.1. The Structure of the Hymnal

The second, larger portion of the manuscript is composed of the hymnal: it starts on fol. 8^v, and continues until fol. 25^v (see *Appendix – Table 2*). Several folios are missing from the original material, this section being interrupted by 7 shorter or longer lacunae in total. The Advent hymn starting at the bottom of fol. 8^v is fragmentary, fol. 9^r presents Christmas chants; fols. 11–12 are a 16–17th-century replacement of an earlier lacuna; the content is otherwise coherent; the series of Lenten hymns is interrupted at the bottom of fol. 14^v, since fol. 15^r contains Pentecost material. The *temporale* has survived only until Corpus Christi (fol. 16^{r–v}), and the material for the dedication of a church is lost. The *proprium de sanctis*, the proper chants of the saints, starts with the hymn for St. Andrew the Apostle (30th Nov, fols. 17^{r–23v}).³⁶ This section also contains the common chants of the saints for Eastertide, now also incomplete (fol. 19^v). Following the fragmentary chant for St. George the Martyr (23rd Apr), the hymn collection is complete as far as the feast of Sts. Peter and Paul (29th June). The next coherent section (fols. 22^{r–23v}) starts with the fragmentary hymn of St. Anne (26th Jul), and finishes with that of Archangel St. Michael (29th Sept). The surviving chants of the *commune sanctorum* are contained on folios 24–25.

Altogether 70 hymns are identifiable on the surviving parchment folios, and around 37–43 further chants are lost. Therefore MR 21 must have originally contained at least 107–113 hymns.³⁷

³⁶ In the first line of fol. 17^r, before the rubric indicating the beginning of the *proprium de sanctis*, there are the closing words of a hymn and the abbreviation of the doxology: “gentes redemptae, laudite. Gloria tibi, Domine...” These lines are known from the common-hymn to Mary *Quem terra pontus*, thus it seems possible that the *commune sanctorum* might have originally had a place in the manuscript before the *proprium*: that is, fol. 24 might have come before fol. 17. As such a structure is not known from the Zagreb practice, it is more probable that, after the *temporale*, there was a collection of hymns to the Virgin Mary, and only after that came the chants of the proper of the saints. In the Zagreb breviaries, the *commune sanctorum* does not contain the offices of the Virgin Mary, which are given at the beginning of the volumes among the other texts of the *officium parvum*. It is thus possible that these chapters were not placed together in MR 21, either. The question is further complicated by the fact that, in the Zagreb breviaries (MR 29, MR 120, BrZag 1484), the stanza whose closing line is the aforementioned one is not present in the text of the hymn *Quem terra pontus*, and, among the minor hours of Advent, where the hymn is presented with the division *O gloriaosa Domina*, the doxology is different (“Maria, mater gratiae...”). In the Dominican tradition, *O gloriosa* rather had the (Christmas) doxology “Gloria tibi, Domine, qui natus est...”, as given in MR 21.

³⁷ The contents of the original hymncollection of MR 21 can be gauged from the medieval Zagreb breviaries. The lost items are as follows: from the *temporale* 3 hymns for Christmastide, 1 hymn for Lent, 6 to 9 hymns for Eastertide and 2 hymns after Corpus Christi; at least 19 to 21 hymns →

In what follows, the surviving hymn collection is analysed with respect to the history of liturgy and melody. As was already mentioned in the Introduction, several source traditions have been distinguished in the hymnal through the examination of the individual chants: on the one hand, core chants of Esztergom are clearly present in the collection; on the other, however, the influence of two other traditions, the Cistercian and the Dominican, is also plain to see. It is unheard of in medieval Hungarian sources for a (secular) cathedral to assimilate elements of the traditions of two religious orders at once, with such individual creativity as is seen in the chants of the hymnal of MR 21. The manuscript demonstrates a high degree of independence and wide liturgical knowledge on the part of the compilers of the time.

The early stage of the medieval textual tradition is examined in the following breviaries, all linked to Zagreb, of the *Metropolitanska knjižnica*: MR 67 (13th century, Esztergom provenance),³⁸ MR 29 (14th century), MR 120 (14th century). Bishop Osvát Thuz's (1466–1499) intonarium, preserved at the same place, the aforementioned modern hymnal MR 4, and the surviving processions³⁹ of the cathedral from the 17–18th centuries are used for a comparative analysis of the melodies. All this is complemented by the testimony of the two aforementioned printed breviaries (BrZag 1484, BrZag 1678).

3.2. Special Zagreb-Style Chants

As has already been demonstrated, the structure of the Office of the Dead serves as a strong argument in favour of a Zagreb provenance for MR 21, but direct evidence for the cathedral use is found in the hymnal. According to the rubric before the hymn *Rex Christe factor omnium* on folio 14v, the procession after Matins of the Easter Triduum stops at St. Emeric's or another church, and the above hymn is sung alternating with Kyrie acclamations, "as it is the practice at

from the proper of the *sanctorale*, 2 to 3 hymns to Mary and at least 4 hymns belonging to the common of the saints. During the estimation, it was taken into consideration that, in the common part, more melodies were assigned to some texts; however, it was impossible to count with the individually compiled and lost chants, therefore the original number of hymns may have been even higher than the top figure.

³⁸ The content of the 13th-century breviary MR 67 follows the central Esztergom rite, but, according to the defuncts entered into the calendar, the volume was already in Zagreb at the end of the 13th century (1295). Annotations in the margins, among which there are several entries of hymns, are records of the local 14th-century practice.

³⁹ Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti: VII-104 (1697), II.a.25 (1734), III.d.175 (1735), II.a.31 (1750); Zagreb, *Metropolitanska knjižnica*: MR 108 (1698), MR 191 (1742); Zagreb, Hrvatski državni arhiv: Rukopis 158 (18. sz.). The fragmentary gradual-antiphony III.d.204 of the Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, which was composed sometime in the 17th and 18th centuries, serves as a supplement besides the aforementioned processions, as it contains some cursive entries of hymns at the bottom of the pages for certain feasts.

Zagreb cathedral.”⁴⁰ St. Emeric’s was, indeed, a favoured station of the cathedral. It stood opposite the western entrance until 1511, when it was demolished during the construction of a fortress wall. However, processions stopped at other churches (e.g. the spital church of St. Elizabeth, the Virgin Mary’s of the Cistercians, etc.) as well, not only at St. Emeric’s in the Middle Ages.

MR 21 retained the complete melody of the special hymn *Quem non praevalent* of the Epiphany Compline (fol. 9v, nr. 5). This chant, firmly present in Zagreb – which, in fact, is not a hymn but a sequence-like trope which became independent – was sung in many traditions of Hungary. Its Esztergom melody was fundamentally different from the Zagreb one, but unfortunately only the incipit of the former is known.⁴¹ The earliest Zagreb breviaries already contain it, and a modern era witness to the melody recorded in MR 21 is found in MR 4.⁴²

The sequence *Cantemus cuncti*, bidding farewell to the Alleluia on Septuagesima, generally ranking as a hymn in the Middle Ages, is a 16–17th-century supplement in MR 21. It is offered as an optional chant besides the Ambrosian *Deus Creator omnium* in breviaries and in the notated incipit of MR 10, MR 4 testifying its modern use.⁴³ The hymn *Dies absoluti*, which is sung at first Ves-

⁴⁰ The original text of the rubric is as follows: “Hymnus sequens cantatur post officium [matutinum] Cenae Domini, Parasceven et Sabbati Sacri, quando clerici exeunt cum processione ad ecclesiam sancti Emerici vel aliam, alternando singulos versiculos cum *Kyrie eleison*, sicut est consuetum in ecclesia Zagradiensi.” Kniewald has earlier published the text of the rubric as evidence for the Zagreb use. See Kniewald, *Iluminacija...*, 81.

⁴¹ See *Psalterium Strigoniense*, München, Bayerische Staatsbibliothek, Res/2 Liturg. 380, fol. 112r–v; digitalised: <http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb00084911-7> (5 May 2019); facsimile edition: *Psalterium Strigoniense Venetiis 1523 cum notis musicis manuscriptis (Psalterium Nicolai Olahi)* [PsOláh], ed. Gábor Szoliva, *Musicalia Danubiana 25, Bavarica et Hungarica 2* (Budapest: HAS Research Centre for the Humanities, Institute for Musicology, 2015), 53. There are reconstructions based on the hymnal of PsOláh: *Psalterium Strigoniense*, ed. Miklós István Földváry et al., *Monumenta Ritualia Hungarica Series Practica* (Budapest: Argumentum & ELTE Faculty of Humanities, Latin Department, 2014), Tomus I/1–2; *Breviarium Strigoniense*, ed. Miklós István Földváry et al., *Monumenta Ritualia Hungarica Series Practica* (Budapest: Argumentum & ELTE Faculty of Humanities, Latin Department, 2016–2018), Tomus IV/a–f.

⁴² MR 29 fol. 77v, MR 120 fol. 77r, MR 4 p. 9, cf. HollRep 194 (nr. 625). The overwritings of the entries in MR 21 are identical with the melodic variant found in MR 4, which indicates that the chant was used in the modern age, too. The textual correction (“tus ut Deo”) of MR 21 fol. 10r, however, is not found in any other source. See also Andrea Kovács, *Monuments of medieval liturgical poetry in Hungary: Sequences: Critical edition of melodies*, *Musica Sacra Hungarica 1* (Budapest: Argumentum & Liszt Ferenc Academy of Music Church Music Research Group, 2017), I 29; Eadem, *Szekvenciák a középkori Magyarországon. Repertóár, tradíció, dallamok* [Sequences in medieval Hungary: Repertory, tradition, melodies], *Musica Sacra Hungarica 2* (Budapest: Argumentum & Liszt Ferenc Academy of Music Church Music Research Group, 2017), 83. Besides the above codices, only one fragment of the Hungarian tradition presents the complete melody: Budapest, University Library, RMK II. 53, cover. A digital facsimile and a content description of the fragment are available. See the website *Fragmenta Manuscriptorum Musicalium Hungariae Mediaevalis* at <http://fragmenta.zti.hu/hymnarium-s-14-15-1-csonka-folio-budapest-egyetemi-konyvtar-rmk-ii-53-boritojal/> (5 May 2019).

⁴³ MR 29 fol. 93r, MR 120 fol. 93v, BrZag 1484 p. 266, BrZag 1687 p. 349, MR 10 fol. 22v, MR 4 p. 13, cf. HollRep 62 (nr. 131). Since MR 29 fol. 76v and MR 120 fol. 71v prescribe the sequence *Laetabundus exsultet* as the hymn of the second Vespers for Christmas, this →

pers of the Sundays before Lent in Esztergom, did not become a core chant of the Zagreb tradition.⁴⁴

The famous hymn *Aeterne rerum Conditor* by St. Ambrose was the exclusive chant of Matins for the complete liturgical year in the Ambrosian and Cistercian (RI) traditions.⁴⁵ As Matins did not have a hymn in the dioceses of the Hungarian liturgical territory, it could become part of practice only in a uniquely local capacity instead of its original function. It is completely missing from the known rituals of Esztergom; however, it was prescribed for Lauds of Septuagesima in the traditions of Kalocsa, Zagreb and Transylvania.⁴⁶ MR 21 contains only its text as a part of the above mentioned early modern supplement (fol. 12v), while it was preserved only in MR 4 among the later notated sources of the cathedral (*Ex. 2*).⁴⁷ It does not follow the Ambrosian-Cistercian *ad notam*, but is a variant of a newer melody in *D* known from German and French sources.⁴⁸ The variant of MR 4 closes on *E* final at the end of a stanza, therefore it is more a Phrygian (deuteric) melody as opposed to its original. Such a tonal reinterpretation of the melody is unparalleled: it is known only in the traditions of the religious orders with a *D* final found only in medieval Hungarian territory, save for this retrospective record. It is recorded in the same way in the 14–15th-century psalter (PsOFM366) of the Franciscans of Csík-somlyó (now Șumuleu Ciuc, Romania).⁴⁹

The assignment of the hymns of Vespers and Lauds for Sundays in Lent is typical of Hungarian traditions. While both chants were changed every week from the 1st Sunday of Lent until Passion Sunday in Esztergom, Zagreb followed this diversity only for the vespereal hymns; the hymns of Lauds were

crossover of genres is not unparalleled in the Zagreb tradition. With the publication of BrZag 1484, this prescription omitted. See also Kovács, *Sequences. Critical edition*, I 13; Eadem, *Szekvenciák a középkori Magyarországon*, 83.

⁴⁴ CAO-ECE VIIA Kalocsa–Zagreb (*Temporale*), nr. 15950*, 16030*, 16460*, cf. HollRep 80 (nr. 193).

⁴⁵ Bruno Stäblein, *Hymnen I. Die mittelalterlichen Hymnenmelodien des Abendlandes* [StHy], Monumenta Monodica Medii Aevi 1 (Kassel & Basel: Bärenreiter Verlag, 1956), 2 (Mel 1₁), 26 (Mel 1₂), cf. Chrisogonus Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, Cistercian liturgy series 1 (Trappist, Kentucky: Gethsemani Abbey, 1984), vol. 1, Bk II, 7–12, vol. 2, 14–17. For a broader overview, see Miklós István Földváry, “Napszaki himnuszok a zsolozsmában. Tipológia és történelem” [Ferial hymns in the Office: Typology and history], *Magyar Egyházzene* 24 (2016/2017), 3–26, esp. 13–16.

⁴⁶ CAO-ECE VIIA Kalocsa–Zagreb (*Temporale*), nr. 15850; Andrea Kovács, *Corpus Antiphonarium Officii Ecclesiarum Centralis Europae. VII/A Transylvania–Várad (Temporale)* (Budapest: HAS Institute for Musicology, 2010), nr. 15850; cf. László Dobszay & Andrea Kovács, *Corpus Antiphonarium Officii Ecclesiarum Centralis Europae. VI/A Esztergom/Strigonium (Temporale)* (Budapest: HAS Institute for Musicology, 2004), nr. 15850. Cf. the textual sources of Zagreb: MR 29 fol. 94r, MR 120 fol. 95r, BrZag 1484 p. 271, BrZag 1687 p. 355 (I), cf. HollRep 36 (nr. 27).

⁴⁷ MR 4 p. 17.

⁴⁸ StHy Mel 143.

⁴⁹ *Psalterium OFM* [PsOFM366], Budapest, OSzK, Cod. lat. 366, fol. 22v.

1. ZAG – MR 4 p. 17 | 2. OFM – PsOFM366 fol. 22v | 3. NEV – StHy Mel 143₁

1. Ae-ter-ne re-rum Con-di-tor, noctem di-em-que qui re-gis, et tem-po-rum das tem-po-ra, ut al-le-ves fa-sti-gi-um.

2. Ae-ter-ne re-rum Con-di-tor, noctem di-em-que qui re-gis, et tem-po-rum dans tem-po-ra, ut al-le-ves fa-sti-di-um.

3. Ae-ter-ne re-rum Con-di-tor, noctem di-em-que qui re-gis, et tem-po-rum das tem-po-ra, ut al-le-ves fa-sti-di-um.

Example 2

assigned a new hymn every other week.⁵⁰ The Lenten hymns preserved by the main script of MR 21 all correspond to such an assignment – also evidencing the Zagreb provenance; only the 16–17th-century supplement shows a little inconsistency as the Lauds hymn (*Clarum decus ieiunii*) of the first two weeks are missing from there.

The unique Zagreb assignments for Passiontide appear also in MR 21. The Lauds hymn *Pange lingua gloriosi proelium* of Passion Sunday (fol. 14r, nr. 17), which was in use until Maundy Thursday, was sung in a special fashion, with a division on weekdays: on Monday, Wednesday and Friday, only the first half, while on Tuesday, Thursday and Saturday, the second half beginning, *Lustris sex qui iam* (fol. 14r, nr. 18). On Palm Sunday, they returned to singing the whole hymn.⁵¹ The scribe of MR 21 notated the music for both sections of the hymn. The notes of the division – as opposed to the first half of the hymn – were not overwritten later: only a couple of erasures can be observed in the music, even though, theoretically, the special prescriptions about singing this hymn were in effect in the modern era too.⁵²

The Lauds hymn of Ascension *Aeterne Rex altissime* is sporadically found in Hungarian breviaries, whereas it is firmly present in Zagreb.⁵³ It used to be originally included in MR 21, but only a textual fragment survives today (fol. 15r).

⁵⁰ CAO-ECE VII/A *Kalocsa-Zagreb (Temporale)*, nr. 20010–23870. The Zagreb order of the hymns in weeks 1–2 of Lent: *Clarum decus ieiunii*; weeks 3–4: *Aures ad nostras*; weeks 5–6: *Pange lingua gloriosi proelium/Lustris sex qui iam (div.)*.

⁵¹ In the rubric of MR 21 fol. 14r: “In officio dominicali, [in Passione] Domini et Ramispalmarum [cantatur hymnus] *Pange lingua* [...]. In officio autem feriali usque [diem Cenae] Domini exclusive, feria secunda, quarta et sexta ad laudes [cantatur *Pange lin*]gua usque medium cum versiculo ultimo. Feria autem tertia, [quinta et sab]bato ad laudes hymnus *Lustris sex qui* usque finem sequitur semper.” See also the relevant rubric of BrZag 1484 p. 352: “Hymnus praecedens, videlicet *Pange lingua*, per hoc et sequenti die dominico non dividitur, sed dicitur totus. Pro aliis vero ferialibus diebus dividitur, et dicitur alternatim.” MR 120 does not provide such a succinct prescription; however, this instruction is given in the rubrics of the ferial Lauds (fol. 121r).

⁵² BrZag 1687 p. 465 repeats unaltered the rubric of BrZag 1484 cited in the previous footnote.

⁵³ MR 29 fol. 142r, MR 120 fol. 145r, BrZag 1484 p. 431, BrZag 1687 p. 570 (I), cf. HollRep 37 (nr. 28), CAO-ECE VII/A *Kalocsa-Zagreb (Temporale)*, nr. 33100.

Notated example from the Hungarian liturgical territory can be found only in MR 4, with the *ad notam* of the vesperal hymn *Iesu nostra redemptio*.⁵⁴

In the octave of Pentecost, the minor hours, except Terce, were assigned the division of the hymn *Veni Creator Spiritus* beginning *Da gaudiorum praemia*; at the same time, for Terce, which commemorates the first Pentecost, the complete hymn was sung. This practice is fundamentally in accord with the evidence of the breviaries MR 120 and BrZag 1484.⁵⁵ The stanza beginning the aforementioned division (*Da gaudiorum praemia*) is also special for not generally being known in the main traditions. The hymn publication of Dreves cites it only from three German sources, while it is generally in use in the medieval dioceses of Hungary.⁵⁶

The final form of the office of Corpus Christi, the historia *Sacerdos in aeternum*, developed in multiple phases of composition after a laborious history. Its dissemination was given impetus by pope Urban IV's bull of 1264, which made the feast of Corpus Christi universal in the Catholic Church. The textual corpus, traditionally attributed to St. Thomas Aquinas, contains the same hymns as its direct predecessor, the historia *Sapientia aedificavit: Pange lingua gloriosi corporis, Sacris sollemniis, Verbum supernum prodiens nec Patris*.⁵⁷ However, the assignment of these chants to hours – independently of the historia – shows a great diversity

⁵⁴ MR 4 p. 36, cf. Benjamin Rajeczky, *Melodiarium Hungariae Medii Aevi. I. Hymni et sequentiae*. [RajMel I] (Budapest: Editio Musica, 1956¹, 1982²), 6; PsOláh fol. 122r.

⁵⁵ MR 21 fol. 16r: “Infra octavam Pentecostes ad primam, sextam et nonam hymnus *Da gaudiorum praemia* cum sequentibus, sed ad tertiam *Veni Creator*.” BrZag 1484 gives an identical prescription instruction (pp. 445–446); furthermore, the division *Da gaudiorum* is assigned to Lauds (p. 445) while MR 120 prescribes the hymn *Iam Christus astra* for Prime (fol. 150r).

⁵⁶ *Lateinische Hymnendichter des Mittelalters*, hrsg. von Guido Maria Dreves, *Analecta Hymnica Medii Aevi* [AH] 50 (Leipzig: O. R. Reisland, 1907), 193–194. Besides the Freising and Schäftlarn sources, that of the monastery of St. Emmeram of Regensburg is also important. On the unique melodic variant of the hymn, see chapter 3.6.

⁵⁷ For an analysis of the variants of the offices of Corpus Christi that survive in the Hungarian tradition, see Anna Sanda, “»Sapientia aedificavit« – Egy késő középkori ünnep kodifikációjának és zsolozsmaváltozatainak állomásai” [“Sapientia aedificavit”: Phasen der Entstehung des Offiziums und der Kodifikation eines spätmittelalterlichen Festes], in *Zenetudományi Dolgozatok 2015–2016*, ed. Gabriella Gilányi, Gábor Kiss (Budapest: HAS Research Centre for the Humanities, Institute for Musicology, 2018), 61–88. Sanda does not touch on the question of the hymns. – Bartholomew of Lucca (Ptolemaeus Lucensis, Bartolomeo Fiadoni), a Dominican historian and a student of Thomas Aquinas, was the first to give an account of the authorship of the office *Sacerdos in aeternum* in 1317. See <http://www.corpusthomicum.org/pcxn.html> (5 May 2019). – The ‘original’ historia *Animarum cibus*, composed by St. Juliana of Liège by 1246, was found in the partly 13th-century songbook of miscellaneous content of the Basilica of Our Lady of Tongeren, Flanders (Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, Nationale Bibliotheek van Nederland, 70 E 4, fols. 86r–96r); see <http://cantus.uwaterloo.ca/source/123657> (5 May 2019). The manuscript does not provide proper-hymns, but, at the end of the history, the Easter chant *Ad cenam Agni* is present with the melody of the hymn *Proles de caelo prodiit* of St. Francis of Assisi. Originally, therefore, it was borrowed for Vespers, Matins and Lauds of Corpus Christi. See Barbara R. Walters & Vincent Corrigan & Peter R. Ricketts, *The Feast of Corpus Christi* (Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2006), 78.

hour (CAO-ECE)	Esztergom / Transylvania – Várad	OSPPE	Zagreb	Esztergom (BNS, 13 th cent.)	OP
V1 (40740)	<i>Sacris sollemniis</i>	<i>Sacris sollemniis</i>	<i>Pange lingua</i>	<i>Pange lingua</i>	<i>Pange lingua</i>
C (40780)	<i>Verbum supernum</i>	(de psalterio)	<i>Sacris sollemniis</i>	(de psalterio)	(de psalterio)
M (40811)	–	<i>Verbum supernum</i>	–	<i>Sacris sollemniis</i>	<i>Sacris sollemniis</i>
L (41180)	<i>Pange lingua</i>	<i>Pange lingua</i>	<i>Verbum supernum</i>	<i>Verbum supernum</i>	<i>Verbum supernum</i>

Table 1. The assignments of hymns of Corpus Christi in the Hungarian and the Dominican traditions

across Europe, and also in the Hungarian traditions. The practice of the Diocese of Kalocsa–Bács was not unified in this respect, either. Then again, the handwritten and printed liturgical books of the 14–15th centuries indicate a consistent Zagreb assignment,⁵⁸ which – by commuting the hymns of Compline and Matins – parallels the assignments found in an early 13th-century noted breviary from Esztergom (BNS)⁵⁹ and the Dominican hymnal (*Table 1*).

Any of the above mentioned traditions might have inspired the creators of the Zagreb assignment, but they could have also followed their own ideas. The hymn *Verbum supernum* – maybe even in the Middle Ages, based on retrospective sources – was sung on a rare, diatonic melody in *E* (*Ex. 3*). The hymn appears in the late processional of the Paulines of Lepoglava with the same melody; otherwise, it is unknown from the institutions of the Hungarian liturgical territory. It is documented from sources of German and Silesian provenance by Bruno Stäblein.⁶⁰

The melodies of the other two hymns are known from the secular Hungarian traditions. Also in Zagreb, *Pange lingua* was sung with its usual melody in

⁵⁸ MR 29 fols. 151r–152v, MR 120 fols. 154v–156r, BrZag 1484 pp. 459–464, BrZag 1687 pp. 607–614, MR 10 fol. 68v, MR 4 pp. 42–43, see further *CAO-ECE VIIA Kalocsa–Zagreb (Temporale)*, 151.

⁵⁹ The *Breviarium notatum Strigoniense* [BNS] presents still a temporary assignment of hymns in the historia *Sapientia aedificavit*, but already with the settings typical of the later Hungarian (Esztergom) tradition. See Praha, Královské kanonie premonstrátů na Strahově, DE I 7, fols. 213v, 214r, 221r. Facsimile edition: *Breviarium notatum Strigoniense (s. XIII.)*, ed. Janka Szendrei, Musicalia Danubiana 17 (Budapest: HAS Institute for Musicology, 1998). Digitized version of the manuscript http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-KKPS__DE_I_7_____05X6099-cs (5 May 2019). Cf. PsOláh fols. 123v–124v.

⁶⁰ There are retrospective examples of the hymn in Zagreb: MR 4 p. 45, Ruk 158 fol. 66v. See the evidence of the modern-era processional of the Paulines of Lepoglava: *Pauline Processional of Újhely* [PrÚjh], 1644, Budapest, OSzK, Oct. Lat. 794, fol. 68v; *Pauline Processional of Lepoglava* [PrLep], 1751–1753, Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, R 3612, fol. 53r. The previous source has been shown to be of Lepoglavan provenance by Gabriella Gilányi, “Újhelyi processzionále? – Az Országos Széchényi Könyvtár Oct. Lat. 794-es jelzetű forrásának azonosítása” [The Processional Oct. Lat. 794 of the Budapest National Széchényi Library: A re-identification], in *Zenatudományi Dolgozatok 2013–2014*, ed. Gábor Kiss (Budapest: HAS Research Centre for the Humanities, Institute for Musicology, 2016), 83–114. – Cf. StHy 344 (Mel 628), 595.

1. ZAG – Ruk 158 fol. 66v | 2. ZAG – MR 4 p. 45 | 3. PAUL – PrLep fol. 53r

1. Verbum su-pernum prod-i-ens, nec Pa-tris linquens dex-te-ram, ad o-pus su-um ex-i-ens, ve-nit ad vi-tae ve-spe-ram.

2. Verbum su-pernum prod-i-ens, nec Pa-tris linquens dex-te-ram, ad o-pus su-um ex-i-ens, ve-nit ad vi-tae ve-spe-ram.

3. Verbum su-pernum prod-i-ens, nec Pa-tris linquens dex-te-ram, ad o-pus su-um ex-i-ens, ve-nit ad vi-tae ve-spe-ram.

Example 3

mode 3,⁶¹ and *Sacris sollemniis* with the *ad notam* of the Ascension hymn *Festum nunc celebre*.⁶² In the surviving material of MR 21, *Pange lingua* of Vespers (fol. 16r, nr. 26) and *Sacris sollemniis* of Compline (fol. 16v, nr. 27) completely follow the above-mentioned pattern; unfortunately, not even a fragment has survived of *Verbum supernum* of Lauds.

The first chant of the *proprium de sanctis* in MR 21 is St. Andrew's typical Zagreb hymn, *Exorta a Bethsaida* (fol. 17r, nr. 29). It is present in the oldest breviaries, and is a firm element of the Zagreb textual tradition in the modern age also.⁶³ Its *ad notam* is stable: the incipits of MR 10, MR 21, MR 4, and the modern processions all record the popular medieval Hungarian melody which was known with St. Elisabeth's *Novum sidus emicuit* in Esztergom (among others).⁶⁴ The Cistercian predecessor of the melody is in the Mixolydian mode with *G* final. The Dominicans altered its 2nd and 4th lines, but they did not change its mode.⁶⁵ It received an *F*-tonality and a major-like character (*Ex. 4*) when entering the Hungarian tradition, as evinced unanimously by all sources.

⁶¹ MR 21 fol. 16r, MR 10 fol. 68v, MR 4 p. 42, VII-104 fol. 58r (I), MR 108 fol. 50v (I), II.a.25 fol. 62v, III.d.175 p. 113, MR 191 p. 115, II.a.31 fol. 70v, cf. PsOláh fol. 124v, RajMel I 99.

⁶² MR 21 fol. 16v, MR 4 p. 43, VII-104 fol. 58v (I), MR 108 fol. 51r (I), II.a.25 fol. 63r, III.d.175 p. 114, Ruk 158 fol. 58r, MR 191 p. 116, II.a.31 fol. 71r, cf. PsOláh fol. 123v, RajMel I 30.

⁶³ *CAO-ECE VII/B Kalocsa-Zagreb (Sanctorale)*, 5.1130.0080; MR 67 fol. 264 (the complete text in the margin), MR 29 fol. 189r, MR 120 fol. 196v, BrZag 1484 p. 578, BrZag 1687 p. 2 (II), cf. HollRep 89 (nr. 228).

⁶⁴ On the Esztergom melody, see *Psalterium Strigoniense Venetiis 1523*, 56–57, PsOláh fol. 135r, RajMel I 42, and on the history of the melody, consult Janka Szendrei, “Új világosság jelenék. Egy himnusz története” [“Új világosság jelenék”: The history of a hymn], in *Zenetudományi Dolgozatok 1995–1996*, ed. Ágnes Gupcsó (Budapest: HAS Institute for Musicology, 1997), 19–24. The earliest Esztergom example of the melody is from the 13th century (BNS fol. 221r) with a text for Corpus Christi; later, in the 14–16th centuries, it was assigned to hymns of saints. St. Andrew's chant was sung with a common-hymn melody of the apostles in the Pozsony tradition, see PsBlasii fol. 129v.

⁶⁵ On the Cistercian and Dominican background of the melody, see Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, vol. 1, Bk II, 110; the first staff of *Ex. 4* is cited from there, too, for reasons of comparison.

1. OCist – RII | 2. OP – Hum fol. 322r | 3. STR – PsOláh fol. 124r | 4. ZAG – MR 21 fol. 17r (orig.)

1. Magnum sa-lu-tis gau-di-um, lae-te-tur o-mne sae-cu-lum, Ie-sus, Redemptor gen-ti-um, sa-na-vit or-bem lan-guidum.

2. Iam lu-cis or-to si-de-re De-um pre-ce-mur sup-pli-ces, ut in di-ur-nis a-cti-bus nos ser-vet a no-cen-ti-bus!

3. Verbum su-pernum prod-i-ens, nec Pa-tris linquens dex-te-ram, ad o-pus su-um ex-i-ens, ve-nit ad vi-tae ve-spe-ram.

4. Ex-or-ta a Beth-sa-i-da, du-o sus-ce-pit lu-mi-na in Pe-tro at-que An-dre-a pri-mi-ti-va ec-cle-si-a.

Example 4

The melody of St. Nicholas’s *Exsultet aula caelica* was completely overwritten in MR 21 (fol. 17r, nr. 30). The erased melody is a unique chant in (transposed) protus mode which is, so far, unparalleled in either the Hungarian or the other traditions. The hymn is revealed by MR 10 and the processional VII-104 with the *ad notam* of a common melody of the apostles (*Exsultet caelum laudibus*), which might have been selected because of the similarity between the two text incipits.⁶⁶ Finally, the newer layer of MR 21, MR 4, and III.d.204 presents it with St. George’s local melody in *D* (see below).⁶⁷ The melody in *G* sung in Esztergom does not appear in Zagreb.⁶⁸

The hymn for St. Stephen Deacon and Protomartyr, *Stephano primo martyri*, was preserved in the Zagreb textual tradition with an inversion of the 5th and 6th stanzas (“Ille levatis...” and “Iudaei magis...”). MR 67, of Esztergom provenance, presents it still in the original way, but later breviaries typically show the aforementioned version, and this is how it is recorded in MR 21 (fol. 17v, nr. 31), MR 52 and every modern processional.⁶⁹ The melody of the hymn fits into the characteristic Hungarian tradition.⁷⁰ The descending *a F D* thirds on the word “martyri” of the 1st stanza are typical of Zagreb (MR 10, older layer of MR 21) which, however, is completed with a *clivis* in the newer sources: *a FE D*.

⁶⁶ MR 10 fol. 82r, VII-104 fol. 3r (II), cf. RajMel Ip 4, PsOláh fol. 136v.

⁶⁷ MR 4 p. 51, III.d.204 p. 72.

⁶⁸ PsOláh fol. 136r, cf. RajMel I 35.

⁶⁹ MR 29 fol. 195v, MR 120 fol. 201r, BrZag 1484 p. 600, BrZag 1687 p. 30 (II), cf. AH 14:28. In some breviaries, the hymn is recorded also for the translation of the relics of St. Stephen (3th Aug). Musical examples are as follows: MR 21 fol. 17v (nr. 31), MR 10 fol. 85r, 116r, MR 4 p. 52, MR 52 fols. 163r, 165r, VII-104 fol. 5v (II), MR 108 fol. 4v (II), II.a.25 fol. 73v, III.d.175 p. 133, Ruk 158 fol. 70r, MR 191 p. 135.

⁷⁰ See Szendrei Janka, “A himnuszok dallamválasztása jellemző a liturgiákra” [The setting of hymn melodies characteristic of different liturgies], *Magyar Egyházzene* 4 (1996/1997), 307–314, esp. 308–310.

The unique Hungarian (Esztergom) melody of the Vespers hymn for St. John Apostle and Evangelist, *De Patre Verbum prodiens*,⁷¹ was not originally present in MR 21. The main scribe entered an ornate version of a common melody of the apostles (*Exsultet caelum laudibus*), which probably was identical with the melody of the hymn *Amore Christi nobilis* for Lauds (fol. 18r, nr. 34). Later, another scribe from the modern age erased it, and entered the Esztergom variant in quadratic notation (fol. 18r, nr. 33). As MR 10 contains this same hymn with the melody *A solis ortus* (fol. 107r), the ‘older’ Zagreb *ad notam* is not clear. The modern Zagreb sources all record the Esztergom melody.⁷²

The saints of Eastertide had a rich common material in the Zagreb office tradition. While the Hungarian traditions (Esztergom included) generally settled for the hymn *Vita sanctorum* and its division, Zagreb prescribed, in the joy of the Resurrection, special hymn sections for the Lauds of apostles and evangelists (*Claro paschali gaudio*), several martyrs (*Qui vincis in martyribus*), and one martyr or confessor (*Soluta iam sunt vincula*).⁷³

Claro paschali gaudio of apostles and evangelists is a division of the Easter hymn *Aurora lucis rutilat*. It was used in Western Europe, yet its appearance in Zagreb is completely unique in Hungarian liturgical territory.⁷⁴ The stanzas in question talk about encounters between the risen Jesus and the apostles, and this may be the reason why they were found fitting to fulfil the above-mentioned function. MR 21 assigns the usual melody of *Aurora lucis* (fol. 19v, nr. 41), and this is how MR 4 presents it.⁷⁵ No other notated source is known from Zagreb, either.

The other two hymns for Lauds cannot be examined in MR 21 due to lacunae. Though both of them are firm parts of the textual tradition as shown above, only MR 4, a modern source, presents them with music, with the melody of *Aurora lucis*.⁷⁶

Surprisingly, the rare Easter hymn of several martyrs, preserved in fragmentary form in MR 21, is looked for in vain in the textual sources of Zagreb: *Aeterna Christi munera martyrum victorias* is discussed in detail at the end of the analysis of the *commune sanctorum*.

The veneration of St. George is, at present, a not completely explored question of the history of liturgy of Hungary in the Middle Ages.⁷⁷ The hymn *Gesta*

⁷¹ See Szendrei, “A himnuszok dallamválasztása...”, 309–310, cf. PsOláh fol. 111r, RajMel I 61.

⁷² MR 4 p. 54, MR 52 p. 166, VII-104 fol. 7r (II), MR 108 fol. 6r (II), II.a.25 fol. 75r, III.d.175 p. 136, Ruk 158 fol. 71r, MR 191 p. 138, II.a.31 fol. 80v.

⁷³ MR 29 fol. 224r–v, MR 120 fols. 233v–234r, BrZag 1484 pp. 700–702, BrZag 1687 pp. 153–155 (III), cf. *CAO-ECE VI/B Kalocsa–Zagreb (Sanctorale)*, nr. 5.0413.0010–5.0415.0640.

⁷⁴ MR 29 fol. 224r, MR 120 fol. 233v, BrZag 1484 p. 700, BrZag 1687 p. 153 (II), cf. HollRep 68 (nr. 153). For Western-European examples, see Ulysse Chevalier, *Repertorium hymnologicum. Catalogue des chants, hymnes, proses, séquences, tropes en usage dans l’Eglise latine depuis les origines jusqu’à nos jours* (Louvain: Imprimerie Lefever, 1892), vol. 1, nr. 3361.

⁷⁵ MR 4 p. 64, cf. PsOláh fol. 120r, RajMel I 58.

⁷⁶ *Qui vincis in martyribus* is a special division, of the hymn *Rex gloriose martyrum* of several martyrs, for notation, see MR 4 p. 65. *Soluta iam sunt vincula* is an irregular excerpt of the martyr hymn *Martyr Dei qui unicum*, for notation, see MR 4 p. 66. From the Hungarian liturgical territory, only Zagreb textual records are known, see HollRep 196 (nr. 630), 220 (nr. 722).

⁷⁷ On the known historical connections, see Szendrei, *A “mos patriae” kialakulása...*, 132–133.

1. MIL – StHy Mel 18 | 2. ZAG – MR 191 p. 153 | 3. ZAG – MR 21 fol. 17r (corr.)

1. Ge-sta san-cto-rum mar-ty-rum me-mi-nis-se iu-cundum est, et in e-o-rum lau-di-bus De-o ca-ne-re glo-ri-am.

2. Ge-sta san-cto-rum mar-ty-rum me-mi-nis-se iu-cundum est, et in e-o-rum lau-di-bus De-o ca-ne-re glo-ri-am.

3. Ex-sul-tet au-la cae-li-ca, lae-te-tur mundi ma-chi-na, dum re-fer-t so-lis or-bi-ta Ni-co-la-i soll-e-mni-a.

Example 5

sanctorum (or *Festa sanctorum* in some examples) of the military saint's office is of Ambrosian origin,⁷⁸ and is not a part of either the Cistercian or the Dominican traditions. It appears in the sources of the Eastern and Southern dioceses: it can be found among the rubrics of the 12th-century Codex Albensis, in some breviaries from Kalocsa, and it is firmly present in the Zagreb tradition.⁷⁹ As evidenced by the surviving sources, it was missing from the mature Esztergom rite.⁸⁰ MR 21 presents only a textual fragment (fol. 20r), its music is lost, but the modern Zagreb sources uniformly preserve a hitherto unpublished *D*-melody. It is significantly different from its Ambrosian counterpart, and only the motives of the opening phrase resemble the latter (*Ex. 5*).⁸¹ Apart from these retrospective sources, other notated examples of St. George's hymn are unknown. As mentioned above, the St. Nicholas hymn *Exsultet aula caelica* was also sung to this melody.

St. John the Baptist's famous Vespers hymn *Ut queant laxis* is recorded in MR 21 to the Central-European melody typical of Hungarian practice (fol. 20v, nr. 47), not the Dominican version.⁸² The first stanza of the division *O nimis felix* intended for Lauds was notated once again identically (fol. 21r, nr. 48).

⁷⁸ See StHy 10 (Mel 18); AH 14:76.

⁷⁹ MR 29 fol. 225v, MR 120 fol. 235v, BrZag 1484 p. 705, BrZag 1687 p. 159 (II), cf. HollRep 107 (nr. 295). For references concerning other Hungarian traditions, see Szendrei, *A "mos patriae" kialakulása...*, 133, 136.

⁸⁰ Andrea Kovács, *Corpus Antiphonarium Officii Ecclesiarum Centralis Europae. V/B Esztergom (Sanctorale)* (Budapest: HAS Institute for Musicology, 2006), nr. 5.0424.0080. Since the publication of the volume, the 15th-century breviary Str-110 (Alba Iulia, Biblioteca Batthyaniana, R I 110) that is mentioned in the notes has been shown not to be a central Esztergom source.

⁸¹ MR 4 p. 67, VII-104 fol. 18r (II), MR 108 fol. 14r (II), II.a.25 fol. 82r, III.d.175 p. 151, III.d.204 p. 18, Ruk 158 fol. 79r, MR 191 p. 153, II.a.31 fol. 89r. St. Thomas Aquinas's first Vespers hymn *Exsultet mentis iubilo* is given with this melody in MR 4, as opposed to the Dominican practice (p. 61).

⁸² The usual Hungarian version: PsOláh fol. 127v, RajMel I 90, cf. StHy 295 (Mel 422, Einsiedeln). The Phrygian (deuteric) melody documented in a psalter of Pozsony is irregular among the Hungarian examples. See PsBlasii fol. 124v, RajMel I 84, cf. StHy Mel 72. For the melodies of the Dominican hymn tradition, see Innocent Smith OP, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy, 1250–1369*, BA thesis (Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame, Department of Music, 2008), 37. Cf. StHy 94 (Mel 151, Nevers).

King St. Ladislaus's hymn *Regis regum civis ave* is the most consistently present among the office hymns of the saints of the House of Árpád. The noble melody, composed in the style of the 12th-century Victorine sequence, was known in all Hungary in the Middle Ages, and was used only on the saint's feast.⁸³ It might have, perhaps, been composed by Elvinus, the incumbent bishop of Várad (now Oradea, Romania) at the time of the canonization of King St. Ladislaus (1192). Elvinus had earlier become acquainted with the new melodic style during his studies in Paris.⁸⁴ The saint was venerated as the founder and patron of the episcopate in Zagreb; therefore it was only natural that his hymn found its place in MR 21 (fol. 21v, nr. 49), and it is present in modern sources containing the traditional liturgy.⁸⁵

Only a textual fragment of two-and-a-half stanzas have survived in MR 21 of St. Anne's hymn *Orbis exultans celebret* (fol. 22r, nr. 51), its melody of the time is unknown. The hymn is consistently present in the 14–15th-century manuscript breviaries of Zagreb,⁸⁶ but it disappeared from the tradition with the publication of BrZag 1484, and is missing from Thuz's intonarium (MR 10) also. In the second half of the 15th century, a division of St Anne's hymn *Clara diei gaudia* was sung instead at Lauds.

The common-hymns of the saints are also typical of Zagreb, thus, they can be discussed here thematically. However, since they amalgamate the elements of the traditions under discussion in a unique way, their examination is presented in chapter 3.5., following the chants related to the Dominicans.

3.3. Chants Showing Cistercian Influence

The Cistercians, who were organised as a Benedictine reformist order, changed their liturgy multiple times in the first half of the 12th century; their hymnal was formed in at least three steps. The first brothers populating the area of *Novum Monasterium* (the later Cîteaux) from 1098 initially used the hymnal of the mon-

⁸³ A hitherto unknown hymn of St. Ladislaus's has been recently found in Szepes (Spiš) and Swiss sources with the text *Vergente mundi vespere*; its melody is unknown. See Andrea Kovács, "Vergente mundi vespere. Egy ismeretlen Szent László-himnusz a Szepességben és Sittenben" [Vergente mundi vespere: An unknown hymn for St. Ladislaus in the Szepes region and in Sitten], *Magyar Könyvszemle* 134 (2018), 125–135.

⁸⁴ László Mezey, "Athleta patriae. Szent László legkorábbi irodalmi ábrázolásának alakulása" [Athleta patriae: Development of the earliest literary depiction of St. Ladislaus], in *Athleta Patriae. Szent László-tanulmányok*, ed. László Mezey (Budapest: Szent István Társulat, 1980), 21–55, esp. 44–46; *Magyarország zenei története I. Középkor* [The history of Hungarian music I. Middle Ages], ed. Benjamin Rajeczky (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988), 331–332; Janka Szendrei, *A himnusz* [The hymn], *Egyházzenei füzetek I/9* (Budapest: Liszt Academy of Music, Church Music Dept., Hungarian Church Music Society, 2000), 45.

⁸⁵ Textual sources: MR 120 fol. 249r, BrZag 1484 p. 744, BrZag 1687 p. 208 (II), cf. HollRep 199 (nr. 645). Notated sources: MR 10 fol. 106r (in *c*), MR 4 p. 79, VII-104 fol. 22v (II), MR 108 fol. 18r (II), II.a.25 fol. 85v, III.d.175 p. 156, Ruk 158 82v, MR 191 p. 161, II.a.31 fol. 91v.

⁸⁶ MR 29 fol. 256r, MR 120 fol. 168v, cf. HollRep 182 (nr. 576).

astery of their founding father, St. Robert of Molesme. About a decade later, during the abbacy of St. Stephen Harding, they rejected every hymn that did not appear in the Milanese codices available to them, in a rather extreme interpretation of the Rule of St. Benedict. In the text of the Rule, the hymns of some hours are referred to by the expression *ambrosianum*, which was associated with the tradition of St. Ambrose, more precisely, the Milanese hymnal, by this generation. The one-sidedness and exaggerated simplifications of the first ‘Cistercian’ hymnal (*RI, first recension*) created by the arrangement were refined, partly due to the criticism by Abélard, under the direction of St. Bernard of Clairvaux between 1139 and 1147. Contemporary texts and melodic compositions were included in the renewed collection, and the division of hymns was also introduced. This second arrangement (*RII, second recension*) subsequently became the core of the hymnal of the Cistercian Order, and was spread by the monks who settled all over Europe.⁸⁷

As shown in the case of St. George’s hymn, Milanese material appears among the texts of MR 21. *Gesta sanctorum*, as it is found exclusively in the Ambrosian tradition, might have reached Hungary either directly or through some intermediaries from a Milanese source, and Zagreb as part of the Hungarian tradition. Yet, there are three instances of hymn texts in the material of MR 21 which do not appear in other Hungarian secular sources but are present in both the Ambrosian and the Cistercian (*RII*) tradition. There are two ways to interpret this phenomenon: either they arrived in Zagreb from a Milanese (North-Italian) source by means of the connection between the two regions, or by mediation of the Cistercian monasteries related to the cathedral, that is to say, from the precincts of the city. The second option is much more plausible. Albeit the borrowing could have been motivated by the ‘par excellence’ hymn composer St. Ambrose’s authority, it is still more likely that they rather turned to the Cistercians for the individual poems, since they were close and it was widely known that they trace their hymnal back to the authentic Ambrosian tradition of Milan.

Two Cistercian monasteries can be connected to medieval Zagreb. The earlier – which had been located outside the city before 1247, on one of the islands of the Sava – was abandoned by the monks between 1307 and 1315, following which they moved into the neighbourhood of the cathedral. The foundation of the new monastery might have had several reasons: historians suggest both the unregulated river regularly flooding the vicinity of the old habitat, and the attraction of the ecclesiastical communities organising around the episcopate; but financial and commercial factors might also have played a role. The new monastery probably belonged to the Cistercian community in Topusko, founded by King Andrew II as

⁸⁷ Questions of the textual and melodic history of the early Cistercian hymnals are discussed at a philological standard in the already cited, supplementary work: Chrisogonus Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, Cistercian liturgy series 1–2 (Trappist, Kentucky: Gethsemani Abbey, 1984), vol. 1. Introduction and Commentary, vol. 2. Edition. On the early Cistercian breviary, see Chrisogonus Waddell, *The Primitive Cistercian Breviary (Staatsbibliothek zu Berlin, Preussischer Kulturbesitz, Ms. Lat. Oct. 402) with Variants from the «Bernardine» Cistercian Breviary, Spicilegium Friburgense 44* (Fribourg: Academic Press Fribourg, 2007).

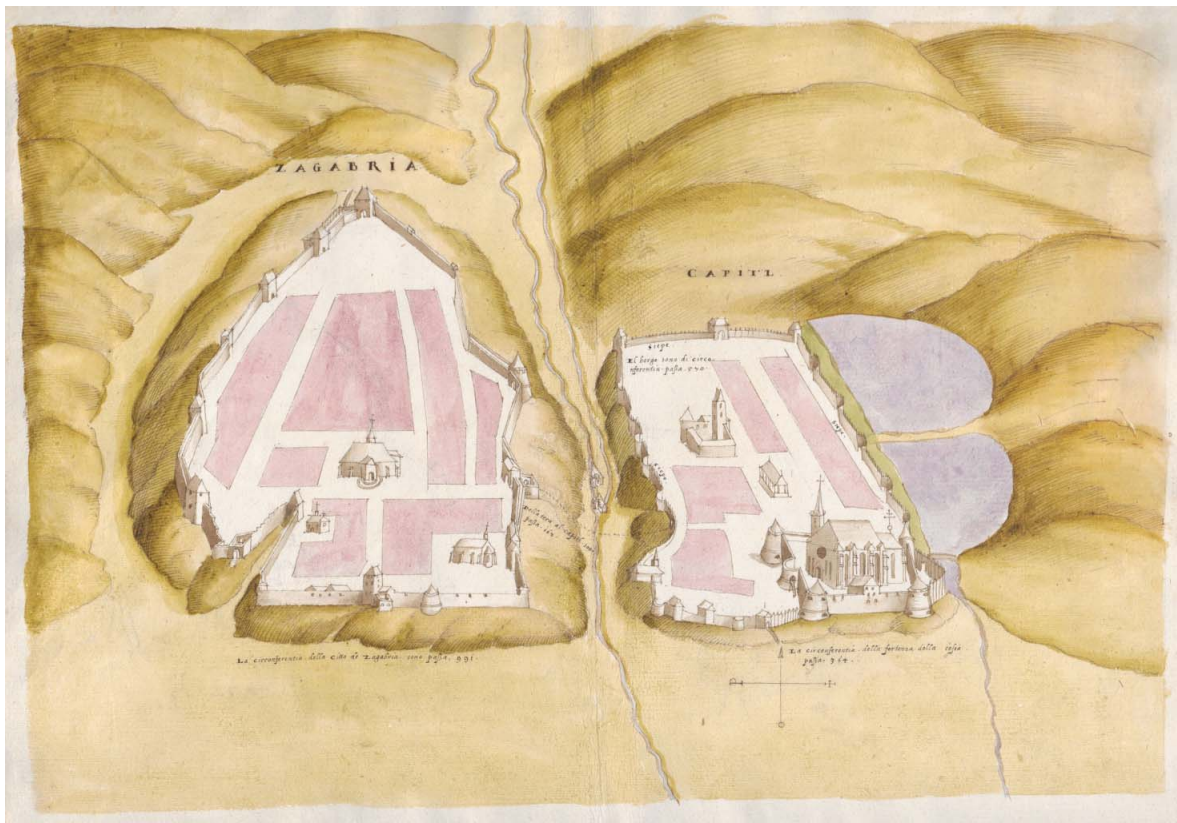

Figure 3. The perspective of Zagreb on the engraving by Martin Stier (1620–1669). The Cistercian church without a monastery can be seen along the city walls, opposite the Western façade of the cathedral. (Martin Stier, *Mappae geographicae regni Hungariae et terrarum adiacentium*, Vienna, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 8609, fol. 17v)

an exempt royal monastery (*regale monasterium*) in 1205, and under the direction of Clairvaux. Only the church of the Virgin Mary, reconstructed many times (but not explored archeologically), bears witness to the memory of the Cistercians in Zagreb. The monks left the city not later than the beginning of the 16th century, and their monastery was knocked down during the construction of the fortress walls. Accordingly, the residential building next to the church does not appear in the earliest surviving cityscape of Zagreb (Figure 3); the accidental remnants were destroyed as a result of modern planning.⁸⁸

During the settlement of the Cistercian monks in the city, bishop Agostino Gazotti (ca. 1260–1323) of the Dominican order was in office. As a supreme church ordinary, he had to approve the new foundation. It is plausible, moreover,

⁸⁸ On the Cistercian presence in Zagreb, see Ksenija Brigljević, “The Cistercian Monastery and the Medieval Urban Development of Zagreb”, in *Annual of Medieval Studies at the CEU 1993–1994*, ed. Marianne Sághy (Budapest: Central European University, 1995), 100–107; Beatrix Romhányi, *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon* [Cloisters and collegiate chapters in medieval Hungary] [CD-ROM] (Budapest: Arcanum Adatbázis Kiadó, 2008).

that he was one of the initiators and promoters of the resettlement. On the other hand, the extensive liturgical reform of the cathedral at the beginning of the 14th century is also linked to Gazotti, thus it is possible that he was the link that connected elements of the tradition of the newly resettled Cistercians to local ritual practice. Of course, the Cistercian ‘influence’ might have had different routes too, for example, through the local provosts, abbots who received a prebend in Zagreb,⁸⁹ and, as was already mentioned, the Cistercian church served as a station for some of the Cathedral processions, which too could have given rise to the enrichment of the liturgy.

There exists an expanded Cistercian (RI, RII) version of the hymn for St. Stephen, First Martyr, *Stephano primo martyri*. It begins with *Stephani primi martyris*, and contains three extra stanzas as compared to the text known all over Europe (without counting the varying doxology).⁹⁰ The text of the Vespers hymn in MR 21 (save for the above discussed inversion of stanzas) is the generally used *Stephano primo martyri*, therefore it is not modified according to the Cistercian model; the Lauds hymn, however, is a unique instance. A special chant was compiled by the editors of MR 21 from the 2nd, 5th and 8th stanzas of the Cistercian text, which were not sung at Vespers, with the addition of a doxology: the Lauds hymn *Psallamus hoc discipuli* (fol. 17v, nr. 32) is unparalleled either in the Hungarian or the wider European tradition. It does not appear in the other surviving Zagreb sources either. These prescribe a division (*O praeferenda Gloria*) of the shorter version of the hymn for Lauds.⁹¹ While the text and melody of the Vespers hymn in MR 21 was modified by the modern era cantors, the unique Lauds hymn is unchanged, which suggests a cessation of its use in later practice. *Psallamus hoc* was given the Hungarian (Esztergom) melody of the Vespers hymn, therefore its music was not borrowed. The 12th-century Admont Bible, the only known Cistercian notated source of hymns of Hungarian provenance and which contains a different RII melody,⁹² serves as a comparison.

For St. John’s feast, a special hymn is found for Lauds too: *Amore Christi nobilis* (fol. 18r, nr. 34), not overwritten in the modern era, is not documented in other

⁸⁹ An abbot of Topusko by the name of George is known from the 15th century, who is mentioned both as a canon and an abbot by the charters of 1481 and 1485. Richly decorated, masterpiece liturgical books from his heritage fell to the cathedral treasury. See Edith Hoffmann, *Régi magyar bibliofilek* [Old Hungarian bibliophiles], reprint edition, ed. Tünde Wehli (Budapest: HAS Institute of Art History, 1992), 142.

⁹⁰ Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, vol. 1, Bk II, 72–75, vol. 2, 78–81, cf. AH 14:28, PsOláh fol. 110v, RajMel I 12. Waddell is prudent about the origins of the Cistercian version, he deems it conceivable that it comes from the Ambrosian variant cycle, not yet completely examined, thus it is not necessarily an arrangement by the order. The extra stanzas are the 2nd (“*Psallamus hoc discipuli...*”), the 5th (“*Ipse martyr egregius...*”) and the 8th (“*Ille paratus verticem...*”). The opening word of the 8th stanza is deformed from “*Ille paratus*” to “*Et sic paratus*” owing to an obvious misreading.

⁹¹ *CAO-ECE VIIA Kalocsa–Zagreb (Temporale)*, nr. 11530. In the Cistercian tradition (RII), the hymn was also divided at the stanza *O praeferenda*, but according to the longer version.

⁹² See the chant *Stephani primi martyris* in the hymnal recorded on the margins of the second volume [AdmB] of the Admont (“Csatári”, “Gutkeled”) Bible: Vienna, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. ser. nov. 2702, fol. 5r.

1. A - po - sto - lo - rum sup - pa - rem, Laurenti - um ar - chi - di - a - co - nem, pa - ri co - ro - na mar - ty - rum Ro - ma - na sa - cra - vit fi - des.

2. Rex glo - ri - o - se mar - ty - rum, co - ro - na con - fi - ten - ti - um, qui re - spu - en - tes ter - re - na per - du - cis ad cae - le - sti - a.

3. Rex glo - ri - o - se mar - ty - rum, co - ro - na con - fi - ten - ti - um, qui re - spu - en - tes ter - re - a per - du - cis ad cae - le - sti - a.

Example 6

medieval Hungarian secular sources. The division *Sancte Ioannes optime* of the hymn *De Patre Verbum prodiens* was assigned for Lauds in Zagreb and generally in the Hungarian traditions⁹³ instead of chant from the Ambrosian-Cistercian tradition.⁹⁴ The text of the unique chant of MR 21 is a compilation of the 1st–3rd stanzas of the original Cistercian hymn (the greater part of the Matins division) and the doxology.⁹⁵ Its melody is not the ancient Ambrosian one, but the same common melody of apostles (*Exsultet caelum laudibus*) with which MR 21 originally presented the hymn *De Patre Verbum*.⁹⁶ The hymnal of the Admont Bible also again presents the Cistercian (RII) melody in this place.⁹⁷

At Lauds for St. Lawrence the Martyr, some division of the Vespers hymn *Martyris Christi colimus* was sung across Hungary.⁹⁸ MR 21 differs from this practice in an exceptional way: the text of the chant *Apostolorum supparem* (fol. 22v, nr. 54) does not appear in Hungarian secular hymn sources, including those of Zagreb, either. The chant is a descendant of St. Lawrence's hymn of the Cistercian tradition (RI, RII) with the same beginning;⁹⁹ it was created from the latter's 1–3rd, 6th and 7th stanzas, completed with its own doxology. Disregarding the Cistercian melody, the redactors of MR 21 assigned it to the melody of a common-hymn of several martyrs, *Rex gloriose martyrum*, popular all over Europe.¹⁰⁰ Among the surviving

⁹³ CAO-ECE VII/A Kalocsa–Zagreb (*Temporale*), nr. 11990, cf. HollRep 39 (nr. 39).

⁹⁴ Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, vol. 1, Bk II, 76–78, vol. 2, 82–85.

⁹⁵ Unfortunately, the textual variant ('locuta' or 'locata') in the original 4th stanza cannot be found in MR 21, but the source tradition nevertheless cannot be doubted.

⁹⁶ See chapter 3.2. on the hymn *De Patre*. See the Hungarian parallel of the apostle melody in RajMel I 17, Ip 4.

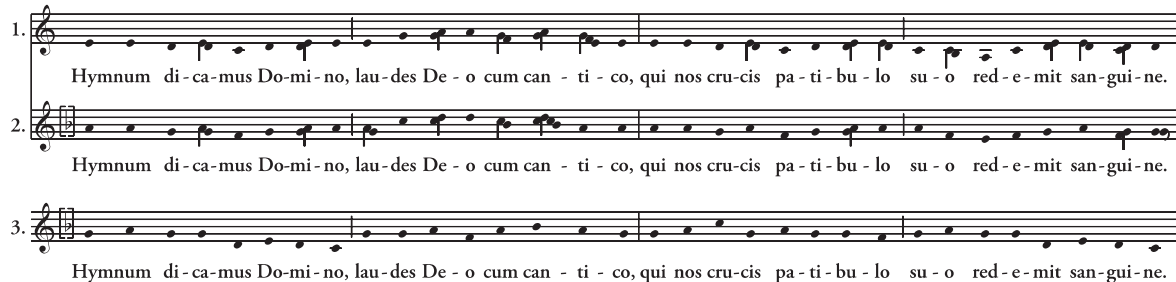
⁹⁷ AdmB fol. 5r.

⁹⁸ The division was sung from the stanzas "Supplici voto" in Zagreb, "Sprevit hic" in Esztergom, in the Pauline communities and in Spiš, while "Spiritus sumpsit" was sung in Transylvania. See the related CAO-ECE volumes at nr. 5.0810.0480, cf. HollRep 41 (nr. 50).

⁹⁹ Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, vol. 1, Bk II, 146–147, vol. 2, 186–189.

¹⁰⁰ The melody can be found almost everywhere except Southern Europe, set to the text *Rex gloriose*. See StHy 101 (Mel 1581 Nevers), 242 (Mel 1582 Klosterneuburg); Antoni Reginek, "Repertuar hymnów diecezji krakowskiej [Hymn Repertory of Cracow Diocese]", in *Musica Medii Aevi VIII.*, red. Jerzy Morawski (Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1991), 183, nr. 9; Carl-Allan Moberg & Ann-Marie Nilsson, *Die liturgischen Hymnen in Schweden II. Die Singweisen und* →

1. OCist – RII | 2. ZAG – VII-104 fol. 20r (I) | 3. STR – PsBud fol. 45r

1. Hymnum di-ca-mus Do-mi-no, lau-des De-o cum can-ti-co, qui nos cru-cis pa-ti-bu-lo su-o red-e-mit san-gui-ne.

2. Hymnum di-ca-mus Do-mi-no, lau-des De-o cum can-ti-co, qui nos cru-cis pa-ti-bu-lo su-o red-e-mit san-gui-ne.

3. Hymnum di-ca-mus Do-mi-no, lau-des De-o cum can-ti-co, qui nos cru-cis pa-ti-bu-lo su-o red-e-mit san-gui-ne.

Example 7

Hungarian sources, only the material of PsBlasii shows the same pairing of text and melody of *Rex gloriose*.¹⁰¹ An example similar to the melody in MR 21 was found in a psalter of the Augustine canons of Roudnice nad Labem, near Prague, from around 1390, the two melodies begin identically note for note (*Ex. 6*).

The hymns that show Cistercian influence are unique not only in the wider Hungarian tradition, but also in Zagreb. It is possible that they belonged to the older, early 14th-century ritual of the cathedral, and living practice kept them alive until their recording in MR 21 independently of the breviaries known today. It is also possible, however, that they were included in the liturgies of the feasts only upon the compilation of MR 21. They are not, again, included in the notated and textual liturgical books created under bishop Osvát Thuz in the second half of the 15th century, and were omitted from later books also. None of the Cistercian chants received a melody from its own tradition, that is, the compilers intended only to enlarge the collection of texts.

Besides all this, it must be mentioned that an Ambrosian-Cistercian and a purely Ambrosian melody can be undoubtedly observed in the modern Zagreb tradition. Their presence in the retrospective sources requires further explanation.

One of them is a typical variant of the Passion Week processional hymn *Hymnum dicamus Domino*, transposed by a fourth (*Ex. 7*).¹⁰² Unfortunately, this chant happens in a lacuna in MR 21, thus, in the absence of other notated sources, it is not known whether the chant was sung also to the same melody in the Middle

ihre Varianten (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1991), M 201. With the help of the CANTUS INDEX (www.cantusindex.org), further entries turned up from the sources of the cathedrals of Paris and Augsburg, the Bohemian Augustinian canons (Roudnice nad Labem), and the French Benedictines (St. Maur-des-Fossés). See Cantus ID: 008386.

¹⁰¹ PsBlasii fol. 131v, RajMel I 5.

¹⁰² VII-104 fol. 20r (I), MR 108 fol. 17v (I), II.a.25 fol. 21v, III.d.175 p. 38, Ruk 158 fol. 20v, MR 191 p. 37, II.a.31 fol. 26r. See the model of the melody in StHy 7 (Mel 13₁ Milano); see the Cistercian versions in Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, vol. 2, 134–135. Though the Zagreb melody seems close to the Cistercian one at first sight, this is due to the peculiar character of the melody published by Stäblein. Waddell points out that variants fairly close to the Cistercian version can be found in the wider range of Ambrosian examples, consult Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, vol. 1, Bk II, 111.

Ages. The chant itself was definitely present in MR 21, since it is documented in the local breviaries over a long period of time, from the 14th until the 17th centuries.¹⁰³ The hymn had its own melody in Esztergom,¹⁰⁴ and the Cistercian version does not appear in any of the known sources of the wider medieval Hungarian liturgical territory, outside the retrospective Zagreb songbooks. The other, purely Ambrosian, melody is discussed together with the modern era material of the *commune sanctorum* along with the common-hymns of several martyrs, in chapter 3.5. (nr. 63, 66).

3.4. Chants Showing Dominican Influence

As mentioned above in relation to the settlement of the Cistercians, the Dominican bishop Agostino Gazotti had an active connection with his own order. He helped the communities of Zagreb and Čazma, and strove to promote the cult of the saints of his order in his diocese. He may be considered both the employer and the source of inspiration for the liturgical reform which gave rise to the appearance of some unique elements of the Dominican rite in Zagreb use. Gazotti was bishop of Zagreb between 1303 and 1322, and since 1702 he has been venerated among the blessed by the Catholic Church as an exemplary pastoral figure.¹⁰⁵

According to Zagreb church history published by Baltazar Adam Krčelić in 1770, Gazotti, a child of noble parents from Trogir (Traù), was presented after successful university studies and virtuous cloistered years as the bishop of Zagreb by Pope Benedict XI, himself also a Dominican, at the end of 1303. The new ordinary of Zagreb assumed office in 1304. He set about the renewal of the church community at once, living up to the responsibility of his charge; and he convoked diocesan synods in order to address the emerging problems. The decisions of 1307 had the greatest impact on liturgical practice: the new order of the feasts ('*festas ordinata*') was accepted, the breviary and the prayers of the mass ('*orationes missarum*') were revised,¹⁰⁶ and the operation of the Chapter was regulated.¹⁰⁷ Krčelić cites an old manuscript on the biography of saints, which

¹⁰³ MR 67 fol. 174r (main text), MR 29 fol. 125r, MR 120 fol. 127v, BrZag 1484 p. 378, BrZag 1687 p. 498, cf. HollRep 117 (nr. 337).

¹⁰⁴ PsBud fol. 45r, PsOláh fol. 118v, RajMel I 71.

¹⁰⁵ On his life, see Massimiliano Monaco, *Agostino da Traù. Un domenicano croato vescovo di Lucera* (Lucera: Edizioni Terzo Millennio, 2001); Augustin Pavlović OP & Franjo Šanjek OP, "Augustin Kažotić. Rasprava o siromaštvu", *Croatica Christiana Periodica* 1 (1977), 75–89; Alfredo Ciampi, *Il Beato Agostino Kažotić O.P., Vescovo di Zagabria e poi di Lucera* (Roma: Officium Libri Catholici, 1956); Franjo Šanjek, "Biskup bl. Augustin Kažotić", in *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, ed. Franko Mirošević (Zagreb: Školska knjiga, 1995), 95–100.

¹⁰⁶ On the state of the lectures and eucharistical texts in the Zagreb missal before Gazotti's time, see Balázs Horváth & Miklós István Földváry, "Beyond the Gradual. An Analysis of the Recited Layers of Mass Propers and the Impact of Regensburg on the Early Hungarian Liturgy", *Studia Musicologica* 56 (2015), 161–172.

¹⁰⁷ Adamus Balthasar Kerceselich, *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabienensis partis primae tomus* (Zagrabiae, 1770), 102.

gives the source of the liturgical changes as well as listing Gazotti's merits: "ritum Divini Officii iuxta Fratrum Praedicatorum normam servandum praescripsit, quem ad haec usque tempora eadem servat ecclesia", that is, the rite of the office was prescribed according to the norm of the Dominicans, which was in effect at the time of the creation of the manuscript as well.¹⁰⁸ Probably, this manuscript was cited also (without reference) by Sigismondo Ferrario about one and a half centuries earlier, in 1637, in his work about the history of the Hungarian province of the Dominican Order. His wording is slightly different: "[...]ritum divini officii Fratrum Praedicatorum servandum praescripsit, quem illa [eccl. Zagr.] ad haec usque tempora nostra servavit, ut a pluribus ex ea ecclesia viris fide dignis accepi hoc anno 1636".¹⁰⁹ According to Ferrario, Gazotti ordered the practice of the Dominican office which was used ever since, as confirmed by several reliable members of the Zagreb church at the time that he was writing in 1636. Both texts are a bit inaccurate. On the one hand, they do not mention the changes in the office rite issued after Gazotti; on the other hand, the Dominican breviary was not adopted by Zagreb in its entirety in 1307: the local office only partially incorporated Dominican characteristics, namely, with regard to some feasts, propers, and melodies.¹¹⁰ Even if Ferrario did suggest the origins of their office with the above mentioned canons, Krčelić's information can be considered more accurate. The expression 'norm' first and foremost refers to the regular practice of the chapter office similar to the practice of a religious order, which was already not self-evident in the 13th century.¹¹¹ This interpretation is confirmed by a regulation of the renewed chapter statutes. According to it, Gazotti required a higher degree of adherence to the liturgical celebrations from the Chapter body than before: for instance, if somebody was not able to perform the task given to them and failed to provide a replacement, they were required to pay a fine.¹¹²

The documents of the synod of 1307 were affirmed by the Franciscan legate Cardinal Gentilis (Gentile da Montefiore) in 1308, and they may be regarded as approved by Rome from then on.

The Appendix of Ferrario's work on the history of the order presents a 17th-century biography of Gazotti by the Bosnian bishop Ivan Tomko Mrnavić.

¹⁰⁸ Ibid, 121.

¹⁰⁹ Sigismundus Ferrarius, *De rebus Hungaricae provinciae Ordinis Praedicatorum* (Vienna, 1637), 117.

¹¹⁰ Bonniwell erroneously claims that the Dominican rite in Zagreb has been borrowed in toto, referring to Ferrario, cf. William R. Bonniwell OP, *A History of the Dominican Liturgy, 1215–1945* (New York: Joseph F. Wagner, 1945), 203; Archdale A. King, *Liturgies of the Religious Orders* (London: Longmans, Green & Co., 1955), 344. For a more cautious approach, see Frank Gorton, *Compline in the Dominican Rite. 1256 to 1949*, PhD dissertation ([Bloomington, IN]: Indiana University, Faculty of the Graduate School, [1949?]), 21.

¹¹¹ The expression "normam praescripsit", referring to the chapter statutes of Zagreb and Čazma, turns up again in the manuscript cited by Krčelić: "Canonicis Zagrabiae, Chasmae normam praescripsit, et ordinem posuit." See the previous footnote.

¹¹² The regulation is cited by Ivan Kampuš & Igor Karaman, *Zagreb through a Thousand Years. From Ancient Settlements to a Modern City* (Zagreb: Školska knjiga, 1995), 39.

Though the reliability of Mrnavić's work has several times been questioned by modern historians, his interpretation of the liturgical reform is mentioned for the sake of completeness. According to him, Gazotti managed to re-establish the devotion for worship and their earlier frequency by convincing his priests to expand their office with the Dominican rite ("ex dominicanae familiae ritu").¹¹³ Mrnavić probably did not know about the real details of the reform as well as the two other authors, the cited section mostly shows his own opinion.

At the present stage of research, only incomplete answers can be given to the question where precisely and to what extent Dominican practice was taken up in the liturgy of the cathedral of Zagreb (calendar, office, mass, sacramentals, etc.).¹¹⁴ In the following, the traces of Dominican inspiration are sought out in a particular part of the office, the hymnal, in the examination of MR 21. Through an examination of the hymns of the saints, the presence of some feasts of the order is conspicuous at first sight, but less distinct details also reveal the activity of the editor(s) according to Dominican models.

The starting point for comparison is two 13th-century summary manuscripts of the Dominican rite, *Codex Humbertus* (Hum) and *Correctorium Humberti* (CorrH).¹¹⁵ In the absence of Zagreb sources, reference can be made to the hymnal of the *Dominican Psalter of Szeben* (PsSzebOP)¹¹⁶ from around 1500, reflecting the liturgical practice of the medieval Hungarian province of the order (*Provincia Hungariae*). Its testimony is complemented by the hymnal of

¹¹³ Ioannes Tomcus Marnavitus, "Vita Beati Augustini Ordinis Praedicatorum ex Zagrabiensi Lucerini Episcopi", in Ferrarius, *De rebus Hungaricae...*, Appendix 9: "[Augustinus episcopus] ac proinde ad divini cultus affectum et sacrorum munerum frequentiam ita redegit, ut, sacris precibus horarum canonicarum persolvendis, ex dominicanae familiae ritu in clerum, armis tractandis magis, quam sacerdotali psalmodiae assuetum, introductis, illarum usum hucusque posteritati transmiserit."

¹¹⁴ For a comprehensive and detailed account concerning the genre of the sequence, see Kovács, *Szekvenciák a középkori Magyarországon*, 81–91, 103–131. On the Dominican influence that is apparent in the rites of Ash Wednesday, see Miklós István Földvály, "A »magyar« hamvazószerda változatai és eredete" [Variants and origin of the 'Hungarian' Ash Wednesday], *Magyar Egyházzene* 23 (2016/2017), 127–144, esp. 136–140.

¹¹⁵ Humbertus de Romanis was the 5th Master (magister ordinis) of the Dominican Order between 1245 and 1236. Not long after the general chapter held in Buda in 1254, he started the large-scale revision and unification of the office of the order. The results of this superbly organised work are preserved in two ornate codices, each containing the complete Dominican liturgy: *Codex Humberti* [Hum] (Roma, Santa Sabina, Ms. XIV L1), and *Correctorium Humberti* [CorrH] (London, British Library, Ms. Ad. 23935). Humbertus and his successors had the liturgical books of the individual convents corrected and authorised with the aid of CorrH during their official visits, and thus the worship of the order was unified step by step in practice. The formal papal approval of the reform took place only in 1267 after Humbertus's death. On the development of the Dominican hymnal in the 13th and 14th centuries, see Smith, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy*.

¹¹⁶ Sibiu, Biblioteca Brukenthal, Ms. 641, fols. 116r–131v. For an analytical presentation of the source, see Judit Fehér, "A szebeni domonkos himnárius" [The Dominican Hymnal of Szeben/Hermannstadt/Sibiu], in *Socia exsultatione. A Rajeczky Benjamin születésének 100. évfordulóján tartott tudományos ülésszak előadásai* (Budapest: MTA & Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Egyházzenei Intézet, 2003), 39–51.

the antiphony, from the beginning of the 15th century, treasured in the convent of Split (Split III);¹¹⁷ a document which may be distantly related to this tradition.

The unification of the liturgy of the order in the 13th century was fairly successful, and proved quite long-lasting; a large-scale correspondence of the ancient layers of the later liturgical books from melodic, textual and liturgical points of view support this view.¹¹⁸ Based on all of this, the already mentioned Dominican sources seem sufficient for the examination of MR 21.

For the Lauds hymn *Adesto sancta Trinitas* (fol. 16r, nr. 25) of Trinity Sunday, a modern era replacement is found in MR 21, completely in square notation. The erased original was the Dominican *Adesto* melody, which is definitely recognisable from the nine-note neume clearly discernible above the word ‘omnium’.¹¹⁹ The melody, though with a different text, is present also in the Cistercian tradition (*Stephani primi martyris*, RII), yet, it arrived to Zagreb presumably with Dominican mediation. The text *Adesto sancta Trinitas* is present in early Zagreb breviaries,¹²⁰ but only MR 4 among the notated sources has the melody with which the original entry of MR 21 was overwritten. The newer *ad notam* is a variant of a traditional melody of a hymn to Mary (*Quem terra pontus aethera*).¹²¹

A special chant, the hymn *Caterva matrum personat* (fol. 18v, nr. 36), was assigned for the Lauds of Childermas by the scribe of MR 21. Its text does not appear in the sources of the Hungarian dioceses, but it is a stable element of the tradition in Zagreb.¹²² Found in the Dominican hymnal also for the Feast of the Holy Innocents, it was compiled from the letter K stanza (“Katerva matrum”) of the abecedarian poem *A solis ortus cardine* by Caelius Sedulius, and a Christ-

¹¹⁷ Split, Dominican convent of St. Catherine, [Split III], fols. 145r–165r. The manuscript is part of an unmarked choir-book series of five volumes, which probably was made by the Dominican brothers of Durrës (found in Albany today) in the first half of the 15th century. On the history of the choirbook, a melodic analysis and a comparison with Hum, see Hrvoje Beban, “Nullus scienter litteram aut notam mutet. Dominicans (Dis)Obeying the Regulations for the Copying of Chant Books. An Example from Late Medieval Dalmatia”, in *Making and Breaking the Rules. Discussion, Implementation, and Consequences of Dominican Legislation*, ed. Cornelia Linde (London: German Historical Institute & Oxford: Oxford University Press, 2018), 173–188. – It is noteworthy that the office of St. Elizabeth of Hungary (*Laetare Germania*) is given in the manuscripts; Split III even contains the hymn to her in divided form (fol. 160r *Gaude felix Hungaria*, fol. 160v *Laeta stupet Thuringia*). Since Durrës had been part of the Provincia Hungariae since the foundation of the convent (1273), and was annexed to the Dalmatian Province in 1378, its history might still reflect the Dominican practice of medieval Hungary.

¹¹⁸ Smith, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy*, 5–7; Gorton, *Compline in the Dominican Rite*, 12–26.

¹¹⁹ Hum fol. 319v, CorrH fol. 373r, PsSzebOP fol. 128v, Split III fol. 152v, cf. Smith, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy*, 31–32. The chant demonstrates how musically important the consequences of Gazotti’s reform were.

¹²⁰ MR 29 fol. 150r, MR 120 fol. 152r, BrZag 1484 p. 456, BrZag 1687 p. 603, cf. HollRep 35 (nr. 22).

¹²¹ RajMel Ip 7, MR 4 p. 41, cf. PsOláh fol. 141r, RajMel I 37.

¹²² MR 29 fol. 199v, MR 120 fol. 95v, BrZag 1484 p. 615, BrZag 1687 p. 48 (II), cf. HollRep 63 (nr. 133).

mas doxology.¹²³ In the Hungarian secular traditions, the division from A to G was used at Christmas (“A solis ortus cardine” – “Gaudet chorus caelestium”), and from H to N at Epiphany (“Hostis Herodes impie” – “Novum genus potentiae”), but the K was left out from this latter (“Lavacra puri” followed immediately “Ibant magi”). The Sedulius-hymn is of course completely missing from the Cistercian hymnal RI, while RII contains only a smaller portion also.¹²⁴ Based on all this, no other explanation seems viable for the appearance of the hymn *Caterva matrum personat* in Zagreb than the imitation of the model of the Dominican hymnal. Its setting corresponds to Dominican practice: it was sung to the melody *A solis ortus*, though not its variant from the order, but the Hungarian one. A modern era notated testimony of the hymn is found in MR 4.¹²⁵

A similar assignment is found in Zagreb for the Lauds hymn *A Pater Unigenitus* (fol. 10v, nr. 6) for the Epiphany. The chant is part of the Dominican core repertoire,¹²⁶ while its text was chiefly preserved by the rituals of the Zagreb tradition,¹²⁷ besides the Pauline sources and some peripheral diocesan codices in the Hungarian liturgical territory. It was sung to the melody of *A solis ortus cardine* both in Zagreb and by the Dominicans, but each in their own variant.

It was general practice in Zagreb (and several Hungarian traditions) that the hymn of the apostles St. Peter and Paul, *Aurea luce*, was sung for both feasts, but only with the relevant stanzas. For the Feast of the Chair of St. Peter (22nd Febr) and St. Peter in Chains (1st Aug), the division *Iam bone pastor* was sung; and the division *Doctor egregie* for the Conversion of St. Paul (25th Jan) and his Commemoration (30th June). The complete hymn celebrating both apostles was sung only on the common feast day (29th June). It was obvious that the divisions and the complete hymn had the same melody; this is how it is found in MR 10 and MR 4, and in every modern processional.¹²⁸ The original entries of MR 21, by contrast, show a different train of thought. The melody generally sung in the Hungarian tradition appears only for the text *Aurea luce* (fol. 21v, nr. 50), the two divisions *Doctor egregie* (fol. 18v, nr. 37) and *Iam bone pastor* (fol. 19r, nr. 39) used the

¹²³ Aquinas Byrnes OP, *The Hymns of the Dominican Missal and Breviary* (St. Louis & London: B. Herder Book Co., 1943), 463–464 (Hy 129).

¹²⁴ The hymnal RII prescribes the divisions *A solis ortus* for Terce, and *Enixa est perpera* for Compline at Christmastide; the divisions *Hostis Herodes* and *Caterva matrum* were not used. See Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, vol. 2, 73–77.

¹²⁵ MR 4 p. 57, cf. Hum fol. 320r, CorrH fol. 373v, PsSzebOP fol. 131v, Split III fol. 155r, PsOláh fol. 110r, RajMel I 77.

¹²⁶ Hum fol. 318v, CorrH fol. 371v, PsSzebOP fol. 119r, Split III fol. 147r.

¹²⁷ Textual sources from Zagreb: MR 29 fol. 79v, MR 120 fol. 79r, BrZag 1484 p. 225, BrZag 1687 p. 296 (I), cf. HollRep 29 (nr. 1). For the musical sources, see MR 21 fol. 10v, MR 4 p. 11. Only one fragmentary musical example is known from the Hungarian tradition apart from the Zagreb sources: the cover of RMK II. 53, Budapest, University Library. It is given with the melody *De Patre Verbum*, which is of Hungarian provenance. To access it digitally, see footnote 42. Cf. PsOláh fol. 111r.

¹²⁸ MR 10 fol. 90r, 94v, 107r, 108v, 115v, MR 4 pp. 57, 80, 86, 98, VII-104 fol. 9v (II), 24r (II), MR 108 fol. 9 (II), 19v (II), II.a.25 fol. 77v, 87r, III.d.175 pp. 142, 159, III.d.204 p. 7, Ruk 158 fol. 74r, 83v, MR 191 pp. 143, 164, II.a.31 fol. 84r, 93r. The literary form of the hymn is unique, which allowed for very few settings.

Dominican melody.¹²⁹ The modern era erasure and overwriting in quadratic notation adjusted the divisions to the ‘main melody’. The Dominican melody, for that matter, does not appear elsewhere in Hungarian diocesan traditions.

The feast of Peter of Verona (†1252), an early martyr saint of the Dominican order, is included in Zagreb breviaries copied after the liturgical reform of the beginning of the 14th century with a detailed Proper, and particular hymns for Vespers and Lauds.¹³⁰ Such a highlighted veneration of the saint that lasted continually for several decades was most probably propagated by Gazotti, as the “old biography” cited by Krčelić and Ivan Tomko Mrnavić both give an account of the bishop solemnly depositing a relic of Peter Martyr in the Cathedral.¹³¹ The veneration obviously arose together with the introduction of the saint’s own office. The notes of the Vespers hymn *Magnae dies laetitiae* as seen today in MR 21 (fol. 20r, nr. 44) present essentially the Dominican melody, but over the word ‘caelitus’, it differs from the official version of the melody in Hum and CorrH, followed also in PsSzebOP and Split III.¹³² Furthermore, this difference was even more significant earlier: at the beginning of the hymn (“Magna dies laetitiae”) it is clearly visible that a later hand erased the original notes of the main scribe, and rewrote, a bit clumsily (mixing quadratic and Bohemian neumes), the Humbertian variant, that is, made a ‘correction’. The original melody observed by thorough examination of the parchment is unparalleled. Though its line follows the official version, the degree of its differences also separates the two. It is musically relevant, besides, in that it shows modifications for too many syllables to consider them simply copyist errors. It is rather that the main scribe of MR 21 of the time (or their predecessor in the tradition?) intentionally ‘arranged’ the Dominican melody to create a unique Zagreb variant of Peter Martyr’s hymn (*Ex.* 8). By the time the later ‘readers’ found the melody, its local significance had been long forgotten, and they must have been bothered by the differing variant, thus they rewrote it according to the known official form. Considering the Dominican habit of following models, the suggestion that the unique variant was created by the order and thus received ‘ready-made’ by Zagreb can be disregarded. Unfortunately, it is impossible to tell whether the arrangement took place together with the borrowing of the melody, in Gazotti’s time, or if it was created when the hymnal of MR 21 was copied. Over time, the text of the hymn was modified, too: from the promulgation of BrZag 1484, it was passed

¹²⁹ Hum fol. 320r–v, 321r, CorrH fols. 373v, 374v, PsSzebOP fols. 132r, 134v, 143r, Split III fols. 155r, 156v, 157r, cf. Smith, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy*, 32.

¹³⁰ MR 29 fols. 226v, 227r, MR 120 fol. 236r–v, BrZag 1484 pp. 708 (“Magnus dies”), 710, BrZag 1687 pp. 162 (II) (“Magnus dies”), 165 (II). Peter Martyr’s historia is not present in MR 67, which reflects the liturgical practice of Esztergom.

¹³¹ This is the related excerpt from the ‘old biography’: “Templum [...] S. Petri martyris insigni reliquia decoravit”, see Krčelić, *Historiarum cathedralis...*, 121. According to Ivan Tomko Mrnavić, it was a relic of a complete arm: “Praecipua porro veneratione colebat [Augustinus episcopus] memoriam sancti Petri martyris, ante aliquot annos ex sua dominicana familia ad caelum martyrii palma evocatum; cuius integrum brachium, Zagrabiensi Sponsae relictum, adhuc in ea veneramus.” See Ferrarius, *De rebus Hungaricae...*, Appendix 36.

¹³² Cf. Hum fol. 320r, CorrH fol. 373v, PsSzebOP fol. 137v, Split III fol. 156v, Smith, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy*, 33, 38.

1. OP – Hum fol. 320r | 2. ZAG – MR 21 fol. 20r (orig.) | 3. ZAG – MR 21 fol. 20r (corr.)

1. Ma-gnae di-es lae-ti-ti-ae no-bis il-lu-xit cae-li-tus, Pe-trus ad thronum glo-ri-ae mar-tyr per-ve-nit in-cly-tus.

2. Ma-gnae di-es lae-ti-ti-ae no-bis il-lu-xit cae-li-tus, Pe-trus ad thronum glo-ri-ae mar-tyr per-ve-nit in-cly-tus.

3. Ma-gnae di-es lae-ti-ti-ae no-bis il-lu-xit cae-li-tus, Pe-trus ad thronum glo-ri-ae mar-tyr per-ve-nit in-cly-tus.

Example 8

down with the beginning “Magnus dies letitiae”. Thuz’s intonarium (MR 10), whose material is related to the printed breviary, does not, surprisingly, contain the incipit of the hymn. Therefore it is also not known how long the hymn was in use. It had certainly been discarded by the modern era: the hymn is found with a new *ad notam*, the Esztergom melody of *Ad cenam Agni providi* (and with the beginning “Magnus dies laetitiae”) in its only modern notated source, MR 4.¹³³ The Lauds hymn *Exsultet claro sidere* of the feast was not included in MR 21, while the only known 18th-century example of MR 4 indicates the Easter melody *Aurora lucis rutilat*.¹³⁴

For the feast of St. Dominic, there is a longer rubric in MR 21, as a sign of reverence: “De beato Dominico confessore, patre Praedicatorum Ordinis ad vespas”. The melody of the Vespers hymn *Gaude mater Ecclesia* (fol. 22r, nr. 52), following the inscription, is a close variant of the official Dominican version, similarly to that of Peter Martyr: on the one hand, there is a special melodic figure above the word ‘Ecclesia’ on the first line; on the other hand, the entirety of the hymn is presented with the character of a major tone, transposed from *G* to *F* (Ex. 9).¹³⁵ It was already shown, at St. Andrew’s hymn *Exorta a Bethsaida*, that there are instances of a change in tonality of the melodies borrowed from the Dominican repertoire. Nevertheless, only the melodic variant can be considered a Zagreb speciality, since the hymn also has an *F* final in the notated sources of the Paulines.¹³⁶ It is not suggested here, either, that the ‘arrangement’ took place with the Dominicans: it is much more plausible that the Zagreb cantors are responsible. The version under discussion is presented identically note by note in MR 21 for the feast of King St. Stephen, with the text *Gaude mater Hungaria* (fol. 23r, nr. 56). It is no coincidence that the hymn to the holy king had the same melody – it is mostly found in such a way in the sources of the wider Hungarian

¹³³ MR 4 p. 69, cf. PsOláh fol. 121r, RajMel I 25.

¹³⁴ MR 4 p. 70, cf. PsOláh fol. 120r, RajMel I 58.

¹³⁵ Cf. Hum fols. 321r, 323r, CorrH fols. 374v, 377r, PsSzebOP fol. 141r, Split III fols. 158r–v, 160r–v, in Smith, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy*, 33, 35–36.

¹³⁶ See *Pauline Cantuale* [CantPaul], Częstochowa, Biblioteka Jasnogórska, I-215, R. 583, p. 326. The Paulines not only decided to change the mode of the Dominican melody to a major one, but also to amend the original ABCA, structure to ABCA by modifying the opening line, see Ex. 9.

1. OP – Hum fol. 321r | 2. ZAG – MR 21 fol. 22r | 3. PAUL – CantPaul p. 326 | 4. ZAG – Ruk 158 fol. 94r

1. Gaude, ma-ter ec-cle - si - a, lae - tam a-gens me-mo - ri-am, quae novae pro-lis gau-di - a mit-tis ad ce - li cu - ri - am.

2. Gaude, ma-ter ec-cle - si - a, lae - tam a-gens me-mo - ri-am, quae novae pro-lis gau-di - a mit-tis ad ce - li cu - ri - am.

3. Gaude, ma-ter ec-cle - si - a, lae - tam a-gens me-mo - ri-am, quae novae pro-lis gau-di - a mit-tis ad ce - li cu - ri - am.

4. Gaude, ma-ter Hunga - ri - a, pro-lis au-gens praeco - ni-um, cum lau-de mul-ti-pha-ri - a pa-tronum lau-da pro - pri-um!

Example 9

tradition – since the author of the text followed the model of the hymn to St. Dominic.¹³⁷ Among the entries in MR 21, one last example of the melody in question is found at the Compline hymn for Pentecost, *Beata nobis gaudia* (fol. 15r, nr. 22). The damage (and, perhaps, errors) in its original notes were replaced a bit sloppily in Messine-Gothic and Hungarian mixed notation, yet, it is possible to identify it there.¹³⁸ The individual melodic variant of the Zagreb tradition was adhered to in the long run: the above-mentioned arrangement appears in MR 10 and MR 4, and in all of the modern processions. The three texts applied to the melody in MR 21 are exceptional in the surviving sources; the other manuscripts from Zagreb present only the hymn of Stephen.¹³⁹ It is plain how the Do-

¹³⁷ The text of the hymn is not present in the main liturgical sources of Esztergom; it is contained in none of the printed breviaries, either (it appears only in two manuscript office books). Its presence is stable in the traditions of the Paulines, Spiš, Transylvania and Zagreb. See HollRep 102 (nr. 279). See also László Doboszay, *Historia Sancti Stephani Regis 1190–1270. Introduction and Edition*, Musicological Studies/HISTORLÆ, vol. 65/18 (Ottawa, Canada: The Institute of Mediaeval Music, 2010), v–xi. On the Dominican inspiration of the text, see László Mezey, *Deákosság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlatja* [Latinity and Europe: An outline of the foundation of Hungary's literary culture] (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979), 205–206. The melody of the hymn, which was composed after a Dominican model, is known in Hungary from the Pauline repertoire as well as from Zagreb. See RajMel I27. It is noteworthy that the Dominican hymns had a huge influence on the Polish hymn tradition, as well. St. Stanislaus, for instance, is venerated in texts that are inspired by *Gaude mater Ecclesia* (*Gaude mater Polonia* and *Gaude mater Ecclesia... felix Cracovia*) and a modified version of its original melody. The Polish variant shows a greater degree of modification than the one known from the Hungarian tradition. See Henryk Kowalewicz & Jerzy Morawski, “Hymny polskie”, in *Musica Medii Aevi VIII*, 110–118 (nr. 45, 48, 49).

¹³⁸ A few musical notes preserved in the main scribe's hand above the first word and the words “reduxit orbita” of the second line of the hymn provide evidence that the Dominican melody also used to be there. Among the modern sources, only MR 4 provides an example for such a unique ad notam (p. 38).

¹³⁹ MR 10 fol. 122v (in *D*, mistakenly), MR 4 p. 103, VII-104 fol. 35r (II), MR 108 fol. 35r (II), II.a.25 fol. 98r, III.d.175 fol. 175r, Ruk 158 fol. 94r, MR 191 p. 185r, II.a.31 fol. 100v.

minican hymn disappeared from the later notated books, since its text is not included in BrZag 1484 either, its place filled by the rubric of the common *Iste confessor*.¹⁴⁰ Still, St. Emeric's *Plaude parens Pannonia* and St. Anne's *Clara diei gaudia* are uniformly presented with this characteristic *ad notam* by MR 10, MR 4, and the modern processionalists.¹⁴¹ As both feasts fall in the place of the lacuna in MR 21, it may only be hypothesized that such a setting was in effect during the time of the copying of the manuscript.¹⁴²

St. Augustine was venerated as the author of their Rule with proper-hymns for Vespers and Lauds by the Premonstratensians, the Augustine communities, the Dominicans and the Paulines. This is rare among the dioceses of the Hungarian liturgical territory, but in the breviaries of Zagreb, the hymns *Magne pater Augustine* and *Caeli cives occurrite* are consistently present.¹⁴³ Their use in the office of the cathedral can definitely be connected to bishop Gazotti's reform of the beginning of the 14th century. On the one hand, neither of them was originally included in the breviary MR 67 of the end of the 13th century – the text of *Magne pater* was subsequently added in the margin – while both are present in main script in liturgical books of the 14–15th centuries. The *ad notam* of the chants, especially that of the Lauds hymn, preserved in MR 21 are further tell-tale signs. *Caeli cives* is notated with the simplified version of the usual Hungarian melody of *Exsultet caelum laudibus* of apostles (fol. 23v, nr. 58), as was sung by the Dominicans. MR 21 presents a more widespread, ornate version of the melody,¹⁴⁴ which means that both versions were in use in Zagreb (*Ex. 10*). Such an unusual phenomenon is plausibly explained by assuming a direct borrowing of the Dominican model, that is, the cantors of the cathedral followed their source without modification in the case of *Caeli cives*. This is further supported by the fact that the simpler melody does not appear anywhere in the notated sources of Zagreb with a text about the apostles.¹⁴⁵ *Magne pater* is presented with the melody of *Pange lingua* of Corpus

¹⁴⁰ BrZag 1484 p. 820. The common chant is presented in the same fashion by BrZag 1687 p. 299 (II).

¹⁴¹ *Plaude parens Pannonia*: MR 10 fol. 134v, MR 4 p. 112, VII-104 fol. 41v (II), MR 108 fol. 39v (II), II.a.25 fol. 103v (“Gaude parens...”), III.d.175 fol. 183r, III.d.204 p. 66, Ruk 158 fol. 99v, MR 191 p. 196r (“Gaude parens...”), II.a.31 fol. 105r; *Clara diei gaudia*: MR 10 fol. 115r, MR 4 p. 94, VII-104 fol. 29r (II).

¹⁴² The hymns under discussion are present in the 14th-century breviaries. *Plaude parens Pannonia*: MR 29 fol. 298r, MR 120 fol. 314v, cf. HollRep 188 (nr. 600); *Clara diei gaudia*: MR 29 fol. 255v, MR 120 fol. 167v, cf. HollRep 68 (nr. 150).

¹⁴³ *Magne pater Augustine*: MR 67 fol. 233v (on the margin), MR 29 fol. 272v, MR 120 fol. 288r, BrZag 1484 p. 857, BrZag 1687 p. 349 (III), cf. HollRep 152 (nr. 463). *Caeli cives applaudite*: MR 29 fol. 274r, MR 120 fol. 289v, BrZag 1484 p. 862, BrZag 1687 p. 355 (III), cf. HollRep 60 (nr. 123).

¹⁴⁴ MR 21 fol. 18r *De Patre Verbum prodiens* (original notes), fol. 18r *Amore Christi nobilis*. See above.

¹⁴⁵ The melody was also assigned to the feast of the Visitation of the Blessed Virgin Mary in the Zagreb sources, coming after MR 21. For the Vespers hymn *In Mariam vitae viam*, see MR 10 fol. 109r, MR 4 p. 82, VII-104 fol. 25v (II), MR 108 fol. 20v (II), II.a.25 fol. 88v, III.d.175 p. 161, Ruk 158 fol. 85r, MR 191 p. 167, II.a.31 fol. 94r. The chants of Compline (p. 84 *O Christi Mater fulgida*) and Lauds (p. 85 *De sacro tabernaculo*), set to the same melody, survived with notes only in MR 4.

1. OP – Hum fol. 321r | 2. ZAG – MR 21 fol. 23v | 3. ZAG – MR 21 fol. 18r | 4. ZAG – Ruk 158 fol. 105v

1. Cae-li ci-ves, applau-di-te, et vos, fratres, con-ci-ni-te, pa-tris no-stri soll-e-mni-a so-lis re-du-xit or-bi-ta.

2. Cae-li ci-ves, applau-di-te, et vos, fratres, con-ci-ni-te, pa-tris no-stri soll-e-mni-a so-lis re-du-xit or-bi-ta.

3. A-mo-re Christi no-bi-lis, et fi-li-us to-ni-tru-i, ar-ca-na Io-an-nes De-i fa-tu re-ve-la-vit sa-cro.

4. Ex-sul-tet cae-lum lau-di-bus, re-sul-tet ter-ra gau-di-is, a-pos-to-lo-rum glo-ri-am sa-cra canunt soll-e-mni-a.

Example 10

Christi in MR 21 (fol. 23r, nr. 57), which conforms to a wider practice, but is also in accordance with the Dominican convention. Finally, perhaps, Gazotti's personal involvement may not be irrelevant for the time and reason of the borrowing, as his personal patron was St. Augustine.

St. Augustine's hymns have all been omitted from the modern processions of the cathedral, with one exception; but MR 4 contains both.¹⁴⁶ In the latter source, the inconsistent clef positioning of MR 21 is repeated at the entry for *Caeli cives*: first, an F clef is used, then, without considering the precedent, the scribe of both sources changed to a C clef in the third melodic line. This might indicate that the melody was directly copied from MR 21 to the appropriate page of MR 4.

At the end of the chapter of the hymns showing Dominican influence, an overview is provided of similar chants missing today from MR 21, but found in other sources of the Zagreb tradition, as was also undertaken for the analysis of the Cistercian borrowings. One observation of theoretical importance, and a warning of the need for caution about drawing conclusions, is worth mentioning separately. St. Catherine of Alexandria's hymn *Catherinae collaudemus* is part of the Humbertian Dominican hymnal, and became a traditional element of the local rite in Zagreb only among the Hungarian dioceses; however, it did not reach there from a Dominican source. The opposite assumption seems quite inviting: the chant is missing from the original material of MR 67; it is present only on the margin, as is the St. Augustine hymn *Magne pater*; and it is witnessed in all the later breviaries.¹⁴⁷ It is not missing either from any of the processions; and furthermore, it is found as a medieval musical example in MR 10, and in MR 4 from the modern era.¹⁴⁸ (The feast falls on the lacuna in MR 21, thus it is not possible to decide

¹⁴⁶ *Magne pater Augustine*: MR 21 fol. 23r, MR 10 fol. 124r, MR 4 p. 104, VII-104 fol. 36v (II). *Caeli cives applaudite*: MR 21 fol. 23v, MR 4 p. 106.

¹⁴⁷ MR 67 fol. 263r (in the margin), MR 29 fol. 308v, MR 120 fol. 316r, BrZag 1484 p. 980, BrZag 1687 p. 494 (II), cf. HollRep 134 (nr. 401).

¹⁴⁸ MR 10 fol. 138v, MR 4 p. 116, VII-104 fol. 46r (II), MR 108 fol. 43r (II), II.a.25 fol. 107v, III.d.175 p. 189, III.d.204 p. 80, Ruk 158 fol. 103v, MR 191 p. 204, II.a.31 fol. 108v.

whether it was originally a part thereof.) In spite of all this, it is more plausible to suggest that the hymn was not brought to Zagreb through Dominican mediation, as the two liturgical customs show characteristically different textual traditions. Both use material compiled from St. Catherine's original hymns, but they have different versions: that is, there are stanzas which are alternately missing from one or the other tradition.¹⁴⁹

More indirect influence of the Dominican tradition is discussed in the section which follows.

3.5. The Common of Saints (*commune sanctorum*)

The last section of the hymnal consists of the common of saints, the hymns of the *commune sanctorum*. The slightly damaged fragment of not more than two leaves (fols. 24r–25v) further refines the unique characteristic bestowed upon MR 21 by the borrowed chants of the traditions of different orders. Based on its content, it could be ranked among the groups which are uniquely Zagrebian and those that follow Dominican models, but its complexity justifies that it be discussed separately. Its texts are, mostly, widely known, and are present in the examined Zagreb and, generally speaking, medieval Hungarian breviaries, but the chant settings – especially when considering the erased notes – evince individual choices. To better understand the perspectives of the compilers of MR 21, the repertoire of the common-hymns of the Dominicans has to be discussed first.

The Humbertian hymnal gives several melodies for some chants of the *commune sanctorum*, and thus makes it possible to choose among them according to the liturgical ranking of the given feast. In the Vespers of several martyrs (*Sanctorum meritis*) and in that of one virgin (*Virginis proles*) this means two melodies each, and, in the Vespers of one confessor (*Iste confessor*), three. The melodies for hymns represented only with their text can be selected from a list of five grades therefore, in that case, the possibility for differentiation is more ample.¹⁵⁰ The compilers established the hierarchy of the eligible melodies according to their

¹⁴⁹ For St. Catherine's hymns (Catherinae collaudemus – Vespers, *Pange lingua gloriosae virginis* – Matins, *Praesens dies expendatur* – Lauds), see AH 52:220–226. The Dominicans kept the original arrangement of the hours, but used only three stanzas from each chant with a doxology at the end (*Gloria et honor Deo*). See Hum fol. 321v, CorrH fol. 375v, Split III fols. 160v–161v, cf. Byrnes, *The Hymns of the Dominican Missal and Breviary*, 370–379 (Hy 104–106); Smith, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy*, 34–35. In Zagreb, a 12 stanza Vesper hymn (*Catherinae collaudemus*) was compiled from the three proper-hymns, and its division (*Praesens dies*) was assigned to Lauds. The constitution of the special chant is not uniform within the tradition; the shortest textual variant has 8 stanzas (MR 29, MR 120), and the stanza “Pange lingua gloriosae...” is never included. The Dominican version does contain it; however, the stanzas “Velut aurum...” of Vespers, “Tunc rex furit...” of Matins and “Hoc declarant...” of Lauds are left out. The former two are never omitted in Zagreb, with the latter is only missing from the shortest version (MR 29, MR 120).

¹⁵⁰ Hum fols. 321v, 322v, CorrH fols. 375v, 376v. The five melodies are found with the text of the Prime hymn (*Iam lucis orto sidere*) in both manuscripts.

musical ornateness, that is, the number of neumes of multiple notes.¹⁵¹ The hymns of one martyr and those of the apostles (*Deus tuorum militum, Martyr Dei qui unicum, Exsultet caelum laudibus, Aeterna Christi munera apostolorum*), for instance, all belong to this category. Such a complexity of the *commune sanctorum* is unparalleled in medieval hymnals.

The liturgists dealing with the common of MR 21 certainly kept the system of the Dominicans in mind, as is discussed below, but they did not slavishly adhere to it. They chiefly borrowed the principle, the distinction of the ranking of the feasts with the assignment of melodies, but they freely established the actual pairs of text and melody typical for Zagreb. All this is of course not possible to study in the breviaries, thus MR 21 is indispensable in this respect. All the later notated sources give one melody to each hymn, that is, they do not pass on the special practice: surprisingly, it is missing already from the intonarium of Thuz (MR 10), which is close in time to MR 21, and it does not appear on the pages of either the processional or MR 4.

MR 21 consistently assigns two melodies for the Vespers hymns of one and several martyrs, and that of one confessor. Based on the identical phrasing of the rubric preceding the hymns, it is almost certain that two Vespers melodies were used for virgins too, even though only one survived. It is similarly hardly plausible that the system would have failed right at the beginning of the *commune sanctorum*, for the common of apostles. (This latter group is represented only by its textual fragment in MR 21 today.) By coming to know the systematic thinking of the liturgists of Zagreb, it may be conjectured that, beyond the three surviving chants, each of the five Vespers hymns were originally given two melodies in the manuscript.

When assigning the melody, they considered the ranking of the feast,¹⁵² and also whether the chant was sung at first or second Vespers. The melody first entered belonged to both Vespers of *sollemnis* (or higher-ranking) feasts, and first Vespers of *simplex* feasts,¹⁵³ while the second melody had its place at second Vespers of *simplex* feasts and the first of the feasts with three proper Matins lectures (*festum trium lectionum*).¹⁵⁴ The second Vespers of the latter is not

¹⁵¹ For an analysis of the Dominican melodic system of the *commune sanctorum*, see Smith, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy*, 39–50, esp. 42–43.

¹⁵² The hierarchy of the liturgical feasts was not firmly set in every medieval tradition. Still, the related parts of the introductory chapters of the 14th-century Zagreb breviaries prove useful for the interpretation of the regulations of MR 21. On the verso of fol. 8, MR 29, the following ranking of feasts is given from top to bottom: *festum totum sollemne, festum semisollemne, festum simplex, festum trium lectionum, festum memoriae*. This corresponds to the Dominican hierarchy of feasts, if ‘sollemne’ is changed to ‘duplex’.

¹⁵³ The prescription relating to the first melody, with the common section italicised, is as follows: “De martyre proprium non habente/De martyribus proprium non habentibus/De virgine martyre proprium non habente *in officio sollemni et supra ad utrasque, et in officio simplici ad primas vespervas cum cantu sequenti*”, see MR 21 fols. 24r–v, 25v. The rubric of the first melody of several confessors is lost (fol. 25r).

¹⁵⁴ This is the prescription relating to the second melody: “In simplici festo ad secundas, et in trium lectionum festi officio ad primas vespervas cum cantu sequenti dicatur”. See MR 21 fols. 24r–v, 25v. Although the rubric of the second melody for several martyrs is fragmentary, it can be reconstructed so as to be identical to the other two (fol. 24v).

	V1	V2
officium festi sollemnis (et supra)	1 st melody	1 st melody
officium festi simplicis	1 st melody	2 nd melody
officium festi trium lectionum	2 nd melody	–

Table 2. The melody hierarchy of the common Vespers hymns of MR 21

regulated separately, and lower-ranking feasts did not have this hour. The summary clearly shows that only *simplex* feasts featured both melodies in their Vespers (Table 2).

The first melody of *Deus tuorum militum* (fol. 24r, nr. 61), belonging to the Vespers of one martyr, received notes originally after the local *Deus Creator omnium* (fol. 10v, nr. 7), but it was later completely overwritten in quadratic neumes with a variant of the second melody of the hymn. The reason of the earlier *ad notam* might have been the similarity of the beginning of the texts. This chant setting is unique in the tradition of Zagreb and wider Hungary, and is not known from elsewhere other than the example in MR 21. The entry of the second melody of *Deus tuorum* (fol. 24r, nr. 62) is heavily damaged, but appears not to have been overwritten. The notated sources succeeding MR 21 kept this latter and the overwritten version of the first melody right until the modern era.¹⁵⁵

The first melody of the hymn *Sanctorum meritis* of several martyrs (fol. 24v, nr. 64) is identical note by note with the melody of the Dominican hymnal intended for simplex feasts.¹⁵⁶ Since it does not appear in such a way in the diocesan traditions, its presence evidences the model function of the Dominican *commune sanctorum*. It is also missing from the later Zagreb sources, thus it is a unique chant of MR 21. The second entry was made with the *ad notam* of the processional hymn *Inventor rutili*, sung at the blessing of the fire during the Easter vigil.¹⁵⁷ It was a problem for the application of the melody that the metres of the poems are slightly different. Since they use different types of the four-lined Asclepiadic stanza, their fourth lines have different number of syllables, thus the 12-syllables last line of the melody *Inventor rutili* had to be truncated to 8 syllables at the end of the stanza of *Sanctorum meritis*. The treatment is not individual: it is well known from the traditions of Esztergom and the Paulines, and can be tracked in the Zagreb notated sources succeeding MR 21. This *ad notam* is completely unknown in Dominican practice.¹⁵⁸

¹⁵⁵ MR 10 fols. 87v, 88v, 125r, 141v, MR 4 p. 121, VII-104 fol. 50v (II), MR 108 fol. 46v (II), II.a.25 fol. 112r, III.d.175 p. 195, Ruk 158 fol. 108r, MR 191 p. 212, II.a.31 fol. 111v.

¹⁵⁶ Hum fol. 321v, CorrH fol. 375v, Split III fol. 162r.

¹⁵⁷ See the Hungarian melodic version of the hymn of Aurelius Prudentius († ca. 405) in PsOláh fol. 119r, which is transcribed in *Graduale Strigoniense. Proprium de Tempore et de Sanctis (editio ad experimentum)*, ed. Miklós István Földváry (Budapest: Argumentum, 2017), 237.

¹⁵⁸ MR 10 fol. 142v, MR 4 p. 123, VII-104 fol. 52r (II), MR 108 fol. 47v (II), II.a.25 fol. 113v, III.d.175 p. 198, Ruk 158 fol. 109r, MR 191 p. 215, II.a.31 fol. 112v. Cf. PsOláh fol. 137v, CantPaul p. 371. The *ad notam* from Upper Hungary differs from this practice. See PsBlasii fol. 131r, for instance.

The first melody of *Iste confessor* of one confessor (fol. 25r, nr. 67) is a variant of that in the Esztergom tradition, with numerous tiny corrections by later hands. As this melody is used in the Dominican hymnal in the function “in festo simplici” and in a fairly distant variant, their connection is unlikely. The first melody was entered into MR 10, later into MR 4, and the processions.¹⁵⁹ The second melody (fol. 25v, nr. 68) is devoid of later overwritings, and it shows only traces of contemporary corrections. It is quite close to the melody *Virginis proles* of virgins of Esztergom.¹⁶⁰ The Dominicans applied the same *ad notam* “in trium lectionum festo”, but with their own variant. As even the rubrics are paralleled, it is feasible that the Dominican chant setting was borrowed in Zagreb, but still, the local melodic variant was not discarded.¹⁶¹

It was already mentioned above that only the first melody of the hymn *Virginis proles* of virgins (fol. 25v, nr. 70) has survived. Its notes were replaced with a new *ad notam* after erasure. The original entry was identical with the first melody of *Iste confessor* (nr. 67), while the new one is related to the Esztergom melody of *Virginis proles*.¹⁶² All the later Zagreb sources present this latter.¹⁶³ The Dominican hymnal offers the order’s variants of the same two melodies for the hymn *Virginis proles*,¹⁶⁴ therefore, presumably, the redactors of MR 21 followed the Dominican *ad notams* here too, but with the Zagreb melodic variants.

The melodies of the apostles are not preserved in MR 21 today. However, one of the *ad notams* of the Vespers hymn *Exsultet caelum laudibus* is, presumably, the melody of apostles popular in Esztergom and documented by several examples of the Zagreb tradition (*Ex. 10*).¹⁶⁵

Following the overview of Vespers hymns with multiple chant settings, the chants of Lauds are now discussed.

Two versions of the hymn *Aeterna Christi munera* were used in medieval Zagreb, the text “... martyrum victorias” applied for several martyrs, “... apostolorum Gloria” for apostles. The former is given by MR 21 with the ancient melody of *Aurora lucis* (fol. 19v, nr. 42) for Eastertide; only its first music staff has survived. It is missing from every later notated source of the tradition, as also from the breviaries. The latter chant of apostles is presented in the *commune sanctorum*, its textual fragment evinces its use of the time (fol. 24r). According to Arthur S. Walpole, the original text of the hymn about martyrs had spread in two forms since the 10th century, the later version about apostles was compiled from the 1st,

¹⁵⁹ MR 10 fols. 95v, 143v, MR 4 p. 125, VII-104 fol. 53r (II), MR 108 fol. 49r (II), II.a.25 fol. 115r, III.d.175 p. 200, III.d.204 p. 46, Ruk 158 fol. 110v, MR 191 p. 217, II.a.31 fol. 113v. Cf. PsOláh fol. 138r.

¹⁶⁰ Cf. PsOláh fol. 139r.

¹⁶¹ Cf. Hum fol. 322r, CorrH fol. 376r, Split III fol. 163v.

¹⁶² Cf. PsOláh fol. 139r.

¹⁶³ MR 10 fols. 88r, 110v, 145v, MR 4 p. 127, VII-104 fol. 55v (II), MR 108 fol. 50v (II), II.a.25 fols. 117v, 118v, III.d.175 pp. 203, 205, Ruk 158 fol. 112v, MR 191 p. 222, II.a.31 fol. 115v.

¹⁶⁴ Cf. Hum fol. 322r, CorrH fol. 376r, Split III fols. 163v–164r.

¹⁶⁵ MR 10 fols. 111r, 140v, MR 4 p. 119, VII-104 fol. 48r (II), MR 108 fol. 45r (II), II.a.25 fol. 110r, III.d.175 p. 192, III.d.204 p. 36, Ruk 158 fol. 105v, MR 191 p. 207, II.a.31 fol. 109v, cf. PsOláh fol. 136v.

1. ZAG – MR 21 fol. 22v | 2. ZAG – MR 21 fol. 24r (orig.) | 3. ZAG – MR 21 fol. 25r (orig.)

1. A - po - sto - lo - rum sup - parem, Lauren - ti - um ar - chi - di - a - co - nem pa - ri co - ro - na mar - ty - rum Ro - ma - na sa - cra - vit fi - des.

2. Mar - tyr De - i, qui u - ni - cum Pa - tris sequen - do Fi - li - um vi - ctis triumphans ho - sti - bus, vi - ctor fru - ens cae - le - sti - bus.

3. Rex glo - ri - o - se mar - ty - rum, co - ro - na con - fi - ten - ti - um, qui re - spu - en - tes ter - re - na per - du - cis ad cae - le - sti - a.

Example 11.a

1. MIL – StHy Mel 5₁ | 2. ZAG – MR 21 fol. 25r (corr.)

1. Iam lu - cis or - to si - de - re De - um pre - ce - mur sup - pli - ces, ut in di - ur - nis a - cti - bus nos ser - vet a no - cen - ti - bus!

2. Rex glo - ri - o - se mar - ty - rum, co - ro - na con - fi - ten - ti - um, qui re - spu - en - tes ter - re - na per - du - cis ad cae - le - sti - a.

Example 11.b

2nd, 6–8th stanzas with some text alteration.¹⁶⁶ This latter form was generally known in the Hungarian dioceses, but the version about martyrs is present in only a few sources.¹⁶⁷ It is part, however, of both the Cistercian and the Dominican traditions, thus either could have inspired its inclusion in MR 21.

The Lauds chants of one and several martyrs, *Martyr Dei qui unicum* (fol. 24r, nr. 63) and *Rex gloriose martyrum* (fol. 25r, nr. 66) are present in MR 21 with the identical syllabic melody, entered in the modern era. The former is heavily damaged. Abeit that its condition prior to erasure and re-entry can be reconstructed, their original melodies were also fairly close to each other, even if some differences may be observed. Based on the characteristic ending of the stanza, which is identical note by note for both entries, the local melody of *Apostolorum supparem* (fol. 22v, nr. 54), discussed among the chants showing Cistercian influence, might have been the common model (*Ex. 11.a*). As demonstrated above, this melody was widely known across Europe with the text *Rex gloriose martyrum*.

The modern era melody of the hymns, entered in quadratic notation, is, surprisingly, of purely Ambrosian origin. Since the Cistercians did not sing it, their mediation seems impossible.¹⁶⁸ It is exclusively found in MR 4 among the

¹⁶⁶ Arthur Sumner Walpole, *Early Latin Hymns with Introduction and Notes* (Cambridge: University Press, 1922), 104–105.

¹⁶⁷ Cf. HollRep 36 (nr. 25).

¹⁶⁸ The Prime hymn *Iam lucis orto sidere* is sung with a separate winter (StHy Mel 4₁) and summer (StHy Mel 5₁) melody in the Ambrosian tradition. Only the winter melody was transferred to the hymnal of the Cistercians. See Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, vol. 1, →

1. STR – PsOláh fol. 139v | 2. ZAG – MR 10 fol. 132r | 3. ZAG – III.d.204 p. 54

1. le-su, co-ro-na vir-gi-num, quem matter il-la con-ce-pit, quae so-la vir-go par-tu-rit, haec vo-ta cle-mens ac-ci-pe!

2. le-su, co-ro-na vir-gi-num.

3. le-su, co-ro-na vir-gi-num, quem matter il-la con-ce-pit, quae so-la vir-go par-tu-rit, haec vo-ta cle-mens ac-ci-pe!

Example 12

other sources from Zagreb, also with the texts of the same two hymns about martyrs.¹⁶⁹ Presumably it was entered into the Zagreb hymnal in the modern era, and maybe through an entirely different route from its medieval counterparts (*Ex. 11.b*).

The Lauds hymn *Iesu Redemptor omnium* of one confessor (fol. 25v, nr. 69) was sung in Zagreb with the popular Esztergom melody which was also used for St. Andrew's *Exorta a Bethsaida* (fol. 17r, nr. 29).¹⁷⁰ Even the later corrections of their musical notations in MR 21 are identical, thus they must have been part of the living tradition over a long time. *Iesu Redemptor omnium* was not, however, included in the processionals of the cathedral; its only modern notated source is MR 4.¹⁷¹ It is noteworthy that the expression “corona confidentium” of the first stanza is peculiar for the Zagrebian and Dominican traditions.¹⁷² The hymn occurs in Hungarian traditions (Transylvania, Spiš, Paulines), but there the expression “perpes corona praesulum” stands at the above-mentioned line of the first stanza, and accordingly, it is often assigned to the common of pontiff confessors (*confessor pontifex*).¹⁷³ This latter version was spread among the Premonstratensians and the Franciscans also, while the hymn is completely missing from Esztergom sources. Its presence in Zagreb – due to its particular text – can mostly be explained by the liturgical reform after the Dominican model.

The melody of the Lauds hymn of virgins (*Iesu corona virginum*), missing today from MR 21, is documented by MR 10 in the Middle Ages; in the modern era,

Bk II, 17–19, vol. 2, 22–25. In the modern stratum of MR 21, a variant of the summer melody appears with a text about martyrs. Even though Stäblein refers to this melody in a few other sources (StHy Mel 5_{2,3} Einsiedeln, Mel 5₄ Gaeta), those do not have anything to do with martyrs.

¹⁶⁹ *Martyr Dei qui unicum*: MR 4 p. 122. *Rex gloriose martyrum*: MR 4 p. 124.

¹⁷⁰ In regard to the melody of Cistercian-Dominican origin, see the section about the hymn *Exorta a Bethsaida*.

¹⁷¹ MR 4 p. 126.

¹⁷² MR 29 fol. 317v, MR 120 fol. 336r, BrZag 1484 p. 28 (III), BrZag 1687 p. 37 (III), cf. HollRep 123 (nr. 355), Hum fol. 322r, CorrH fol. 376r, Split III fol. 163v.

¹⁷³ See the related volumes of CAO-ECE at nr. 5.1305.0480, cf. HollRep 123 (nr. 355).

1. STR – PsOláh fol. 140r | 2. ZAG – MR 10 fol. 80v | 3. ZAG – Ruk 158 fol. 65r

1. A - ve, ma - ris stel - la, De - i ma - ter al - ma, at - que semper vir - go, fe - lix cae - li por - ta.

2. A - ve, ma - ris stel - la.

3. A - ve, ma - ris stel - la, De - i ma - ter al - ma, at - que semper vir - go, fe - lix cae - li por - ta.

Example 13

the same *ad notam* identical with one from Esztergom is assigned to it by the scribe of MR 4 and III.d.204 (*Ex. 12*).¹⁷⁴

The common-chants of the Blessed Virgin Mary were included not in the *commune sanctorum* but at the beginning of the *proprium de sanctis* in MR 21. The bifolio now lost, originally bound between the folios 16–17, probably contained all the sung Marian hymns, but only a couple of words survived to reveal them at the beginning of folio 17^r.¹⁷⁵ Among the other Zagreb sources, MR 4 contains a complete collection of the Marian hymns, but MR 10 and the modern processionals give only the Vespers hymn *Ave maris stella* (*Ex. 13*).¹⁷⁶

3.6. Further Chants Characteristic of the Zagreb Tradition in the Later Sources

In the earlier chapters, some hymns, now entirely missing from MR 21, were not discussed, which are, however, an integral and important part of the melodic history of the Zagreb tradition according to the later sources. Until further fragments turn up, it is impossible to decide whether they were originally present in the manuscript under discussion. Since, however, it is strongly probable that the answer is affirmative, the analysis of the hymnal would not be complete without briefly touching on these chants. Those chants are examined chiefly whose medieval use is proven, that is, they appear in Thuz's intonarium (MR 10), but whose melody differs essentially from that known from the Esztergom tradition.

¹⁷⁴ MR 10 fol. 132r (for Vespers), MR 4 p. 129, III.d.204 p. 54, cf. PsOláh fol. 139v.

¹⁷⁵ See footnote 36. The rubric after the Assumption hymn *Gaude visceribus* (fol. 22v, nr. 55) supports this, too. According to the rubric, the Compline hymn *Lux mundi beatissima* of the feast was originally present on the 11th folio ("Require supra in undecimo folio."). If the folio numbering was restarted at the hymnal, this common Marian hymn would have come at the same place in the manuscript.

¹⁷⁶ The Marian hymns of MR 4 (p. 130 *Ave maris stella*, p. 131 *Fit porta Christi*, p. 132 *Lux mundi beatissima*, p. 133 *Quem terra pontus*, p. 134 *O gloriosa Domina*) reflect the *ad notam* system of Esztergom, cf. PsOláh fols. 140r–141r. The examples of *Ave maris stella* in the other Zagreb musical sources are as follows: MR 10 fols. 80v, 83v, 97r, 117r, 126v, VII-104 fol. 66r (I), MR 108 fol. 57r (I), II.a.25 fol. 70r, III.d.175 p. 126, Ruk 158 fol. 65r, MR 191 p. 128, II.a.31 fol. 76v.

1. ZAG – MR 10 fol. 70v | 2. ZAG – MR 2 p. 50

1. Iam lu-cis or-to si-de-re.

2. Iam lu-cis or-to si-de-re De-um pre-ce-mur sup-pli-ces, ut in di-ur-nis a-cti-bus nos ser-vet a no-cen-ti-bus!

Example 14

ZAG – MR 10 fol. 71r

Nunc, san-cte no-bis.

Example 15

1. ZAG – MR 10 fol. 66v | 2. OFM – StHy Mel 752

1. Iam lu-cis or-to si-de-re.

2. Pro-les de cae-lo prod-i-it, no-vis u-tens prod-i-gi-is, cae-lum cae-cis a-pe-ru-it sic-cis ma-re ve-sti-gi-is.

Example 16

None of the hymn melodies from the psalm section of the psalter is preserved in MR 21, but the characteristic incipits of some of them were included in MR 10. The ornate melody of the Prime hymn (*Iam lucis orto sidere*) of ordinary Sundays is clearly shown in its entirety by the retrospective MR 2 (*Ex. 14*).¹⁷⁷ The melodies of the minor hours of ordinary Sundays present in MR 10, on the other hand, are unknown save for their incipits, in the absence of other notated examples (*Ex. 15*).¹⁷⁸

The Prime hymn appears in the intonarium at Trinity Sunday with a special *ad notam*, with the notes of St. Francis of Assisi's Vespers hymn *Proles de caelo prodiit* (*Ex. 16*).¹⁷⁹

At Easter, the Compline hymn *Ad cenam Agni* was sung with a unique melody in the majority of secular institutions of the Hungarian liturgical territory, assur-

¹⁷⁷ MR 10 fol. 70v, MR 2 p. 50.

¹⁷⁸ MR 10 fol. 71r.

¹⁷⁹ MR 10 fol. 66v, cf. StHy443 (Mel 752). On the transmissions of Francis's melody, see Veronika Mráčková, "The Transmission of Hymn Tune Stäblein 752 in Europe during the Late Middle Ages", *Hudební věda* 49 (2012/1–2), 19–32; Gábor Szoliva OFM, "Proles de caelo prodiit. The First Vespers Hymn of the Office of Saint Francis of Assisi and its Subsequent History in Hungary", *Archivum Franciscanum Historicum* 109 (2016), 597–611.

1. STR – PsOláh fol. 121r | 2. ZAG – MR 10 fol. 79v | 3. ZAG – MR 191 p. 230

1. Ad ce-nam A-gni pro-vi-di et sto-lis al-bis can-di-di post trans-i-tum ma-ris Ru-bri Christo ca-na-mus prin-ci-pi!

2. Iam lu-cis or-to si-de-re.

3. Ad ce-nam A-gni pro-vi-di et sto-lis al-bis can-di-di post trans-i-tum ma-ris Ru-bri Christo ca-na-mus prin-ci-pi!

Example 17

1. STR – PsOláh fol. 122r | 2. PAUL – CantPaul p. 294 | 3. ZAG – MR 21 fol. 15r (orig.) | 4. ZAG – MR 191 p. 104

1. Ve-ni, Cre-a-tor Spi-ri-tus, men-tes tu-o-rum vi-si-ta, im-ple su-per-na gra-ti-a, quae tu cre-a-sti, pe-cto-ra.

2. Ve-ni, Cre-a-tor Spi-ri-tus, men-tes tu-o-rum vi-si-ta, im-ple su-per-na gra-ti-a, quae tu cre-a-sti, pe-cto-ra.

3. Ve-ni, Cre-a-tor [t]u-o-rum vi-si-ta, im-ple su-per-na gra-ti-a, quae tu cre-

4. Ve-ni, Cre-a-tor Spi-ri-tus, men-tes tu-o-rum vi-si-ta, im-ple su-per-na gra-ti-a, quae tu cre-a-sti, pe-cto-ra.

Example 18

ing the identification of the tradition.¹⁸⁰ Its incipit is present in MR 10 with the text *Iam lucis orto*; therefore the melody was certainly adopted also in Zagreb under bishop Osvát Thuz, at the latest.¹⁸¹ Among the modern sources, MR 4 assigns it to the Easter Compline, but in the processions of the cathedral, it is generally not included at its liturgical place, among the Easter chants, but in the Appendix. Thus, it might have come into use later for processions (*Ex. 17*).¹⁸²

The Pentecost Vespers hymn *Veni Creator Spiritus* was preserved in fragmentary form in MR 21 (fol. 15r, nr. 21). After a slightly crude repair to the torn folio, the pivotal part of the melody (“*Spiritus, mentes...*”) was unsteadily supplied by a mod-

¹⁸⁰ The only exception is PsBlasii of Pozsony (now Bratislava, Slovakia). There, the chant is presented with the ad notam of the Ascension hymn *Iam Christus astra* (fol. 120r). The Esztergom melody, nevertheless, is documented in the later Pozsony tradition.

¹⁸¹ The rubric that follows the entry names the model melody: “Hic nota, quod hymni ad primam et ad alias horas hoc tempore paschali diebus dominicis et festis debent cantari sub nota hymni *Ad cenam Agni* usque festum Ascensionis Domini. Aliis autem diebus ferialibus sub nota hymni *Aurea* [sic!] *lucis*.”

¹⁸² MR 4 p. 30, VII-104 fol. 81r (I), 49r (II), MR 108 fol. 72v (II), III.d.175 p. 220, MR 191 p. 230.

ern hand, thus the entry is not, unfortunately, suitable for drawing further conclusions. Above the first syllable of “mentēs”, a characteristic *porrectus* of the notes *cab* is found in the 15–16th-century Esztergom sources. The Paulines sang the hymn essentially the same way, though they filled in the third with seconds, and this is how it is exclusively found in their modern era paper codices.¹⁸³ As far as it is known today, this version of the melody does not appear outside the Hungarian liturgical territory. The Zagreb sources later than MR 21 predominantly present the version containing the *porrectus*.¹⁸⁴ This means that all the known complete surviving records of the melody from Zagreb are related to Esztergom (*Ex. 18*).

Peculiarly, the feast of St. Dorothy (6th Febr) was not even originally present in MR 21 (fol. 19r), albeit her hymn *Festum nunc celebre servet* is contained in some of the early Zagreb breviaries.¹⁸⁵ It is given with the Esztergom melody of the Ascension hymn *Festum nunc celebre* in later notated sources.¹⁸⁶ This latter hymn was used as a model by the author of the text of St. Dorothy’s hymn.¹⁸⁷

The Vespers hymns *Gaude felix Hungaria* of St. Elizabeth of Hungary and *Lauda mater Ecclesia* of St. Mary Magdalene are given the same melody in MR 10 and each of the succeeding Zagreb sources (*Ex. 19*).¹⁸⁸ Both chants are lost from MR 21.¹⁸⁹ For the two saints’ Lauds hymns (*Novum sidus emicuit* and *Aeterni Patris Unice*), the same melody under discussion is assigned in MR 4, their only notated Zagreb source.¹⁹⁰ The same *ad notam* is found in this volume at the Vespers of the Ten Thousand Martyrs (*Fidelis universitas*),¹⁹¹ and the Lauds of St. Thomas Aquinas (*Lauda mater Ecclesia Thomae*).¹⁹² The well-

¹⁸³ PsBud fol. 48v, PsOláh fol. 122r, cf. CantPaul p. 294, PrÚjh fol. 12r, RajMel I 73.

¹⁸⁴ MR 4 p. 37, VII-104 fol. 52v (I), MR 108 fol. 46r (I), II.a.25 fol. 57r, III.d.175 p. 103 (‘filled in’ version), MR 191 p. 104, II.a.31 fol. 65v.

¹⁸⁵ MR 29 fol. 214v, BrZag 1484 p. 666, BrZag 1687 p. 110 (II), cf. HollRep 95 (nr. 250).

¹⁸⁶ MR 10 fol. 93v, MR 4 p. 59, VII-104 fol. 15r (II), III.d.204 p. 12, cf. PsOláh fol. 121v, RajMel I 30. No medieval musical examples from Esztergom are known of the hymn.

¹⁸⁷ AH 52:163–165.

¹⁸⁸ *Gaude felix Hungaria*: MR 10 fol. 136v, MR 4 p. 114, VII-104 fol. 44v (II), MR 108 fol. 42r (II), II.a.25 fol. 106r, III.d.175 p. 187, III.d.204 p. 69, Ruk 158 fol. 102r, MR 191 p. 201, II.a.31 fol. 107r; *Lauda mater Ecclesia*: MR 10 fol. 112v, MR 4 p. 92, VII-104 fol. 27r (II), MR 108 fol. 22r (II), II.a.25 fol. 89v, III.d.175 p. 163, III.d.204 p. 30, Ruk 158 fol. 86v, MR 191 p. 170, II.a.31 fol. 95r.

¹⁸⁹ Since both hymns are contained in the 14th-century breviaries, it is possible that, originally, they were present in MR 21, too. *Gaude felix Hungaria*: MR 29 fol. 305r, MR 120 fol. 322v, cf. HollRep 99 (nr. 267); *Lauda mater Ecclesia*: MR 29 fol. 252v, MR 120 fol. 264r, cf. HollRep 139 (nr. 418).

¹⁹⁰ The hymn *Novum sidus emicuit* is part of the Vespers for St. Elisabeth in the Esztergom tradition. MR 4 assigns it to Lauds, corresponding to the Zagreb breviaries (p. 115), cf. MR 29 fol. 306v, MR 120 fol. 324r, BrZag 1484 p. 973, BrZag 1687 p. 485 (II). Musical example of *Aeterni Patris Unice* is MR 4 p. 93. Textual sources of the hymn: MR 29 fol. 254r, MR 120 fol. 265v, BrZag 1484 p. 797, BrZag 1687 p. 271 (II), cf. HollRep 37 (nr. 29).

¹⁹¹ MR 4 p. 74, see also MR 10 fol. 102v, III.d.204 p. 26. This hymn, too, is a core chant of the Zagreb textual tradition: MR 29 fol. 233r, MR 120 fol. 244r, BrZag 1484 p. 730, BrZag 1687 p. 190 (II), cf. HollRep 95 (nr. 251).

¹⁹² MR 4 p. 62. This hymn entered the Zagreb tradition only with the publication of BrZag 1484 (p. 682); cf. HollRep 140 (nr. 420). According to the Dominican practice, it was sung with a different melody; see Smith, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy*, 60–63.

1. ZAG – MR 10 fol. 136v | 2. ZAG – Ruk 158 fol. 102r | 3. PAUL – CantPaul p. 320

1. Gaude, fe - lix Hunga - ri - a.

2. Gaude, fe - lix Hunga - ri - a, gau - de de Christi mu - ne - re, laudes in vo - ce va - ri - a cor - de promas et o - pe - re!

3. Lauda, ma - ter Ec - cle - si - a, lau - da Christi cle - men - ti - am, qui septem pur - gat vi - ti - a per se - pti - for - mem gra - ti - am!

Example 19

proportioned melody showing fine artistry appears also in the Pauline use, but only with the text of Magdalene's hymn.¹⁹³

Finally, two presently unknown melodies must be mentioned.

Some Zagreb breviaries include the text of the Compline hymn *Magnum salutis gaudium* after the first Vespers of Palm Sunday.¹⁹⁴ Unfortunately, it is not present in MR 21, and it was omitted uniformly also from the later notated sources, and so its Zagreb melody (or *ad notam*) is unknown.

Though the proper-hymn for the martyr bishop St. Gerard (*A solis ortus cardine Christi*) was preserved in the Zagreb breviary MR 29,¹⁹⁵ its melody is unknown. It is not found in MR 21 either, since according to the feast (21st Sept), it should occur between St. Augustine's (28th Aug) and St. Michael Archangel's (29th Sept) hymns, one following the other. It probably was not part of the broader tradition, but may have rather been recited in an office for private use.

¹⁹³ CantPaul p. 320, *Vesperale of Lelesz* [VLelesz], Sopron, Állami Levéltár (olim Jászó, Premontrei Prépostság Könyvtára), "Kézirat 93", fol. 209v, cf. RajMel I 72. The hymn is given with a Dominican melody in Split III (fol. 157v).

¹⁹⁴ CAO-ECE VII/A *Kalocsa-Zagreb (Temporale)*, nr. 24310; MR 120 fol. 122v, cf. HollRep 152 (nr. 466). Upon the promulgation of BrZag 1484, the hymn was definitively omitted from the chant tradition of Zagreb. Cf. Miklós István Földváry, "A római rítus változatainak kutatása – III. Virágvasárnap a középkori Magyarországon" [Examining variants of the Roman rite III. Palm Sunday in medieval Hungary], *Magyar Egyházzene* 20 (2012/2013), 235–258, esp. 251.

¹⁹⁵ Andrea Kovács & Miklós István Földváry, "Egy ismeretlen Szent Gellért-offícium" [An unknown office for St Gerardus], *Magyar Könyvszemle* 126 (2010), 1–23, esp. 12–13, 15.

4.

Conclusions and Implications for the History of Liturgy

The constitution and the traditional stratification of the melodies of MR 21 may be described in general in the light of the detailed examination of the liturgical content.

The chant order and the melodic variants of the Office of the Dead clearly indicate that the manuscript belongs to the tradition of Zagreb. Nevertheless, these melodies are the earliest known examples of the *Officium defunctorum* from the city.

The thorough examination of the strata of the hymnal has proven fruitful: typical layers were successfully distinguished in the surviving material, which already provides rich evidence of the changes in the singing practice of Zagreb, and of the development of the melodies and texts over the centuries. The basic stratum of the melodies and texts of the hymns can be traced back to the Esztergom rite, which is unsurprising in a diocesan use practiced in the territory of medieval Hungary. The significant Dominican influence observed in the hymnal was not, however, this self-evident. Moreover, the liturgists of the cathedral did not always borrow complete hymns from the collection of the order but, regarding them as 'liturgical raw material', they shaped them in a unique way. Sometimes they were attracted to the music, at other times to the text of the Dominican hymns, and sometimes to both. Among even the latter, there are some whose melody was locally 'arranged' a bit, thus creating a particular Zagreb variant of the hymn of the order. Among the inspirations, the Ambrosian-Cistercian tradition can also be found, but based on the surviving chants in MR 21, only texts were borrowed. Authorial creativity may be observed in this case too: local hymns were created by reordering different sections of the texts on the one hand, on the other, by particular associations of text and melody. The common of saints (*commune sanctorum*) also form a typical group in the hymnal of MR 21. Corresponding to the liturgical ranking of the feast, every type of saint was originally given two melodies each, which, yet again, can be seen as a special application of the Dominican model. Unfortunately, in the absence of sources preceding MR 21, it is impossible to assess whether the borrowings from different traditions took place together, or whether the earlier hymnal was transformed step by step. It is, however, certain that the expansion was preceded by a sensitive revision of actual practice, the search for and the editing of new material intended for inserting, and this was how a new, unique hymn collection was born. The process of reflexion and recreation did not end at the time of the creation of MR 21; on the contrary, it continued also in the 15–16th centuries, right up to the end of the 18th century. The development of the Zagreb hymnal is documented, apart from the later known sources, also by the corrections entered into MR 21

during its use. The changes of practice sometimes lead the cantors to scrape some melodies off completely from the parchment, and to enter new ones into their places. The uncovering of the earlier entries of these palimpsest sections was an important part of this research.

Let a numerical account be now given.

Almost a half of the original hymns of MR 21, about 32 chants, are ‘in direct line’ from the Esztergom tradition. These hymns do not show the identifiable influence of a different close tradition either in their texts, or in their melodies or the assignments thereof (*Appendix – Table 2*).¹⁹⁶ A little musical variation may be detected in their melodies compared to the known medieval variants from Esztergom, which is a clear sign of regular use, of living liturgical practice. Among the chants which were notated for the second time or which were replaced in the modern era after erasure, eight – directly or indirectly – also follow Esztergom models.¹⁹⁷ Among the hymns with the original notes, in the case of eight, the assignments of Esztergom melodies to peculiar Zagreb texts may be observed,¹⁹⁸ and there is another such melody among those entered for the second time.¹⁹⁹ One chant shows a textual variant unique for Zagreb (with an Esztergom melody and assignment),²⁰⁰ while, from the Cistercian tradition, three chants borrow their entire text,²⁰¹ and one from the Ambrosian tradition.²⁰² The texts of two further chants were created within the Hungarian liturgical territory.²⁰³ Only one chant was given a melody undocumented anywhere other than Zagreb in the original layer, and its new entry is unique too.²⁰⁴

The complex influence of the Dominican tradition can be observed in the case of 15 chants, approximately 13–14% of the currently known material of the hymnal. Among the original entries, seven hymns are borrowed in full (perhaps musically slightly varied);²⁰⁵ and a further two show the influence of the textual tradition of the order.²⁰⁶ A Dominican melody was associated to two chants in a unique way by the compilers of MR 21,²⁰⁷ furthermore, five hymn texts originally received an Esztergom melody based on the Dominican setting.²⁰⁸

No melody from the Cistercian tradition is found among the surviving hymns of MR 21, but the nearly identical modern era notation of two chants – directly or indirectly – suggests an Ambrosian model.²⁰⁹ Since purely Ambrosian melodies

¹⁹⁶ Nr. 1–4, 7, 14–19, 21, 23, 24, 26, 27, 35, 38, 40, 45–50, 53, 55, 59, 62, 65, 67.

¹⁹⁷ Overwritten: nr. 33, 37, 39, 61, 70. Replaced in the modern era: nr. 9, 10, 13.

¹⁹⁸ Nr. 29, 32, 33, 34, 41, 42, 61, 69.

¹⁹⁹ Nr. 25.

²⁰⁰ Nr. 31.

²⁰¹ Nr. 32, 34, 54.

²⁰² Nr. 43.

²⁰³ Nr. 49, 56.

²⁰⁴ Nr. 30.

²⁰⁵ Nr. 25, 37, 39, 44, 52, 58, 64.

²⁰⁶ Nr. 36, 69.

²⁰⁷ Nr. 22, 56.

²⁰⁸ Nr. 6, 36, 57, 68, 70.

²⁰⁹ Nr. 63 (second entry), 66 (second entry).

also appear in the modern Zagreb sources, a second surge of expansion in the Milan style might have taken place in the modern era in Zagreb. The source of the melody could not be precisely identified in the case of five chants.²¹⁰

Some important questions ought to be addressed. With regard to the liturgical and musical implications accounted here, is it possible to limit in time the work of the editors of the 'reform hymnal' of Zagreb preserved on the folios of MR 21? A further question, though not independent from the answer to the previous one, is when the manuscript itself was made. When was the medieval psalter written to which it once belonged?

Based on the strong Dominican influence in the hymnal, the most plausible answer to the first question is between 1303 and 1322, when bishop Augustine Gazotti was in place; more precisely, after the council of 1307 and its papal approval in 1308. The presence of the hymn texts showing Cistercian influence does not, on its own, contradict this. The new rite developed during the reform of the beginning of the 14th century was most certainly not written down from day to day, and a long time may have passed before appropriate liturgical books were available everywhere. Janka Szendrei claims that the appearance of Bohemian notation examples in the Zagreb sources is a proof that the high demand for new books could not be met by local scribes. Manuscripts were commissioned from professionals, coming from lands far away, using Bohemian notation for the use of the diocese.²¹¹ The reform hymnal might have been written down several times, even slightly expanded, or augmented. According to the medieval inventories, the copying of larger, newer hymn collections should be hypothesized from the end of the 14th century, in order to meet the demands of the Chapter. The manuscript in question appears to belong among them.

Based on the appearance of MR 21, the style of its text and music script, it cannot belong with the books of the first generation; therefore its 15th-century origin hypothesized by earlier researchers may prove tenable. As shown by Dragutin Kniewald, the liturgy in Zagreb came to a turning point in the middle of the 15th century: the decrees and newer liturgical books of bishop Osvát Thuz (1466–1499), who was a humanistically educated person from the diocese of Veszprém, virtually took the place of the liturgy that had been practiced from the time of Gazotti's reform for about one and a half centuries.²¹² This way, the question about the origin of the manuscript may be specified: was MR 21 copied before or after the advent of the new era, that is, Osvát Thuz's assumption of office?

The known portion of the hymnal of MR 21, with the exception of some extraordinary chants, can be shown to have a parallel with the handwritten Zagreb breviaries of the 14th century also demonstrating Gazotti's reforms (MR 29, MR

²¹⁰ Nr. 5, 8, 54, 63 (first entry), 66 (first entry).

²¹¹ Szendrei, "Magyarországi ágostonos kanonokok misszáléja...", 275–276.

²¹² Dragutin Kniewald, *Proprium de tempore Zagrebačke stolne crkve 1094–1788* (Zagreb, Tisak Narodne tiskare, 1941), 1–8, 96–98; Csomó, *A zágrábi székesegyház...*, 38–43. For a comprehensive work on Osvát Thuz, see Stjepan Razum, *Osvádo Thuz de Szentlászló vescovo di Zagabria, 1466–1499*, doctoral thesis (Roma: Pontificia Universitas Gregoriana, Facultas Historiae Ecclesiasticae, 1995).

120).²¹³ An even stronger cohesion may be observed between the hymns of the intonarium of the cathedral copied during Thuz's tenure of office (MR 10) and the first printed breviary (BrZag 1484) and its later publication (BrZag 1687).²¹⁴ BrZag 1484 demonstrates all the hallmarks of the liturgical books published according to humanistic standards. In the foreword, the emendators mention the confusing differences between the earlier liturgical books which were to be replaced by this widely available new publication.²¹⁵

If the hymns of the sources of Gazotti's and Thuz's work are compared, the musical and literary aspects of a new revision may be identified. The number of chants lending a Dominican character to the Zagreb hymnal were decreased by the later books in an attempt at a 'liturgical consolidation', and so not many of the inventive creations from the beginning of the 14th century were kept in an unaltered form. St. Dominic's proper-hymns, for instance, were omitted from the sanctorale of BrZag 1484, which can still be found in the material of MR 29 and MR 120. Peter Martyr's chants were probably included only because his cult was undiminished in the cathedral due to the presence of his relic there; on the other hand, there are no musical records of the original Vespers hymn melody in MR 10, and it does not appear in later sources either. The multiple chant settings of the *commune sanctorum* are searched for in vain in MR 10 and its descendants. After Thuz's revision, only seven from the 15 hymns showing Dominican influence from MR 21 preserved their earlier character in the living tradition,²¹⁶ and in the case of two further chants, even though the particular text survived, the melody of the order was replaced.²¹⁷ It is typical that St. Dominic's hymn melody survived only in the Pentecost Compline and with King St. Stephen's text from the second half of the 15th century.²¹⁸ From this time on, the Lauds hymns of Cistercian influence of MR 21 and other six unique chants are not documentable.²¹⁹

²¹³ The compilations of MR 21 of Cistercian influence (nr. 32, 34, 54) and the common-hymn for martyrs (nr. 42) are not included in MR 29 and MR 120; still, a few differences can be observed in the choice of texts for Lent and for a small number of sanctorale chants. MR 29 is in many cases closer to the early practice of Esztergom, while MR 120 already reflects the independent Zagreb tradition, and, where there is a difference, MR 21 generally follows MR 120.

²¹⁴ Though the Lauds and Compline hymns cannot be examined, as they are not present in MR 10 due to the peculiarities of the book type, the correspondence between the Vesper chants is very convincing. The most significant difference is the omission of St. George's *Gesta sanctorum martyrum* and St. Peter of Verona's *Magnae dies laetitiae* from MR 10, which might be an editorial slip, since they are invariably present in the earlier and later sources, as well. Compared to this, the extra hymns found in the breviaries (e.g. for the feast of St. Thomas Aquinas) is negligible.

²¹⁵ See the foreword of BrZag 1484 in modern transcription in *CAO-ECE VII/A Kalocsa-Zagreb (Temporale)*, 37–38. On Thuz's reform, see also Szendrei, *A magyar középkor hangjegyes forrásai*, 33–34; László Dobszay, *Corpus antiphonarum. Európai örökség és hazai alakítás* [The European heritage and its Hungarian formulation] (Budapest: Balassi Kiadó, 2003), 340–341.

²¹⁶ Nr. 6, 22, 36, 56, 57, 58, 69.

²¹⁷ Nr. 25, 44.

²¹⁸ Nr. 22, 56.

²¹⁹ Nr. 32, 34, 54; nr. 30 (original melody), 33 (original ad notam), 42, 61 (original *ad notam*), 63 (original melody), 66 (original melody).

Based on all this, it seems clear that the original psalter of MR 21 was written *before* the introduction of the newer Zagreb rite of the 15th century, that is to say, the *terminus ante quem* of the copying of MR 21 appears to be 1466, the year Osvát Thuz assumed his office. The record in the chapter inventory entered between 1426 and 1433 (“magnum psalterium novum”), mentioned at the beginning of the present study, could therefore directly refer to the book originally containing MR 21.

MR 21 is the only known source in which the influence of Blessed Augustine Gazotti’s liturgical reform at the beginning of the 14th century on the melodies of the Zagreb hymnal may be examined. Its worn folios are testimony to the work of a well-prepared liturgical and musical workshop that put the episcopal decrees into practice, that is, amalgamated the texts and melodies from the traditions of the orders with the elements already in use since the early centuries of the cathedral. This constitutes the special value of the manuscript. After thorough examination, it can be assured that the opinion of the 17th-century historians claiming the Dominican bishop leading a holy life would have introduced the complete liturgy of his order in Zagreb is found to be untrue even in the case of the hymns of the office. Light has been thrown on a much more complex editorial work: based on the manuscript, it seems that the liturgists effectuating Gazotti’s reform and their successors mostly preserved the original form of the Zagreb hymnal, they only gave it a touch of Dominican character. Besides, some peculiarly formed Cistercian and local chants were certainly present in the cathedral use at the beginning of the 15th century. Because of the exceptional loyalty to tradition on the part of the Zagreb Chapter, the cathedral office was able to follow its own, inner path of development until the assumption of the Roman rite (1788). Until then, the Roman rituals published after the Council of Trent influenced it only to a small extent. Since MR 21 was used in the cathedral until the period of Romanisation, and the changes in living tradition were continuously marked within it in correspondence with the modern liturgical books of the Chapter, it may be regarded as a three-and-a-half centuries old witness and key source of the Zagreb hymnal.

Uvod

Od liturgijskih tradicija dijeceza srednjovjekovne Ugarske¹ najviše pisanih izvora nalazimo u zagrebačkoj tradiciji. Nije samo broj sačuvanih spomenika vrijedan pozornosti nego i predstavljenost pojedinih razdoblja lokalnog obreda, pa se lokalna liturgijska praksa može istraživati u veoma širokim vremenskim granicama. Najstarije liturgijske knjige katedrale biskupije² koju je osnovao kralj Ladislav I. Sveti dospjele su u grad izravno iz Ostrogonu te su jedinstveni i dragocjeni svjedoci središnje ostrogonske liturgije 11. stoljeća;³ s druge strane, slijedom ranonovjekovnih odluka kaptola srednjovjekovna je zagrebačka liturgija ostala na snazi do 1788. godine, stoga su tekstovni i notirani izvori iz 17–18. stoljeća koji uključuju tradicionalne oblike značajni i s motrišta medijevistike.⁴ Liturgijski spomenici

- ¹ Ugarski sustav dijeceza koje je postupno izgradio Sveti Stjepan (1000/1001. – 1038.), a dalje proširio Sveti Ladislav (1077. – 1095.) smatra se koherentnim područjem liturgijske tradicije čije su značajke jedinstvene u srednjovjekovnoj Europi. Dakle, atribut „ugarski” ili „mađarski” ne označava političku, a još manje nacionalnu kategoriju, već se uvijek odnosi na crkvenu organizaciju i povijest liturgije.
- ² Dijeceza srednjovjekovne Ugarske pripadale su dvjema većim metropolijama: Ostrogonskoj, s pravom primata, te Kaločko-bačkoj nadbiskupiji. Zagrebačka biskupija osnovana između 1089. i 1091. godine isprva je dodijeljena Ostrogonu te je vjerojatno nakon 1180. godine (a 1185. već sigurno) postala sufraganskom biskupijom Kaloče, dok su joj središta od 1234. godine bili i Kaloča i Bač. O povijesti biskupije v. Körmendi Tamás, „A zágrábi püspökség alapítási éve”, u *„Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Mária tiszteletére*, ur. Bagi Dániel, Fedeles Tamás, Kiss Gergely (Pécs: Kronosz, 2012), 329–341; Thoroczky Gábor, „A kalocsai érsekség első évszázadáról”, u Thoroczky Gábor, *Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok* (Budapest: L'Harmattan, 2009), 51–65; Koszta László, „Adalékok az esztergomi és a kalocsai érsekség viszonyához a 13. század elejéig”, u *Kalocsa történetéből*, ur. Koszta József (Kalocsa, 2000), 29–50.
- ³ Földváry Miklós István, *Egy úzus születése. A Chartvirgus-pontifikále és a magyarországi liturgia megalkotása a XI. században I.*, Műhelytanulmányok 4 (Budapest: ELTE BTK Vallástudományi Központ, Liturgiátörténeti Kutatócsoport – Argumentum, 2017); isti, *Az Esztergomi benedikcionále. Irodalom és liturgia az államalapítás-kori Magyarországon*, Műhelytanulmányok 1 (Budapest: ELTE BTK Vallástudományi Központ, Liturgiátörténeti Kutatócsoport – Argumentum, 2014); isti, „Egy hiányzó láncszem. Az MR 124-es zágrábi pontifikále”, *Magyar Egyházzene* 19 (2011/2012): 383–416; Szendrei Janka, *A „mos patriae” kialakulása 1341 előtti hangjegyes forrásaink tükrében* (Budapest: Balassi Kiadó, 2005), 47–103.
- ⁴ Csomó Orsolya, *A zágrábi székesegyház XVII–XVIII. századi processzionáléi*, DLA disszertáció (Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Egyházzenei Doktoriskola, 2001); ista, „Protestáló tradicionalisták – a zágrábi történet”, *Magyar Egyházzene* 18 (2010/2011): 247–254. Poveznice povijesti liturgije v. Füzes Ádám, *A trentói reformliturgia átvétele az esztergomi érseki tartomány területén Pázmány Péter érseksége alatt. A magyarországi rítusváltás történetének és hátterének bemutatása*, doktorska disertacija (Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Hittudományi Kar, 2003), 202–212.

nastali između tih dvaju razdoblja – tekstovni brevijari i nekoliko ukrašenih notiranih kodeksa – u središte su pozornosti dospjeli poglavito kroz istraživanja CAO-ECE; nakon njihove obrade danas je poznata osobita struktura srednjovjekovnoga zagrebačkog oficija, katedralni uzus koji se uklapa u ugarsku liturgijsku tradiciju, no ponegdje pokazuje i posebne značajke.⁵ U tim je izvorima sačuvano i nekoliko dragocjenih ranih višeglasnih liturgijskih kompozicija.⁶

Fragment himnarija Metropolitanske knjižnice Zagrebačke nadbiskupije,⁷ koji je pisan na pergameni i čuva se pod oznakom MR 21, jedinstven je notirani spomenik iz navedenog međurazdoblja, iz 15. stoljeća. U ovoj studiji pokušat ćemo analizom s motrišta kodikologije, povijesti liturgije i povijesti liturgijske glazbe točnije odrediti mjesto toga vrijednog izvora u srednjovjekovnoj zagrebačkoj i, u širem smislu, ugarskoj tradiciji. Započet ćemo s opisom kodeksa, pregledom kodikoloških problema i pojedinačnim pitanjima njegove rekonstrukcije. Slijedit će podrobna analiza oficija za pokojne i podrobna analiza sadržaja himnarija. U potonjem najistaknutijem dijelu studije prikazat ćemo tematski uređenu analizu pojedinih himana. Taj dio nije namijenjen kontinuiranu čitanju. Međutim, ovakvo je ispitivanje „mikrokozmosa” i otkrivanje povijesno-muzičkih veza pojedinih zapisa himana nezaobilazno želimo li izvesti zaključke o „makrokozmosu”, to jest cijelom rukopisu ili čak o zagrebačkoj tradiciji himana u cjelini. Jedino se takvim ustrajnim analitičkim radom može odijeliti i grupirati sastavnice tradicije. Dakle, ovaj dio studije može biti od koristi čitatelju kojeg zanima samo pojedini himan, kao i čitatelju koji želi ostvariti cjelovit pregled pojedinih slojeva ove građe. Na kraju analize, u sažetku ćemo iznova navesti pojedinačne spoznaje istraživanja, kako bi bili najvažniji rezultati dostupni i neposredno, bez podrobnih analiza. Faksimil je dopunjen cjelovitim melodijskim prijepisima himana, popratnim tablicama i kazalima po žanrovima.

Nadamo se da čitatelja vodi ista znatiželja koja je potaknula i istraživanje: kako se poredak himana srednjovjekovnog Zagreba razvio, kako se formirao kao jedinstven? Može li se nazrijeti gledišta onodobnih kantora i liturgijskih stručnjaka? Tko su bile ličnosti od presudna značaja, koje su pokrenule promjene? Koje su izvore poznavali? Što ih je privlačilo?

⁵ Kovács Andrea, *Corpus Antiphonarium Officii Ecclesiarum Centralis Europae. VII/A Kalocsa–Zagreb (Temporale)* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2008); ista, *Corpus Antiphonarium Officii Ecclesiarum Centralis Europae. VI/B Kalocsa–Zagreb (Sanctorale)* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2008). Prema novim saznanjima povijesti liturgije, veze između uzusa Zagreba i Kaloče ne proizlaze iz sufraganskog odnosa, v. Földváry Miklós István, „Régiók, történelem és önazonosság a középkori Európában. A liturgiátörténet tanúsága”, u (*Magyar Nemzet és Európa. Tanulmányok a 70 éves Martin József tiszteletére*, ur. Széchenyi Ágnes, Buzinkay Géza (Eger: Líceum Kiadó, 2014), 91–105.

⁶ Szigeti Kilián, „Mehrstimmige Gesänge aus dem 15. Jahrhundert im Antiphonale des Oswald Thuz”, *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 6 (1964): 107–117; Rajeczky Benjamin, „Többszólamúság a középkori Magyarországon”, u *Magyar Zenei Történeti Tanulmányok. Írások Erkel Ferencről és a magyar zene korábbi századairól*, ur. Bónis Ferenc (Budapest: Zeneműkiadó, 1968), 125–136, u novije vrijeme *Rajeczky Benjamin írásai*, ur. Ferenczi Ilona (Budapest: Zeneműkiadó, 1976), 141–150.

⁷ Zbirka koja se trenutačno nalazi u pohrani Hrvatskoga državnog arhiva u vlasništvu je nadbiskupije.

1.

Povijest istraživanja i kodikološki opis

Najpodrobnija kodikološka analiza fragmenta MR 21 u 20. stoljeću nalazi se u katalogu Dragutina Kniewalda, objavljenom 1944. godine. U njemu je fragment rukopisa naveden pod imenom *Hymnuale Ecclesiae Zagradiensis*, naime, autor je smatrao da potječe iz 15–16. stoljeća te ga definirao kao kodeks koji se upotrebljavao u katedrali.⁸ Svi su istraživači nakon njega potvrdili tu definiciju provenijencije. Janka Szendrei u vlastitu je katalogu izvora kao naziv rukopisa primijenila *Zagrebački himnarij* te navela vrste notacije upotrijebljene u njemu.⁹ Benjamin Rajeczky u svom je dopunskom svesku *Melodiarium Hungariae Medii Aevi* (RajMel Ip) u prijepisu objavio 13 himana,¹⁰ a Béla Holl je kao dio srednjovjekovnoga liturgijskog repertorija (HollRep) obradio cjelokupnu tekstovnu građu tako da se može pretraživati po stavkama.¹¹ Srednjovjekovni mađarski knjižni katalog bračnog para Csapodi nazivao ga je *Hymnarium Zagradiense*,¹² dok ga je Béla Holl navodio imenom *Hymnarium ecclesiae Zagradiensis mancum*. Fragment nije uvršten u sekundarne izvore istraživanja CAO-ECE.

Rukopis oznake MR 21 u sadašnjem se obliku sastoji od dva povezana, ali i pojedinačno fragmentarna dijela: oficija za pokojne s notnim zapisom i himnarija. Glavno je pismo oba dijela knjižna gotica (*gothica textualis*) pisana istom rukom, jedino se stil inicijala razlikuje: dok se u oficiju za pokojne izmjenjuju lombardski inicijali crvene i plave boje sa crnim kadelama ukrašenim crvenom bojom, u himnariju se pojavljuju samo lombardski inicijali. Dosadašnji su mađarski istraživači – u ponešto užim vremenskim granicama nego Kniewald – jednoglasno smatrali da

⁸ Dragutin Kniewald, *Illuminacija i notacija zagrebačkih liturgijskih rukopisa* (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1944), 47, 81 (nr. 44). Pri imenovanju kodeksa Kniewald vjerojatno navodi zapis na unutarnjoj strani stražnje korice („Hymnuale Ecclesiae Zagradiensis”), što primjenjujemo i ovdje. Pod istim ga naslovom navodi i katalog mikrofilmova knjižnice, v. *Zbirka mikrofilmova arhivskoga gradiva iz ustanova Republike Hrvatske 1022–1999* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2006), 315.

⁹ Szendrei Janka, *A magyar középkor hangjegyes forrásai*, Műhelytanulmányok a magyar zenetörténehez 1 (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1981), C 58. Notacije rukopisa u katalogu Szendrei: „češka notacija, s naknadnim dopunama kvadratne, metz-gotičke i mađarske kurzivne notacije”.

¹⁰ Rajeczky Benjamin, *Melodiarium Hungariae Medii Aevi. I. Hymni et sequentiae. Pótkötet* [RajMel Ip] (Budapest: Editio Musica, 1982). V. opis izvora pod oznakom Z na stranici VII.

¹¹ Holl Béla, *Repertorium hymnologicum medii aevi Hungariae. Initia hymnorum, officiorum rhythmicorum, sequentiarum, tractuum, troporum, versuum alleluaticorum cantionumque* [HollRep], ur. Körmendy Kinga (Budapest: OSzK, 2012), 253 (B34).

¹² Csapodi Csaba – Csapodiné Gárdonyi Klára, *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt II. Fennmaradt kötetek K–Z. Lappangó kötetek* (Budapest: MTA Könyvtára, 1993), 251 (nr. 2831).

glavno pismo potječe iz 15. stoljeća.¹³ Takvo je spajanje oficija za pokojne i himnarija karakteristično za žanr srednjovjekovnog *psalterija*, to jest, skupina fragmenta MR 21 vjerojatno je ostatak nekadašnjeg psalterija.

O stanju liturgijske knjižne građe zagrebačkoga stolnog kaptola na početku 15. stoljeća sačuvani su podrobni zapisi. Inventar sastavljen između 1406. i 1410. godine broji ukupno 7 psalterija.¹⁴ Od knjiga različitih dimenzija i izrade samo o jednoj nije zabilježeno da sadrži note („cum nota”), no i za nju – budući da je dimenzijama nalik korskom rukopisu – možemo pretpostaviti da je upotrebljavana u koru („pro choro”). U dvjema se knjigama u opisu navodi himnarij s notnim zapisom („habens in fine hymnos cum nota”), no navedene završne riječi tih svezaka ukazuju na zbirku himana i u drugim slučajevima. Veće dimenzije posebno su naznačene u dvjema knjigama („psalterium magnae quantitatis [...], aliud psalterium per omnia simile”), dakle možemo računati na najmanje toliko korskih psalterija. Drugi inventar nastao između 1426. i 1433. godine dopunjuje taj niz manjom knjigom psalama, pored toga ukazuje na dva novija (!) psalterija velikih dimenzija („unum magnum psalterium novum [...], secundum simile”). Oba sveska priredio je isti skriptor, a drugi spomenuti zacijelo je bio notiran.¹⁵ Je li moguće da je potonji svezak istovjetan s psalterijem koji je nekoć sadržavao MR 21? Nažalost, na temelju inventara nemamo mogućnost preciznije identifikacije jer, premda popisi u navedenim svescima sadrže početne riječi (iza kalendara), riječi pri dnu recto strane drugog folija i završne riječi posljednjeg folija, ova mjesta u poznatoj građi MR 21 nisu sačuvana.

Sadašnje dimenzije lista iznose približno 370 × 280 mm, mise-en-page 345 × 235 mm, što odgovara korskom rukopisu za upotrebu u manjoj školi (schola) ili skupini pjevača. Uvez drvenih korica omotanih kožom ukrašen je slijepim tiskom jednostavnih uzoraka. Knjigoveža se nije služio valjcima, već alatom za ukrašavanje koji otiskuje sitne geometrijske oblike (polukrug, krug, crtu), a uvezani je svezak učvrstio bakrenim okovima. Udubine u drvenoj korici izrađene za kukaste kopče danas su prekrivene

¹³ V. bilješke 9–12.

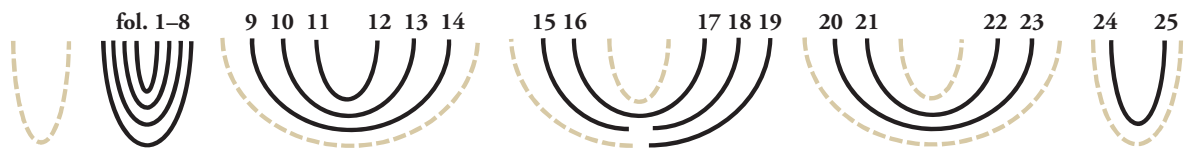
¹⁴ Tekst inventara s početka 15. stoljeća objavio je Ivan Krstitelj Tkalčić, „Dva inventara prvostolne crkve zagrebačke iz XIV. i XV. vieka”, *Starine* 13 (1881): 119–149, dotični dio na str. 133–134. Dragutin Kniewald precizirao je Tkalčićevo datiranje i objavio, pored ostalih, još jedan inventar iz 1394. godine, „Najstariji inventari zagrebačke katedrale”, *Starine* 43 (1950): 49–81. Kniewaldovo se mišljenje smatra ispravnim, stoga su nam poznata ukupno četiri inventara: 1., 1379. – 1386. (tekst izgubljen), 2., 1394. (v. Kniewald), 3., 1406. – 1410. (v. Tkalčić, Rukopis A, pogrešno datiran), 4., 1426. – 1433. (v. Tkalčić, Rukopis B). (U interpretaciji stručne literature o datiranjima iznimno nam je pomogao Marko Jerković, na čemu mu ovdje izražavamo zahvalnost.)

¹⁵ Dotični dio inventara sastavljenog između 1426. i 1433. godine: „Item, unum magnum psalterium novum, quod incipit post kalendarium cum rubrica »in diebus dominicalibus« et in fine primae paginae secundi folii finit »me fac propter«, et in fine finit »medicina peccatorum. Amen«. Item, secundum simile de eadem manu psalterium, cum kalendarium antea, et incipit cum nota »Regem magnum« et in fine primae paginae secundi folii finit »sed tu«, et in fine finit »medicina peccatorum. Amen.«.” V. Tkalčić, „Dva inventara...”, 134. Vrijedi napomenuti da se psalteriji velikih dimenzija u inventarima pojavljuju u paru. Vjerojatno su u koru bila potrebna dva. Dva se veća spominje već i u inventaru iz 1394. godine („duo psalteria maioris quantitatis”), v. Kniewald, „Najstariji inventari...”, 72 (nr. 221).

kožom, što ukazuje na ponovni uvez.¹⁶ S tim je u skladu i mišljenje Marianne Rozsondai, po kojemu je trenutačni uvez danas poznatog dijela rukopisa možda drugi, a možda čak neki idući po redu; ukrasi možda oponašaju visokorenesansni uvez, koji je izvorno dobio u 16. stoljeću (?). Od osam bakrenih okova na kutovima kodeksa sačuvana su samo četiri, i to oštećena: gornji desni kutni okov prednje korice vjerojatno je pripadao još izvornom uvezu, u skladu je s ukrasnim motivima kožnog uveza, dok su ostali dijelovi skromna nadoknada iz 18. stoljeća.¹⁷ Središnji bakreni okovi nedostaju s obiju korica, naime, njihovo se prijašnje mjesto jasno vidi.

Redosljed listova himnarija, koji navodi Kniewald, ne slijedi srednjovjekovni liturgijski poredak, to jest, netočna je i sama novovjekovna folijacija napisana olovkom u donjem desnom kutu recto strane folija. Kniewald je sumnjao na nedovoljno pažljiv rad knjigoveže,¹⁸ no zapravo je bila riječ samo o tome da se folije koji su se s vremenom istrgnuli iz uveza i pomiješali pogrešno numeriralo u vrijeme upisa u inventar knjižnice. Istraživanjem rukopisa utvrdili smo ispravan redosljed fragmenta i s tim u skladu proveli rekonstruiranu folijaciju. Fragment oficija za pokojne je na prvom kvaterniju, koji je ostao u uvezu, pa je nužno ispravno numeriran. Prijašnja numeracija olovkom pogrešna je nakon 8. folija. Nakon uređivanja na tim smo folijima prekrížili prijašnje brojeve listova i pored njih zabilježili nove, kojima ćemo se služiti u ovoj publikaciji.¹⁹ Nakon 19. folija prigodom (jednog od) uveza u novom vijeku u rukopis je umetnut jedan prazan list pergamene za nadoknadu lakune koja se pojavljuje među usrksnim himnima, no naznačene su samo margine i jedan sistem na recto strani; naposljetku nije dobio ni note ni tekst. Taj dopunski list pod nazivom fol. 19bis uvrstili smo u prethodni folio, pa je posljednji broj lista 25, kao što je građa nekadašnjeg psalterija zapravo sačuvana na samo toliko listova. (Prijašnja folijacija netočna redosljeda brojila je 26 listova.) Lakune rukopisa podrobno opisujemo dalje u tekstu, kod analize sadržaja. Rekonstruirani redosljed araka:²⁰

$$[I] + IV^{1-8} + (IV-2)^{9-14} + (IV-3)^{15-19} + (IV-4)^{20-23} + (II-2)^{24-25}$$

Slika 1. Rekonstruirani redosljed araka MR 21

¹⁶ Ukras od slijepog tiska na koricama prekida se iznad udubina jer se alat za ukrašavanje ondje nije utisnuo u kožu. To je skrenulo pozornost na izvorne kopče i noviji uvez.

¹⁷ Na temelju ljubaznog iskaza Marianne Rozsondai.

¹⁸ Kniewald, *Illuminacija...*, 81.

¹⁹ U nastavku donosimo nove brojeve folija na temelju starih, i to u obliku „novi broj folija = stari broj folija olovkom”: 9=10, 10=11, 11=25, 12=26, 13=12, 14=13, 15=9, 16=16, 17=14, 18=15, 19=17, 19bis=18, 20=19, 21=20, 22=21, 23=22, 24=23, 25=24.

²⁰ U otvorenom uvezu prije sadašnjega prvog arka (fol. 1–8) vidi se krnji dio jednog bifolija. Opširnije o tome v. na početku 2. poglavlja. Nekoć su fol. 15 i 18 tvorili jedan bifolio, a danas su se raspali na dva zasebna folija; srednjovjekovni je par folija 19 izgubljen. Ti su fragmenti zajedno s fol. 16–17 sačinjavali četvrti arak (fol. 19bis nije zastupljen u rekonstruiranu redosljedu). Nekadašnji šesti, posljednji arak izvorno se sastojao od dva bifolija.

Notator oficija za pokojne i himnarija u rukopisu je na četirima crvenim crtama primijenio češku notaciju, a likvescentne note označio dosljedno.²¹ U oficiju za pokojne dvaput se na margini pojavljuje zapis u kurzivnoj mađarskoj notaciji,²² no bez obzira na to taj je dio jedinstven i ne sadrži izmjene niti novovjekovne ispravke. U himnariju ima više kasnijih zapisa; naime, pored glavnog teksta, koji se podudara s onim u oficiju za pokojne, može se razlučiti brojne ruke, tj. zapisivače. Pri prvom prevezivanju (ili eventualno već pri prvom samostalnom uvezivanju) nadoknađeni su foliji 11–12.²³ Notni zapisi iz 16–17. stoljeća tog umetka pisani su humanističkim oblicima blago kurzivirane mješovite metz-gotičke i mađarske notacije i potječu od tri zapisivača. U himnariju se može raspoznati i ispravak četvrtog (pomalo nespretnog) zapisivača u mađarskoj notaciji.²⁴ Daljnja su tri zapisivača u ponekom himnu dopisali minijaturne notne znakove iznad redaka neparnih strofa: tom su se oznakom nekadašnji kantori pomagali u primjeni melodije himna na tekst bez nota.²⁵ Na brojnim se mjestima u himnariju pojavljuje ispravak ili izmjena u kvadratnoj notaciji: sve su to dokumenti kasnijih izmjena u praksi pjevanja. Dio tih izmjena odnosi se samo na nijanse (primjerice, zamjena poneke neume ili izjednačenje repetiranih, no blago variranih melodijskih redaka), a u drugim slučajevima na odabir posve nove melodije. Kod potonjih slučajeva kasniji su zapisivači više-manje nastojali izbrisati izvornu notaciju i na to slobodno mjesto upisati novu melodiju. Brisanje uglavnom nije bilo savršeno, pa se može utvrditi prijašnju varijantu melodije, ili barem njezin *ad notam*. Posebna su vrijednost rukopisa upravo ti palimpsestni dijelovi jer istodobno dokumentiraju prakse više razdoblja.

Vratimo se na pitanja povijesti knjige! Kao što smo vidjeli, oficij za pokojne i himnarij u MR 21 izvorno su pripadali srednjovjekovnom psalteriju koji je – na temelju grafije i možda svjedočanstva srednjovjekovnih inventara – vjerojatno izrađen u 15. stoljeću zagrebačkom kaptolu za upotrebu u katedrali. Redovitom upotrebom kroz više od stotinu godina svezak se uvelike pohabao, arci su mu

²¹ Pojednost o upotrebi češke notacije u Zagrebu, identitet unajmljenih notatora i podrijetlo njihove obrazovanosti mora se rasvijetliti daljnjim istraživanjem. Primjerice, predivnom je češkom notacijom zapisan sekvencional zagrebačkoga graduala iz 14. stoljeća: Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, III.d.182 fol. 60v–90v. O profesionalnim skriptorima i notatorima u 14. stoljeću koji su radili po naredbama iz Zagreba v. Szendrei Janka, „Magyarországi ágostonos kanonokok misszáléja: Gniezno, Biblioteka Katedralna Ms. 150”, *Magyar Egyházzene* 11 (2003/2004): 267–278, osobito 275–276.

²² Fol. 1v i 3r. U oficiju za pokojne iz trećih, završnih responzorija nokturna tradicionalno izostaje doksologija, a na njezinu mjestu nadopunjeni su drugim versusom, „Requiem aeternam dona eis Domine...”, na istu melodiju kao i prvi versus. Kako ti drugi versusi nisu bili dio glavnog teksta kodeksa, poslije su nadoknađeni na marginama. Pri obrezivanju rukopisa retci su notnog zapisa prepolovljeni, pa im je tekst izgubljen.

²³ Foliji 11–12. (prethodno fol. 25–26.) prema novoj numeraciji olovkom točno se uklapaju između olovkom pisana folija 10. (prethodno 11.) i 13. (prethodno 12.). Novi bifolio nadopuna je lakune između himana Sedamdesetnice i 3–4. tjedna Korizme.

²⁴ V. fol. 15r–v na kraju himna povečerja na Duhove, *Beata nobis gaudia*.

²⁵ Himni koji kriju pomoćno znakovlje iznad strofa zapisanih tekstem: fol. 13r *Aures ad nostras* (češka notacija), fol. 15v *Iam Christus astra* (blago kurzivirana mađarska notacija), fol. 18r–v *Salvete flores martyrum* (kurzivna mađarska notacija).

olabavjeli, a rubovi listova popucali. Kad im je stanje već postalo neodrživim, odvojeni su oficij za pokojne i himnarij; ti su dijelovi, koji se mogu upotrebljavati i samostalno, u velikoj mjeri (gotovo do mise-en-page, tj. izgleda) obrezani i zasebno uvezani. Tada je rukopisni korpus MR 21 prvi put poprimio samostalni knjižni oblik. Povod odvajanju možda nije bilo samo fizičko stanje nego i funkcionalna razlika među djelovima nekadašnjeg psalterija, to jest, primjerice, možda je upotreba himnarija bila nužna i neovisno o knjizi psalama. Na temelju najstarijega bakrenog okova na kutu sadašnje prednje korice i stila ukrasa slijepog tiska, prvi uvez MR 21 mogao je biti izrađen već i u 16. stoljeću. Slijedom redovite upotrebe himnarija u 16–17. stoljeću pokazala se potreba za prevezivanjem MR 21, i možda su tada kao nadopuna umetnuti foliji 11–12 i fol. 19bis, koji je ostao prazan. Tada ili pri nekom naknadnom prevezivanju (u 18. stoljeću?) više se nije rekonstruiralo kožne kopče s kukastim dijelom koji spaja korice, a izgubljene izvorne bakrene okove zacijelo se nadoknadilo u 18. stoljeću. Kao što se specifično zagrebačke liturgijske forme u katedrali slavilo do 1788. godine, ne čudi činjenica da današnji istraživač taj rukopis pronalazi u stanju iz doba baroka.

No, postavlja se pitanje, što se to dogodilo s psalamskim dijelom srednjovjekovnog psalterija? S kojim se liturgijskim knjigama upotrebljavalo MR 21 u svakodnevnoj praksi? Što su bili „knjižni sljednici” građe MR 21 i može li ih se danas pronaći? Bismo li usporedbom sačuvanih kaptolskih liturgijskih knjiga uspjeli preciznije datirati istraživane izvore?

Nažalost, o daljnjoj sudbini psalamskog dijela srednjovjekovnog psalterija nemamo saznanja. Ako je do odvajanja himnarija i oficija za pokojne došlo iz praktičnog razloga, a ne samo zbog slaba fizičkog stanja knjige, onda je u načelu i psalamski dio nakon obrezivanja mogao biti zasebno uvezan i možda je i nadalje bio u upotrebi. Međutim, sve je to zasad pretpostavka jer pri sustavnu otkrivanju kodeksnih fragmenata vezanih za kaptolsku knjižnicu nije pronađen nijedan neposredan dokaz. Gotovo dvije stotine godina upotrebe knjige obavijeno je tminom; naime, na temelju sačuvanih spomenika stolni kaptol dao je izraditi novi psalterij tek između 1733. i 1743. godine.²⁶ Stara barokna korska knjiga, koju Metropolitanska knjižnica čuva pod oznakom MR 2, u cijelosti ponavlja srednjovjekovnu zagrebačku tradiciju. Vrijedi napomenuti da MR 2 sadrži samo knjigu psalama i pripadajući tjedni časoslov, te ne donosi građu MR 21 (ni oficij za pokojne niti dijelove katedralnog himnarija o vremenima i svecima), to jest, njegova struktura pretpostavlja postojanje jedne ili više samostalnih zbirki himana.

Metropolitanska knjižnica čuva još jedan novovjekovni rukopis na pergameni, važan s motrišta naše teme: svezak pod oznakom MR 4 cjelovit je notirani himnarij, koji je vjerojatno dopunjavao (ili čak zamjenjivao) svezak MR 21 u svakodnevnoj praksi kaptolskog časoslova. Rukopis dimenzija korske knjige (570 × 350 mm),

²⁶ Barokni psalterij kaptola izrađen je u navedenom razdoblju pod nadzorom kustosa Jurja Dumbovića (Dumbovich György), dijelom upotrijebivši franjevačku knjigu psalama iz kasnoga srednjeg vijeka, iluminiranu na Budi. Podrobnu analizu knjige v. Szoliva Gábrriel, „...secundum modum Ecclesiae Zagrabiensis«. Egy középkori pszaltérium metamorfózisa”, u *MONOKgraphia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, ur. Nyerges Judit, Verók Attila, Zvara Edina (Budapest: Kossuth Kiadó, 2016), 673–679.

pisan u kvadratnoj notaciji, posljednja je potpuna notirana knjiga himana Zagrebačke katedrale. Prema katalogu knjižnice i literaturi, nastala je u 17. stoljeću,²⁷ no to je veoma upitno. S jedne strane, na 135. stranici knjige u glavnom je tekstu naveden himan za slavlje sv. Josipa *Te Ioseph celebrent*, koji je, premda poznat iz jednoga pavlinskog vesperala pisana 1687–1688. godine, tek u 18. stoljeću postao čvrstim elementom mađarske liturgijske tradicije.²⁸ Ne nalazimo ga ni u građi zagrebačkog brevijara (BrZag 1687) tiskanog u Beču 1687. godine.²⁹ Nadalje, još je snažniji argument činjenica da su izrada, na mnogim mjestima neprecizna notacija i stil pojedinih inicijala u MR 4 uvelike povezani sa stranicama pisanim kvadratnom notacijom Kyriala-sekvencijara iz 18. stoljeća koji knjižnica čuva pod oznakom MR 52.³⁰ Od ukrasa u slijepom tisku na kožom omotanim koricama svezaka MR 4 i MR 52 tri se pojavljuju na objema knjigama. Istovjetnost valjaka potvrđuje da ta dva uveza potječu iz iste radionice i ukazuje na to da su izrađeni u približno isto vrijeme. Na unutarnjoj strani stražnje korice MR 52 nalazi se datum zabilježen po završetku uvezivanja, koji možda ukazuje na početak upotrebe: „1727 Die 3 Januarij”. Na temelju navedenoga, u 1727. godinu možemo uvjetno datirati i MR 4. – Nažalost, notacija u MR 4 nije dostatno precizna: granice su pojedinih neuma nejasne, a u mnogim himnima broj neumatskih skupova nije jednak broju slogova riječi. Stoga se melodije iz MR 4 općenito ne može posve pouzdano prepisati. Povijesna vrijednost sveska prije leži u činjenici da je novovjekovne melodije himana sačuvao u najopširnijem obliku, donoseći repertoar veći od onog procesionala iz 17–18. stoljeća.

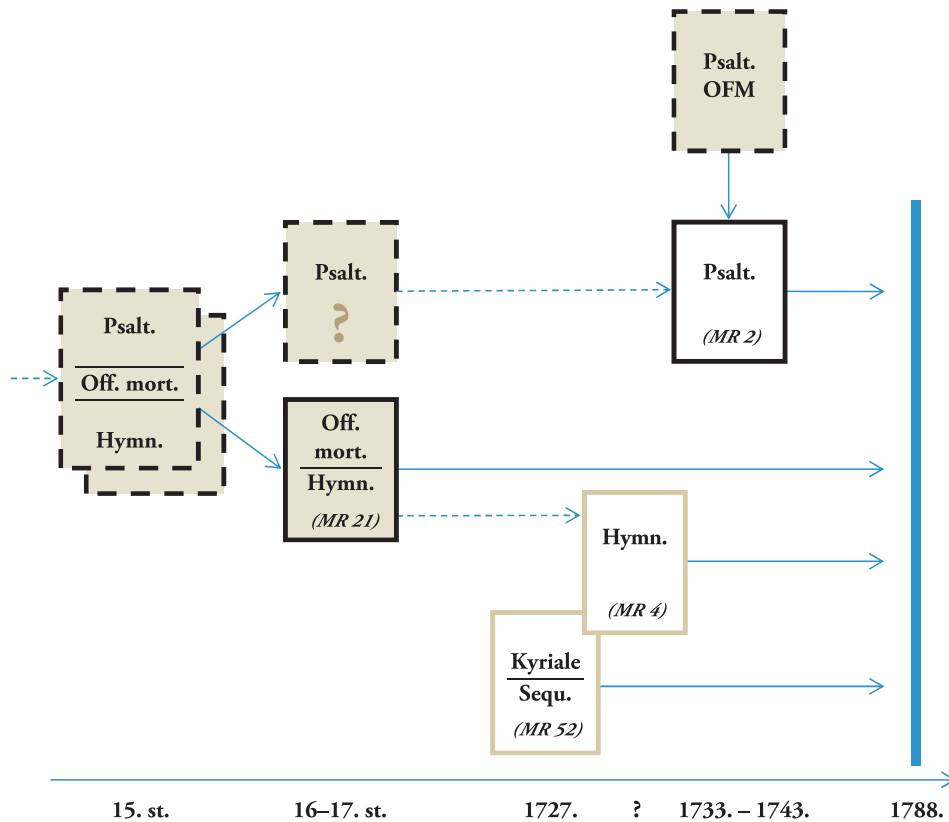
Slika 2. obuhvaća gore navedenu „genealogiju” korskih knjiga iz doba baroka vezanih za nekadašnji srednjovjekovni psalterij zagrebačkog kaptola. Strelica s punom crtom upućuje na daljnju upotrebu (dijela) rukopisa, a ona s isprekidanom crtom na daljnje postojanje izvorne funkcije (i dijela sadržaja) u novome rukopisu. Srednjovjekovni izvori obojeni su tamnom, a novovjekovni svijetlom nijansom; okvir s isprekidanom crtom ukazuje na izgubljene ili uništene sveske. Naša je slika pojednostavnjen prikaz: u stvarnosti je, dakako, u srednjovjekovnom i ranonovovjekovnom liturgijskom životu kaptola bilo zastupljeno mnogo više psalterija, kao što to potkrepljuju i inventari, no oni ili nisu sačuvani, ili o njima trenutačno nemamo saznanja. Stoga je moguće da jedna knjiga nije potekla od druge neposredno, već preko većeg ili manjeg broja posrednih izvora. Vjerojatno su i svesci

²⁷ Usp. Kniewald, *Iluminacija...*, 88–89 (nr. 56), 98; Szendrei, *A magyar középkor hangjegyes forrásai*, C 128.

²⁸ V. *Crikvenički vesperal* (1687. – 1688.), Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, R 3038, fol. 226. Autor himna, karmelićanin Juan Escalar (1624. – 1700.) nije doživio da vidi kako 1714. godine papa Klement XI. službeno uvodi moderni oficij sv. Josipa, koji uz *Te Ioseph celebrent* sadrži još dvije njegove skladbe. Veliko širenje tih himana zapaženo je nakon tog događaja. Usp. Polycarpus Radó, *Enchiridion liturgicum complectens theologiae sacramentalis et dogmata et leges iuxta novum codicem rubricarum* (Roma: Herder, 1961), vol. 2, 1378.

²⁹ *Breviarium ad usum cathedralis ecclesiae Zagrabienensis* [BrZag 1687], impr. Viennae, 1687, Budapest, Egyetemi Könyvtár, RMK III. 3492 (530).

³⁰ V. str. 129–153, 169–170, 178–193. Usp. Kniewald, *Iluminacija...*, 82 (nr. 45); Szendrei, *A magyar középkor hangjegyes forrásai*, C 85. Inače, MR 52 sadrži i šest himana koje se pjeva u božićno doba, a za četiri od njih nudi i vlastitu melodiju dopunjenu tropom „Fulget dies”.

Slika 2. Knjižni sljednici srednjovjekovnog psalterija zagrebačkog kaptola

koji pripadaju drugim knjižnim tipovima (notirani brevijar, antifonal, intonarij, itd.) pridonijeli stvaranju tradicije himana – međutim, ni oni se ne pojavljuju na slici. Na temelju navedenih inventara, početkom 15. stoljeća u upotrebi su bila čak dva korska psalterija. Sigurno je da je ulogu njihovih psalamskih dijelova između 1733. i 1743. godine preuzeo već MR 2. Psalamski dio izvornoga psalterija MR 21 možda je bio u upotrebi i u samostalnom uvezu, što smo već spomenuli. Zbog raspadanja uveza, neuređena izgleda uzrokovana brojnim izmjenama i promjena u repertoaru himana, MR 21 je oko 1727. godine dopunjen (ili zamijenjen) himnarijem MR 4. U novoj zbirci himana više nije bilo oficija za pokojne jer se njegovo pjevanje vjerojatno znatno prorijedilo do 18. stoljeća.

Spomenute novovjekovne liturgijske knjige kaptola (MR 2, MR 4, MR 52) nastale su uglavnom tijekom 16 godina, to jest, govoreći u povijesnim mjerilima, „odjednom”, a njihova se upotreba proteže do 1788. godine.

Oficij za pokojne

Na početku rukopisa nalazi se oficij za pokojne (fol. 1r–8v). Početak mu je fragmentaran, dok su sve stavke večernje te invitatorij matutina izgubljene. Na bifoliju, spomenutom kod kodikološkog opisa kodeksa, koji je nekoć stajao ispred današnjega prvog arka vjerojatno su ove stavke koje nedostaju imale svoje mjesto, pa se čini sigurnim da je MR 21, odvojen od srednjovjekovnog psalterija, izvorno sadržavao cjelovit *Officium defunctorum*. Počevši od prve psalamske antifone prvog nokturna (fol. 1r *Dirige Domine Deus*), oficij za pokojne ostao je sačuvan u svom koherentnom, cjelovitom obliku. Među njegovim stavkama pronalazimo zagrebačke osobitosti.

Antifone i respnzoriji matutina vjerno slijede općeniti zagrebački običaj, koji se bitno razlikuje od središnjega ostrogonskog (*Prilog – Tablica 1.*).³¹ Melodije respnzorijâ također pokazuju karakteristične lokalne osobitosti, što se čini čvrstim elementom tradicije jer se gotovo u notu vjerno pojavljuju u jednome zagrebačkom procesionalu iz 18. stoljeća (Ruk 158).³²

Melodija respnzorija *Deus aeternae* u fol. 8r sve do odgovora ponaša se kao da je inačica ostrogonske melodije 2. modusa transponirana za kvintu više. No druga polovica glavnog dijela vodi na *c*, nakon čega melodija ostaje oko *G* te tu i završava, dakle naposljetku se potvrđuje kao transponirana za kvartu. Sličnu inačicu melodije pronašli smo u *Psalterium Blasii* (PsBlasii) iz Požuna (Bratislava), nastalom prije 1419. godine.³³ Nekoliko se nota zbog obrezivanja listova MR 21 izgubilo, no one su nadoknadive na temelju građe Ruk 158 (*Notni primjer 1.*).

Završnom respnzoriju nokturna srijede *Libera me Domine de morte* u Zagrebu su općenito pripadala tri versa (izuzev uglavnom neoznačeni versus *Re-*

³¹ Usp. *CAO-ECE VIIA Kalocsa–Zagreb (Temporale)*, nr. 46880–47421. Jedino sitno odstupanje: kod posljednjeg respnzorija subotnjeg nokturna, pored *Absolve Domine de morte* uobičajenog u Zagrebu, MR 21 kao izbornu stavku nudi još i posljednji, troversusni respnzorij nokturna srijede, *Libera me Domine* (fol. 8v). O seriji respnzorija zagrebačkog oficija za pokojne v. Knud Ottosen, *The Responsories and Versicles of the Latin Office of the Dead* (Aarhus: Aarhus University Press, 1993), 127, 263–267. Ostrogonska nedjeljna (blagdanska) čitanja pojavljuju se u zagrebačkome tjednom časoslovu i obrnuto. Ista komplementarnost međutim ne vrijedi u potpunosti kod serija respnzorija.

³² *Processionale Zagabiense* [Ruk 158], Zagreb, Hrvatski državni arhiv, Rukopis 158, fol. 134r–143v. Od novovjekovnih procesionala zagrebačke katedrale jedino je ovaj rukopis sačuvao oficij za pokojne, te, pisan kasnom mješovitom metz-gotičkom i mađarskom notacijom sadrži večernju, jutarnje pohvale i matutin (s nokturnima četvrtka, petka i subote). Slijedom tih zapisa možemo pretpostaviti da pjevanje oficija za pokojne u 18. stoljeću – premda se prorijedilo – nije ukinuto u katedrali.

³³ *Psalterium Blasii* [PsBlasii], Budapest, OSzK, Cod. lat. 128, fol. 139r–v.

De - us ae - ter - ne, in cu - ius hu - ma - na con - di - ti - o pot - e - sta - te con - si - stit, a - ni - mas o - mni - um
fi - de - li - um de - fun - cto - rum, quae - su - mus, ab o - mni - bus ab - sol - ve pec - ca - tis,* ut pae - ni - ten - ti - ae
fruc - tum, quem vo - lun - tas e - o - rum o - pta - vit, prae - ven - tus mor - ta - li - ta - tis non per - dat.
V) Qui in cru - ce po - si - tus la - tronem se - ro pae - ni - tentem sus - ce - pi - sti, e - o - rum pre - camur pi - e pec - ca - ta di - lu - e.*

Notni primjer 1.

quiem aeternam, koji zamjenjuje doksologiju). S tim je običajem potpuno u skladu zapis MR 21 (fol. 4r).³⁴

Izuzetno, za četvrtak MR 21 navodi antifonu za hvalospjev Benedictus (fol. 5v *Ego sum resurrectio et vita*), koju se može pjevati i petkom i subotom. Odredba je od lokalnog značenja, naime, u Ostrogonu oficij za pokojne, podijeljen po danima u tjednu, nije imao vlastitih antifona. Zagrebački običaj dokumentiran je rubrikama dvaju zagrebačkih rukopisnih brevijara iz 14. stoljeća (MR 29, MR 120), kao i onih tiskanih 1484. i 1687. godine (BrZag 1484, BrZag 1687).³⁵

Na temelju navedenoga, oficij za pokojne nedvosmisleno potvrđuje usku vezu MR 21 sa zagrebačkom tradicijom.

³⁴ Responzorij *Libera me Domine de morte* u ugarskim tradicijama dobiva versuse u različitu broju i sadržaju: u Ostrogonu i kod pavlina općenito samo jedan (*Deus vita viventium*), u Zagrebu tri (*Dies illa dies irae, Tremens factus sum, Creator omnium rerum*), a u Erdelju četiri (*Dies illa dies irae, Tremens factus sum, Dum veneris iudicare, Sancte Michael archangele*). U *Istanbulskom antifonalu* (Istanbul, Topkapý Sarayý Müzesi, Deissmann 42, fol. 287v) nalazi se osam versusa (*Deus vita viventium, Tremens factus sum, Dies illa dies irae, Dum caelum mutatur, Quam dulcem vocem audient, O Domine Rex regum, Sancte Michael archangele, Dum veneris iudicare*), s čime se, zanimljivo, podudara i *Budimski antifonal* („Knauz 1”, Bratislava, Archív mesta Bratislavy, III EC Lad. 6, fol. 158v–159r). *Budimski psalterij* [PsBud] (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Ms. I. 3b, fol. 38r) donosi ostrogonski običaj. Pojedine su tradicije pojedinačnim odabirom iz opsežnije građe oblikovale vlastiti običaj. Tu raznolikost opravdava i višestruka uloga spomenutog responzorija *Libera* (procesija na Dan mrtvih, pogrebni obred), o tome v. Földváry Miklós István, „Gyászszertartások a régi magyar liturgiában,” u *Írások a Pray-kódexről*, ed. Bartók Zsófia Ágnes – Horváth Balázs (Budapest: Argumentum Kiadó, 2019), 65–96.

³⁵ MR 21 fol. 6r: „Haec antiphona [*Ego sum resurrectio et vita*] simili modo dicatur feria VI et sabbato.” Istu rubriku objavljuje: *Breviarium Zagradiense*, Zagreb, Metropolitanska knjižnica, MR 29, fol. 48r. Uglavnom istodobna, pomalo drukčija formulacija: *Breviarium Zagradiense*, Zagreb, Metropolitanska knjižnica, MR 120, fol. 45r: „Haec antiphona simili modo dicatur in crastino officio et sabbato.” Novija, tiskana inačica: *Breviarium Zagradiense* [BrZag 1484], impr. Venetiis, 1484, Budapest, OSzK, Inc. 800, 123: „Haec antiphona simili modo dicatur ad Benedictus feria VI et Sabbato.” Propis iz BrZag 1484 doslovce ponavlja BrZag 1687 str. 152. Sustav oficija za pokojne v. u Tablici 1. Priloga.

3.

Himnarij

3.1. Struktura himnarija

Drugi, opsežniji dio našeg rukopisa čini himnarij: započinje na verso strani 8. folija i završava na verso strani 25. folija. (*Prilog – Tablica 2.*) Iz izvorne građe nedostaju brojni listovi; sačuvani segment prekida ukupno 7 dužih ili kraćih lakuna. Adventski himan koji započinje pri dnu fol. 8v fragmentaran je, a fol. 9r već donosi božićnu građu; fol. 11–12 nadoknada su iz 16–17. stoljeća neke prijašnje lakune, no sadržaj je inače koherentan; niz korizmenih himana prekida se pri dnu fol. 14v, a sadržaj fol. 15r već se odnosi na Duhove. Temporal je sačuvan samo do Tijelova (fol. 16r–v), dok su obrasci za posvetu crkve izgubljeni. *Proprium de sanctis*, niz vlastitih svetačkih slavlja (fol. 17r–23v)³⁶ započinje s himnom za slavlje sv. Andrije (30. studenog). U ovom segmentu nalaze se i zajednička svetačka slavlja za uskršno vrijeme, koja danas također nisu potpuna (fol. 19v). Počevši od fragmentarno sačuvanog himna za slavlje sv. Jurja Mučenika (23. travnja) građa je himana cjelovita do blagdana sv. Petra i Pavla (29. lipnja). Sljedeći koherentni segment (fol. 22r–23v) započinje s fragmentom himna za slavlje sv. Ane (26. srpnja) i završava s himnom za slavlje sv. Mihaela (29. rujna). Sačuvane stavke iz *commune sanctorum* nalaze se na folijima 24–25.

Na sačuvanim listovima pergamene nalazi se ukupno 70 himana, otprilike je 37–43 daljnjih stavki izgubljeno, stoga je izvorni repertoar MR 21 brojio 107–113 himana.³⁷

³⁶ U prvom retku fol. 17r, prije rubrike koja označava početak *proprium de sanctis* nalazi se završni redak jednog himna i kratica doksologije: „gentes redemptae, plaudite. Gloria tibi, Domine...” Ti su retci poznati iz zajedničkog himna slavlja Djevice Marije *Quem terra pontus*, pa se postavlja pitanje je li možda *commune sanctorum* izvorno u rukopisu bio naveden prije proprija, to jest, jesu li foliji 24–25 prethodili foliju 17. Takvo uređivanje nije poznato u Zagrebu, pa je vjerojatnije da je iza temporala slijedila zbirka marijanskih himana, a tek nakon nje *proprium de sanctis*. U zagrebačkim brevijarima *commune sanctorum* ne sadrži oficije Blažene Djevice Marije; njih pronalazimo na početku svezaka među ostalim tekstovima *officium parvum*, pa možemo pretpostaviti da spomenuti segmenti i u MR 21 nisu stajali zajedno. Pitanje je to složenije što u zagrebačkim brevijarima (MR 29, MR 120, BrZag 1484) u tekstu himna *Quem terra pontus* nema strofe koja završava gore navedenim retkom, a među malim časovima Adventa, gdje se himan pojavljuje s divizijom *O gloriosa Domina*, doksologija je drukčija („Maria, mater gratiae...”). U dominikanskoj se tradiciji *O gloriosa* ponajviše raširila s (božićnom) doksologijom „Gloria tibi, Domine, qui natus est...”, koja se nalazi u MR 21.

³⁷ Na temelju srednjovjekovnih zagrebačkih brevijara možemo procijeniti izvorni repertoar u MR 21: iz adventsko-božićnog razdoblja temporala izgubljeno je 3 himna, iz Korizme 1, iz uskršnog razdoblja 6–9, a nakon Tijelova 2 himna; iz sanktorala nedostaje najmanje 19–21 himan, 2–3 himna za slavlja Blažene Djevice Marije i najmanje 4 himana iz *commune sanctorum*. Tijekom procjene uzeli smo u obzir činjenicu da se u *commune sanctorum* povremeno ponekom tekstu pridružilo više melodija, međutim, nismo mogli uzeti u obzir jedinstveno kompilirane i danas izgubljene himne, pa je izvorni broj stavki u zbirci mogao biti čak i veći od gore navedenoga.

U nastavku ćemo prijeći na analizu sačuvane građe himana s motrišta povijesti liturgije i povijesti glazbe. Proučavanje po stavkama, kao što smo spomenuli u uvodu, razlučilo je više izvornih tradicija u himnariju: s jedne strane, u njemu po naravi stvari pronalazimo temeljne himne ostrogonskog podrijetla, no pored njih jasno se može uočiti i nadahnuće dviju redovničkih tradicija: cistercitskog i dominikanskog obreda. U srednjovjekovnoj Ugarskoj nije poznato da (sekularni) uzus jedne katedrale istodobno asimilira elemente dviju redovničkih tradicija, i to oblikujući ih na jedinstven način kakav vidimo u himnima sveska MR 21. Rukopis svjedoči o velikoj samostalnosti i širokim liturgijskim znanjima onodobnih urednika.

Rano stanje srednjovjekovne tekstovne tradicije ispitat ćemo u sljedećim brevijarima vezanima za Zagreb, koji se nalaze u Metropolitanskoj knjižnici: MR 67 (13. st., ostrogonsko podrijetlo),³⁸ MR 29 (14. st.), MR 120 (14. st.). Za poredbenu analizu melodija služili smo se, također ondje čuvanim, intonarijem (MR 10) biskupa Osvalda Tuza (Thuz Osvát, 1466. – 1499.), spomenutim novovjekovnim himnarijem oznake MR 4 i sačuvanim katedralnim procesionalom iz 17–18. stoljeća.³⁹ Sve ćemo upotpuniti saznanjima iz dvaju gore navedenih tiskanih brevijara (BrZag 1484, BrZag 1687).

3.2. Posebne zagrebačke stavke

Kao što smo vidjeli, struktura oficija za pokojne snažan je argument koji potvrđuje zagrebačku provenijenciju MR 21, no neposredan dokaz o upotrebi u katedrali nalazi se u himnariju. Sudeći po rubrici prije himna *Rex Christe factor omnium* u fol. 14v, na Sveto trodnevlje procesija nakon matutina dolazi do crkve sv. Emerika ili druge crkve, a pritom se spomenuti himan pjeva naizmjenice s akklamacijom Kyrie, „kako je običaj u zagrebačkoj prvostolnici”.⁴⁰ Crkva sv. Emerika doista je bila omiljena stacija katedrale; stajala je nasuprot zapadnom ulazu u katedralu sve do 1511. godine, kad su je srušili radi izgradnje obrambenih zidina. U srednjem vijeku procesija je vodila u nju, kao i u druge crkve (u crkvu sv. Elizabete, cistercitsku crkvu sv. Marije, itd.).

³⁸ Sadržaj brevijara iz 13. stoljeća pod oznakom MR 67 odražava središnji ostrogonski ritual, međutim, na temelju bilješke o pokojnicima u kalendaru, svezak je 1295. godine već bio u Zagrebu. Nadopune na marginama, među njima brojne zabilješke himni, već su svjedoci lokalne upotrebe.

³⁹ Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti: VII-104 (1697.), II.a.25 (1734.), III.d.175 (1735.), II.a.31 (1750.); Zagreb, Metropolitanska knjižnica: MR 108 (1698.), MR 191 (1742.); Zagreb, Hrvatski državni arhiv: Rukopis 158 (18. st.). Građu nabrojanih procesionala dopunjava fragmentarni gradual-antifonal iz 17–18. stoljeća, čuvan u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti pod oznakom III.d.204, gdje se kod pojedinih blagdana nalaze zabilješke himana u kurzivu na dnu stranice.

⁴⁰ Izvorni tekst rubrike: „Hymnus sequens cantatur post officium [matutinum] Cenaе Domini, Parasceven et Sabbati Sacri, quando clerici exeunt cum processione ad ecclesiam sancti Emerici vel aliam, alternando singulos versiculos cum *Kyrie eleison*, sicut est consuetum in ecclesia Zagrabiensi.” Kniewald je još prije objavio tekst rubrike kao dokaz upotrebe u Zagrebu, v. Kniewald, *Illuminacija...*, 81.

U MR 21 sačuvana je cjelovita melodija specifičnog himna povečerja na Bogojavljenje, *Quem non praevalent* (fol. 9v, nr. 5). Ta stavka, u Zagrebu čvrsto prisutna – koja zapravo ni s glazbenog ni s književnog motrišta nije himan, već trop nalik sekvenciji koji se osamostalio – pjevana je u više ugarskih tradicija. Njezina ostrogonska melodija, kojoj je nažalost poznat samo incipit, bitno se razlikovala od zagrebačke,⁴¹ koja se nalazi već u najstarijim zagrebačkim brevijarima; MR 4 novovjekovni je svjedok melodije iz MR 21.⁴²

Kao nadoknada iz 16–17. stoljeća, u MR 21 nalazi se sekvencija *Cantemus cuncti*, oproštaj od aleluja na Sedamdesetnicu (fol. 11r, nr. 8), koja je općenito u srednjovjekovnoj liturgiji svrstana u himne. Pored ambrozijanskog napjeva *Deus Creator omnium*, kao izbornu stavku donose ju brevijari i notirani incipit u MR 10, a da je pjevana u novom vijeku, dokazuje MR 4.⁴³ Himan *Dies absoluti*, koji se u Ostrogonu pjevao u prvoj večernjoj od predkorizmenih nedjelja, nije postao temeljnom stavkom zagrebačke tradicije.⁴⁴

Poznati himan za slavlje sv. Ambrozija, *Aeterne rerum Conditor*, bio je isključiva stavka matutina ambrozijanske i cistercitske (RI) tradicije, važeca za cijelu crkvenu godinu.⁴⁵ Kako u dijecezama mađarske liturgijske tradicije matutin nije imao hi-

⁴¹ V. *Psalterium Strigoniense*, München, Bayerische Staatsbibliothek, Res/2 Liturg. 380, fol. 112r–v; digitalizirano: <http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb00084911-7> (5. svibnja 2019.); u faksimil izdanju: *Psalterium Strigoniense Venetiis 1523 cum notis musicis manuscriptoris (Psalterium Nicolai Olahi)* [PsOláh], ur. Szoliva Gábrriel, *Musicalia Danubiana* 25, Bavarica et Hungarica 2 (Budapest: MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2015), 53. Rekonstrukcije izrađene upotrebom himnarija PsOláh: *Psalterium Strigoniense*, ur. Földváry Miklós István et al., *Monumenta Ritualia Hungarica Series Practica* (Budapest: Argumentum – ELTE Bölcsészettudományi Kar, Latin Tanszék, 2014), Tomus I/1–2; *Breviarium Strigoniense*, ur. Földváry Miklós István et al., *Monumenta Ritualia Hungarica Series Practica* (Budapest: Argumentum – ELTE Bölcsészettudományi Kar, Latin Tanszék, 2016. – 2018.), Tomus IV/a–f.

⁴² MR 29 fol. 77v, MR 120 fol. 77r, MR 4 str. 9, usp. HollRep 194 (nr. 625). Izmjene zapisa u MR 21 podudaraju se s melodijskim inačicama iz MR 4, što ukazuje na to da je stavka ostala u upotrebi i u novom vijeku. Međutim, korekcija teksta na recto strani fol. 10 u MR 21 („tus ut Deo”) ne nalazi se ni u jednom drugom izvoru. V. još i Kovács Andrea, *A középkori liturgikus költészet magyarországi emlékei. Szekvenciák. Kritikai dallamkiadás*, *Musica Sacra Hungarica* 1 (Budapest: Argumentum – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Egyházzenei Kutatócsoport, 2017), I 29; ista, *Szekvenciák a középkori Magyarországon. Repertoár, tradíció, dallamok*, *Musica Sacra Hungarica* 2 (Budapest: Argumentum – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Egyházzenei Kutatócsoport, 2017), 83. Osim spomenutih kodeksa, od svih ugarskih tradicija samo jedan fragment sadrži cijelu melodiju: Budapest, Egyetemi Könyvtár, RMK II. 53, korice. Digitalna inačica i opis sadržaja dostupni su na web-mjestu *Fragmenta Manuscriptorium Musicalium Hungariae Medii Aevi*: <http://fragmenta.zti.hu/hymnarium-s-14-15-1-csonka-folio-budapest-egyetemi-konyvtar-rmk-ii-53-boritoja/> (5. svibnja 2019.).

⁴³ MR 29 fol. 93r, MR 120 fol. 93v, BrZag 1484 str. 266, BrZag 1687 str. 349, MR 10 fol. 22v, MR 4 str. 13, usp. HollRep 62 (nr. 131). Budući da MR 29 fol. 76v i MR 120 fol. 71v nalazu sekvenciju *Laetabundus exsultat* kao himan druge večernje Božića, to križanje među žanrovima nije jedinstveno u zagrebačkoj tradiciji. Pojavom BrZag 1484 ova je dodjela nestala. V. još i Kovács, *Szekvenciák. Kritikai dallamkiadás*, I 13; ista, *Szekvenciák a középkori Magyarországon*, 83.

⁴⁴ *CAO-ECE VIIA Kalocsa–Zagreb (Temporale)*, nr. 15950*, 16030*, 16460*, usp. HollRep 80 (nr. 193).

⁴⁵ Bruno Stäblein, *Hymnen I. Die mittelalterlichen Hymnenmelodien des Abendlandes* [StHy], *Monumenta Monodica Medii Aevi* 1 (Kassel – Basel: Bärenreiter Verlag, 1956), 2 (Mel 1₁), →

1. ZAG – MR 4 str. 17 | 2. OFM – PsOFM366 fol. 22v | 3. NEV – StHy Mel 143₁

1. Ae-ter-ne re-rum Con-di-tor, noctem di-em-que qui re-gis, et tem-po-rum das tem-po-ra, ut al-le-ves fa-sti-gi-um.

2. Ae-ter-ne re-rum Con-di-tor, noctem di-em-que qui re-gis, et tem-po-rum dans tem-po-ra, ut al-le-ves fa-sti-di-um.

3. Ae-ter-ne re-rum Con-di-tor, noctem di-em-que qui re-gis, et tem-po-rum das tem-po-ra, ut al-le-ves fa-sti-di-um.

Notni primjer 2.

man, spomenuti himan mogao je postati, umjesto izvornom funkcijom, karakteristika lokalnih uzusa. U poznatim ostrogonskim liturgijskim knjigama uopće ga nema, no u kaločkoj, zagrebačkoj i erdeljskoj tradiciji dodijeljen je pohvalama Sedamdesetnice.⁴⁶ U MR 21 pojavljuje se samo tekstom, kao dio spomenute novovjekovne nadopune (fol. 12v), dok je od kasnijih notiranih izvora katedrale sačuvan jedino u MR 4 (*Notni primjer 2.*).⁴⁷ Ne slijedi ambrozijanski-cistercijski *ad notam*, već varira noviju melodiju u *D*, poznatu iz njemačkih i francuskih izvora.⁴⁸ Inačica u MR 4 na kraju strofe završava na finalisu *E*, dakle, za razliku od svoga uzorka, frigijskog je (deuterus) značaja. Primjera slične tonalne reinterpretacije te melodije drugdje nismo pronašli; osim ovoga retrospektivnog spomenika, na području srednjovjekovne Ugarske poznata je samo iz redovničkih krugova i sa finalisom *D*. Tako je sačuvana i u psalteriju iz 14–15. stoljeća (PsOFM366) franjevac iz Csíksomlyó (danas Șumuleu Ciuc, Rumunjska).⁴⁹

Navođenje himana večernje i jutarnje korizmenih nedjelja karakteristično je za ugarske tradicije. Dok se u Ostrogonu tjedno mijenjalo obje stavke od prve korizmene nedjelje do pete korizmene nedjelje, Zagreb je tu raznolikost slijedio samo na području himana večernje, a jutarnje su pohvale dvotjedno dobile novi himan.⁵⁰

26 (Mel 1₂), usp. Chrisogonus Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, Cistercian liturgy series 1 (Trappist, Kentucky: Gethsemani Abbey, 1984), vol. 1, Bk II, 7–12, vol. 2, 14–17. Opširniji pregled v. Földváry Miklós István, „Napszaki himnuszok a zsolozsmában. Tipológia és történelem”, *Magyar Egyházzene* 24 (2016/2017): 3–26, osobito 13–16.

⁴⁶ CAO-ECE VIIA *Kalocsa–Zagreb (Temporale)*, nr. 15850; Kovács Andrea, *Corpus Antiphonarium Officii Ecclesiarum Centralis Europae. VIIA Transylvania–Várad (Temporale)* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2010), nr. 15850; usp. Dobszay László – Kovács Andrea, *Corpus Antiphonarium Officii Ecclesiarum Centralis Europae. VIA Esztergom/Strigonium (Temporale)* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2004), nr. 15850. Zagrebački tekstovni izvori: MR 29 fol. 94r, MR 120 fol. 95r, BrZag 1484 str. 271, BrZag 1687 str. 355 (I), usp. HollRep 36 (nr. 27).

⁴⁷ MR 4 str. 17.

⁴⁸ StHy Mel 143.

⁴⁹ *Psalterium OFM [PsOFM366]*, Budapest, OSzK, Cod. lat. 366, fol. 22v.

⁵⁰ CAO-ECE VIIA *Kalocsa–Zagreb (Temporale)*, nr. 20010–23870. Zagrebački redosljed korizmenih himana pohvala: 1–2. tjedan: *Clarum decus ieiunii*, 3–4. tjedan: *Aures ad nostras*, 5–6. tjedan: *Pange lingua gloriosi proelium/Lustris sex qui iam (div.)*.

Toj raspodjeli odgovara – opet kao dokaz zagrebačke provenijencije – svaki od korizmenih himana sačuvanih u glavnom tekstu MR 21; samo dopuna iz 16–17. stoljeća pokazuje ponešto nedosljednosti, naime, u njoj nema himana jutarnjih pohvala za prva dva tjedna (*Clarum decus ieiunii*).

U MR 21 pojavljuje se i specifična zagrebačka podjela himana u razdoblju korizme. Himan jutarnje na Petu korizmu nedjelju, *Pange lingua gloriosi proelium* (fol. 14r, nr. 17), koji je ostao u upotrebi do Velikog četvrtka, pjevalo se u danima u tjednu specifičnim redom, s divizijom: ponedjeljkom, srijedom i petkom samo prvu polovicu himna, a utorkom, četvrtkom i subotom drugu polovicu, *Lustris sex qui iam* (fol. 14r, nr. 18). Na Cvjetnicu bi se vratilo pjevanju cijelog himna.⁵¹ Notator MR 21 notirao je oba segmenta himna. Zapis drugog dijela – suprotno prvom dijelu himna – naknadni zapisivači nisu korigirali; na notnom zapisu uočavamo samo nekoliko brisanih mjesta premda su specifični propisi pjevanja ovog himna ostali na snazi i u novom vijeku.⁵²

Himan jutarnje na Uzašašće, *Aeterne Rex altissime*, u ugarskim brevijarima nalazimo mjestimice, dok je u Zagrebu čvrsto prisutan.⁵³ Izvorno je bio dio MR 21, no danas je sačuvan samo njegov tekstualni fragment (fol. 15r). Notni zapis koji potječe iz mađarske liturgijske tradicije nalazi se isključivo u MR 4, uz *ad notam* himna večernje *Iesu nostra redemptio*.⁵⁴

Prema MR 21, u osmini Duhova za male časove je, izuzev trećeg časa, valjalo pjevati diviziju *Da gaudiorum praemia* himna *Veni Creator Spiritus*; međutim, u trećem času pjevalo se cijeli himan. To je u biti u skladu s brevijarima MR 120 i BrZag 1484.⁵⁵ Početna strofa spomenute divizije (*Da gaudiorum praemia*) posebna je i po tome što u europskim tradicijama općenito nije poznata. Drevesovo izdanje himana navodi je samo iz triju njemačkih izvora, dok je u srednjovjekovnim ugarskim dijecezama opća pojava.⁵⁶

⁵¹ U rubrici MR 21 fol. 14r: „In officio dominicali, [in Passione] Domini et Ramispalmarum [cantatur hymnus] *Pange lingua* [...]. In officio autem feriali usque [diem Cena] Domini exclusive, feria secunda, quarta et sexta ad laudes [cantatur *Pange lingua*] usque medium cum versiculo ultimo. Feria autem tertia, [quinta et sab]bato ad laudes hymnus *Lustris sex qui* usque finem sequitur semper.” V. o tome još i rubriku BrZag 1484 str. 352: „Hymnus praecedens, videlicet *Pange lingua*, per hoc et sequenti die dominico non dividitur, sed dicitur totus. Pro aliis vero ferialibus diebus dividitur, et dicitur alternatim.” MR 120 ne donosi tako jezgrovit propis, no kod svagdanjih jutarnjih pohvala (laudes) tu podjelu naznačuje u svojim rubrikama (fol. 121r).

⁵² BrZag 1687 str. 465 bez promjene ponavlja rubriku BrZag 1484 navedenu u prethodnoj bilješci.

⁵³ MR 29 fol. 142r, MR 120 fol. 145r, BrZag 1484 str. 431, BrZag 1687 str. 570 (I), usp. HollRep 37 (nr. 28), *CAO-ECE VIIA Kalocsa–Zagreb (Temporale)*, nr. 33100.

⁵⁴ MR 4 str. 36, usp. Rajeczky Benjamin, *Melodiarium Hungariae Medii Aevi. I. Hymni et sequentiae* [RajMel I] (Budapest: Editio Musica, 1956¹, 1982²), 6; PsOláh fol. 122r.

⁵⁵ MR 21 fol. 16r: „Infra octavam Pentecostes ad primam, sextam et nonam hymnus *Da gaudiorum praemia* cum sequentibus, sed ad tertiam *Veni Creator*.” BrZag 1484 daje propis posve istovjetan s ovim (str. 445–446), štoviše, diviziju *Da gaudiorum* dodjeljuje i pohvalama (str. 445), dok MR 120 za prvi čas propisuje himan *Iam Christus astra* (fol. 150r).

⁵⁶ *Lateinische Hymnendichter des Mittelalters*, hrsg. von Guido Maria Dreves, *Analecta Hymnica Medii Aevi* [AH] 50 (Leipzig: O. R. Reisland, 1907), 193–194. Pored izvora iz Freisinga i Schäftlarna vrijedi obratiti pozornost i na onaj samostana svetog Emmerana u Regensburgu. Više o specifičnim melodijskim inačicama himna v. u poglavlju 3.6.

čas (CAO-ECE)	Ostrogon/ Erdelj–Varad	OSPPE	Zagreb	Ostrogon (BNS, 13. st.)	OP
V1 (40740)	<i>Sacris sollemniis</i>	<i>Sacris sollemniis</i>	<i>Pange lingua</i>	<i>Pange lingua</i>	<i>Pange lingua</i>
C (40780)	<i>Verbum supernum</i>	(de psalterio)	<i>Sacris sollemniis</i>	(de psalterio)	(de psalterio)
M (40811)	–	<i>Verbum supernum</i>	–	<i>Sacris sollemniis</i>	<i>Sacris sollemniis</i>
L (41180)	<i>Pange lingua</i>	<i>Pange lingua</i>	<i>Verbum supernum</i>	<i>Verbum supernum</i>	<i>Verbum supernum</i>

Tablica 1. Dodjela himana časovima Tijelova u ugarskoj i dominikanskoj tradiciji

Konačni oblik oficija Tijelova, historija *Sacerdos in aeternum*, nastala je ozbiljnijim razvojem, kompozicijskim radom u više faza. Istinski je zamah njezinu širenju dala bula *Transiturus* pape Urbana IV., izdana 1264. godine; tom je odredbom blagdan Tijelova postao općevažećim u katoličkoj Crkvi. Sadrži himne istovjetne s historijom *Sapientia aedificavit*, neposrednim prethodnikom tekstualnog korpusa koji se tradicionalno pripisuje Svetom Tomi Akvinskom, a to su: *Pange lingua gloriosi corporis, Sacris sollemniis, Verbum supernum prodiens nec Patris*.⁵⁷ Međutim, dodjela tih stavki časovima – neovisno o historiji – pokazuje izuzetno veliku raznolikost diljem Europe kao i u ugarskim tradicijama. U tom pogledu nije bila izuzetna ni praksa kaločko-bačke dijeceze. Naprotiv, na temelju rukopisnih i tiskanih liturgijskih knjiga iz 14–15. stoljeća pokazuje se konzistentnost zagrebačke dodjele,⁵⁸ koja se može usporediti s dodjelama iz ranijega ostrogonskog notiranog brevijara iz 13. st. (BNS)⁵⁹ i dominikanskog himnarija (*Tablica 1.*). Sa-

⁵⁷ Za analizu inačica historija Tijelova sačuvanih u mađarskoj tradiciji v. Sanda Anna, „Sapientia aedificavit« – Egy késő középkori ünnep kodifikációjának és zsolozsmaváltozatainak állomása”, u *Zenetudományi Dolgozatok 2015–2016*, ur. Gilányi Gabriella, Kiss Gábor (Budapest: MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2018), 61–88. Sanda se ne bavi podrobno pitanjem himana. – O autorstvu oficija *Sacerdos in aeternum* prvi je pisao dominikanski historiograf Ptolomaeus Lucensis (Bartolomeo Fiadoni, Luccai Bertalan), učenik Svetog Tome Akvinskog, 1317. godine. O tome v. <http://www.corpusthomaticum.org/pcxn.html> (5. svibnja 2019.). – „Izvorna” historija *Animarum cibus* koju je 1246. godine sastavila Sveta Julijana iz Liègea pronađena je u zbirci pjesama mješovita sadržaja, dijelom iz 13. stoljeća, u crkvi Bogorodice u Tongresu, Flandrija (Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, Nationale Bibliotheek van Nederland, 70 E 4, fol. 86r–96r), usp. <http://cantus.uwaterloo.ca/source/123657> (5. svibnja 2019.). Rukopis ne donosi vlastite himne, ali je na kraju historije navedena uskrсна stavka *Ad cenam Agni* s melodijom himna *Proles de caelo prodiit* Svetog Franje Asiškog. U početku ju se dakle posuđivalo za večernju, matutin i pohvale Tijelova. O tome v. Barbara R. Walters – Vincent Corrigan – Peter R. Ricketts, *The Feast of Corpus Christi* (Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2006), 78.

⁵⁸ MR 29 fol. 151r–152v, MR 120 fol. 154v–156r, BrZag 1484 str. 459–464, BrZag 1687 str. 607–614, MR 10 fol. 68v, MR 4 str. 42–43, dalje v. *CAO-ECE VIIA Kalocsa–Zagreb (Temporale)*, 151.

⁵⁹ *Breviarium notatum Strigoniense* [BNS] u historiji *Sapientia aedificavit* donosi još jednu dodjelu himana, ali već s melodijama karakterističnima za kasniju mađarsku (ostrogonsku) tradiciju, v. Praha, Strahovská knihovna, DE I 7, fol. 213v, 214r, 221r. Izdanje: *Breviarium notatum Strigoniense* (s. XIII.), ed. Janka Szendrei, Musicalia Danubiana 17 (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1998). Digitalnu inačicu kodeksa v. http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-KKPS_DE_I_7_____05X6099-cs (5. svibnja 2019.) Usp. PsOláh fol. 123v–124v.

1. Verbum su-pernum prod-i-ens, nec Pa-tris linquens dex-te-ram, ad o-pus su-um ex-i-ens, ve-nit ad vi-tae ve-spe-ram.

2. Verbum su-pernum prod-i-ens, nec Pa-tris linquens dex-te-ram, ad o-pus su-um ex-i-ens, ve-nit ad vi-tae ve-spe-ram.

3. Verbum su-pernum prod-i-ens, nec Pa-tris linquens dex-te-ram, ad o-pus su-um ex-i-ens, ve-nit ad vi-tae ve-spe-ram.

Notni primjer 3.

stavljajući zagrebačke raspodjele možda su bili pod utjecajem bilo koje spomenute tradicije, a možda su slijedili i vlastite zamisli. U odabiru melodije vjerojatno su postupali zasebno. Himan *Verbum supernum* – sudeći po retrospektivnim izvorima, možda i u srednjem vijeku – pjevalo se na rijetku, dijatonsku E-melodiju (*Notni primjer 3.*). Stavka se s istom melodijom pojavljuje u kasnijem procesionalu pavlina iz Lepoglave, inače je ova melodija u institucijama mađarske liturgijske tradicije nepoznata. Bruno Stäblein dokumentira je iz izvora njemačke i šleske provenijencije.⁶⁰

Melodije drugih dvaju himana poznate su iz sekularnih mađarskih tradicija. I u Zagrebu se *Pange lingua* pjevalo na uobičajenu melodiju 3. modusa,⁶¹ a *Sacris sollemniis* uz *ad notam* himna Uzašašća, *Festum nunc celebre*.⁶² U sačuvanoj građi MR 21, himan večernje *Pange lingua* (fol. 16r, nr. 26) i onaj povečerja *Sacris sollemniis* (fol. 16v, nr. 27) po svemu odgovaraju navedenom, dok od himna pohvala *Verbum supernum* nažalost nije ostao ni fragment.

Prva stavka *proprium de sanctis* u MR 21 karakteristični je zagrebački himan za slavlje sv. Andrije, *Exorta a Bethsaida* (fol. 17r, nr. 29). Nalazi se u najstarijim brevijarima te je i u novom vijeku čvrst element zagrebačke tekstovne tradicije.⁶³ Njegov *ad notam* također je stabilan: incipit u MR 10, kao i MR 21, MR 4 te

⁶⁰ Retrospektivni zagrebački spomenici himna: MR 4 str. 45, Ruk 158 fol. 66v. Novovjekovni zapisi u procesionalima lepoglavskih pavlina: *Pavlinski procesional iz Újhelya* [PrÚjh], 1644, Budapest, OSzK, Oct. Lat. 794, fol. 68v; *Pavlinski procesional iz Lepoglave* [PrLep], 1751–1753, Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, R 3612, fol. 53r. Lepoglavsko podrijetlo prethodnog izvora rasvijetlila je Gilányi Gabriella, „Újhelyi processzionále? – Az Országos Széchényi Könyvtár Oct. Lat. 794-es jelzetű forrásának azonositása”, u *Zenetudományi Dolgozatok 2013–2014*, ur. Kiss Gábor (Budapest: MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2016), 83–114. – Usp. StHy 344 (Mel 628), 595.

⁶¹ MR 21 fol. 16r, MR 10 fol. 68v, MR 4 str. 42, VII-104 fol. 58r (I), MR 108 fol. 50v (I), II.a.25 fol. 62v, III.d.175 str. 113, MR 191 str. 115, II.a.31 fol. 70v, usp. PsOláh fol. 124v, RajMel I 99.

⁶² MR 21 fol. 16v, MR 4 str. 43, VII-104 fol. 58v (I), MR 108 fol. 51r (I), II.a.25 fol. 63r, III.d.175 str. 114, Ruk 158 fol. 58r, MR 191 str. 116, II.a.31 fol. 71r, usp. PsOláh fol. 123v, RajMel I 30.

⁶³ *CAO-ECE VII/B Kalocsa–Zagreb (Sanctorale)*, 5.1130.0080; MR 67 fol. 264 (cjelovit tekst himna zabilježen na margini), MR 29 fol. 189r, MR 120 fol. 196v, BrZag 1484 str. 578, BrZag 1687 str. 2 (II), usp. HollRep 89 (nr. 228).

1. OCist – RII | 2. OP – Hum fol. 322r | 3. STR – PsOláh fol. 124r | 4. ZAG – MR 21 fol. 17r (orig.)

1. Magnum sa-lu-tis gau-di-um, lae-te-tur o-mne sae-cu-lum, Je-sus, Redemptor gen-ti-um, sa-na-vit or-bem lan-guidum.

2. Iam lu-cis or-to si-de-re De-um pre-ce-mur sup-pli-ces, ut in-di-ur-nis a-cti-bus nos ser-vet a-no-cen-ti-bus!

3. Verbum su-pernum prod-i-ens, nec Pa-tris linquens dex-te-ram, ad o-pus su-um ex-i-ens, ve-nit ad vi-tae ve-spe-ram.

4. Ex-or-ta a Beth-sa-i-da, du-o sus-ce-pit lu-mi-na in Pe-tro at-que An-dre-a pri-mi-ti-va ec-cle-si-a.

Notni primjer 4.

novovjekovni procesionali podjednako ga bilježe s omiljenom srednjovjekovnom mađarskom melodijom koja je poznata (između ostalog i) s himnom za slavlje sv. Elizabete, *Novum sidus emicuit* iz Ostrogona.⁶⁴ Cistercitska je preteča melodije miksolidijska s finalisom G. Dominikanci su joj izmijenili 2. i 4. redak, no modus nisu promijenili.⁶⁵ Prelaskom u mađarsku tradiciju dobila je, kako to izvori jednoglasno svjedoče, *F*-tonalitet i durski značaj (*Notni primjer 4.*).

Melodija himna za slavlje sv. Nikole *Exsultet aula caelica* potpuno je izmijenjena u MR 21 (fol. 17r, nr. 30). Izbrisana melodija jedinstvena je stavka u transponiranom 1. modusu za koju dosad nismo uspjeli pronaći paralele ni u mađarskim ni u drugim tradicijama. Himan je sačuvan u MR 10 i procesionalu oznake VII-104 uz *ad notam* jedne melodije zajedničkog slavlja apostola (*Exsultet caelum laudibus*), odabran vjerojatno zbog sličnosti tekstovnog incipita.⁶⁶ Konačno ga noviji sloj MR 21, MR 4 i III.d.204 donose s lokalnom *D*-melodijom o sv. Jurju Mučeniku (v. u nastavku).⁶⁷ Himan s *G*-melodijom, pjevan u Ostrogonu,⁶⁸ nije se pojavio u Zagrebu.

Himan za slavlje đakona sv. Stjepana Prvomučenika, *Stephano primo martyri*, zagrebačka je tekstovna tradicija sačuvala zamijenivši mu 5. i 6. strofu („Ille levatis...” i „Iudaei magis...”). U MR 67, ostrogonskog podrijetla, još se ne nalazi u

⁶⁴ O ostrogonskoj melodiji v. *Psalterium Strigoniense Venetiis 1523*, 56–57, PsOláh fol. 135r, RajMel I 42, odnosno o povijesti melodije Szendrei Janka, „Új világosság jelenék. Egy himnusz története”, u *Zenetudományi Dolgozatok 1995–1996*, ur. Gupcsó Ágnes (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1997), 19–24. Najstariji ostrogonski spomenik melodije potječe iz 13. stoljeća (BNS fol. 221r), nosi tekst za Tijelovo, a poslije su je u 14–16. stoljeću radije dodijelili svetačkim himnima. Požunska (bratislavska) je tradicija navedenu stavku o Andriji pjevala na melodiju zajedničkih slavlja apostola, usp. PsBlasii fol. 129v.

⁶⁵ O cistercitskoj i dominikanskoj pozadini melodije v. Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, vol. 1, Bk II, 110; odavde smo uzeli i prvi redak Notnog primjera 4. koji nam služi za usporedbu.

⁶⁶ MR 10 fol. 82r, VII-104 fol. 3r (II), usp. RajMel Ip 4, PsOláh fol. 136v.

⁶⁷ MR 4 str. 51, III.d.204 str. 72.

⁶⁸ PsOláh fol. 136r, usp. RajMel I 35.

tom obliku, no kasniji brevijari karakteristično donose tu inačicu, odnosno, u tom se obliku nalazi u MR 21 (fol. 17v, nr. 31), u MR 52 te u svim novovjekovnim procesionalima koji ga sadrže.⁶⁹ Melodija himna uklapa se u specifičnu ugarsku tradiciju.⁷⁰ Karakteristično je za Zagreb da se na riječ „martyri” 1. strofe pjeva padajući par terci *a F D* (MR 10, stari sloj MR 21), koji je, pak, u novijim izvorima dopunjen clivisom: *a FE D*.

Jedinstvena mađarska (ostrogonska) melodija himna večernje za slavlje sv. Ivana Evanđelista, *De Patre Verbum prodiens*,⁷¹ izvorno nije bila dio MR 21. Glavni notator zabilježio je ukrašenu inačicu jedne melodije zajedničkih slavlja apostola (*Exsultet caelum laudibus*), koja se vjerojatno podudarala s melodijom dodijeljenom pohvalama, *Amore Christi nobilis* (fol. 18r, nr. 34). Poslije ju je novovjekovni notator izbrisao i kvadratnom notacijom zapisao ostrogonsku inačicu (fol. 18r, nr. 33). Kako je isti himan u MR 10 naveden s melodijom *A solis ortus* (fol. 107r), „stariji” zagrebački *ad notam* nije sasvim objašnjen. Svaki novovjekovni zagrebački izvor sačuvao je ostrogonsku melodiju.⁷²

U zagrebačkoj tradiciji časoslova bogatu su građu imala zajednička slavlja za svece u uskrsnom vremenu. Dok je obližnjim tradicijama (uključujući i Ostrogon) općenito bio dovoljan himan *Vita sanctorum* i njegova divizija, Zagreb je u radosti uskrsnuća dodijelio pojedine dijelove različitih himana jutarnjim pohvalama zajedničkog slavlja apostola i evanđelista (*Claro paschali gaudio*), zajedničkog slavlja više mučenika (*Qui vincis in martyribus*) i slavlja jednog mučenika ili priznavaoca (*Soluta iam sunt vincula*).⁷³

Claro paschali gaudio o apostolima i evanđelistima divizija je uskrsnog himna *Aurora lucis rutilat*. Primjere njegove upotrebe pronalazimo u zapadnoj Europi, no njegova je pojava u Zagrebu posve jedinstvena u cijeloj mađarskoj liturgijskoj tradiciji.⁷⁴ Strofe o kojima je riječ govore o susretima uskrsloga Krista i apostola, pa su vjerojatno tako bili pogodni za spomenutu funkciju. U MR 21 pridružena mu je uobičajena melodija *Aurora lucis* (fol. 19v, nr. 41), a tako je naveden i u MR 4.⁷⁵ Drugi notirani spomenici, pa ni zagrebački, nisu nam poznati.

⁶⁹ MR 29 fol. 195v, MR 120 fol. 201r, BrZag 1484 str. 600, BrZag 1687 str. 30 (II), usp. AH 14:28. U dijelu brevijarâ himan je zapisan i kod pronalaska relikvija sv. Stjepana (3. kolovoza). Notni zapisi: MR 21 fol. 17v (nr. 31), MR 10 fol. 85r, 116r, MR 4 str. 52, MR 52 fol. 163r, 165r, VII-104 fol. 5v (II), MR 108 fol. 4v (II), II.a.25 fol. 73v, III.d.175 str. 133, Ruk 158 fol. 70r, MR 191 str. 135.

⁷⁰ V. Szendrei Janka, „A himnuszok dallamválasztása jellemző a liturgiákra”, *Magyar Egyházzene* 4 (1996/1997): 307–314, osobito 308–310.

⁷¹ V. Szendrei, „A himnuszok dallamválasztása...”, 309–310, usp. PsOláh fol. 111r, RajMel I 61.

⁷² MR 4 str. 54, MR 52 str. 166, VII-104 fol. 7r (II), MR 108 fol. 6r (II), II.a.25 fol. 75r, III.d.175 str. 136, Ruk 158 fol. 71r, MR 191 str. 138, II.a.31 fol. 80v.

⁷³ MR 29 fol. 224r–v, MR 120 fol. 233v–234r, BrZag 1484 str. 700–702, BrZag 1687 str. 153–155 (III), usp. *CAO-ECE VI/B Kalocsa–Zagreb (Sanctorale)*, nr. 5.0413.0010–5.0415.0640.

⁷⁴ MR 29 fol. 224r, MR 120 fol. 233v, BrZag 1484 str. 700, BrZag 1687 str. 153 (II), usp. HollRep 68 (nr. 153). Primjere iz zapadne Europe v. Ulysse Chevalier, *Repertorium hymnologicum. Catalogue des chants, hymnes, proses, séquences, tropes en usage dans l'Eglise latine depuis les origines jusqu'à nos jours* (Louvain: Imprimerie Lefever, 1892), vol. 1, nr. 3361.

⁷⁵ MR 4 str. 64, usp. PsOláh fol. 120r, RajMel I 58.

1. Ge-sta san-cto-rum mar-ty-rum me-mi-nis-se iu-cundum est, et in e-o-rum lau-di-bus De-o ca-ne-re glo-ri-am.

2. Ge-sta san-cto-rum mar-ty-rum me-mi-nis-se iu-cundum est, et in e-o-rum lau-di-bus De-o ca-ne-re glo-ri-am.

3. Ex-sul-tet au-la cae-li-ca, lae-te-tur mundi ma-chi-na, dum re-fert so-lis or-bi-ta Ni-co-la-i soll-e-mni-a.

Notni primjer 5.

Druga dva himna jutarnjih pohvala zbog lakune ne možemo proučavati u građi MR 21. Premda su oba čvrst dio tekstovne tradicije, kao što smo vidjeli gore, jedino se u novovjekovnom MR 4 pojavljuju s notama, s melodijom *Aurora lucis*.⁷⁶

Međutim, u zagrebačkim tekstovnim izvorima, začudo, uzaludno tražimo rijetki uskrсни himan za slavlja više mučenika, fragmentarno sačuvan u MR 21: o stavci *Aeterna Christi munera martyrum victorias* podrobno će biti riječi na kraju analize *commune sanctorum*.

Štovanje sv. Jurja Mučenika trenutačno je nedostavno istraženo područje u povijesti liturgije srednjovjekovne Ugarske.⁷⁷ Himan oficija toga vojničkog sveca, *Gesta sanctorum* (ili u ponekim zapisima *Festa sanctorum*) ambrozijanskog je podrijetla⁷⁸ i ne nalazimo ga ni u cistercitskoj ni u dominikanskoj tradiciji. Pojavljuje se u izvorima istočnih i južnih dijeceza: među rubrikama Codex Albensisa iz 12. stoljeća, u pojedinim kaločkim brevijarima, te kao čvrst dio zagrebačke tradicije.⁷⁹ Prema sačuvanim izvorima, nije se nalazio u razvijenomu ostrogonskom obredu.⁸⁰ U MR 21 možemo mu proučavati samo fragment teksta (fol. 20r), note su izgubljene, no svi su novovjekovni zagrebački izvori sačuvali njegovu, sve dosad neobjavlvenu, *D*-melodiju. Ona se znatno razlikuje od svoga ambrozijanskog adekvata; na njega, u najboljem slučaju, podsjećaju motivi po-

⁷⁶ *Qui vincis in martyribus* posebna je divizija himna za slavlje više mučenika *Rex gloriose martyrum*, s notacijom v. MR 4 str. 65. *Soluta iam sunt vincula* neobičan je isječak himna za slavlje mučenika *Martyr Dei qui unicum*, s notacijom v. MR 4 str. 66. U mađarskoj liturgijskoj tradiciji za oba nam je himna poznat samo njihov zagrebački tekstovni spomenik, v. HollRep 196 (nr. 630) i 220 (nr. 722).

⁷⁷ Poznate povijesne poveznice v. Szendrei, *A „mos patriae” kialakulása...*, 132–133.

⁷⁸ V. StHy 10 (Mel 18); AH 14:76.

⁷⁹ MR 29 fol. 225v, MR 120 fol. 235v, BrZag 1484 str. 705, BrZag 1687 str. 159 (II), usp. HollRep 107 (nr. 295). Referencije o ostalim ugarskim tradicijama v. Szendrei, *A „mos patriae” kialakulása...*, 133, 136.

⁸⁰ Kovács Andrea, *Corpus Antiphonarium Officii Ecclesiarum Centralis Europae. V/B Esztergom (Sanctorale)* (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2006), nr. 5.0424.0080. Nakon pojave knjige ispostavilo se da brevijar iz 15. stoljeća (Str-110), spomenut u bilješkama (Gyulaféhérvár/Alba Iulia, Biblioteca Batthyaniána, R I 110) ne pripada središnjim ostrogonskim izvorima.

četne fraze (*Notni primjer 5.*).⁸¹ Osim ovih retrospektivnih izvora, nemamo saznanja o drugim ugarskim notiranim spomenicima himna za slavlje sv. Jurja. Kao što smo spomenuli, u Zagrebu se na tu melodiju pjevao i himan za slavlje sv. Nikole, *Exsultet aula caelica*.

Himan večernje za slavlje sv. Ivana Krstitelja *Ut queant laxis* u MR 21 (fol. 20v, nr. 47) naveden je sa srednjoeuropskom melodijom koja je u skladu s mađarskim običajima, a ne u inačici koju pjevaju dominikanci.⁸² Prva strofa divizije za jutarnje pohvale, *O nimis felix*, donosi istu melodiju još jednom (fol. 21r, nr. 48).

Među himnima oficija svetaca iz vladarske kuće Arpadovića najčvršća je stavka himan za slavlje kralja sv. Ladislava, *Regis regum civis ave*. Plemenita melodija skladana u stilu svetoviktorskih sekvencija proširila se cijelom srednjovjekovnom Ugarskom i krasila je samo blagdan toga sveca.⁸³ Možda ju je skladao Elvin, koji je u vrijeme sanktifikacije kralja Ladislava (1192.) služio kao biskup varadski, a s ovim se melodijskim stilom već upoznao tijekom pariškoga školovanja.⁸⁴ Zagreb je u srednjem vijeku tog sveca štovao kao osnivača i zaštitnika biskupije pa je prirodno da je njegov himan dospio u MR 21 (fol. 21v, nr. 49) te da prati novovjekovne izvore koji čuvaju tradicionalnu liturgiju.⁸⁵

Od himna za slavlje sv. Ane *Orbis exsultans celebret* u građi MR 21 sačuvan je samo tekstovni fragment dviju i pol strofa (fol. 22r, nr. 51), dok mu je melodija nepoznata. Himan je dosljedno prisutan u zagrebačkim rukopisnim brevijarima iz 14–15. stoljeća,⁸⁶ međutim, s pojavom BrZag 1484 ispao je iz tradicije, a nema ga ni u Tuzovu intonariju (MR 10). Od druge polovice 15. stoljeća umjesto njega u pohvalama se pjevalo diviziju himna za slavlje sv. Ane *Clara diei gaudia*.

⁸¹ MR 4 str. 67, VII-104 fol. 18r (II), MR 108 fol. 14r (II), II.a.25 fol. 82r, III.d.175 str. 151, III.d.204 str. 18, Ruk 158 fol. 79r, MR 191 str. 153, II.a.31 fol. 89r. U MR 4 s ovom je melodijom naveden i himan prve večernje za slavlje sv. Tome Akvinskog *Exsultet mentis iubilo*, suprotno dominikanskim običajima (str. 61).

⁸² Uobičajena mađarska inačica: PsOláh fol. 127v, RajMel I 90, usp. StHy 295 (Mel 422₂, Einsiedeln). Frigijska (deuterus) melodija dokumentirana u Požunu (Bratislavi) neuobičajena je među ugarskim spomenicima, v. PsBlasii fol. 124v, RajMel I 84, usp. StHy Mel 72. Analizu dominikanske melodijske tradicije v. Innocent Smith OP, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy, 1250–1369*, BA thesis (Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame, Department of Music, 2008), 37. Usp. StHy 94 (Mel 151₁, Nevers).

⁸³ Nedavno je u spiškim i švicarskim izvorima pronađen dosad nepoznat himan za slavlje sv. Ladislava s tekstom *Vergente mundi vespere*; njegova melodija nije poznata. V. Kovács Andrea, „Vergente mundi vespere. Egy ismeretlen Szent László-himnusz a Szepességben és Sittenben”, *Magyar Könyvszemle* 134 (2018): 125–135.

⁸⁴ Mezey László, „Athleta patriae. Szent László legkorábbi irodalmi ábrázolásának alakulása”, u *Athleta Patriae. Szent László-tanulmányok*, ur. Mezey László (Budapest: Szent István Társulat, 1980), 21–55, osobito 44–46; *Magyarország zenetörténete I. Középkor*, ur. Rajeczky Benjamin (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988), 331–332; Szendrei Janka, *A himnusz*, Egyházzenei füzetek I/9 (Budapest: A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Egyházzenei Tanszéke és a Magyar Egyházzenei Társaság, 2000), 45.

⁸⁵ Tekstovni izvori: MR 120 fol. 249r, BrZag 1484 str. 744, BrZag 1687 str. 208 (II), usp. HollRep 199 (nr. 645). Notirani izvori: MR 10 fol. 106r (u c), MR 4 str. 79, VII-104 fol. 22v (II), MR 108 fol. 18r (II), II.a.25 fol. 85v, III.d.175 str. 156, Ruk 158 82v, MR 191 str. 161, II.a.31 fol. 91v.

⁸⁶ MR 29 fol. 256r, MR 120 fol. 168v, usp. HollRep 182 (nr. 576).

Zajednički himni svetaca također su karakteristični za Zagreb, pa bi ih se tematski moglo navesti i ovdje, no kako se u njima elementi tradicija o kojima govorimo stapaju u različitim slojevima i na jedinstven način, njihova analiza slijedi u poglavlju 3.5., nakon stavki vezanih za dominikance.

3.3. Stavke cistercitskog utjecaja

Cisterciti, organizirani kao reformirani benediktinski red u prvoj su polovici 12. stoljeća više puta mijenjali svoju liturgiju, a njihov se himnarij razvio u najmanje tri koraka. Prva braća koja su od 1098. godine naseljavala *Novum Monasterium* (kasnije Cîteaux) u početku su se služila himnarijem samostana njihova osnivača, svetog Roberta od Molesmea. Desetak godina poslije, u vrijeme opata sv. Stjepana Hardinga – pomalo radikalno tumačeći Regulu svetog Benedikta – odbacili su sve himne koji nisu bili navedeni u njima dostupnim milanskim kodeksima. Naime, u tekstu Regule himni časoslova označeni su izrazom *ambrosianum*, kojem se u ono doba pripisivalo tradiciju svetog Ambrozija. Jednostranost i pretjerana pojednostavljenja prvoga „cistercitskog” himnarija (*RI, first recension*), koji je nastao preradom rafinirani su – dijelom u smislu Abelardovih kritika – između 1139. i 1147. godine pod vodstvom svetog Bernarda iz Clairvauxa. U obnovljenu zbirku dospjeli su i suvremeni tekstovi i melodije, odnosno uvedena je podjela himana na divizije. Ta je druga prerada (*RII, second recension*) poslije postala jezgrom himnarija cistercitskog reda te se naseljavanjem redovnika proširila cijelom Europom.⁸⁷

Kod himna za slavlje sv. Jurja vidjeli smo da se među tekstovima MR 21 skriva i građa milanskog podrijetla. *Gesta sanctorum* – s obzirom na to da je svojstven isključivo ambrozijanskoj tradiciji – vjerojatno je neposredno ili posredno dospio u Ugarsku iz milanskog izvora, a potom kao dio mađarske tradicije u Zagreb. Međutim, u građi MR 21 postoje tri teksta himna koji se ne pojavljuju nigdje drugdje u ugarskim sekularnim izvorima, a podjednako su dio ambrozijanske i cistercitske (*RII*) tradicije. O njima možemo razmišljati na dva načina: ili su u Zagreb dospjeli iz milanskog (sjevernotalijanskog) izvora preko veza dviju regija, ili posredstvom cistercitskih samostana koji su bili u kontaktu s katedralom, to jest iz neposredne okolice grada. Mnogo je vjerojatnija potonja mogućnost. Premda je sâmo preuzimanje vjerojatno bilo motivirano ugledom autora himana „par excellence”, svetog Ambrozija, za poneke skladbe ipak su se okrenuli k cisterciticima jer su bili blizu te je bilo općepoznato da njihov himnarij potječe iz vjerodostojne ambrozijanske tradicije iz Milana.

⁸⁷ Poveznice s motrišta povijesti teksta i glazbe ranih cistercitskih himnarija u svom je, dijelom već navedenom, filološki zahtjevnom i nezaobilaznom radu objavio Chrisogonus Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, Cistercian liturgy series 1–2 (Trappist, Kentucky: Gethsemani Abbey, 1984), vol. 1. Introduction and Commentary, vol. 2. Edition. O ranom cistercitskom brevijaru v. Chrisogonus Waddell, *The Primitive Cistercian Breviary* (Staatsbibliothek zu Berlin, Preussischer Kulturbesitz, Ms. Lat. Oct. 402) with Variants from the «Bernardine» Cistercian Breviary, Spicilegium Friburgense 44 (Fribourg: Academic Press Fribourg, 2007).

Sa srednjovjekovnim Zagrebom možemo povezati čak dva cistercitska samostana. Stariji samostan, koji je postojao već prije 1274. godine izvan grada, na jednom od otoka u rijeci Savi, redovnici su napustili između 1307. i 1315. godine te se preselili u blizinu katedrale. Brojni su mogući razlozi novog osnutka: povjesničari prepostavljaju da je riječ o nereguliranosti rijeke koja je serijski poplavljivala stariji položaj samostana te o privlačenju crkvenih zajednica organiziranih oko biskupije, no u tome su vjerojatno odigrali ulogu i gospodarsko-trgovački čimbenici. Novi samostan vjerojatno je bio u nadležnosti obližnje filijale Clairvauxa, cistercitske zajednice u Topuskom, koju je Andrija II. osnovao 1205. godine kao kraljevski samostan izuzet od poreza (*regale monasterium*). Spomen na cistercite u današnjem Zagrebu čuva samo mnogo puta pregrađivana (no arheološki još neotkrivena) crkva sv. Marije. Redovnici su napustili grad najkasnije početkom 16. stoljeća, a njihov samostan srušen je u vrijeme izgradnje obrambenih zidina. S tim u skladu, na najstarijoj sačuvanoj slici grada Zagreba (*Slika 3.*) ne vidi se stambena zgrada pored crkve sv. Marije; možebitni ostaci uništeni su tijekom novovjekovnih uređenja tog područja.⁸⁸

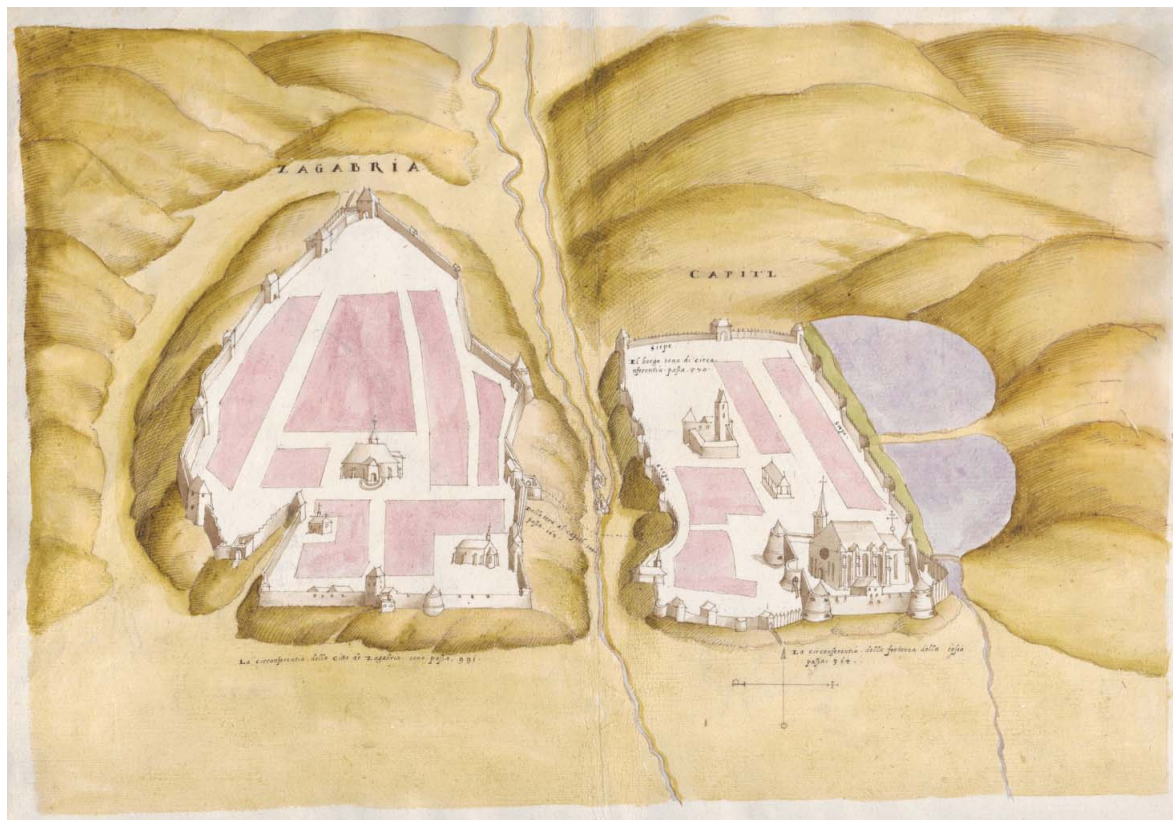
U vrijeme naseljavanja cistercita u gradu u službi je bio dominikanski biskup Augustin Kažotić (oko 1260. – 1323.). Kao vrhovni crkveni poglavar on je morao odobriti novi osnutak, štoviše, vjerojatno je bio jedan od inicijatora i promotora preseljenja. Istodobno, uz Kažotića se vezuje opća liturgijska reforma katedrale s početka 14. stoljeća, pa je moguće da je upravo on bio veza koja je pojedine elemente tradicije novopridošlih cistercita povezala s lokalnim obredom. Dakako, cistercitski „utjecaj” možda je djelovao drugim putem, primjerice, preko obližnjih poglavara, opata koji su dobili *stallum* zagrebačkog kanonika,⁸⁹ odnosno, kao što smo već smo spomenuli, cistercitska crkva bila je jedna od postaja katedrale za pojedinih procesija, pa je također mogla biti prigoda za obogaćenje liturgije.

Što se tiče spomenutog himna za slavlje sv. Stjepana Prvomučenika, *Stephano primo martyri*, postoji i proširena cistercitska inačica (RI, RII); ona započinje riječima *Stephani primi martyris* i u odnosu na tekst općepoznat diljem Europe sadrži tri dodatne strofe (ne uključujući promjenljivu doksologiju).⁹⁰

⁸⁸ O prisutnosti cistercita u Zagrebu v. Ksenija Brigljević, „The Cistercian Monastery and the Medieval Urban Development of Zagreb”, u *Annual of Medieval Studies at the CEU 1993–1994*, ur. SÁGHY Marianne (Budapest: Central European University, 1995), 100–107; Romhányi Beatrix, *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon* [CD-ROM] (Budapest: Arcanum Adatbázis Kiadó, 2008).

⁸⁹ Primjerice, iz 15. stoljeća poznat je opat iz Topuskoga, imenom Juraj, kojega isprave iz 1481. i 1485. godine navode istodobno kao kanonika i opata. Iz njegove su ostavštine u riznicu katedrale dospjela svečano iluminirana liturgijska remek-djela. O tome opširnije v. Hoffmann Edith, *Régi magyar bibliofilek*, reprint, ur. Wehli Tünde (Budapest: MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 1992), 142.

⁹⁰ Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, vol. 1, Bk II, 72–75, vol. 2, 78–81, usp. AH 14:28, PsOláh fol. 110v, RajMel I 12. Waddell je u vezi s podrijetlom cistercitske inačice oprezan te smatra mogućim da i ona potječe iz još nedovoljno proučene ambrozijanske skupine inačica, dakle, da ona nije nužno redovnička prerada. Dodatne strofe: 2. „Psallamus hoc discipuli...”, 5. „Ipse martyr egregius...”, 8. „Ille paratus verticem...”. U zapisu MR 21 početna riječ 8. strofe, „Ille paratus” očito se zbog pogrešnog čitanja iskrivila u „Et sic paratus”.

Slika 3. Panoramska slika Zagreba na bakrorezu Martina Stiera (1620. – 1669.). Cistercitska crkva bez samostana vidi se nasuprot zapadnom pročelju katedrale, duž zidina. (Martin Stier, *Mappae geographicae regni Hungariae et terrarum adiacentium*, Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 8609, fol. 17v)

U MR 21 tekst je himna večernje (ne uključujući gore spomenutu zamjenu strofa) općenito upotrebljavani *Stephano primo martyri*, dakle, nije promijenjen po cistercitskom uzoru, međutim, himan pohvala jedinstvena je kompilacija. Iz 2., 5. i 8. strofe cistercitske inačice teksta s dodatkom jedne doksologije – iz strofa koje se u večernji nisu pjevale – sastavljači MR 21 stvorili su jedinstvenu stavku: za himan pohvala *Psallamus hoc discipuli* (fol. 17v, nr. 32) nismo pronašli paralele ni u mađarskoj ni u široj europskoj tradiciji. Nema mu traga ni u ostalim sačuvanim srednjovjekovnim zagrebačkim izvorima, u kojima je pohvalama dodijeljena divizija kraće inačice himna (*O praeferenda gloria*).⁹¹ Dok su novovjekovni pjevači promijenili tekst i melodiju himna večernje iz MR 21, jedinstveni je himan pohvala netaknut, što ukazuje na izostanak kasnije upotrebe. *Psallamus hoc* dobio je mađarsku (ostrogonsku) melodiju himna večernje, pa ne možemo govoriti o glazbenom preuzimanju. Za usporedbu nam može

⁹¹ CAO-ECE VIIA Kalocsa–Zagreb (*Temporale*), nr. 11530. U cistercitskoj (RII) tradiciji himan je razdijeljen također kod strofe *O praeferenda*, no dakako, u skladu s duljom inačicom.

poslužiti Biblija iz Admonta iz 12. stoljeća, jedini poznati izvor notiranoga cistercitskog himna ugarskog podrijetla, u kojem se nalazi melodija RII različita od spomenute.⁹²

Kod blagdana sv. Ivana Apostola također u pohvalama nalazimo osobit himan: *Amore Christi nobilis* (fol. 18r, nr. 34), neizmijenjen u novom vijeku, koji nije dokumentiran u drugim srednjovjekovnim sekularnim izvorima. Umjesto stavke koja potječe iz ambrozijansko-cistercitske tradicije,⁹³ za pohvale se u Zagrebu i općenito u mađarskim tradicijama propisivalo diviziju *Sancte Ioannes optime* himna *De Patre Verbum prodiens*.⁹⁴ Tekst jedinstvene stavke u MR 21 kompilacija je 1–3. strofe (veći dio divizije matutina) izvornoga cistercitskog himna i doksologije.⁹⁵ Melodija nije staroga, ambrozijanskog podrijetla, već je ista ona melodija zajedničkih slavlja apostola (*Exsultet caelum laudibus*) s kojom MR 21 izvorno donosi himan *De Patre Verbum*.⁹⁶ Himnarij Biblije iz Admonta ovdje također donosi cistercitsku (RII) melodiju.⁹⁷

U pohvalama za sv. Lovru mučenika općenito se diljem Ugarske pjevalo neku diviziju himna večernje *Martyris Christi colimus*.⁹⁸ Od toga se MR 21 iznimno razlikuje: tekst stavke *Apostolorum supparem* (fol. 22v, nr. 54) ne nalazimo u domaćim sekularnim izvorima, uključujući i one zagrebačke. Potječe iz himna za slavlje sv. Lovre iz cistercitske (RI, RII) tradicije, istih početnih riječi,⁹⁹ nastavši iz njegove 1–3., 6. i 7. strofe s nadopunom vlastite doksologije. Ne uzimajući u obzir cistercitski izbor melodija, sastavljači MR 21 dodijelili su ga diljem Europe omiljenoj melodiji himna zajedničkog slavlja više mučenika *Rex gloriose martyrum*.¹⁰⁰ Od sačuvanih ugarskih izvora samo se u građi PsBlasii susrećemo s istim spojem teksta i melodije *Rex gloriose*.¹⁰¹ Primjer sličan melodiji iz MR 21 pro-

⁹² V. stavku *Stephani primi martyris* u cistercitskom himnariju pisanom mađarskom notacijom na marginama drugog sveska [AdmB] Biblije iz Admonta („Biblija iz Csátára”, „Gutkeled”): Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. ser. nov. 2702, fol. 5r.

⁹³ Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, vol. 1, Bk II, 76–78, vol. 2, 82–85.

⁹⁴ CAO-ECE VIIA *Kalocsa–Zagreb (Temporale)*, nr. 11990, usp. HollRep 39 (nr. 39).

⁹⁵ Nažalost, karakteristična izvorna inačica teksta u 4. strofi („locuta”, tj. „locata”) ne može se proučavati u MR 21, no i bez toga izvorna tradicija nije dvojbena.

⁹⁶ V. navode o himnu *De Patre* u poglavlju 3.2. Mađarsku paralelu melodije o apostolima v. RajMel I 17, Ip 4.

⁹⁷ AdmB fol. 5r.

⁹⁸ U Zagrebu od strofe „Supplici voto”, u Ostrogonu, kod pavlina i u Spiškoj pokrajini od strofe „Sprevit hic”, a u Erdelju od strofe „Spiritus sumpsit”; v. podatak u dotičnim svescima CAO-ECE kod nr. 5.0810.0480; usp. HollRep 41 (nr. 50).

⁹⁹ Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, vol. 1, Bk II, 146–147, vol. 2, 186–189.

¹⁰⁰ Melodija se s tekstem *Rex gloriose* može pronaći gotovo svugdje osim u južnoj Europi, v. StHy 101 (Mel 158₁ Nevers), 242 (Mel 158₂ Klosterneuburg); Antoni Reginek, „Repertuar hymnów diecezji krakowskiej [Hymn Repertory of Cracow Diocese]”, u *Musica Medii Aevi VIII.*, red. Jerzy Morawski (Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1991), 183, nr. 9; Carl-Allan Moberg – Ann-Marie Nilsson, *Die liturgischen Hymnen in Schweden II. Die Singweisen und ihre Varianten* (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1991), M 201. CANTUS Index (www.cantusindex.org) navodi daljnje zapise iz izvora srednjovjekovne pariške i augsburške katedrale, čeških augustinskih kanonika (Roudnice nad Labem) te francuskih benediktinaca (St. Maur-des-Fossés), v. Cantus ID: 008386.

¹⁰¹ PsBlasii fol. 131v, RajMel I 5.

1. ZAG – MR 21 fol. 22v | 2. POS – PsBlasii fol. 131v | 3. ROUDN – PsRoud fol. 151r

1. A - po - sto - lo - rum sup - pa - rem, Laurenti - um ar - chi - di - a - co - nem, pa - ri - co - ro - na mar - ty - rum Ro - ma - na sa - cra - vit fi - des.

2. Rex glo - ri - o - se mar - ty - rum, co - ro - na con - fi - ten - ti - um, qui re - spu - en - tes ter - re - na per - du - cis ad cae - le - sti - a.

3. Rex glo - ri - o - se mar - ty - rum, co - ro - na con - fi - ten - ti - um, qui re - spu - en - tes ter - re - a per - du - cis ad cae - le - sti - a.

Notni primjer 6.

našli smo u psalteriju augustinskih kanonika iz Roudnice nad Labem pored Praga, nastalu oko 1390. godine; naime, početak im je gotovo u notu istovjetan (*Notni primjer 6.*).

Himni koji pokazuju cistercitski utjecaj jedinstvena su ostvarenja ne samo u široj mađarskoj nego i u zagrebačkoj tradiciji. Moguće je da su pripadali starijem obredu katedrale, onomu iz 14. stoljeća, i da ih je živa praksa neovisno o danas poznatim brevijarima održavala do trenutka njihova zapisivanja. No moguće je i to da su u liturgiju blagdana dospjeli pri sastavljanju MR 21. Nema ih ni u tekstovnim ni u notiranim liturgijskim knjigama nastalima u vrijeme biskupske službe Osvalda Tuza, u drugoj polovici 15. stoljeća, a ni u kasnijima. Nijedna stavka cistercitskog podrijetla nije dobila melodiju iz vlastite tradicije, to jest, kod njih je nakana njihovih kompilatora bila usmjerena samo na povećanje tekstovnog repertoara.

Uza sve to moramo napomenuti kako se u novovjekovnoj zagrebačkoj tradiciji nalaze dvije upadljive melodije: jedna ambrozijansko-cistercitskog, a jedna čisto ambrozijanskog podrijetla. Njihova prisutnost u retrospektivnim izvorima iziskuje daljnje pojašnjenje.

Prva je melodija specifična, kvartom transponirana inačica procesijskog himna Velikog tjedna *Hymnum dicamus Domino* (*Notni primjer 7.*).¹⁰² Nažalost, u MR 21 taj himan spada upravo u lakunu, pa u nedostatku drugih izvora nemamo odgovora na pitanje je li ga se na tu melodiju pjevalo već i u srednjem vijeku. Sama stavka zasigurno se izvorno nalazila u MR 21; naime, u lokalnim je brevijarima dokumentirana u široku vremenskom rasponu, od 14. do 17. stoljeća.¹⁰³ U Ostrogonu je taj himan imao vastitu melodiju,¹⁰⁴ a cistercitska se inačica osim u re-

¹⁰² VII-104 fol. 20r (I), MR 108 fol. 17v (I), II.a.25 fol. 21v, III.d.175 str. 38, Ruk 158 fol. 20v, MR 191 str. 37, II.a.31 fol. 26r. Uzorak melodije v. StHy 7 (Mel 13₁ Milano); cistercitske inačice v. Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, vol. 2, 134–135. Premda se zagrebačka melodija na prvi pogled čini bliskom cistercitskoj, to proizlazi iz svojstvene naravi melodije koju je objavio Stäblein. Waddell ukazuje na to da se u širem krugu ambrozijanskih spomenika može pronaći varijante veoma bliske cistercitskoj inačici; usp. Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, vol. 1, Bk II, 111.

¹⁰³ MR 67 fol. 174r (glavni tekst), MR 29 fol. 125r, MR 120 fol. 127v, BrZag 1484 str. 378, BrZag 1687 str. 498, usp. HollRep 117 (nr. 337).

¹⁰⁴ PsBud fol. 45r, PsOláh fol. 118v, RajMel I 71.

1. Hymnum di-ca-mus Do-mi-no, lau-des De-o cum can-ti-co, qui nos cru-cis pa-ti-bu-lo su-o red-e-mit san-gui-ne.

2. Hymnum di-ca-mus Do-mi-no, lau-des De-o cum can-ti-co, qui nos cru-cis pa-ti-bu-lo su-o red-e-mit san-gui-ne.

3. Hymnum di-ca-mus Do-mi-no, lau-des De-o cum can-ti-co, qui nos cru-cis pa-ti-bu-lo su-o red-e-mit san-gui-ne.

Notni primjer 7.

trospektivnim zagrebačkim rukopisima ne pojavljuje ni u jednom poznatom izvoru šire srednjovjekovne mađarske liturgijske tradicije. – O drugoj melodiji, onoj čisto ambrozijanskog podrijetla, govorit ćemo podrobnije kod novovjekovne građe *commune sanctorum*, kod himana zajedničkog slavlja više mučenika u poglavlju 3.5. (nr. 63, 66).

3.4. Stavke dominikanskog utjecaja

Biskup Augustin Kažotić, spomenut kod naseljavanja cistercita, održavao je žive veze i s vlastitim dominikanskim redom. Pomagao je život zagrebačke i čazmanske redovničke zajednice, a kult svetaca svoga reda nastojao je promicati na području dijeceze. Možemo ga smatrati povjerenikom i ujedno nadahnjivačem djelatnosti uređenja liturgije, slijedom kojega se u zagrebačkom obredu pojavio pokoji specifičan element dominikanskog rituala. Kažotić je na položaju biskupa zagrebačkog bio između 1303. i 1322. godine, a od 1702. godine katolička Crkva štuje ga kao uzornu ličnost pastirske službe.¹⁰⁵

Knjiga *Povijest Stolne crkve zagrebačke* Baltazara Adama Krčelića, objavljena 1770. godine, govori nam da je Kažotića, potomka plemenitaških roditelja iz Trogira (Traù), nakon uspješnog studija i redovničkih godina provedenih u vrlini, koncem 1303. godine papa Benedikt XI., također dominikanac, imenovao biskupom zagrebačkim. Novi poglavar Zagreba stupio je u službu 1304. godine. Odgovorno preuzevši dužnost odmah je pokrenuo obnovu crkvene zajednice i sazivao crkvene sabore radi rješavanja nastalih problema. Na liturgijske običaje najviše su utjecale odluke donesene 1307. godine: usvojen je novi red zapovjednih blagdana („festa ordinata”), prerađeni su brevijar i misne mo-

¹⁰⁵ O njegovu životu v. Massimiliano Monaco, *Agostino da Traù. Un domenicano croato vescovo di Lucera* (Lucera: Edizioni Terzo Millenio, 2001); Augustin Pavlović OP – Franjo Šanjek OP, „Augustin Kažotić. Rasprava o siromaštvu”, *Croatica Christiana Periodica* 1 (1977), 75–89; Alfredo Ciampi, *Il Beato Agostino Kažotić O.P., Vescovo di Zagabria e poi di Lucera* (Roma: Officium Libri Catholici, 1956); Franjo Šanjek, „Biskup bl. Augustin Kažotić”, u *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, ur. Franko Mirošević (Zagreb: Školska knjiga, 1995), 95–100.

litve („orationes missarum”),¹⁰⁶ a rad je kaptola reguliran.¹⁰⁷ Krčelić navodi stari rukopis koji sadrži životopise svetaca i nabrajajući Kažotičeve zasluge navodi i izvor liturgijskih izmjena: „ritum Divini Officii iuxta Fratrum Praedicatorum normam servandum praescrpsit, quem ad haec usque tempora eadem servat ecclesia”, to jest, red zadanog oficija propisao je prema dominikanskoj normi, koja je bila na snazi i u vrijeme nastanka rukopisa.¹⁰⁸ Vjerojatno je isti rukopis, oko sto pedeset godina prije Krčelića, 1637. godine naveo (bez referencije) i Sigismondo Ferrario u svom djelu o povijesti ugarske provincije dominikanskog reda. Kod njega je formulacija ponešto drukčija: „[...] ritum divini officii Fratrum Praedicatorum servandum praescrpsit, quem illa [eccl. Zagr.] ad haec usque tempora nostra servavit, ut a pluribus ex ea ecclesia viris fide dignis accepi hoc anno 1636.”¹⁰⁹ Dakle, prema Ferrariovim riječima, Kažotić je dominikanski oficij učinio obveznim, te se otad i upotrebljava, što su mu u vrijeme pisanja djela 1636. godine potvrdile brojne pouzdane crkvene ličnosti iz Zagreba. Oba su teksta pomalo neprecizna. S jedne strane, ne spominju promjene oficija nakon Kažotića, s druge strane, Zagreb 1307. godine nije preuzeo cijeli dominikanski brevijar, već je lokalni oficij zadobio dominikanski značaj samo na nekoliko točaka: kod pojedinih blagdana, dijelova proprija i melodija.¹¹⁰ Čak ako je Ferrario kod spomenutih kanonika i istražio podrijetlo njihova oficija, Krčelićeva tvrdnja smatra se točnijom. Naime, izraz „norma” prije svega ukazivala je na redovito – slično praksi redovničke zajednice – obavljanje kaptolskog oficija,¹¹¹ koje u 13. stoljeću više nije bilo samorazumljivo. S tim se tumačenjem podudara jedan od propisa obnovljenih kaptolskih statuta. Prema njemu, Kažotić je od kanoničkog tijela tražio veću dosljednost na području liturgijske službe nego dotada: kad, primjerice, netko ne bi mogao ispuniti zadani mu zadatak, a propustio bi se pobrinuti za svoju zamjenu, bio bi dužan platiti kaznu.¹¹²

¹⁰⁶ O podrijetlu čitanja i euholoških tekstova zagrebačkog misala i njihovu stanju otprije Kažotića v. Balázs Horváth – Miklós István Földváry, „Beyond the Gradual. An Analysis of the Recited Layers of Mass Propers and the Impact of Regensburg on the Early Hungarian Liturgy”, *Studia Musicologica* 56 (2015): 161–172.

¹⁰⁷ Adamus Balthasar Kercselich, *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabiensis partis primae tomus* (Zagrabiae, 1770), 102.

¹⁰⁸ Isto mjesto, 121.

¹⁰⁹ Sigismundus Ferrarius, *De rebus Hungariae provinciae Ordinis Praedicatorum* (Vienna, 1637), 117.

¹¹⁰ Pozivajući se na Ferrariove riječi, William R. Bonniwell OP u svom djelu *A History of the Dominican Liturgy, 1215–1945* (New York: Joseph F. Wagner, 1945), 203, pogrešno tvrdi da je dominikanski liturgijski red u Zagrebu preuzet u cijelosti; Archdale A. King, *Liturgies of the Religious Orders* (London: Longmans, Green & Co., 1955), 344. O tom pitanju opreznije govori Frank Gorton, *Compline in the Dominican Rite. 1256 to 1949*, PhD dissertation ([Bloomington, IN]: Indiana University, Faculty of the Graduate School, [1949?]), 21.

¹¹¹ U ostalim dijelovima rukopisa koji navodi Krčelić, kod zagrebačkih i čazmanskih kaptolskih statuta ponovno se javlja izraz „normam praescrpsit”: „Canonicis Zagrabiae, Chasmae normam praescrpsit, et ordinem posuit.” V. isto mjesto.

¹¹² Odredbu navode Ivan Kampuš – Igor Karaman, *Zagreb through a Thousand Years. From Ancient Settlements to a Modern City* (Zagreb: Školska knjiga, 1995), 39.

Dokumente sinode iz 1307. godine franjevački je papinski legat, kardinal Gentilis (Gentile da Montefiore) potvrdio 1308. godine te se otad smatraju potvrđenima i od Rima.

Ferrario u prilogu djela o povijesti reda donosi i Kažotičev životopis, koji je napisao Ivan Tomko Mrnavić, biskup bosanski iz 17. stoljeća. Premda je suvremena povijesna znanost u brojnim slučajevima dovela u pitanje pouzdanost Mrnavićeva djela, radi cjelovitosti prikaza spomenut ćemo njegovo tumačenje liturgijskih reformi. Po njegovu mišljenju, Kažotić je uspio ponovno uspostaviti predanost bogoslužju i njegovu prijašnju učestalost uvjerivši svoje svećenike u to da se njihov oficij uskladi sa dominikanskom obredom („ex dominicanae familiae ritu”).¹¹³ Vjerojatno ni Mrnavić, kao ni druga dvojica autora, nije znao za stvarne pojedinosti reforme, stoga navedeni dio uglavnom odražava njegovo vlastito mišljenje.

Trenutačno stanje istraživanja i danas može samo djelomično odgovoriti na pitanje, gdje su točno i u kojoj mjeri dominikanski običaji došli do izražaja u liturgiji zagrebačke katedrale (kalendar, časoslov, misa, blagoslovine, itd.).¹¹⁴ U nastavku ćemo proučavanjem građe MR 21 potražiti tragove dominikanskog nadahnuća u specifičnom dijelu oficija, himnariju. U pregledu svetačkih himana na prvi je pogled uočljiva prisutnost nekoliko blagdana toga reda, no djelovanje nekadašnjeg (nekadašnjih) urednika po dominikanskim uzorima vidljivo je i u manje očitim dijelovima.

Polazište poredbene analize čine dva rukopisa sinteze dominikanskog obreda iz 13. stoljeća, *Humbertusov kodeks* (Hum) i *Correctorium Humberti* (CorrH).¹¹⁵ U nedostatku zagrebačkih izvora možemo upotrijebiti poglavlje himnarija iz *Dominikanskog psalterija iz Szebena* (PsSzebOP),¹¹⁶ nastala oko 1500. godine, koji

¹¹³ Ioannes Tomcus Marnavitus, „Vita Beati Augustini Ordinis Praedicatorum ex Zagradiensi Lucerini Episcopi”, u Ferrarius, *De rebus Hungaricae...*, Appendix 9: „[Augustinus episcopus] ac proinde ad divini cultus affectum et sacrorum munerum frequentiam ita redegit, ut, sacris precibus horarum canonicarum persolvendis, ex dominicanae familiae ritu in clerum, armis tractandis magis, quam sacerdotali psalmodiae assuetum, introductis, illarum usum hucusque posteritati transmiserit.”

¹¹⁴ Za obuhvatne i detaljne rezultate vezane za žanr sekvencije v. Kovács, *Szkevinciák a középkori Magyarországon*, 81–91, 103–131. O dominikanskom utjecaju koji se javlja u obredima Pepelnice v. Földváry Miklós István, „A »magyar« hamvazószerda változatai és eredete”, *Magyar Egyházzene* 23 (2016/2017): 127–144, osobito 136–140.

¹¹⁵ Humbertus de Romanis bio je 5. general (magister ordinis) dominikanskog reda između 1254. i 1263. godine. Nedugo nakon izbornog kapitula održanog u Budimu 1254. godine započeo je veliku preradu i ujedinjenje oficija reda. Rezultat toga izvršno organiziranog rada čuvaju dva ukrašena kodeksa, od kojih svaki obuhvaća cjelokupnu dominikansku liturgiju: *Humbertusov kodeks* ili, drugim imenom, *Codex Humberti* [Hum] (Roma, Santa Sabina, Ms. XIV L1) i *Correctorium Humberti* [CorrH] (London, British Library, Ms. Ad. 23935). Humbertus i generali nakon njega tijekom službenih su vizitacija s pomoću CorrH ispravili i „učinili službenima” liturgijske knjige pojedinih konvenata te se tako u praksi, korak po korak, ujedinilo bogoslužje reda. Do formalnoga papinskog odobrenja same reforme došlo je tek 1267. godine, nakon Humbertusove smrti. O razvoju dominikanskog himnarija u 13–14. stoljeću v. Smith, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy*.

¹¹⁶ Nagyszeben/Sibiu, Biblioteca Brukenthal, Ms. 641, fol. 116r–131v. Za analitički prikaz izvora v. Fehér Judit, „A szebeni domonkos himnarium”, u *Socia exultatione. A Rajeczky Benjamin születésének 100. évfordulóján tartott tudományos ülészek előadásai* (Budapest: MTA – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Egyházzenei Intézet, 2003), 39–51.

odražava liturgijski običaj srednjovjekovne ugarske provincije (*Provincia Hungariae*). Ta će saznanja nadopuniti himnarij antifonala s početka 15. stoljeća (Split III),¹¹⁷ čuvana u splitskom konventu, koji se možda izdaleka može povezati s istom tradicijom.

Ujedinjenje liturgijskih praksi reda u 13. stoljeću bilo je veoma uspješno i pokazalo se poprilično trajnim; o tome svjedoči velika podudarnost starog sloja kasnijih liturgijskih knjiga s melodijskog, tekstovnog i liturgijskog motrišta.¹¹⁸ Na temelju svega navedenoga, spomenuti dominikanski izvori čine se dostatnima za temeljito proučavanje MR 21.

U MR 21, kod himna pohvala nedjelje Presvetog Trojstva, *Adesto sancta Trinitas* (fol. 16r, nr. 25) nalazimo novovjekovnu izmjenu u cijelosti pisanu kvadratnom notacijom. Izbrisana izvorna melodija bila je dominikanska melodija *Adesto*, koju se nedvojbeno može prepoznati po još jasno vidljivoj neumi od 9 nota iznad riječi „omnium”.¹¹⁹ Ta se melodija, doduše s drukčijim tekstom, nalazi i u cistercitskoj tradiciji (*Stephani primi martyris*, RII), a u Zagreb je ipak najvjerojatnije dospjela posredstvom dominikanaca. Tekst *Adesto sancta Trinitas* nalazi se u ranim zagrebačkim brevijarima,¹²⁰ međutim, od notiranih izvora samo u MR 4, gdje je, pak, naveden s melodijom kojom je zamijenjen izvorni zapis iz MR 21. Nova melodija jedna je od inačica tradicionalne melodije himna posvećenog Djevici Mariji (*Quem terra pontus aethera*).¹²¹

Pohvalama za slavlje Nevine dječice skriptor MR 21 dodijelio je posebnu stavku, himan *Caterva matrum personat* (fol. 18v, nr. 36). Njegov se tekst u mađarskim dijecezanskim spomenicima ne pojavljuje, no u Zagrebu je čvrst element tradicije.¹²² U dominikanskom himnariju također ga nalazimo kod blagdana Ne-

¹¹⁷ Split, dominikanski samostan Svete Katarine, [Split III], fol. 145r–165r. Rukopis je jedna od pet korskih knjiga bez oznake, koje su vjerojatno sastavili dominikanci iz Drača (Durrës, današnja Albanija) u prvoj polovici 15. stoljeća. Za povijest antifonala i analizu melodija, te vrednovanje razlika u odnosu na Hum v. Hrvoje Beban, „Nullus scienter litteram aut notam mutet. Dominicans (Dis)Obeying the Regulations for the Copying of Chant Books. An Example from Late Medieval Dalmatia”, u *Making and Breaking the Rules. Discussion, Implementation, and Consequences of Dominican Legislation*, ed. Cornelia Linde (London: German Historical Institute – Oxford: Oxford University Press, 2018), 173–188. – Upozoriti valja da sadrži rukopis i historiju sv. Elizabete Ugarske (*Laetare Germania*); Split III sadrži i dividirani himan posvećen svetcima (fol. 160r *Gaude felix Hungaria*, fol. 160v *Laeta stupet Thuringia*). Kako je konvent u Draču od osnutka (1273.) pripadao ugarskoj provinciji (Provincia Hungariae), 1378. godine pripojen je dalmatinskoj provinciji, a historija vjerojatno još odražava srednjovjekovne ugarske dominikanske običaje.

¹¹⁸ Smith, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy*, 5–7; Gorton, *Compline in the Dominican Rite*, 12–26.

¹¹⁹ Hum fol. 319v, CorrH fol. 373r, PsSzebOP fol. 128v, Split III fol. 152v, usp. Smith, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy*, 31–32. Stavka ukazuje na to da je Kažotičeva liturgijska reforma imala ozbiljne glazbene zahtjeve.

¹²⁰ MR 29 fol. 150r, MR 120 fol. 152r, BrZag str. 456, BrZag 1687 str. 603, usp. HollRep 35 (nr. 22).

¹²¹ RajMel Ip 7, MR 4 str. 41, usp. PsOláh fol. 141r, RajMel I 37.

¹²² MR 29 fol. 199v, MR 120 fol. 95v, BrZag 1484 str. 615, BrZag 1687 str. 48 (II), usp. HollRep 63 (nr. 133).

vine dječice; sastavljen je od strofe koja započinje sa slovom K („Katerva matrum”) abecedne pjesme *A solis ortus cardine* Celija Sedulija, s dodatkom jedne božićne doksologije.¹²³ U ugarskim se sekularnim tradicijama za Božić upotrebljavalo diviziju od A do G s početka pjesme („*A solis ortus cardine*” – „*Gaudet chorus caelestium*”), za Bogojavljenje nastavljala se od H do N („*Hostis Herodes impie*” – „*Novum genus potentiae*”), no iz potonje je izostala strofa koja započinje sa slovom K (nakon „*Ibant magi*” slijedila je „*Lavacra puri*”). Dakako, u cistercitskom RI himnariju Sedulijeva himna uopće nema, a i RII donosi samo manji dio himna.¹²⁴ Na temelju svega navedenoga, za pojavu himna *Caterva matrum personat* u Zagrebu ne nudi nam se drugo objašnjenje osim tvrdnje da se slijedilo uzor dominikanskog himnarija. Odabir melodija odgovara dominikanskim običajima: pjevalo se na melodiju *A solis ortus*, premda ne u inačici tog reda, već u ugarskoj. MR 4 novovjekovni je notirani svjedok himna.¹²⁵

Sličan postupak dodjele vidimo kod himna jutarnjih pohvala Bogojavljenja, *A Patre Unigenitus* (fol. 10v, nr. 6). Stavka je dio dominikanske temeljne građe,¹²⁶ dok joj je tekst na području mađarske liturgijske tradicije – pored pavlinskih izvora i nekoliko perifernih dijecezanskih kodeksa – sačuvan prvenstveno u liturgijskim knjigama zagrebačke tradicije.¹²⁷ I Zagreb i dominikanci pjevali su ga na melodiju *A solis ortus cardine*, premda svaki u vlastitoj inačici.

U Zagrebu (i brojnim ugarskim tradicijama) opći je običaj bio pjevati himan za slavlje sv. Petra i Pavla *Aurea luce* na pojedinačni blagdan jednog ili drugog apostolskog prvaka, ali isključivo s odgovarajućim strofama. Na blagdan Katedre sv. Petra (22. veljače) i Sv. Petra u okovima (1. kolovoza) pjevalo se diviziju *Iam bone pastor*, a na blagdan Obraćanja sv. Pavla (25. siječnja) i spomen sv. Pavla apostola (30. lipnja) diviziju *Doctor egregie*. Cijeli himan, koji slavi oba apostola, pjevalo se samo na zajednički blagdan (29. lipnja). Razumljivo je, da su divizije i cijeli himan dobili istu melodiju, naime, u tom ih obliku nalazimo u građi MR 10 i MR 4 te u svim novovjekovnim procesionalima.¹²⁸ Suprotno tomu, izvorni zapisi MR 21 odražavaju drukčije zamisli. Melodija koja se u mađarskoj tradiciji pjeva uobičaje-

¹²³ Aquinas Byrnes OP, *The Hymns of the Dominican Missal and Breviary* (St. Louis – London: B. Herder Book Co., 1943), 463–464 (Hy 129).

¹²⁴ U božićnom vremenu himnarij RII diviziju *A solis ortus* dodjeljuje se trećem času, a diviziju *Enixa est puerpera* povećerju; divizije *Hostis Herodes* i *Caterva matrum* nisu bile u upotrebi, v. Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, vol. 2, 73–77.

¹²⁵ MR 4 str. 57, usp. Hum fol. 320r, CorrH fol. 373v, PsSzebOP fol. 131v, Split III fol. 155r, PsOláh fol. 110r, RajMel I 77.

¹²⁶ Hum fol. 318v, CorrH fol. 371v, PsSzebOP fol. 119r, Split III fol. 147r.

¹²⁷ Zagrebački tekstovni izvori: MR 29 fol. 79v, MR 120 fol. 79r, BrZag 1484 str. 225, BrZag 1687 str. 296 (I), usp. HollRep 29 (nr. 1). Notirani izvori: MR 21 fol. 10v, MR 4 str. 11. Iz mađarskih tradicija, osim zagrebačkih spomenika, poznat je samo jedan fragmentarni notirani spomenik: Budapest, Egyetemi Könyvtár, RMK II. 53 korice. Ondje je naveden s ugarskom melodijom *De Patre Verbum*. Digitalni izvor v. u bilješci br. 42. Usp. PsOláh fol. 111r.

¹²⁸ MR 10 fol. 90r, 94v, 107r, 108v, 115v, MR 4 str. 57, 80, 86, 98, VII-104 fol. 9v (II), 24r (II), MR 108 fol. 9 (II), 19v (II), II.a.25 fol. 77v, 87r, III.d.175 str. 142, 159, III.d.204 str. 7, Ruk 158 fol. 74r, 83v, MR 191 str. 143, 164, II.a.31 fol. 84r, 93r. Književni oblik himna posve je jedinstven što je pridonosilo dosljednoj primjeni melodije.

no, pojavljuje se samo kod teksta *Aurea luce* (fol. 21v, nr. 50), a dvije divizije, *Doctor egregie* (fol. 18v, nr. 37) i *Iam bone pastor* (fol. 19r, nr. 39), dobile su dominikansku melodiju himna.¹²⁹ Nakon novovjekovnog brisanja i izmjene pisane kvadratnom notacijom potonje su dvije divizije usklađene s mađarskom „glavnom melodijom”. Inače se dominikanska melodija ne javlja drugdje u ugarskim dijecezanskim tradicijama.

Blagdan ranog sveca dominikanskog reda, sv. Petra Veronskog (†1252) zagrebački brevijari nastali nakon reforme obreda s početka 14. stoljeća donose s detaljnim proprijem, a unutar njega s vlastitim himnom večernje i jutarnjih pohvala.¹³⁰ To istaknuto i stoljećima neprekinuto lokalno štovanje tog sveca po svemu sudeći potječe od Kažotića, naime, „stari životopis” koji uz Krčelića navodi i Ivan Tomko Mrnavić izvještavaju o tome da je biskup svečano postavio relikviju sv. Petra Veronskog u svojoj katedrali.¹³¹ Dakako, dostojno odavanje počasti podrazumijevalo je i uvođenje vlastita oficija. – U MR 21 konačni notni zapis himna večernje *Magnae dies laetitiae* (fol. 20r, nr. 44) u biti donosi dominikansku melodiju, premda se ona iznad riječi „caelitus” razlikuje od svojih službenih inačica u Hum i CorrH, koje se slijedi i u zapisima PsSzebOP i Split III.¹³² Povrh toga, ta je razlika u prethodnim razdobljima bila još značajnija: na početku himna („Magnae dies laetitiae”) jasno je vidljivo da je neka kasnija ruka izbrisala izvornu notaciju glavnog notatora i pomalo nespretno (miješajući kvadratnu i češku notaciju) ponovno zapisala Humbertusovu inačicu melodije, to jest, „unijela ispravak”. Izvorna je melodija, utvrđena temeljitim ispitivanjem pergamene, jedinstvena. Premda njezina linija slijedi onu službene inačice, stupanj različitosti je od nje i odvaja. Glazbeno može se smatrati relevantnom, premda se izmjene odražavaju na previše slogova da bismo te razlike mogli smatrati jednostavnom omaškom u pisanju. Prije je riječ o tome da je prvi notator MR 21 (ili njegov tradicijski prethodnik?) namjerno učinio „omašku u komponiranju” dominikanske melodije kako bi stvorio specifičnu zagrebačku inačicu himna za slavlje sv. Petra Veronskog (*Notni primjer 8.*). Kad se s melodijom poslije susreo „korektor”, njezina je lokalna važnost već odavna bila zaboravljena, pa ga je vjerojatno više smetala različita varijanta, zbog čega ju je preoblikovao prema poznatijoj, službenoj formi. Uzimajući u obzir ulogu dominikanskog uzora, možemo odbaciti mogućnost da je specifična inačica nastala u redovničkom krugu te da je tako „dovršena” dospjela u Zagreb.

¹²⁹ Hum fol. 320r–v, 321r, CorrH fol. 373v, 374v, PsSzebOP fol. 132r, 134v, 143r, Split III fol. 155r, 156v, 157r, usp. Smith, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy*, 32.

¹³⁰ MR 29 fol. 226v, 227r, MR 120 fol. 236r–v, BrZag 1484 str. 708 („Magnus dies”), 710, BrZag 1687 str. 162 (II) („Magnus dies”), 165 (II). U građi MR 67 ostrogonskog uzusa nije navedena historija sv. Petra Veronskog.

¹³¹ Dotični ulomak „starog životopisa”: „Templum [...] S. Petri martyris insigni reliquia decoravit”, v. Kercselich, *Historiarum cathedralis...*, 121. Prema Ivanu Tomku Mrnaviću bila je riječ o relikviji cijele šake: „Praecipua porro veneratione colebat [Augustinus episcopus] memoriam sancti Petri martyris, ante aliquot annos ex sua dominicana familia ad caelum martyrii palma evocatum; cuius integrum brachium, Zagradiensi Sponsae relictum, adhuc in ea veneramur.” V. Ferrarius, *De rebus Hungaricae...*, Appendix 36.

¹³² Usp. Hum fol. 320r, CorrH fol. 373v, PsSzebOP fol. 137v, Split III fol. 156v, Smith, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy*, 33, 38.

1. OP – Hum fol. 320r | 2. ZAG – MR 21 fol. 20r (orig.) | 3. ZAG – MR 21 fol. 20r (corr.)

1. Ma-gnae di-es lae-ti-ti-ae no-bis il-lu-xit cae-li-tus, Pe-trus ad thronum glo-ri-ae mar-tyr per-ve-nit in-cly-tus.

2. Ma-gnae di-es lae-ti-ti-ae no-bis il-lu-xit cae-li-tus, Pe-trus ad thronum glo-ri-ae mar-tyr per-ve-nit in-cly-tus.

3. Ma-gnae di-es lae-ti-ti-ae no-bis il-lu-xit cae-li-tus, Pe-trus ad thronum glo-ri-ae mar-tyr per-ve-nit in-cly-tus.

Notni primjer 8.

Nažalost, ne možemo reći je li do tzv. omaške u komponiranju došlo u Kažotičevo vrijeme, zajedno s preuzimanjem, to jest, je li se zagrebački *Magnae dies* pjevalo u toj specifičnoj inačici već u 14. stoljeću, ili je do omaške došlo tek u vrijeme nastanka MR 21. S vremenom se izmijenio i tekst himna: s pojavom BrZag 1484 prešao je u tradiciju s početnim stihom „Magnus dies laetitiae”. Tuzov intonarij (MR 10), kojeg je sadržaj sličan tiskanom brevijaru, začudo, ne sadrži incipit himna, pa nam nije poznato ni koliko je dugo zagrebačka melodija ostala u upotrebi. U novom vijeku sigurno je se više nije upotrebljavalo: himan pronalazimo u jedinom modernomu notiranom spomeniku, u MR 4 uz novi *ad notam*, s melodijom ostrogonskog *Ad cenam Agni providi* (i s početnim riječima „Magnus dies laetitiae”).¹³³ Himan jutarnjih pohvala blagdana, *Exsultet claro sidere*, nije uvršten među stavke MR 21; jedini notirani primjerak ovog himna nalazi se u MR 4 iz 18. stoljeća, gdje se navodi s uskršnom melodijom *Aurora lucis rutilat*.¹³⁴

Kod blagdana svetog Dominika, u MR 21, kao znak najvećeg štovanja osnivača reda, nalazimo opsežniju rubriku: „De beato Dominico confessore, patre Praedicatorum Ordinis ad vespas”. Melodija himna večernje, koja slijedi gornji natpis, *Gaude mater Ecclesia* (fol. 22r, nr. 52) – slično himnu za slavlje sv. Petra Veronskog – bliska je varijanta službene dominikanske inačice: s jedne strane, iznad riječi „Ecclesia” u početnom stihu nalazimo neuobičajenu melodijsku frazu, a s druge strane, cijeli je himan transponiran iz *G* u *F* i prihvaća durski značaj (*Notni primjer 9*).¹³⁵ Primjer izmjene tonaliteta prigodom preuzimanja iz dominikanskoga kruga vidjeli smo već kod himna za slavlje sv. Andrije, *Exorta a Bethsaida*. Ipak, zagrebačkom specifičnošću možemo smatrati samo varijante melodije jer himan finalis *F* ima i kod pavlina.¹³⁶ Ni kod ove stavke ne pretpostavljamo da je do „omaške u komponiranju” došlo u dominikanskom krugu; mnogo je vjerojatnije da su za nju odgovorni zagrebački kantori. Inačica o kojoj je riječ u MR 21 nave-

¹³³ MR 4 str. 69, usp. PsOláh fol. 121r, RajMel I 25.

¹³⁴ MR 4 str. 70, usp. Ps Oláh fol. 120r, RajMel I 58.

¹³⁵ Usp. Hum fol. 321r, 323r, CorrH fol. 374v, 377r, PsSzebOP fol. 141r, Split III fol. 158r–v, 160r–v, Smith, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy*, 33, 35–36.

¹³⁶ V. *Pavlinski kantual* [CantPaul], Częstochowa, Biblioteka Jasnogórska, I-215, R. 583, str. 326. Pavlini su – osim durskog tonaliteta – i formalno promijenili dominikansku melodiju, pa su izvornu strukturu ABCA_v izmjenom početnog retka promijenili u ABCA; usp. Notni primjer 9.

1. Gaude, ma-ter ec-cle - si - a, lae - tam a-gens me-mo - ri-am, quae novae pro-lis gau-di - a mit-tis ad ce - li cu - ri - am.

2. Gaude, ma-ter ec-cle - si - a, lae - tam a-gens me-mo - ri-am, quae novae pro-lis gau-di - a mit-tis ad ce - li cu - ri - am.

3. Gaude, ma-ter ec-cle - si - a, lae - tam a-gens me-mo - ri-am, quae novae pro-lis gau-di - a mit-tis ad ce - li cu - ri - am.

4. Gaude, ma-ter Hunga - ri - a, pro-lis au-gens praeco - ni-um, cum lau-de mul-ti-pha-ri - a pa-tronum lau-da pro - pri-um!

Notni primjer 9.

dena je u notu istovjetno i kod blagdana kralja sv. Stjepana s tekstem *Gaude mater Hungaria* (fol. 23r, nr. 56). Nije slučajno da je himan svetoga kralja dobio istu tu melodiju – u tom se obliku nalazi i u izvorima šire mađarske tradicije –, naime, autor teksta smatrao je poemu o Dominiku svojim uzorkom.¹³⁷ Među zapisima MR 21 specifično zagrebačka melodija o Dominiku pojavljuje se na još jednom mjestu, kod himna povećerja na Duhove, *Beata nobis gaudia* (fol. 15r, nr. 22). Premda su ozbiljna oštećenja (i možda omaške u pisanju) izvornog zapisa pomalo nemarno nadoknađena mješovitom metz-gotičkom i mađarskom notacijom, njezina je identifikacija ipak moguća.¹³⁸ Zagrebačka je tradicija dugoročno ustrajala na vlastitoj melodijskoj inačici: spomenuti se oblik pojavljuje u MR 10, MR 4 i u svakom od novovjekovnih procesionala. Tri primjene melodije u MR 21 čine iznimku među sačuvanim izvorima; naime, ostali zagrebački rukopisi od triju spomenutih stavki donose samo himan za slavlje sv. Stjepana.¹³⁹ Razumljivo je

¹³⁷ Tekst himna nije zastupljen u glavnim ostrogonskim izvorima, kao ni u jednom tiskanom brevijaru (pojavljuje se samo u dvjema rukopisnim knjigama časoslova); njegova prisutnost stabilna je u pavlinskoj, spiškoj, erdeljskoj i zagrebačkoj tradiciji, v. HollRep 102 (nr. 279). V. još Dobszay László, *Historia Sancti Stephani Regis 1190–1270. Introduction and Edition*, Musicological Studies/HISTORIÆ, vol. 65/18 (Ottawa, Canada: The Institute of Mediaeval Music, 2010), v–xi. O dominikanskom nadahnuću teksta v. Mezey László, *Deák-ság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlatja* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979), 205–206. Melodiju himna, nastalu po dominikanskom uzoru, poznamo, osim iz Zagreba, iz pavlinskih krugova u Mađarskoj; v. RajMel I 27. Vrijedi napomenuti da su dominikanski himni imali velik utjecaj i na poljske tradicije himna. Primjerice, u čast sv. Stanislavu služilo se tekstovima pisanim po uzoru na himan *Gaude mater Ecclesia* (*Gaude mater Polonia* i *Gaude mater Ecclesia... felix Cracovia*) i izmijenjenom inačicom izvorne melodije. Poljska varijanta melodije odražava veći stupanj izmjena od onoga koji poznamo iz mađarskih tradicija; v. Henryk Kowalewicz – Jerzy Morawski, „Hymny polskie”, u *Musica Medii Aevi VIII*, 110–118 (nr. 45, 48, 49).

¹³⁸ Nekoliko nota, sačuvanih rukopisom glavnog notatora, iznad početne riječi i drugog stiha himna „reduxit orbita”, potvrđuju da je na tom mjestu izvorno bila melodija o Dominiku. Među novovjekovnim izvorima primjer toga specifičnog *ad notam* donosi još jedino MR 4. (str. 38).

¹³⁹ MR 10 fol. 122v (pogrešno u D), MR 4 str. 103, VII-104 fol. 35r (II), MR 108 fol. 35r (II), II.a.25 fol. 98r, III.d.175 fol. 175r, Ruk 158 fol. 94r, MR 191 str. 185r, II.a.31 fol. 100v.

da je himan za slavlje sv. Dominika nestao iz kasnijih notiranih knjiga, jer njegov tekst više ne nalazimo ni u BrZag 1484, dok na njegovu mjestu stoji rubrika koja navodi zajednički himan *Iste confessor*.¹⁴⁰ Istodobno, MR 10, MR 4 i novovjekovni procesionali uz taj karakteristični *ad notam* podjednako donose i himan za slavlje sv. Emerika *Plaude parens Pannonia* i himan za slavlje sv. Ane *Clara diei gaudia*.¹⁴¹ Kako oba blagdana u MR 21 spadaju u lakunu, možemo samo pretpostaviti da je isto tako bilo i u vrijeme nastanka rukopisa.¹⁴²

Sv. Augustina kao autora Regula, njihova redovničkoga životnog pravila, vlastitim su himnom večernje i jutarnjih pohvala štovali premonstratenzijanci, augustinske redovničke zajednice, dominikanci i pavlini. To je među dijecezama mađarske liturgijske tradicije rijetko; međutim, u zagrebačkim se brevijarima himni *Magne pater Augustine* i *Caeli cives occurrere* javljaju dosljedno.¹⁴³ Njihova se pojava u časoslovu katedrale po svemu sudeći vezuje za reformu biskupa Kažotića s početka 14. stoljeća. S jedne strane, brevijar MR 67, nastao koncem 13. stoljeća, izvorno nije sadržavao nijedan od ovih himana, a tekst himna *Magne pater* naknadno je zabilježen na margini, dok se oba nalaze u glavnom tekstu liturgijskih knjiga iz 14–15. stoljeća. Nadalje, znakovita je stavka *ad notam*, osobito ona u himnu jutarnjih pohvala sačuvana u MR 21. *Caeli cives* javlja se s pojednostavljenom inačicom uobičajene ugarske melodije zajedničkih slavlja apostola *Exsultet caelum laudibus* (fol. 23v, nr. 58), kako su ga pjevali dominikanci. MR 21 sadrži i njezinu rašireniju, ukrašenu inačicu;¹⁴⁴ to jest, u Zagrebu su oba oblika bila u upotrebi (*Notni primjer 10.*). Pogodno objašnjenje te neuobičajene pojave nalazimo u neposrednom preuzimanju dominikanskog uzora, to jest, kod *Caeli cives* pjevači katedrale slijedili su bez promjene izvornu tradiciju. Na isto ukazuje i činjenica da se ta jednostavnija melodija u zagrebačkim notiranim izvorima ne pojavljuje uz tekst o apostolima.¹⁴⁵ U MR 21 *Magne pater* naveden je s melodijom za Tijelovo, *Pange lingua* (fol. 23r, nr. 57), što odgovara široj praksi, ali se podudara i s

¹⁴⁰ BrZag 1484 str. 820. Također himan zajedničkog savlja donosi BrZag 1687 str. 299 (II).

¹⁴¹ *Plaude parens Pannonia*: MR 10 fol. 134v, MR 4 str. 112, VII-104 fol. 41v (II), MR 108 fol. 39v (II), II.a.25 fol. 103v („Gaude parens...”), III.d.175 fol. 183r, III.d.204 str. 66, Ruk 158 fol. 99v, MR 191 str. 196r („Gaude parens...”), II.a.31 fol. 105r; *Clara diei gaudia*: MR 10 fol. 115r, MR 4 str. 94, VII-104 fol 29r (II).

¹⁴² Brevijari iz 14. stoljeća navode sporne himne. *Plaude parens Pannonia*: MR 29 fol. 298r, MR 120 fol. 314v, usp. HollRep 188 (nr. 600); *Clara diei gaudia*: MR 29 fol. 255v, MR 120 fol. 167v, usp. HollRep 68 (nr. 150).

¹⁴³ *Magne pater Augustine*: MR 67 fol. 233v (na margini), MR 29 fol. 272v, MR 120 fol. 288r, BrZag 1484 str. 857, BrZag 1687 str. 349 (III), usp. HollRep 152 (nr. 463). *Caeli cives applaudite*: MR 29 fol. 274r, MR 120 fol. 289v, BrZag 1484 str. 862, BrZag 1687 str. 355 (III), usp. HollRep 60 (nr. 123).

¹⁴⁴ MR 21 fol. 18r *De Patre Verbum prodiens* (izvorni zapis), fol. 18r *Amore Christi nobilis*, v. gore.

¹⁴⁵ U zagrebačkim izvorima nakon MR 21 melodija je bila dodijeljena blagdanu Pohodaženja Blažene Djevice Marije. Himan večernje *In Mariam vitae viam* v. MR 10 fol. 109r, MR 4 str. 82, VII-104 fol. 25v (II), MR 108 fol. 20v (II), II.a.25 fol. 88v, III.d.175 str. 161, Ruk 158 fol. 85r, MR 191 str. 167, II.a.31 fol. 94r. Samo su u građi MR 4 sačuvani s notama, s istom melodijom, himni povečerja (str. 84 *O Christi Mater fulgida*) i jutarnjih pohvala (str. 85 *De sacro tabernaculo*).

1. Cae-li ci-ves, applau-di-te, et vos, fratres, con-ci-ni-te, pa-tris no-stri soll-e-mni-a so-lis re-du-xit or-bi-ta.

2. Cae-li ci-ves, applau-di-te, et vos, fratres, con-ci-ni-te, pa-tris no-stri soll-e-mni-a so-lis re-du-xit or-bi-ta.

3. A-mo-re Christi no-bi-lis, et fi-li-us to-ni-tru-i, ar-ca-na Io-an-nes De-i fa-tu re-ve-la-vit sa-cro.

4. Ex-sul-tet cae-lum lau-di-bus, re-sul-tet ter-ra gau-di-is, a-pos-to-lo-rum glo-ri-am sa-cra canunt soll-e-mni-a.

Notni primjer 10.

dominikanskim običajem. Naposljetku, s obzirom na vrijeme i razlog preuzimanja možda nije zanemariva ni Kažotićeva osobna uključenost, jer mu je, naime, svetac zaštitnik bio Augustin.

Himni za slavlje sv. Augustina uz jednu su iznimku izostali iz novovjekovnih procesionala katedrale, no MR 4 sadrži oba.¹⁴⁶ U tom se izvoru kod zapisa *Caeli cives* ponavlja nedosljednost ključa iz MR 21: notator oba izvora prvo je upotrijebio *F*-ključ, a potom ga u trećemu melodijskom retku – ne uzimajući u obzir prethodni dio – promijenio u *C*-ključ. Stoga je moguće da je melodija prepisana neposredno iz MR 21 na odgovarajući list u MR 4.

Na kraju pregleda himana nastalih pod dominikanskim utjecajem – kao što smo učinili kod analize preuzete cistercijske građe – prijeći ćemo na slične stavke kojih danas u MR 21 više nema, a koje se eventualno mogu pronaći u daljnjim izvorima zagrebačke tradicije. Himan posvećen sv. Katarini Aleksandrijskoj, *Catherinae collaudemus*, dio je Humbertusova dominikanskog himnarija, a od dijeceza mađarske liturgijske tradicije samo je u Zagrebu postao tradicijskim elementom; međutim, u nju nije dospio iz dominikanskih izvora. Naprotiv, nameće se suprotna pretpostavka: nema ga u izvornoj građi MR 67, gdje je naveden samo na marginama s naknadnim zapisom kao i himan za slavlje sv. Augustina, *Magne pater*; ali naveden je u kasnijim brevijarima,¹⁴⁷ ne izostaje ni iz jednog procesionala, dok su mu daljnji notirani spomenici iz srednjeg vijeka MR 10, a iz novog vijeka MR 4.¹⁴⁸ (U MR 21 blagdan spada u lakunu, pa ne možemo utvrditi je li i izvorno bio ovdje naveden.) Unatoč svemu tomu vjerojatnije je da himan nije dospio u Zagreb dominikanskim posredstvom; naime, dva obreda karakteristično odražavaju različite tekstovne tradicije. Obje se verzije

¹⁴⁶ *Magne pater Augustine*: MR 21 fol. 23r, MR 10 fol. 124r, MR 4 str. 104, VII-104 fol. 36v (II). *Caeli cives applaudite*: MR 21 fol. 23v, MR 4 str. 106.

¹⁴⁷ MR 67 fol. 263r (na margini), MR 29 fol. 308v, MR 120 fol. 316r, BrZag 1484 str. 980, BrZag 1687 str. 494 (II), usp. HollRep 134 (nr. 401).

¹⁴⁸ MR 10 fol. 138v, MR 4 str. 116, VII-104 fol. 46r (II), MR 108 fol. 43r (II), II.a.25 fol. 107v, III.d.175 str. 189, III.d.204 str. 80, Ruk 158 fol. 103v, MR 191 str. 204, II.a.31 fol. 108v.

himna služe građom kompiliranom od izvornih himana posvećenih sv. Katarini, no karakteristično su različiti, to jest, nalazimo strofe koje naizmjenice izostaju iz jednog ili drugog obreda.¹⁴⁹

Daljnji, posredniji utjecaj dominikanske tradicije himana podrobno ćemo opisati u nastavku.

3.5. Zajednička slavlja svetaca (*commune sanctorum*)

Posljednji odjeljak himnarija čini građa himana za zajednička slavlja svetaca koje se ne slavi vlastitim obrascima, *commune sanctorum*. Pomalo oštećeni dio koji se sastoji od svega dva lista (fol. 24r–25v) dalje razotkriva jedinstvenost koju MR 21 pridaju stavke podrijetlom iz redovničkih tradicija. Na temelju sadržaja mogli bismo ga uvrstiti u specifično zagrebačku skupinu i onu koja se služi dominikanskim uzorom; međutim, zbog njegove slojevitosti opravdano ga je predstaviti zasebno. Tekstovi su uglavnom poznati u širokom krugu, pojavljuju se u ispitanim zagrebačkim i općenito srednjovjekovnim ugarskim brevijarima, međutim, na polju izbora melodija – osobito u pogledu izbrisanih notnih zapisa – svjedoče o jedinstvenim rješenjima. Kako bismo bolje razumjeli motrište sastavljača MR 21, prvo se moramo pozabaviti sustavom dominikanskih zajedničkih himana.

Humbertusov himnarij uz pojedine stavke *commune sanctorum* navodi više melodija, što omogućuje izbor po liturgijskom rangu danog blagdana. U večernjoj zajedničkog slavlja više mučenika (*Sanctorum meritis*) i večernjoj za slavlje jedne djevice (*Virginis proles*) navedene su po dvije melodije, a u večernjoj za slavlje jednog priznavaoca (*Iste confessor*) tri. Melodije himana navedenih samo tekstom mogu se odabrati iz grupe pet rangiranih melodija, dakle kod njih je mogućnost diferencijacije najveća.¹⁵⁰ Autori su hijerarhijski poredak izbornih melodija uspostavili prvenstveno s obzirom na razinu glazbene ukrašenosti, odnosno broj neuma od više nota.¹⁵¹ Primjerice, toj kategoriji pripadaju svi himni za slavlje jednog mučenika i za slavlje apostola (*Deus tuorum militum*,

¹⁴⁹ Himne za slavlje sv. Katarine (*Catherinae collaudemus* – večernja, *Pange lingua gloriosae virginis* – matutin, *Praesens dies expendatur* – pohvale) v. AH 52:220–226. Dominikanci su zadržali izvorni raspored časova, no od svake stavke upotrijebili su samo tri strofe s dodatkom doksologije (*Gloria et honor Deo*); v. Hum fol. 321v, CorrH fol. 375v, Split III fol. 160v–161v; usp. Byrnes, *The Hymns of the Dominican Missal and Breviary*, 370–379 (Hy 104–106); Smith, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy*, 34–35. U Zagrebu 12-strofni himan večernje (*Catherinae collaudemus*) kompiliran je od triju proprijalnih himana, a njegova divizija (*Praesens dies*) dodijeljena je pohvalama. Sastav te jedinstvene stavke nije isti unutar tradicije; najkraća inačica teksta broji 8 strofa (MR 29, MR 120), no ovdje se nikad ne pojavljuje strofa „Pange lingua gloriosae...”. Pojavljuje se kod dominikanaca, no kod njih se, pak, ne pojavljuju strofe večernje „Velut aurum...”, matutina „Tunc rex furit...” i pohvala „Hoc declarat...”. U Zagrebu prethodne dvije nikad ne izostaju, a i potonja izostaje samo iz najkraće inačice (MR 29, MR 120).

¹⁵⁰ Hum fol. 321v, 322v, CorrH fol. 375v, 376v. U obama rukopisima pet spomenutih melodija nalazimo s tekstom himna prvog časa (*Iam lucis orto sidere*).

¹⁵¹ Za analizu dominikanskih melodija *commune sanctorum* v. Smith, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy*, 39–50, osobito 42–43.

Martyr Dei qui unicum, Exsultet caelum laudibus, Aeterna Christi munera apostolorum). Takva složenost *commune sanctorum* jedinstvena je među srednjovjekovnim himnarijima.

Liturgičari koji su stvarali *commune sanctorum* u MR 21 zacijelo su imali na umu dominikanski sustav, kao što ćemo opisati u nastavku, međutim, na njemu nisu čvrsto ustrajali. U prvome redu preuzeli su načelo melodijskog razlikovanja ranga blagdana, ali su slobodno oblikovali stvarne, za Zagreb karakteristične dodjele teksta i melodije. Dakako, sve se to u brevijarima ne može proučavati, pa je građa MR 21 u tom pogledu nezaobilazna. Kasniji notirani izvori uz svaki himan donose po jednu melodiju, to jest, ne nastavljaju tradiciju specifičnog poretka: začudo, nema ga više ni u građi Tuzova intonarija (MR 10), vremenski bliska našem rukopisu, niti se pojavljuje na listovima procesionala, odnosno u MR 4.

Himnima večernje za slavlje jednog mučenika, više mučenika i jednog priznavaoca MR 21 dosljedno dodeljuje dvije melodije. Zbog istovjetne formulacije rubrike ispred notnog zapisa gotovo je sigurno da su i kod slavlja djevica izvorno bile u upotrebi dvije melodije večernje, premda je do danas ostala samo jedna. Nadalje, nije vjerojatno da takvo uređenje nije bilo prisutno upravo na početku *commune sanctorum*, kod zajedničkih slavlja apostola. (Ova je skupina danas u MR 21 zastupljena samo fragmentom teksta.) Upoznavši način promišljanja zagrebačkih liturgičara možemo pretpostaviti da je naš rukopis izvorno za svih pet himana večernje nudio po dvije melodije.

Pri odabiru melodija uzimalo se u obzir rang blagdana,¹⁵² odnosno, je li stavka pjevana u prvoj ili drugoj večernjoj. Prva zapisana melodija pripadala je objema večernjama blagdana *sollemnis* (ili višeg) ranga i prvoj večernjoj *simplex* blagdana,¹⁵³ dok je mjesto druge zapisane melodije bila druga večernja *simplex* blagdana i prva večernja blagdana s trima vlastitim matutinskim čitanjima (*festum trium lectionum*).¹⁵⁴ O drugoj večernjoj potonjega nema posebne odredbe, naime, manji blagdani nisu imali taj čas. Donji sažetak jasno pokazuje da su obje melodije u večernjama bile navedene samo kod *simplex* blagdana (*Tablica 2.*).

¹⁵² Hijerarhija liturgijskih blagdana nije bila čvrsto uspostavljena u svim srednjovjekovnim tradicijama. Ipak, odgovarajući dijelovi uvodnih poglavlja zagrebačkih brevijara iz 14. stoljeća pokazuju se korisnima u tumačenju regulacija MR 21. Na verso strani 8. folija MR 29 pronalazimo sljedeći niz blagdana, od blagdana višeg ranga prema onima nižeg ranga: *festum totum sollemne, festum sollemne, festum semisollemne, festum simplex, festum trium lectionum, festum memoriae*. Zamijenimo li atribut *sollemne* riječju *duplex*, taj se niz podudara s dominikanskom hijerarhijom blagdana.

¹⁵³ Propis koji se odnosi na prvu melodiju (zajedničke riječi istaknute su kurzivom): „De martyre proprium non habente/De martyribus proprium non habentibus/De virgine martyre proprium non habente *in officio sollemni et supra ad utrasque, et in officio simplici ad primas vespas cum cantu sequenti*”; v. MR 21 fol. 24r–v, 25v. Rubrika je prve melodije za slavlje priznavaoca izgubljena (fol. 25r).

¹⁵⁴ Propis koji se odnosi na drugu melodiju: „In simplici festo ad secundas, et in trium lectionum festi officio ad primas vespas cum cantu sequenti dicatur”; v. MR 21 fol. 24r–v, 25v. Rubrika je druge melodije za slavlje više mučenika fragmentarna, no može je se rekonstruirati u skladu s drugim dvjema (fol. 24v).

	V1	V2
officium festi sollemnis (et supra)	1. melodija	1. melodija
officium festi simplicis	1. melodija	2. melodija
officium festi trium lectionum	2. melodija	–

Tablica 2. Hijerarhija melodija zajedničkih večernjih himana u MR 21

Prva melodija himna večernje za slavlje jednog mučenika, *Deus tuorum militum* (fol. 24r, nr. 61), izvorno je slijedila lokalnu melodiju *Deus Creator omnium* (fol. 10v, nr. 7), no poslije su je, uz upotrebu kvadratnih neuma, u cijelosti zamijenili jednom varijantom druge melodije himna. Povod prethodnom *ad notam* možda je bila sličnost početka teksta. Ta je melodijska asignacija jedinstvena u zagrebačkoj i široj ugarskoj tradiciji te osim zapisa u MR 21 nigdje drugdje nije poznata. Zapis druge melodije *Deus tuorum militum* (fol. 24r, nr. 62) ozbiljno je oštećen, no čini se izmijenjenim. Notirani su izvori nakon MR 21 sve do novog vijeka prenosili dalje potonju, to jest, prvu izmijenjenu inačicu stavke.¹⁵⁵

Prva melodija himna za slavlje više mučenika, *Sanctorum meritis* (fol. 24v, nr. 64), u notu se podudara s melodijom istoga himna, koja je namijenjena *simplex* blagdanima, u dominikanskom himnariju.¹⁵⁶ Kako se u dijecezanskim tradicijama ne pojavljuje u ovom obliku, njezina pojava ukazuje na upotrebu dominikanskog *commune sanctorum* kao uzora. Nema je ni u kasnijim zagrebačkim izvorima i jedinstvena je stavka u MR 21. Drugi zapis (fol. 24v, nr. 65) naveden je uz *ad notam* procesijskog himna *Inventor rutili*, a pjevan je pri blagoslovu vatre na Veliku subotu.¹⁵⁷ Kod primjene je problem bio taj da se oblik stihova ponešto razlikuje. Kako se upotrebljavalo različite vrste asklepijadske strofe od četiri stiha, njihov četvrti stih nije istovjetnog broja slogova, pa je posljednji stih, od 12 slogova, melodije *Inventor rutili* na kraju strofa *Sanctorum meritis* valjalo skratiti na 8 slogova. To rješenje nije jedinstveno; naime, dobro je poznato u ostrogonskoj i pavlinskoj tradiciji, te ga možemo pratiti u zagrebačkim notiranim izvorima nastalima nakon MR 21.¹⁵⁸ U dominikanskom obredu taj je *ad notam* u potpunosti nepoznat.

Prva melodija himna za slavlje jednog priznavaoca, *Iste confessor* (fol. 25r, nr. 67), jedna je inačica melodije iz ostrogonske tradicije, s mnogo sitnih ispravaka naknadnih ruku. Budući da je u dominikanskom himnariju navedena u funkciji

¹⁵⁵ MR 10 fol. 87v, 88v, 125r, 141v, MR 4 str. 121, VII-104 fol. 50v (II), MR 108 fol. 46v (II), II.a.25 fol. 112r, III.d.175 str. 195, Ruk 158 fol. 108r, MR 191 str. 212, II.a.31 fol. 111v.

¹⁵⁶ Hum fol. 321v, CorrH fol. 375v, Split III fol. 162r.

¹⁵⁷ Za ugarsku inačicu melodije himna Aurelija Prudencija Klementa (†405k.) v. PsOláh fol. 119r; prijepis u *Graduale Strigoniense. Proprium de Tempore et de Sanctis (editio ad experimentum)*, ed. Miklós István Földváry (Budapest: Argumentum, 2017), 237.

¹⁵⁸ MR 10 fol. 142v, MR 4 str. 123, VII-104 fol. 52r (II), MR 108 fol. 47v (II), II.a.25 fol. 113v, III.d.175 str. 198, Ruk 158 fol. 109r, MR 191 str. 215, II.a.31 fol. 112v. Usp. PsOláh fol. 137v, CantPaul str. 371. Sjeverno-ugarski (danas slovački) *ad notam* odstupao je od te prakse; v. primjerice PsBlasii fol. 131r.

„in festo simplici” i s relativno udaljenom varijantom, ne možemo pretpostaviti povezanost. U građu MR 10, a potom u MR 4 i u procesionale, zapisana je prva melodija himna.¹⁵⁹ Druga melodija (fol. 25v, nr. 68) nema kasnijih izmjena i pokazuje samo tragove suvremenih ispravaka. Veoma je bliska ostrogonskoj melodiji za slavlje djevica *Virginis proles*.¹⁶⁰ Dominikanski „in trium lectionum festo” upotrebljava isti *ad notam*, ali u vlastitoj varijanti. Kako postoji i paralela u smislu rubrika, moguće je da je Zagreb preuzeo dominikansku melodiju, ali se nije odrekao lokalne inačice melodije.¹⁶¹

Prethodno smo već napomenuli da je sačuvana samo prva melodija himna za slavlje djevica, *Virginis proles* (fol. 25v, nr. 70). Njezin zapis nakon brisanja nadoknađen je prema novom *ad notam*. Izvorni zapis podudara se s prvom melodijom himna *Iste confessor* (nr. 67), a noviji je blizak ostrogonskoj melodiji *Virginis proles*.¹⁶² Svi kasniji zagrebački izvori donose ovaj potonji.¹⁶³ U dominikanskom se himnariju kod himna *Virginis proles* pojavljuje redovnička inačica istih dviju melodija,¹⁶⁴ dakle, urednici MR 21 vjerojatno su i ovdje slijedili dominikanske *ad notam*, ali sa zagrebačkim inačicama melodija.

O melodijama za slavlje apostola u MR 21 danas više nema tragova. Međutim, jedan od *ad notam* himna večernje *Exsultet caelum laudibus* vjerojatno bila je melodija himna za slavlje apostola omiljena u Ostrogonu, koju bilježe brojni spomenici kasnije zagrebačke tradicije (*Notni primjer 10*).¹⁶⁵

Nakon pregleda himana večernje s više melodija valja prijeći na himne pohvala.

Himan *Aeterna Christi munera* u srednjovjekovnom je Zagrebu bio u upotrebi čak u dvije inačice; inačicu „... martyrum victorias” primjenjivalo se za slavlje više mučenika, a „... apostolorum gloriam” za slavlje više apostola. Prethodnu inačicu sa starom melodijom *Aurora lucis* MR 21 donosi za uskršno vrijeme (fol. 19v, nr. 42), a sačuvan je samo njezin prvi notni redak. Nema je ni u jednom kasnijem notiranom izvoru zagrebačke tradicije, pa čak ni u brevijarima. Potonja, apostolska inačica dobila je mjesto u *commune sanctorum*, a o njezinoj nekadašnjoj upotrebi svjedoči fragment teksta (fol. 24r). Prema S. Walpoleu, izvorni se tekst himna, koji govori o mučenicima, od 10. stoljeća širio u dvama oblicima; iz njegove je 1., 2. i 6–8. strofe uz ponešto izmjena u tekstu kompilirana kasnija inačica o apostolima.¹⁶⁶ U mađarskim dijecezama općenito je bila raširena potonja, dok na pozna-

¹⁵⁹ MR 10 fol. 95v, 143v, MR 4 str. 125, VII-104 fol. 53r (II), MR 108 fol. 49r (II), II.a.25 fol. 115r, III.d.175 str. 200, III.d.204 str. 46, Ruk 158 fol. 110v, MR 191 str. 217, II.a.31 fol. 113v. Usp. PsOláh fol. 138r.

¹⁶⁰ Usp. PsOláh fol. 139r.

¹⁶¹ Usp. Hum fol. 322r, CorrH fol. 376r, Split III fol. 163v.

¹⁶² Usp. PsOláh fol. 139r.

¹⁶³ MR 10 fol. 88r, 110v, 145v, MR 4 str. 127, VII-104 fol. 55v (II), MR 108 fol. 50v (II), II.a.25 fol. 117v, 118v, III.d.175 str. 203, 205, Ruk 158 fol. 112v, MR 191 str. 222, II.a.31 fol. 115v.

¹⁶⁴ Usp. Hum fol. 322r, CorrH fol. 376r, Split III fol. 163v–164r.

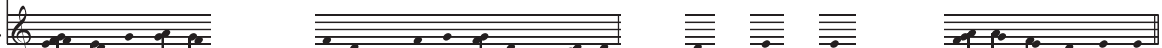
¹⁶⁵ MR 10 fol. 111r, 140v, MR 4 str. 119, VII-104 fol. 48r (II), MR 108 fol. 45r (II), II.a.25 fol. 110r, III.d.175 str. 192, III.d.204 str. 36, Ruk 158 fol. 105v, MR 191 str. 207, II.a.31 fol. 109v, usp. PsOláh fol. 136v.

¹⁶⁶ Arthur Sumner Walpole, *Early Latin Hymns with Introduction and Notes* (Cambridge: University Press, 1922), 104–105.

1. ZAG – MR 21 fol. 22v | 2. ZAG – MR 21 fol. 24r (orig.) | 3. ZAG – MR 21 fol. 25r (orig.)

1. A - po - sto - lo - rum sup - parem, Lauren - ti - um ar - chi - di - a - co - nem pa - ri co - ro - na mar - ty - rum Ro - ma - na sa - cra - vit fi - des.

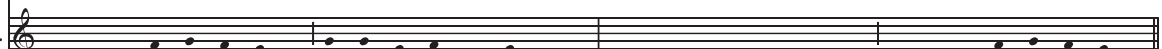
2. Mar - tyr De - i, qui u - ni - cum Pa - tris sequen - do Fi - li - um vi - ctis triumphans ho - sti - bus, vi - ctor fru - ens cae - le - sti - bus.

3. Rex glo - ri - o - se mar - ty - rum, co - ro - na con - fi - ten - ti - um, qui re - spu - en - tes ter - re - na per - du - cis ad cae - le - sti - a.

Notni primjer 11.a

1. MIL – StHy Mel 5₁ | 2. ZAG – MR 21 fol. 25r (corr.)

1. Iam lu - cis or - to si - de - re De - um pre - ce - mur sup - pli - ces, ut in di - ur - nis a - cti - bus nos ser - vet a no - cen - ti - bus!

2. Rex glo - ri - o - se mar - ty - rum, co - ro - na con - fi - ten - ti - um, qui re - spu - en - tes ter - re - na per - du - cis ad cae - le - sti - a.

Notni primjer 11.b

vanje inačice o mučenicima ukazuje samo mali broj izvora.¹⁶⁷ Istodobno, ona je dio i cistercitske i dominikanske tradicije, pa je u građu MR 21 mogla dospjeti pod utjecajem bilo koje od njih.

U MR 21 himni jutarnjih pohvala za slavlja jednog i više mučenika, *Martyr Dei qui unicum* (fol. 24r, nr. 63) i *Rex gloriose martyrum* (fol. 25r, nr. 66), imaju sada istu silabičku melodiju, upisanu već u novom vijeku. Zapis melodije prethodnog himna teško je oštećen. Koliko se može rekonstruirati stanje otprije brisanja i novijeg zapisa, izvorne su melodije također bile veoma bliske jedna drugoj, čak i ako se među njima pokazuje ponešto razlika. Na temelju karakterističnog kraja strofe – koji je kod oba zapisa u notu istovjetan – vjerojatno je nakadašnji zajednički uzor bio lokalna melodija himna *Apostolorum supparem* (fol. 22v, nr. 54), koju smo analizirali među stavkama cistercitskog podrijetla (*Notni primjer 11.a*). Kao što smo prethodno vidjeli, ta je melodija bila poznata diljem Europe s tekstom *Rex gloriose martyrum*.

Novovjekovna je melodija himana, zapisana kvadratnom notacijom, začudo, čisto ambrozijanskog podrijetla. Kako je cisterciti nisu pjevali, redovničko je posredstvo u ovom slučaju isključeno.¹⁶⁸ Od ostalih zagrebačkih izvora pronalazimo

¹⁶⁷ Usp. HollRep 36 (nr. 25).

¹⁶⁸ U ambrozijanskoj tradiciji himan prvog časa *Iam lucis orto sidere* pjevao se na zasebnu zimsku (StHy Mel 4₁) i ljetnu (StHy Mel 5₁) melodiju. U cistercitski himnarij prešla je samo zimaska melodija; v. Waddell, *The twelfth-century Cistercian hymnal*, vol. 1, Bk II, 17–19, vol. 2, 22–25. U novovjekovnom sloju MR 21 pojavljuje se jedna inačica ljetne stavke s tekstom o mučenicima. Premda Stäblein ovu melodiju bilježi u još nekoliko izvora (StHy Mel 5_{2,3} Einsiedeln, Mel 5₄ Gaeta), u njima nije zastupljena tematika mučenika.

1. le-su, co-ro-na vir-gi-num, quem matter il-la con-ce-pit, quae so-la vir-go par-tu-rit, haec vo-ta cle-mens ac-ci-pe!

2. le-su, co-ro-na vir-gi-num.

3. le-su, co-ro-na vir-gi-num, quem matter il-la con-ce-pit, quae so-la vir-go par-tu-rit, haec vo-ta cle-mens ac-ci-pe!

Notni primjer 12.

je isključivo u građi MR 4, s tekstom istih dvaju himana za slavlje mučenika.¹⁶⁹ U zagrebački himnarij vjerojatno je dospjela u novom vijeku, i možda posve drugim putem nego njezini srednjovjekovni srodnici. (*Notni primjer 11.b*).

Himan jutarnjih pohvala za slavlje jednog priznavaoca, *Iesu Redemptor omnium* (fol. 25v, nr. 69), u Zagrebu se pjevao s omiljenom ostrogonskom melodijom na koju se pjevalo himan za slavlje sv. Andrije *Exorta a Bethsaida* (fol. 17r, nr. 29).¹⁷⁰ Budući da su naknadni ispravci njihovih glazbenih zapisa u MR 21 identični, može se utvrditi da je melodija dugo ostala dijelom žive tradicije. Međutim, *Iesu Redemptor omnium* nije dospio u procesionale katedrale, a novovjekovni mu je notirani svjedok isključivo MR 4.¹⁷¹ Vrijedno je napomenuti da izraz „corona confitentium” prve strofe pripada zagrebačkoj i dominikanskoj tekstovnoj tradiciji.¹⁷² Himan se pojavljuje i u mađarskim tradicijama (erdeljskoj, spiškoj, pavlinskoj), no u njima kod spomenutog stiha prve strofe stoji „perpes corona praesulum”, pa ga se s tim u skladu često dodjeljuje zajedničkom slavlju biskupa priznavaoca (*confessor pontifex*).¹⁷³ Potonja se inačica raširila i u krugu premonstratenzijanaca i franjevaca, dok u ostrogonskim izvorima nedostaje cijeli himan. Njegovu prisutnost u Zagrebu – zbog specifičnog teksta – ponajprije se može objasniti reformom obreda po dominikanskom uzoru.

Melodiju himna jutarnjih pohvala za slavlje djevica (*Iesu corona virginum*), kojeg danas više nema u MR 21, iz srednjeg vijeka dokumentira MR 10, dok su mu u novom vijeku notatori MR 4 i III.d.204 dodijelili *ad notam* istovjetan s ostrogonskim (*Notni primjer 12.*).¹⁷⁴

Himni zajedničkih slavlja Blažene Djevice Marije u MR 21 nisu smješteni u *commune sanctorum*, već prije početka *proprium de sanctis*. Na danas izgublenu bifoliju, izvorno uvezanu između 16. i 17. folija, vjerojatno su bili navedeni svi pje-

¹⁶⁹ *Martyr Dei qui unicum*: MR 4 str. 122. *Rex gloriose martyrum*: MR 4 str. 124.

¹⁷⁰ O melodiji cistercijsko-dominikanskog podrijetla v. gore navode o himnu *Exorta a Bethsaida*.

¹⁷¹ MR 4 str. 126.

¹⁷² MR 29 fol. 317v, MR 120 fol. 336r, BrZag 1484 str. 28 (III), BrZag 1687 str. 37 (III), usp. HollRep 123 (nr. 355), Hum fol. 322r, CorrH fol. 376r, Split III fol. 163v.

¹⁷³ V. podatak u odgovarajućim svescima CAO-ECE kod nr. 5.1305.0480, usp. HollRep 123 (nr. 355).

¹⁷⁴ MR 10 fol. 132r (za večernju), MR 4 str. 129, III.d.204 str. 54, usp. PsOláh fol. 139v.

1. STR – PsOláh fol. 140r | 2. ZAG – MR 10 fol. 80v | 3. ZAG – Ruk 158 fol. 65r

1. A - ve, ma - ris stel - la, De - i ma - ter al - ma, at - que semper vir - go, fe - lix cae - li por - ta.

2. A - ve, ma - ris stel - la.

3. A - ve, ma - ris stel - la, De - i ma - ter al - ma, at - que semper vir - go, fe - lix cae - li por - ta.

Notni primjer 13.

vani himni za slavlja Blažene Djevice Marije, no danas nam o njima svjedoči svega nekoliko sačuvanih riječi na početku recto strane 17. folija.¹⁷⁵ Od daljnjih se zagrebačkih izvora u MR 4 nalazi jedna iscrpna zbirka, dok MR 10 i novovjekovni procesionali donose samo himan večernje *Ave maris stella* (*Notni primjer 13.*).¹⁷⁶

3.6. Ostale karakteristične stavke zagrebačke tradicije himana u kasnijim izvorima

U prethodnim poglavljima nije bilo riječi o nekoliko himana kojih danas više uopće nema u MR 21, a koji su, na temelju kasnijih izvora, bili organski dio zagrebačke koralne tradicije. Do pronalaska daljnje fragmentarne građe ne može se jasno utvrditi jesu li izvorno bili navedeni u našem ispitanom rukopisu. Međutim, kako postoje dobri izgledi za potvrđan odgovor, analiza himnarija ne bi bila potpuna bez kratka spomena tih stavki. Spomenut ćemo poglavito one koje su dokazano bile u upotrebi u srednjem vijeku, to jest, koje se pojavljuju u Tuzovu intonariju (MR 10), ali im se melodija bitno razlikuje od one poznate iz ostrogoške tradicije.

Od melodija himana u psalamskom dijelu psalterija, usklađenih s danima u tjednu, MR 21 ne donosi nijednu, međutim, karakteristični incipiti nekoliko njih sačuvani su u MR 10. Ornamentiranu melodiju himna prvog časa za nedjelje kroz godinu (*Iam lucis orto sidere*), zabilježenu incipitom u MR 10, moženo pronaći u cijelosti u retrospektivnom rukopisu MR 2 (*Notni primjer 14.*).¹⁷⁷ Suprotno tomu, melodije himana dnevnih malih časova nedjelja kroz godinu – u nedostatku dru-

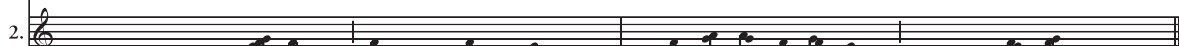
¹⁷⁵ O tome v. bilješku br. 36. Na to navodi i rubrika nakon himna za slavlje Uznesenja Blažene Djevice Marije *Gaude visceribus* (fol. 22v, nr. 55), prema kojoj je himan povečerja na taj blagdan, *Lux mundi beatissima*, izvorno bio naveden na 11. foliju („Require supra in undecimo folio.”). Da je kod himnarija iznova započeta numeracija listova, ovaj bi himan zajedničkih slavlja Blažene Djevice Marije pao otprilike na taj folij.

¹⁷⁶ Himni Blažene Djevice Marije u MR 4 (str. 130 *Ave maris stella*, str. 131 *Fit porta Christi*, str. 132 *Lux mundi beatissima*, str. 133 *Quem terra pontus*, str. 134 *O gloriosa Domina*) odražavaju ostrogoške karakteristike; usp. PsOláh fol. 140r–141r. Zapis *Ave maris stella* u ostalim zagrebačkim notiranim izvorima: MR 10 fol. 80v, 83v, 97r, 117r, 126v, VII-104 fol. 66r (I), MR 108 fol. 57r (I), II.a.25 fol. 70r, III.d.175 str. 126, Ruk 158 fol. 65r, MR 191 str. 128, II.a.31 fol. 76v.

¹⁷⁷ MR 10 fol. 70v, MR 2 str. 50.

1. ZAG – MR 10 fol. 70v | 2. ZAG – MR 2 str. 50

1.
Iam lu - cis or - to si - de - re.

2.
Iam lu - cis or - to si - de - re De - um pre - ce - mur sup - pli - ces, ut in di - ur - nis a - cti - bus nos ser - vet a no - cen - ti - bus!

Notni primjer 14.

ZAG – MR 10 fol. 71r

Nunc, san - cte no - bis.

Notni primjer 15.

1. ZAG – MR 10 fol. 66v | 2. OFM – StHy Mel 752

1.
Iam lu - cis or - to si - de - re.

2.
Pro - les de cae - lo prod - i - it, no - vis u - tens prod - i - gi - is, cae - lum cae - cis a - pe - ru - it sic - cis ma - re ve - sti - gi - is.

Notni primjer 16.

gih notiranih spomenika – ne poznajemo, izuzev incipita u MR 10 (*Notni primjer 15.*).¹⁷⁸ U intonariju se himan prvog časa javlja kod nedjelje Presvetog Trojstva uz poseban *ad notam*, s melodijom himna večernje za slavlje sv. Franje Asiškog *Proles de caelo prodiit* (*Notni primjer 16.*).¹⁷⁹

Himan povećerja za Uskrs, *Ad cenam Agni*, u većem se dijelu sekularnih institucija mađarske liturgijske tradicije pjevalo na jedinstvenu melodiju koja sa sigurnošću potvrđuje samosvojnost ove tradicije.¹⁸⁰ U MR 10 naveden je njezin incipit s tekstom *Iam lucis orto*, dakle melodija se sigurno odomacila i u Zagrebu najkasnije u

¹⁷⁸ MR 10 fol. 71r.

¹⁷⁹ MR 10 fol. 66v, usp. StHy443 (Mel 752). O posebnim preuzimanjima melodije o Franji v. Veronika Mráčková, „The Transmission of Hymn Tune Stäblein 752 in Europe during the Late Middle Ages”, *Hudební věda* 49 (2012/1–2): 19–32; Szoliva Gábrriel, „Proles de caelo prodiit...» – Adalékok egy ferences himnusz történetéhez”, u *Zenetudományi Dolgozatok 2013–2014*, ur. Kiss Gábor (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2016), 70–82, tj. na engleskom jeziku Gábrriel Szoliva OFM, „Proles de caelo prodiit. The First Vespers Hymn of the Office of Saint Francis of Assisi and its Subsequent History in Hungary”, *Archivum Franciscanum Historicum* 109 (2016): 597–611.

¹⁸⁰ Jedina je iznimka požunski (bratislavski) PsBlasii, u kojemu je stavka o kojoj govorimo navedena uz *ad notam* himna Uzašašća *Iam Christus astra* (fol. 120r). Iz kasnije požunske tradicije dokumentirana je ostrogonska melodija.

1. Ad ce-nam A-gni pro-vi-di et sto-lis al-bis can-di-di post trans-i-tum ma-ris Ru-bri Christo ca-na-mus prin-ci-pi!

2. Iam lu-cis or-to si-de-re.

3. Ad ce-nam A-gni pro-vi-di et sto-lis al-bis can-di-di post trans-i-tum ma-ris Ru-bri Christo ca-na-mus prin-ci-pi!

Notni primjer 17.

vrijeme biskupa Osvalda Tuza.¹⁸¹ Među novovjekovnim izvorima MR 4 je donosi za povečerje na Uskrs, a u procesionalima katedrale općenito se ne nalazi na svome liturgijskom mjestu, među uskrsnim himnima, već kao dodatak, pa se vjerojatno raširila poslije kao prateća stavka procesijā (*Notni primjer 17.*)¹⁸²

Himan večernje Duhova *Veni Creator Spiritus* u MR 21 sačuvan je fragmentarno (fol. 15r, nr. 21). Nakon popravka zapisa na oštećenom foliju, dio od presudnog značenja u pogledu melodijske inačice („Spiritus, mentes...”) nesigurno je nadoknadila novovjekovna ruka, pa taj zapis nažalost nije pogodan za izvođenje daljnjih zaključaka. Iznad prvog sloga „mentes” u ostrogonskim izvorima iz 15–16. stoljeća pronalazimo karakteristični *porrectus cab.* Pavlini su himan pjevali u biti na isti način, premda su terce ispunili sekundama, a i novovjekovni papirnati kodeksi bilježe ga isključivo u tom obliku.¹⁸³ Na temelju sadašnjih saznanja, taj se melodijski oblik ne javlja izvan mađarske liturgijske tradicije. Zagrebački izvori nakon MR 21 također jasno donose inačicu koja sadrži *porrectus*.¹⁸⁴ Prema tome, svi poznati i u cijelosti sačuvani zagrebački spomenici te melodije vezuju se za ostrogonski oblik (*Notni primjer 18.*).

Začudo, blagdan sv. Doroteje (6. veljače) u MR 21 (fol. 19r) nije prisutan, premda je njezin himan *Festum nunc celebre servet* zastupljen u dijelu ranih zagrebačkih brevijara.¹⁸⁵ Kasniji notirani izvori donose ga s ostrogonskom melodijom himna Uzašašća, *Festum nunc celebre*.¹⁸⁶ Potonjim himnom kao uzorom poslužio se i autor teksta stavke o Doroteji.¹⁸⁷

¹⁸¹ Rubrika koja slijedi nakon zapisa otkriva naziv melodije uzete kao uzor: „Hic nota, quod hymni ad primam et ad alias horas hoc tempore paschali diebus dominicis et festis debent cantari sub nota hymni *Ad cenam Agni* usque festum Ascensionis Domini. Aliis autem diebus ferialibus sub nota hymni *Aurea* [sic!] *lucis*.”

¹⁸² MR 4 str. 30, VII-104 fol. 81r (I), 49r (II), MR 108 fol. 72v (II), III.d.175 str. 220, MR 191 str. 230.

¹⁸³ PsBud fol. 48v, PsOláh fol. 122r, usp. CantPaul str. 294, PrÚjh fol. 12r, RajMel I 73.

¹⁸⁴ MR 4 str. 37, VII-104 fol. 52v (I), MR 108 fol. 46r (I), II.a.25 fol. 57r, III.d.175 str. 103 („ispunjena” inačica), MR 191 str. 104, II.a.31 fol. 65v.

¹⁸⁵ MR 29 fol. 214v, BrZag 1484 str. 666, BrZag 1687 str. 110 (II), usp. HollRep 95 (nr. 250).

¹⁸⁶ MR 10 fol. 93v, MR 4 str. 59, VII-104 fol. 15r (II), III.d.204 str. 12, usp. PsOláh fol. 121v, RajMel I 30. Srednjovjekovni ostrogonski notirani zapis himna nije poznat.

¹⁸⁷ AH 52:163–165.

1. STR – PsOláh fol. 122r | 2. PAUL – CantPaul str. 294 | 3. ZAG – MR 21 fol. 15r (orig.) | 4. ZAG – MR 191 str. 104

1. Ve-ni, Cre - a - tor Spi - ri - tus, men - tes tu - o - rum vi - si - ta, im - ple su - per - na gra - ti - a, quae tu cre - a - sti, pe - cto - ra.

2. Ve-ni, Cre - a - tor Spi - ri - tus, men - tes tu - o - rum vi - si - ta, im - ple su - per - na gra - ti - a, quae tu cre - a - sti, pe - cto - ra.

3. Ve-ni, Cre - a - tor [t]u - o - rum vi - si - ta, im - ple su - per - na gra - ti - a, quae tu cre -

4. Ve-ni, Cre - a - tor Spi - ri - tus, men - tes tu - o - rum vi - si - ta, im - ple su - per - na gra - ti - a, quae tu cre - a - sti, pe - cto - ra.

Notni primjer 18.

Večernji himni za slavlje sv. Elizabete Ugarske *Gaude felix Hungaria* i za slavlje sv. Magdalene *Lauda mater Ecclesia* u MR 10, kao i u svakom od zagrebačkih izvora koji su uslijedili, navedeni su sa istom melodijom (*Notni primjer 19.*).¹⁸⁸ U MR 21 obje su stavke izgubljene.¹⁸⁹ Za himne jutarnjih pohvala slavija istih dviju svetica (*Novum sidus emicuit* i *Aeterni Patris Unice*) njihov jedini zagrebački notirani izvor, MR 4 propisuje upravo melodiju o kojoj je riječ.¹⁹⁰ U tom rukopisu isti *ad notam* nalazimo i kod večernje za slavlje Deset tisuća mučenika (*Fidelis universitas*)¹⁹¹ i jutarnjih pohvala za slavlje sv. Tome Akvinskog (*Lauda mater Ecclesia Thomae*).¹⁹² Skladna i savršena melodija pojavljuje se i u pavlinskom obredu, ali samo s tekstom himna posvećenog sv. Magdaleni.¹⁹³

¹⁸⁸ *Gaude felix Hungaria*: MR 10 fol. 136v, MR 4 str. 114, VII-104 fol. 44v (II), MR 108 fol. 42r (II), II.a.25 fol. 106r, III.d.175 str. 187, III.d.204 str. 69, Ruk 158 fol. 102r, MR 191 str. 201, II.a.31 fol. 107r; *Lauda mater Ecclesia*: MR 10 fol. 112v, MR 4 str. 92, VII-104 fol. 27r (II), MR 108 fol. 22r (II), II.a.25 fol. 89v, III.d.175 str. 163, III.d.204 str. 30, Ruk 158 fol. 86v, MR 191 str. 170, II.a.31 fol. 95r.

¹⁸⁹ Kako brevijari iz 14. stoljeća sadrže oba himna, nije isključeno da su izvorno bili navedeni i u MR 21. *Gaude felix Hungaria*: MR 29 fol. 305r, MR 120 fol. 322v, usp. HollRep 99 (nr. 267); *Lauda mater Ecclesia*: MR 29 fol. 252v, MR 120 fol. 264r, usp. HollRep 139 (nr. 418).

¹⁹⁰ Himan *Novum sidus emicuit* u Ostrogonu je naveden u večernjoj za slavlje svete. MR 4 ga u skladu sa zagrebačkim brevijarima dodjeljuje jutarnjim pohvalama (str. 115), usp. MR 29 fol. 306v, MR 120 fol. 324r, BrZag 1484 str. 973, BrZag 1687 str. 485 (II). Notirani zapis himna *Aeterni Patris Unice*: MR 4 str. 93. Tekstovni izvori: MR 29 fol. 254r, MR 120 fol. 265v, BrZag 1484 str. 797, BrZag 1687 str. 271 (II), usp. HollRep 37 (nr. 29).

¹⁹¹ MR 4 str. 74, v. još i MR 10 fol. 102v, III.d.204 str. 26. I taj je himan temeljna stavka zagrebačke tekstovne tradicije: MR 29 fol. 233r, MR 120 fol. 244r, BrZag 1484 str. 730, BrZag 1687 str. 190 (II), usp. HollRep 95 (nr. 251).

¹⁹² MR 4 str. 62. Himan je u zagrebačku tradiciju ušao tek s objavom BrZag 1484 (str. 682), usp. HollRep 140 (nr. 420). Prema dominikanskom obredu pjevalo ga se na drugu melodiju, v. Smith, *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy*, 60–63.

¹⁹³ CantPaul str. 320, *Vesperal iz Lelesa* [VLelesz], Sopron, Állami Levéltár (prethodno Jászó, Pre-montrei Prépostság Könyvtára), „Kézirat 93”, fol. 209v, usp. RajMel I 72. U rukopisu Split III nalazi se s dominikanskom melodijom himna (fol. 157v).

1. Gaude, fe - lix Hunga - ri - a.

2. Gaude, fe - lix Hunga - ri - a, gau-de de Christi mu - ne - re, laudes in vo - ce va - ri - a cor-de promas et o - pe - re!

3. Lauda, ma - ter Ec-cle - si - a, lau-da Christi cle-men - ti - am, qui septem pur-gat vi - ti - a per se-pte-for-mem gra - ti - am!

Notni primjer 19.

Na koncu valja spomenuti dvije trenutačno nepoznate melodije.

Dio zagrebačkih brevijara nakon prve večernje Cvjetnice tekstem navodi himan povečerja *Magnum salutis gaudium*.¹⁹⁴ Nažalost, u MR 21 nije naveden, a izostaje i iz kasnijih notiranih izvora, pa pripadajuća zagrebačka melodija (ili *ad notam*) nije poznata.

Premda je vlastiti himan za slavlje sv. Gerarda mučenika *A solis ortus cardine Christi* sačuvan u zagrebačkom brevijaru oznake MR 29,¹⁹⁵ o njegovoj melodiji nemamo saznanja. Ne nalazimo ga ni u MR 21, naime, u skladu s blagdanom tog biskupa mučenika (21. rujna) morao bi stajati između himana za slavlje sv. Augustina (28. kolovoza) i sv. Mihaela (29. rujna). Vjerojatno nije pripadao široj tradiciji, već je bio historija za privatnu upotrebu.

¹⁹⁴ CAO-ECE VIIA *Kalocsa–Zagreb (Temporale)*, nr. 24310; MR 120 fol. 122v, usp. HollRep 152 (nr. 466). S pojavom BrZag 1484 himan je konačno ispao iz zagrebačke koralne tradicije. Usp. Földváry Miklós István, „A római rítus változatainak kutatása – III. Virágvasárnap a középkori Magyarországon”, *Magyar Egyházzene* 20 (2012/2013): 235–258, osobito 251.

¹⁹⁵ Kovács Andrea – Földváry Miklós István, „Egy ismeretlen Szent Gellért-officium”, *Magyar Könyvszemle* 126 (2010): 1–23, osobito 12–13, 15.

Sažetak, liturgijsko-povijesne poveznice

O sastavu i povijesnoj slojevitosti melodija u MR 21 možemo dati općenit opis u svjetlu detaljnog ispitivanja cjelokupne građe.

Redoslijed stavki i melodijske inačice oficija za pokojne nedvosmisleno ukazuju na čvrstu pripadnost rukopisa zagrebačkoj tradiciji, a te su melodije istodobno najraniji poznati glazbeni spomenici *Officium defunctorum* iz grada.

Dublje ispitivanje stavki himnarija urodilo je plodom: uspjeli smo u sačuvanoj građi razlučiti karakteristične slojeve koji imaju vlastite izvore, što već samo po sebi dostatno svjedoči o promjenama u zagrebačkom pjevanju himana i o višestoljetnu razvoju melodijskog i tekstualnog repertoara. Može se utvrditi da osnovni tekstovni i melodijski sloj stavki vuče podrijetlo iz ostrogonskog obreda, što ne iznenađuje kad je riječ o dijecezanskom uzusu prakticiranom na području srednjovjekovne Ugarske. Međutim, značajan dominikanski utjecaj prepoznat u himnariju nimalo nije samorazumljiv. Povrh toga, liturgičari katedrale često nisu preuzimali cjelovite himne iz redovničke zbirke, već su ih kao „liturgijsku sirovinu” izmijenili na jedinstven način. Ponegdje ih je privukla muzikalnost dominikanskih himana, drugdje njihov tekst, a u ponekim slučajevima oboje. Među potonjima ima i onih čiju su melodiju na licu mjesta pomalo „prekomponirali” i time stvorili specifično zagrebačku inačicu redovničkog himna. Među inspirativnim tradicijama bila je i ambrozijansko-cistercitska, no iz nje su – na temelju sačuvanih stavki – birali isključivo tekstove. Stvaralačka kreativnost pokazuje se i kod tih stavki: pojedini himni nastali su s jedne strane spajanjem različitih isječaka tekstova, a s druge strane osobitim združivanjem melodija i tekstova. Karakterističnu skupinu u himnariju MR 21 čine i zajednička slavlja svetaca (*commune sanctorum*). U skladu s rangom liturgijskog slavlja izvorno je svaki tip sveca dobio po dvije melodije, u kojima ponovno vidimo jedinstvenu primjenu dominikanskog uzora. Nažalost, u nedostatku notiranih izvora otprije MR 21 ne može se utvrditi je li Zagreb odjednom crpio iz spomenutih različitih tradicija ili je, pak, svoj rani himnarij preoblikovao korak po korak. Sigurno je međutim to da je proširenju prethodila delikatna revizija aktualne prakse i istraživanje te uređivanje nove građe koja će se uklopiti, pa je slijedom toga nastala nova, jedinstvena zbirka himana. Proces refleksije i preoblikovanja nije završen u vrijeme nastanka MR 21; naprotiv, on se nastavio i u 15–16. stoljeću, sve do konca 18. stoljeća. O razvoju zagrebačkog himnarija pored poznatih kasnijih izvora svjedoče ispravci zapisani na listove MR 21 tijekom upotrebe. Promjene u praksi ponekad su primorale pjevače da nekoliko melodija u cijelosti izbrišu s pergamene i na njihovo mjesto zabilježe nove. Otkriće ranijih zapisa tih palimpsestnih dijelova bilo je važan dio našeg istraživanja. Rezultate ćemo objaviti i u prijepisu.

Pogledajmo sada sve to u brojkama!

Gotovo polovica, oko 32 stavke, izvornog himnarija MR 21 vuče podrijetlo „izravnom linijom” iz ostrogonske tradicije. Ti himni ne ukazuju na utjecaj koji se može pripisati drugoj bliskoj tradiciji ni svojim tekstom, ni melodijom, a ni njihovim združivanjem (*Prilog – Tablica 2.*).¹⁹⁶ U njihovim melodijama opaža se ponešto glazbenog variranja u odnosu na danas poznate srednjovjekovne ostrogonske inačice, što je siguran znak žive prakse crkvene glazbe. Od stavki koje su nakon brisanja drugi put notirane, to jest nadoknađene u novom vijeku ukupno ih osam – neposredno ili posredno – također slijedi ostrogonski uzor.¹⁹⁷ Od himni kojima nije bila promijenjena melodija osam ih ima ostrogonske melodije dodijeljene specifično zagrebačkim tekstovima;¹⁹⁸ toj grupi pripada još jedna od drugi put zapisanih melodija.¹⁹⁹ Jedinstvenu zagrebačku inačicu teksta (s ostrogonskom melodijom i dodjelom) donosi jedna stavka,²⁰⁰ cijeli tekst, pak, iz cistercitske tradicije posuđuju tri himna,²⁰¹ a iz ambrozijanske jedan himan.²⁰² Na području mađarske liturgijske tradicije nastao je tekst još dviju stavki.²⁰³ Melodiju, koja osim Zagreba nigdje drugdje nije dokumentirana, dobila je samo jedna jedina stavka u izvornom sloju, a i njezin je noviji zapis jedinstven.²⁰⁴

Višestruki utjecaj dominikanske tradicije uočljiv je u 15 stavki, u približno 13–14% trenutačno poznate građe himnarija. Među izvornim zapisima u cijelosti je preuzeto (u glazbenom smislu eventualno blago varirano) sedam himana,²⁰⁵ a pored njih utjecaj redovničke tekstovne tradicije pokazuju još dva.²⁰⁶ Sastavljači MR 21 jednu su dominikansku melodiju na jedinstveni način dodijelili dvjema stavkama;²⁰⁷ konačno, pet tekstova himana dobilo je ostrogonsku melodiju na temeljima dominikanske.²⁰⁸

Melodija preuzetih iz cistercitskog kruga u sačuvanim himnima MR 21 nismo pronašli; međutim, gotovo istovjetni novovjekovni zapis dviju stavki – neposredno ili posredno – ukazuje na ambrozijanski uzor.²⁰⁹ Kako se u novovjekovnim zagrebačkim izvorima pojavljuju i čisto ambrozijanske melodije, moguće je da je proširenje podrijetlom iz Milana u Zagrebu doživjelo još jedan val u novom vijeku. Izvor preuzete melodije nismo uspjeli preciznije utvrditi kod pet stavki.²¹⁰

¹⁹⁶ Nr. 1–4, 7, 14–19, 21, 23, 24, 26, 27, 35, 38, 40, 45–50, 53, 55, 59, 62, 65, 67.

¹⁹⁷ Izmijenjene: nr. 33, 37, 39, 61, 70. Nadoknađene u novom vijeku: nr. 9, 10, 13.

¹⁹⁸ Nr. 29, 32, 33, 34, 41, 42, 61, 69.

¹⁹⁹ Nr. 25.

²⁰⁰ Nr. 31.

²⁰¹ Nr. 32, 34, 54.

²⁰² Nr. 43.

²⁰³ Nr. 49, 56.

²⁰⁴ Nr. 30.

²⁰⁵ Nr. 25, 37, 39, 44, 52, 58, 64.

²⁰⁶ Nr. 36, 69.

²⁰⁷ Nr. 22, 56.

²⁰⁸ Nr. 6, 36, 57, 68, 70.

²⁰⁹ Nr. 63 (drugi zapis), 66 (drugi zapis).

²¹⁰ Nr. 5, 8, 54, 63 (prvi zapis), 66 (prvi zapis).

Moramo pokušati odgovoriti na još nekoliko važnih pitanja. Može li se u svjetlu predstavljenih liturgijskih i glazbenih poveznica vremenski odrediti djelovanje urednika nekadašnjeg zagrebačkoga „reformiranog himnarija” sačuvanoga na listovima MR 21? Vezano uz taj odgovor nameće se daljnje pitanje: kada je nastao sam rukopis? Kada je napisan srednjovjekovni psalterij kojemu je nekoć pripadao?

Zbog markantna dominikanskog utjecaja vidljiva u građi himnarija moramo pretpostaviti da je urednički rad tekao sigurno nakon biskupovanja Augustina Kažotića (1303. – 1322.), točnije, nakon sinode 1307. i njezina rimskog odobrenja 1308. godine. Prisutnost tekstova himana koji ukazuju na cistercitski utjecaj sama po sebi ne osporava sve navedeno. Zapisivanje nove inačice obreda uspostavljene reformom s početka 14. stoljeća, po svemu sudeći, nije se odvijalo od danas do sutra, te je možda proteklo i dulje vrijeme dok odgovarajuće liturgijske knjige nisu postale svugdje dostupnima. Naime, prema mišljenju Janke Szendrei, spomenici pisani češkom notacijom koji se pojavljuju u zagrebačkim izvorima upravo su dokaz tomu da lokalni skriptori više nisu mogli ispuniti znatne potrebe za novim knjigama. Rukopise za upotrebu u dijecezi onodobno se naručivalo i od stručnjaka iz dalekih zemalja, koji se služe češkom notacijom.²¹¹ Građa reformiranog himnarija možebitno je više puta zapisana, pa čak i neznatno proširena i izmijenjena. Na temelju srednjovjekovnih inventara moramo pretpostaviti i da su u skladu s potrebama Kaptola od konca 14. stoljeća nastajale novije zbirke himana velikih dimenzija. Naš rukopis pripada redu potonjih.

Na temelju izgleda i stila tekstovne i notne grafije, MR 21 zasigurno ne pripada knjigama prvog naraštaja, dakle, pretpostavka njegovih prethodnih istraživača, a to je da potječe iz 15. stoljeća, čini se održivom. Kao što je Dragutin Kniewald pokazao, zagrebačka je liturgija sredinom 15. stoljeća dospjela na razmeđu razdoblja: odredbe i novije liturgijske knjige humanistički obrazovana biskupa Osvalda Tuza (1466. – 1499.), podrijetlom iz vesprimske dijeceze, u biti su zamijenile liturgijski red koji je uveo Kažotić i koji se prakticirao gotovo sto pedeset godina.²¹² Dakle, možemo precizirati pitanje o datiranju našeg rukopisa: je li MR 21 nastao prije ili poslije dolaska novog razdoblja, to jest stupanja Osvalda Tuza u službu?

Poznati dio himnarija u MR 21, izuzev nekoliko iznimnih stavki, jasno se može usporediti s rukopisnim zagrebačkim brevijarima iz 14. stoljeća koji također odražavaju Kažotićeve reforme (MR 29, MR 120).²¹³ Još čvršću vezu opažamo između himana katedralnog intonarija nastala u Tuzovo vrijeme (MR 10)

²¹¹ Szendrei, „Magyarországi ágostonos kanonokok misszáléja...”, 275–276.

²¹² Dragutin Kniewald, *Proprium de tempore Zagrebačke stolne crkve 1094–1788* (Zagreb, Tisak Narodne tiskare, 1941), 1–8, 96–98, navodi Csomó, *A zággrábi székesegyház...*, 38–43. Za ubuhvatni rad o Osvaldtu Tuzu v. Stjepan Razum, *Osvaldo Thuz de Szentlászló vescovo di Zagabria, 1466–1499*, doktorska disertacija (Roma: Pontificia Universitas Gregoriana, Facultas Historiae Ecclesiasticae, 1995).

²¹³ MR 29 i MR 120 ne sadrže himne cistercitskog izvora koje nalazimo u MR 21 (nr. 32, 34, 54) i isto tako ne sadrže himan zajedničkog slavlja mučenika za Uskrs (nr. 42), no i među njima se opaža poneko odstupanje u izboru stavaka vremena posta i u nekoliko sanktoralnih stavki. MR 29 počesto je bliži ranom ostrogonskom obredu, dok MR 120 već iskazuje samostalnu zagrebačku tradiciju; u slučaju razlika MR 21 prije se pridružuje MR 120.

i prvog tiskanog brevijara (BrZag 1484), odnosno njegova kasnijeg izdanja (BrZag 1687).²¹⁴ BrZag 1484 očituje sve karakteristike liturgijskih knjiga objavljenih po humanističkim standardima. U predgovoru sveska redaktori spominju zbnjujuće razlike između prijašnjih liturgijskih knjiga, koje upravo to novo, široko dostupno izdanje ima zadaću dokinuti.²¹⁵

Usporedimo li himne iz Kažotičevih i Tuzovih izvora, možemo utvrditi književne i glazbene aspekte nove prerade. U kasnijim je knjigama broj stavki koje zagrebačkom himnariju daju dominikanski karakter ograničen uslijed „liturgijske konsolidacije”, a od svojstvenih značajka s početka 14. stoljeća malo je zadržano u nepromijenjenu obliku. Primjerice, iz sanktorala u BrZag 1484 izostali su vlastiti himni za slavlje sv. Dominika, koje nalazimo još u MR 29 i MR 120. Vjerojatno je i himan za slavlje sv. Petra Veronskog naveden ovdje samo zato što je njegov kult u katedrali ostao neprekinut zbog prisutnosti njegovih relikvija; međutim, notiranih zapisa izvorne melodije himna večernje nema ni u MR 10, a ni u kasnijim izvorima. Uzalud tražimo višestruke melodijske asignacije *commune sanctorum* u MR 10 i njegovim sljednicima. Naime, nakon Tuzove prerade, od 15 himana dominikanskog utjecaja u MR 21 svega ih je sedam zadržalo prijašnje mjesto u živoj tradiciji,²¹⁶ a kod daljnjih dviju stavki, premda je specifični tekst sačuvan, melodija dominikanskog podrijetla zamijenjena je.²¹⁷ Karakteristično je da je melodija himna za slavlje sv. Dominika od druge polovice 15. stoljeća živjela dalje samo u povećerju na Duhove i s tekstom o kralju sv. Stjepanu.²¹⁸ Otad nema dokumentiranih himana jutarnjih pohvala cistercitskog nadahnuća, ni šest ostalih jedinstvenih stavki iz MR 21.²¹⁹

Na temelju svega navedenoga čini se jasnim da je nekadašnji psalterij u MR 21 pisan *prije* uvođenja novije zagrebačke inačice obreda iz 15. stoljeća, to jest, *terminus ante quem* njegova nastanka može se smjestiti u 1466., godinu stupanja Osvalda Tuza u službu. Prema tome, podatak o novom psalteriju („magnum psalterium novum”), zapisan u kaptolski inventar između 1426. i 1433. godine, možda se izravno odnosi na knjigu koja je nekoć obuhvaćala MR 21.

MR 21 jedini je poznati izvor u kojem se može proučavati utjecaj liturgijske reforme Blaženog Augustina Kažotića s početka 14. stoljeća na melodije zagre-

²¹⁴ Premda ne možemo provjeriti himne jutarnjih pohvala i povećerja, jer zbog tipa rukopisa nisu navedeni u MR 10, podudarnost stavki večernjih veoma je uvjerljiva. Najznačajnija je razlika izostanak himana za slavlje sv. Jurja, *Gesta sanctorum martyrum* i sv. Petra Veronskog, *Magnae dies laetitiae* iz repertoara MR 10, što je vjerojatno slučajna urednička pogreška; naime, njihova je prisutnost u prijašnjim i kasnijim izvorima uobičajena. U odnosu na to višak je himana u brevijarima (npr. za blagdan sv. Tome Akvinskog) zanemariv.

²¹⁵ Predgovor BrZag 1484 u modernom prijepisu v. CAO-ECE VII/A *Kalocsa–Zagreb (Temporale)*, 37–38. O Tuzovoj reformi v. još Szendrei, *A magyar középkor hangjegyes forrásai*, 33–34; Dobszay László, *Corpus antiphonarum. Európai örökség és hazai alakítás* (Budapest: Balassi Kiadó, 2003), 340–341.

²¹⁶ Nr. 6, 22, 36, 56, 57, 58, 69.

²¹⁷ Nr. 25, 44.

²¹⁸ Nr. 22, 56.

²¹⁹ Nr. 32, 34, 54; nr. 30 (izvorna melodija), 33 (izvorni ad notam), 42, 61 (izvorni *ad notam*), 63 (izvorna melodija), 66 (izvorna melodija).

bačkog himnarija. Istrošeni listovi sveska svjedoče o radu stručne liturgijske i glazbene radionice, koja je biskupske odredbe provela u praksi, to jest na jedinstven način spojila tekstove i melodije podrijetlom iz redovničkih tradicija s elementima koji su u katedrali već prijašnjih stoljeća bili u upotrebi. U tome leži posebna vrijednost rukopisa. Nakon detaljna ispitivanja možemo sa sigurnošću tvrditi da mišljenje historiografa iz 17. stoljeća, po kojemu je dominikanski biskup svetačkog života u Zagrebu uveo cjelokupnu redovničku liturgiju, ne stoji ni u slučaju himana oficija. Pokazuje se mnogo složeniji urednički rad: na temelju našeg rukopisa čini se da su liturģičari koji su proveli Kažotićevu reformu, kao i oni poslije njih, poglavito zadržali tradicionalni oblik zagrebačkog himnarija te da su ga samo obojili svojevrsnom dominikanskom nijansom. Uza sve to, u katedralnoj praksi s početka 15. stoljeća sigurno je bilo prisutno nekoliko cistercitskih i specifičnih lokalnih stavki. Zbog iznimne vjernosti tradiciji zagrebačkog kaptola oficij katedrale vjerojatno je slijedio vlastiti, unutarnji put razvoja sve do preuzimanja rimskog obreda (1788. godine). Sve dotad na njega je red rimskih liturģijskih knjiga izdanih nakon Tridentskog koncila utjecao samo u neznatnoj mjeri. Kako se MR 21 u kaptolskom oficiju upotrebljavalo do romanizacije, te se u njemu u skladu s novovjekovnim liturģijskim knjigama zabilježavalo promjene žive tradicije, možemo ga smatrati ključnim izvorom i svjedokom tristo pedeset godina u povijesti zagrebačkog himnarija.

Rövidítések (források, katalógusok, dallamkiadások) /

Abbreviations (sources, catalogues, editions) /

Kratice (izvori, katalozi, izdanja melodija)

- AdmB *Admonti* („Csatári”, „Gutkeled”) *biblia* [*Bible of Admont* / *Biblija iz Admonta*], 12, Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. ser. nov. 2701–2702.
- AH *Analecta Hymnica Medii Aevi*, lásd a Bibliográfiában [see in the References / v. u Bibliografiji].
- BrZag 1484 *Breviarium Zagradiense*, impr. Venetiis, 1484, Budapest, OSzK, Inc. 800.
- BrZag 1687 *Breviarium ad usum cathedralis ecclesiae Zagradiensis*, impr. Viennae, 1687, Budapest, Egyetemi Könyvtár, RMK III. 3492 (530).
- BNS *Breviarium notatum Strigoniense*, temporale, 13, Praha, Strahovská knihovna, DE I 7, kiadását lásd a Bibliográfiában [see in the References / v. u Bibliografiji].
- CantPaul *Pálos kantuále* [*Pauline Cantuale* / *Pavlinski kantual*], 16, Częstochowa, Biblioteka Jasnogórska, I-215, R. 583.
- CorrH *Correctorium Humberti*, 13, London, British Library, Ms. Ad. 23935.
- HollRep Holl, Béla. *Repertorium hymnologicum medii aevi Hungariae*, lásd a Bibliográfiában [see in the References / v. u Bibliografiji].
- Hum *Codex Humberti*, 13, Roma, Santa Sabina, Ms. XIV L1
- MR 2 *Psalterium ecclesiae Zagradiensis*, 1733–1743, Zagreb, Metropolitanska knjižnica Zagrebačke nadbiskupije, MR 2.
- MR 4 *Hymnarium ecclesiae Zagradiensis*, ca. 1727, Zagreb, Metropolitanska knjižnica Zagrebačke nadbiskupije, MR 4.
- MR 10 *Intonarum ecclesiae Zagradiensis*, 1466–1499, Zagreb, Metropolitanska knjižnica Zagrebačke nadbiskupije, MR 10.
- MR 21 *Hymniale ecclesiae Zagradiensis*, 15/1, Zagreb, Metropolitanska knjižnica Zagrebačke nadbiskupije, MR 21.
- MR 29 *Breviarium Zagradiense*, 14, Zagreb, Metropolitanska knjižnica Zagrebačke nadbiskupije, MR 29.
- MR 52 *Cantuale ecclesiae cathedralis Zagradiensis*, ca. 1727, Zagreb, Metropolitanska knjižnica Zagrebačke nadbiskupije, MR 52.
- MR 67 *Breviarium Strigoniense*, 13, Zagreb, Metropolitanska knjižnica Zagrebačke nadbiskupije, MR 67.
- MR 108 *Processionale ecclesiae Zagradiensis*, 1698, Zagreb, Metropolitanska knjižnica Zagrebačke nadbiskupije, MR 108.
- MR 120 *Breviarium Zagradiense*, 14, Zagreb, Metropolitanska knjižnica Zagrebačke nadbiskupije, MR 120.
- MR 191 *Processionale ecclesiae Zagradiensis*, propr. Gabrielis Bisztriczey, 1742, Zagreb, Metropolitanska knjižnica Zagrebačke nadbiskupije, MR 191.
- OSzK Országos Széchényi Könyvtár, Budapest / National Széchényi Library, Budapest / Nacionalna Széchényi knjižnica u Budimpešti

- PrLep *Lepoglavai pálos processzionále* [*Pauline Processional of Lepoglava / Pavlinski procesional iz Lepoglave*], 1751–1753, Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, R 3612.
- PrÚjh *Újhelyi pálos processzionále* [*Pauline Processional of Újhely / Pavlinski procesional iz Újhelya*], 1644, Budapest, OSzK, Oct. Lat. 794.
- PsBud *Psalterium Budense*, 15/16, Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Ms. I. 3b.
- PsBlasii *Psalterium Blasii*, ante 1419, Budapest, OSzK, Cod. lat. 128.
- PsOFM366 *Psalterium OFM*, 14/15, Budapest, OSzK, Cod. lat. 366.
- PsOláh *Psalterium Strigoniense*, impr. Venetiis, 1523, München, Bayerische Staatsbibliothek, Res/2 Liturg. 380, kiadását lásd a Bibliográfiában [see its facsimile edition in the References / izdanje v. u Bibliografiji].
- PsSzebOP *Szebeni domonkos pszalterium*, ca. 1500, Nagyszeben/Sibiu, Biblioteca Brukenthal, Ms. 641.
- RajMel I Rajeczky, Benjamin. *Melodiarium Hungariae Medii Aevi. I. Hymni et sequentiae*. Budapest: Editio Musica, 1956¹, 1982².
- RajMel Ip Rajeczky, Benjamin. *Melodiarium Hungariae Medii Aevi. I. Hymni et sequentiae. Pótkötet*. Budapest: Editio Musica, 1982.
- RMK II Szabó, Károly. *Régi magyar könyvtár II.*, lásd a Bibliográfiában [see in the References / v. u Bibliografiji].
- RMK III Szabó, Károly – Hellebrandt, Árpád. *Régi magyar könyvtár III.*, lásd a Bibliográfiában [see in the References / v. u Bibliografiji].
- Ruk 158 *Processionale ecclesiae Zagrabiensis*, 18/1, Zagreb, Hrvatski državni arhiv, Rukopis 158.
- Split III *Spliti domonkos himnáríum* [*Dominican Hymnal of Split / Dominikanski himnarij iz Splita*], 15/1, Split, Dominikanski samostan sv. Katarine, [Split III], fol. 145r–165r.
- StHy Stäblein, Bruno. *Hymnen I.*, lásd a Bibliográfiában [see in the References / v. u Bibliografiji].
- VLelesz *Leleszi vesperále* [*Vesperale of Lelesz / Vesperal iz Lelesa*], 16/1, Sopron, Állami Levéltár (olím Jászó, Premontrei Prépostság Könyvtára), „Kézirat 93”.
- II.a.25 *Processionale ecclesiae Zagrabiensis*, 1734, Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, II.a.25.
- II.a.31 *Processionale ecclesiae Zagrabiensis*, 1750, Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, II.a.31.
- III.d.175 *Cantuale* [*Processionale*] *cathedralis ecclesiae Zagrabiense*, 1735, Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, III.d.175.
- III.d.204 *Graduale-Antiphonale Zagrabiense*, 17/18, Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, III.d.204.
- VII-104 *Processionale ecclesiae Zagrabiensis*, 1697, Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, VII-104.

Bibliográfia / References / Bibliografija

Analecta Hymnica Medii Aevi, hrsg. von Guido Maria Dreves, Clemens Blume. Leipzig: O. R. Reisland, 1854–1909.

Beban, Hrvoje. „Nullus scienter litteram aut notam mutet. Dominicans (Dis)Obeying the Regulations for the Copying of Chant Books. An Example from Late Medieval Dalmatia”. In *Making and Breaking the Rules. Discussion, Implementation, and Consequences of Dominican Legislation*, ed. Cornelia Linde. London: German Historical Institute – Oxford: Oxford University Press, 2018, 173–188.

Breviarium notatum Strigoniense (s. XIII.), ed. Janka Szendrei, *Musicalia Danubiana* 17. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1998.

Breviarium Strigoniense, ed. Földvály Miklós István et al., *Monumenta Ritualia Hungarica Series Practica*. Budapest: Argumentum – ELTE Bölcsészettudományi Kar, Latin Tanszék, 2016–2018, Tomus IV/a–f.

Brigljević, Ksenija. „The Cistercian Monastery and the Medieval Urban Development of Zagreb”. In *Annual of Medieval Studies at the CEU 1993–1994*, ed. Sággy Marianne. Budapest: Central European University, 1995, 100–107.

Bonniwell, William R. OP. *A History of the Dominican Liturgy, 1215–1945*. New York: Joseph F. Wagner, 1945.

Byrnes, Aquinas OP. *The Hymns of the Dominican Missal and Breviary*. St. Louis – London: B. Herder Book Co., 1943.

Chevalier, Ulysse. *Repertorium hymnologicum. Catalogue des chants, hymnes, proses, séquences, tropes en usage dans l'Eglise latine depuis les origines jusqu'à nos jours*. Louvain: Imprimerie Lefever, 1892.

Ciampi, Alfredo. *Il Beato Agostino Kažotić O.P., Vescovo di Zagabria e poi di Lucera*. Roma: Officium Libri Catholici, 1956.

Csapodi, Csaba – Csapodiné, Gárdonyi Klára. *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt II. Főnmaradt kötetek K–Z. Lappangó kötetek*. Budapest: MTA Könyvtára, 1993.

Csomó, Orsolya. „Protestáló tradicionalisták – a zágrábi történet”. *Magyar Egyházzene* 18 (2010/2011): 247–254.

Csomó, Orsolya. *A zágrábi székesegyház XVII–XVIII. századi processzionáléi*, DLA disszertáció. Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Egyházzenei Doktoriskola, 2001.

Dobszay, László. *Historia Sancti Stephani Regis 1190–1270. Introduction and Edition*. *Musicological Studies/HISTORLÆ*, vol. 65/18. Ottawa, Canada: The Institute of Mediaeval Music, 2010.

Dobszay, László. *Corpus antiphonarum. Európai örökség és hazai alakítás*. Budapest: Balassi Kiadó, 2003.

Dobszay, László – Kovács, Andrea. *Corpus Antiphonarium Officii Ecclesiarum Centralis Europae. Via Esztergom/Strigonium (Temporale)*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2004.

Fehér, Judit. „A szebeni domonkos himnárius”. In *Socia exsultatione. A Rajeczky Benjamin születésének 100. évfordulóján tartott tudományos ülészak előadásai*. Budapest: MTA – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Egyházzenei Intézet, 2003, 39–51.

- Ferrarius, Sigismundus. *De rebus Hungaricae provinciae Ordinis Praedicatorum*. Vienna, 1637.
- Földváry, Miklós István. „Egy hiányzó láncszem. Az MR 124-es zágrábi pontifikále”. *Magyar Egyházzene* 19 (2011/2012): 383–416.
- Földváry, Miklós István. *Egy úzus születése. A Chartvirgus-pontifikále és a magyarországi liturgia megalkotása a XI. században I.*, Műhelytanulmányok 4. Budapest: ELTE BTK Vallástudományi Központ, Liturgiátörténeti Kutatócsoport – Argumentum, 2017.
- Földváry, Miklós István. *Az Esztergomi benedikcionále. Irodalom és liturgia az államalapítás-kori Magyarországon*, Műhelytanulmányok 1. Budapest: ELTE BTK Vallástudományi Központ, Liturgia-történeti Kutatócsoport – Argumentum, 2014.
- Földváry, Miklós István. „Gyászszertartások a régi magyar liturgiában”. In *Írások a Pray-kódexről*, szerk. Bartók Zsófia Ágnes, Horváth Balázs. Budapest: Argumentum Kiadó, 2019, 65–96.
- Földváry, Miklós István. „Napszaki himnuszok a zsolozsmában. Tipológia és történelem”. *Magyar Egyházzene* 24 (2016/2017): 3–26.
- Földváry, Miklós István. „Régiók, történelem és önazonosság a középkori Európában. A liturgiátörténet tanúsága”. In *(Magyar) Nemzet és Európa. Tanulmányok a 70 éves Martin József tiszteletére*, szerk. Széchenyi Ágnes, Buzinkay Géza. Eger: Líceum Kiadó, 2014, 91–105.
- Földváry, Miklós István. „A római rítus változatainak kutatása – III. Virgávasárnap a középkori Magyarországon”. *Magyar Egyházzene* 20 (2012/2013): 235–258.
- Füzes, Ádám. *A trentói reformliturgia átvétele az esztergomi érseki tartomány területén Pázmány Péter érseksége alatt. A magyarországi rítusváltás történetének és hátterének bemutatása*, dissertazione per il dottorato. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Hittudományi Kar, 2003.
- Gilányi, Gabriella. „Újhelyi processzionále? – Az Országos Széchényi Könyvtár Oct. Lat. 794-es jelzetű forrásának azonosítása”. In *Zenatudományi Dolgozatok 2013–2014*, szerk. Kiss Gábor. Budapest: MTA BTK Zenatudományi Intézet, 2016, 83–114.
- Gorton, Frank. *Compline in the Dominican Rite. 1256 to 1949*, PhD dissertation. [Bloomington, IN]: Indiana University, Faculty of the Graduate School, [1949?].
- Graduale Strigoniense. Proprium de Tempore et de Sanctis (editio ad experimentum)*, ed. Miklós István Földváry. Budapest: Argumentum, 2017.
- Hoffmann, Edith. *Régi magyar bibliofilek*, reprint kiadás, bőv. és szerk. Wehli Tünde. Budapest: MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 1992.
- Holl, Béla. *Repertorium hymnologicum medii aevi Hungariae. Initia hymnorum, officiorum rhythmicorum, sequentiarum, tractuum, troporum, versuum alleluaticorum cantionumque*, sajtó alá rendezte Körmendy Kinga. Budapest: OSzK, 2012.
- Horváth, Balázs – Földváry, Miklós István. „Beyond the Gradual. An Analysis of the Recited Layers of Mass Propers and the Impact of Regensburg on the Early Hungarian Liturgy”. *Studia Musicologica* 56 (2015): 161–172.
- Kampuš, Ivan – Karaman, Igor. *Zagreb through a Thousand Years. From Ancient Settlements to a Modern City*. Zagreb: Školska knjiga, 1995.
- Kercselich, Adamus Balthasar. *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabienensis partis primae tomus*. Zagrabiae, 1770.
- King, Archdale A. *Liturgies of the Religious Orders*. London: Longmans, Green & Co., 1955.
- Kniewald, Dragutin. *Illuminacija i notacija zagrebačkih liturgijskih rukopisa*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1944.
- Kniewald, Dragutin. „Najstariji inventari zagrebačke katedrale”. *Starine* 43 (1950): 49–81.
- Kniewald, Dragutin. *Proprium de tempore Zagrebačke stolne crkve 1094–1788*. Zagreb, Tisak Narodne tiskare, 1941.

- Kosztá, László. „Adalékok az esztergomi és a kalocsai érsekség viszonyához a 13. század elejéig”. In *Kalocsa történetéből*, szerk. Koszta József. Kalocsa, 2000, 29–50.
- Kovács, Andrea. *Corpus Antiphonarium Officii Ecclesiarum Centralis Europae. V/B Esztergom (Sanctorale)*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2006.
- Kovács, Andrea. *Corpus Antiphonarium Officii Ecclesiarum Centralis Europae. VI/A Kalocsa–Zagreb (Temporale)*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2008.
- Kovács, Andrea. *Corpus Antiphonarium Officii Ecclesiarum Centralis Europae. VII/B Kalocsa–Zagreb (Sanctorale)*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2008.
- Kovács, Andrea. *Corpus Antiphonarium Officii Ecclesiarum Centralis Europae. VII/A Transylvania–Várad (Temporale)*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2010.
- Kovács, Andrea. *A középkori liturgikus költészet magyarországi emlékei. Szekvenciák. Kritikai dallamkiadás*, Musica Sacra Hungarica 1. Budapest: Argumentum – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Egyházzenei Kutatócsoport, 2017.
- Kovács, Andrea. *Szekvenciák a középkori Magyarországon. Repertoár, tradíció, dallamok*, Musica Sacra Hungarica 2. Budapest: Argumentum – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Egyházzenei Kutatócsoport, 2017.
- Kovács, Andrea. „Vergente mundi vespere. Egy ismeretlen Szent László-himnusz a Szepességben és Sittenben”. *Magyar Könyvszemle* 134 (2018): 125–135.
- Kovács, Andrea – Földváry, Miklós István. „Egy ismeretlen Szent Gellért-officium”. *Magyar Könyvszemle* 126 (2010): 1–23.
- Kowalewicz, Henryk – Morawski, Jerzy. „Hymny polskie”. In *Musica Medii Aevi VIII.*, red. Jerzy Morawski. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1991, 10–141.
- Körmenyi, Tamás. „A zágrábi püspökség alapítási éve”. In *„Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Mária tiszteletére*, szerk. Bagi Dániel, Fedeles Tamás, Kiss Gergely. Pécs: Kronosz, 2012, 329–341.
- Lateinische Hymnendichter des Mittelalters*, hrsg. von Guido Maria Dreves, Analecta Hymnica Medii Aevi 50. Leipzig: O. R. Reisland, 1907.
- Magyarország zenetörténete I. Középkor*, szerk. Rajeczky Benjamin. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988.
- Marnavitus, Ioannes Tomcus. „Vita Beati Augustini Ordinis Praedicatorum ex Zagradiensi Luce-rini Episcopi”. In Ferrarius, Sigismundus. *De rebus Hungariae provinciae Ordinis Praedicatorum*. Vienna, 1637, Appendix.
- Mezey, László. „Athleta patriae. Szent László legkorábbi irodalmi ábrázolásának alakulása”. In *Athleta Patriae. Szent László-tanulmányok*, szerk. Mezey László. Budapest: Szent István Társulat, 1980, 21–55.
- Mezey, László. *Deáksg és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlatja*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979.
- Moberg, Carl-Allan – Nilsson, Ann-Marie. *Die liturgischen Hymnen in Schweden II. Die Singweisen und ihre Varianten*. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1991.
- Monaco, Massimiliano. *Agostino da Traù. Un domenicano croato vescovo di Lucera*. Lucera: Edizioni Terzo Millennio, 2001.
- Mráčková, Veronika. „The Transmission of Hymn Tune Stäblein 752 in Europe during the Late Middle Ages”. *Hudební věda* 49 (2012/1–2): 19–32.
- Ottosen, Knud. *The Responsories and Versicles of the Latin Office of the Dead*. Aarhus: Aarhus University Press, 1993.
- Pavlović, Augustin OP – Šanjek, Franjo OP. „Augustin Kažotić. Rasprava o siromaštvu”. *Croatica Christiana Periodica* 1 (1977), 75–89.

Psalterium Strigoniense, szerk. Földváry Miklós István et al., Monumenta Ritualia Hungarica Series Practica. Budapest: Argumentum – ELTE Bölcsészettudományi Kar, Latin Tanszék, 2014, Tomus I/1–2.

Psalterium Strigoniense Venetiis 1523 cum notis musicis manuscriptis (Psalterium Nicolai Olabi), közr. Szoliva Gábrriel, Musicalia Danubiana 25, Bavarica et Hungarica 2. Budapest: MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2015.

Radó, Polycarpus. *Enchiridion liturgicum complectens theologiae sacramentalis et dogmata et leges iuxta novum codicem rubricarum*. Roma: Herder, 1961, vols. 1–2.

Rajeczky Benjamin írásai, szerk. Ferenczi Ilona. Budapest: Zeneműkiadó, 1976.

Rajeczky, Benjamin. *Melodiarium Hungariae Medii Aevi. I. Hymni et sequentiae*. Budapest: Editio Musica, 1956¹, 1982².

Rajeczky, Benjamin. *Melodiarium Hungariae Medii Aevi. I. Hymni et sequentiae. Pótkötet*. Budapest: Editio Musica, 1982.

Rajeczky, Benjamin. „Többszólamúság a középkori Magyarországon”. In *Magyar Zenetörténeti Tanulmányok. Írások Erkel Ferencről és a magyar zene korábbi századairól*, szerk. Bónis Ferenc. Budapest: Zeneműkiadó, 1968, 125–136.

Razum, Stjepan. *Osvaldo Thuz de Szentlászló vescovo di Zagabria, 1466–1499*, dissertazione per il dottorato. Roma: Pontificia Universitas Gregoriana, Facultas Historiae Ecclesiasticae, 1995.

Reginek, Antoni. „Repertuar hymnów diecezji krakowskiej [Hymn Repertory of Cracow Diocese]”. In *Musica Medii Aevi VIII.*, red. Jerzy Morawski. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1991, 142–374.

Romhányi, Beatrix. *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon* [CD-ROM]. Budapest: Arcanum Adatbázis Kiadó, 2008.

Sanda, Anna. „»Sapientia aedificavit« – Egy késő középkori ünnep kodifikációjának és szolozsmaváltozatainak állomásai”. In *Zenetudományi Dolgozatok 2015–2016*, szerk. Gilányi Gabriella, Kiss Gábor. Budapest: MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2018, 61–88.

Šanjek, Franjo OP. „Biskup bl. Augustin Kažotić”. In *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, szerk. Franko Mirošević. Zagreb: Školska knjiga, 1995, 95–100.

Smith, Innocent OP. *The Hymns of the Medieval Dominican Liturgy, 1250–1369*, BA thesis. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame, Department of Music, 2008.

Stäblein, Bruno. *Hymnen I. Die mittelalterlichen Hymnenmelodien des Abendlandes*, Monumenta Monodica Medii Aevi 1. Kassel – Basel: Bärenreiter Verlag, 1956.

Szabó, Károly. *Régi magyar könyvtár II. Az 1473–1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok jegyzéke*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1885.

Szabó, Károly – Hellebrandt, Árpád. *Régi magyar könyvtár III. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1896.

Szendrei, Janka. *A himnusz*, Egyházzenei füzetek I/9. Budapest: A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Egyházzenei Tanszéke és a Magyar Egyházzenei Társaság, 2000.

Szendrei, Janka. „A himnuszok dallamválasztása jellemző a liturgiákra”. *Magyar Egyházzene* 4 (1996/1997): 307–314.

Szendrei, Janka. *A magyar középkor hangjegyes forrásai*. Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 1. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1981.

Szendrei, Janka. „Magyarországi ágostonos kanonokok misszáléja: Gniezno, Biblioteka Katedralna Ms. 150”. *Magyar Egyházzene* 11 (2003/2004): 267–278.

Szendrei, Janka. *A „mos patriae” kialakulása 1341 előtti hangjegyes forrásaink tükrében*. Budapest: Balassi Kiadó, 2005.

- Szendrei, Janka. „Új világosság jelenék. Egy himnusz története”. In *Zenatudományi Dolgozatok 1995–1996*, szerk. Gupcsó Ágnes. Budapest: MTA Zenatudományi Intézet, 1997, 19–24.
- Szigeti, Kilián. „Mehrstimmige Gesänge aus dem 15. Jahrhundert im Antiphonale des Oswald Thuz”. *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 6 (1964): 107–117.
- Szoliva, Gábriel. „»Proles de caelo prodiit...« – Adalékok egy ferences himnusz történetéhez”. In *Zenatudományi Dolgozatok 2013–2014*, szerk. Kiss Gábor. Budapest: MTA Zenatudományi Intézet, 2016, 70–82.
- Szoliva, Gábriel OFM. „Proles de caelo prodiit. The First Vespers Hymn of the Office of Saint Francis of Assisi and its Subsequent History in Hungary”. *Archivum Franciscanum Historicum* 109 (2016): 597–611.
- Szoliva, Gábriel. „...secundum modum Ecclesiae Zagrabiensis«. Egy középkori pszaltérium metamorfózisa”. In *MONOKgraphia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, szerk. Nyerges Judit, Verók Artila, Zvara Edina. Budapest: Kossuth Kiadó, 2016, 673–679.
- Thoroczkay, Gábor. „A kalocsai érsekség első évszázadáról”. In Thoroczkay Gábor, *Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok*. Budapest: L'Harmattan, 2009, 51–65.
- Tkalčić, Ivan Krstitelj. „Dva inventara prvostolne crkve zagrebačke iz XIV. i XV. vieka”. *Starine* 13 (1881): 119–149.
- Waddell, Chrisogonus. *The Primitive Cistercian Breviary (Staatsbibliothek zu Berlin, Preussischer Kulturbesitz, Ms. Lat. Oct. 402) with Variants from the «Bernardine» Cistercian Breviary, Spicilegium Friburgense* 44. Fribourg: Academic Press Fribourg, 2007.
- Waddell, Chrisogonus. *The twelfth-century Cistercian hymnal*, Cistercian liturgy series 1–2. Trappist, Kentucky: Gethsemani Abbey, 1984, vol 1. Introduction and Commentary, vol. 2. Edition.
- Walpole, Arthur Sumner. *Early Latin Hymns with Introduction and Notes*. Cambridge: University Press, 1922.
- Walters, Barbara R. – Corrigan, Vincent – Ricketts, Peter R. *The Feast of Corpus Christi*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2006.
- Zbirka mikrofilmova arhivskoga gradiva iz ustanova Republike Hrvatske 1022–1999*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2006.

Függelék / Appendix / Prilog

1. táblázat. A halotti zsolozsma az MR 21 anyagában és Esztergom hagyományában

Table 1. The Office of the Dead in MR 21 and the Esztergom tradition

Tablica 1. Oficij za pokojne u MR 21 i ostrogonskoj tradiciji

fol.	hora	functio	incipit (MR 21)	incipit (STR)
	V	a1	# [Placebo Domino]	<i>Placebo Domino</i>
	V	a2	# [Heu mihi quia]	<i>Heu mihi quia</i>
	V	a3	# [Dominus custodit te]	<i>Dominus custodit te</i>
	V	a4	# [Si iniquitates]	<i>Si iniquitates</i>
	V	a5	# [Opera manuum tuarum]	<i>Opera manuum tuarum</i>
	V	W	# [In memoria aeterna]	<i>In memoria aeterna</i>
	V	Am	# [Omne quod dat mihi]	<i>Omne quod dat mihi</i>
	Inv	a	# [Circumdederunt me]	<i>Circumdederunt me</i>
1r	N1	a1	Dirige Domine	<i>Dirige Domine</i>
1r	N1	a2	Convertere Domine	<i>Convertere Domine</i>
1r	N1	a3	Nequando rapiat	<i>Nequando rapiat</i>
1r	N1	W	Dirige Domine	<i>Dirige Domine</i>
1r	N1	L1	Ne des alienis honorem (Prov 5)	<i>Parce mihi Domine (Iob 7)</i>
1r	N1	R1	Credo quod Redemptor	<i>Putasne mortuus</i>
1r	N1	V1	Quem visurus sum	<i>Ecce in pulvere sedeo</i>
1v	N1	L2	Melius est nomen (Eccl 7)	<i>Taedet animam meam (Iob 10)</i>
1v	N1	R2	Qui Lazarum resuscitasti	<i>Manus tuae Domine</i>
1v	N1	V2	Qui venturus es iudicare	<i>Dum veneris iudicare</i>
1v	N1	L3	Memento homo Creatoris (Eccl 12)	<i>Manus tuae Domine (Iob 10)</i>
1v	N1	R3	Domine quando veneris	<i>Cognoscimus Domine</i>
1v	N1	V3	Commissa mea	<i>Vita nostra in dolore</i>
2r	L	a1	Exsultabunt Domino ossa	<i>Exsultabunt Domino (omnia) ossa</i>
2r	L	a2	Exaudi Domine orationem meam	<i>Exaudi orationem meam</i>
2r	L	a3	Me suscepit dextera	<i>Me suscepit dextera</i>
2r	L	a4	A porta inferi	<i>A porta inferi</i>
2r	L	a5	Omnis spiritus laudet	<i>Omnis spiritus laudet</i>
2r	L	W	Audivi vocem de caelo	<i>Audivi vocem de caelo</i>
2r	L	Ab	Absolve Domine animas eorum	<i>Absolve Domine animas eorum</i>
2r	L	.	Kyrie eleison–Christe eleison–Kyrie eleison	<i>Kyrie eleison–Christe eleison–Kyrie eleison</i>
2r	L	.	Pater noster	<i>Pater noster</i>
2r	L	.	Domine exaudi	<i>Domine exaudi</i>
	L	W	–	<i>A porta inferi</i>

fol.	hora	functio	incipit (MR 21)	incipit (STR)
2r	L	or	Deus in cuius miseratione	<i>Deus in cuius miseratione</i>
2r	L	or	Deus qui nobis patrem et matrem	<i>Deus qui nobis patrem et matrem</i>
	L	or	–	<i>Deus qui es tuorum gloria</i>
	L	or	–	<i>Miserere quaesumus Domine animabus</i>
	L	or	–	<i>Deus veniae largitor et humanae salutis</i>
2r	L	or	Fidelium Deus omnium conditor	<i>Fidelium Deus omnium conditor</i>
FERIA III				
2v	N2	a1	In loco pascuae	<i>In loco pascuae</i>
2v	N2	a2	Delicta iuventutis	<i>Delicta iuventutis</i>
2v	N2	a3	Credo videre bona	<i>Credo videre bona</i>
2v	N2	W	Delicta iuventutis	<i>Delicta iuventutis</i>
2v	N2	L1	Vivent mortui tui Domine (Isa 26)	<i>Responde mihi quantas (Iob 13)</i>
2v	N2	R1	Heu mihi Domine	<i>Domine qui plasmasti me</i>
2v	N2	V1	Anima mea turbata	<i>Domine quicquid vitiorum</i>
2v	N2	L2	De manu mortis (Osea 13)	<i>Homo natus de muliere (Iob 14)</i>
3r	N2	R2	Ne recorderis peccata	<i>Memento quaeso Domine</i>
3r	N2	V2	Dirige Domine Deus	<i>Vitam et misericordiam</i>
3r	N2	L3	Multi de his qui dormiunt (Dan 12)	<i>Quis mihi hoc (Iob 14)</i>
3r	N2	R3	Peccantem me cottidie	<i>Quomodo confitebor tibi</i>
3r	N2	V3	Deus in nomine tuo	<i>Licet peccavi</i>
FERIA IV				
3v	N3	a1	Ne derelinquas me	<i>Domine abstraxisti</i>
3v	N3	a2	Sana Domine animam	<i>Sana Domine animam</i>
3v	N3	a3	Sitivit anima mea	<i>Sitivit anima mea</i>
3v	N3	W	Anima mea turbata	<i>Anima mea turbata</i>
3v	N3	L1	Sicut in Adam omnes (1Cor 15)	<i>Spiritus meus attenuabitur (Iob 17)</i>
3v	N3	R1	Redemptor meus vivit	<i>Rogamus te Domine</i>
3v	N3	V1	Lauda anima mea	<i>Misericors et miserator</i>
4r	N3	L2	Ecce mysterium vobis dico (1Cor 15)	<i>Pelli meae consumptis carnibus (Iob 19)</i>
4r	N3	R2	Libera me Domine de viis	<i>Deus aeternae</i>
4r	N3	V2	Clamantes et dicentes	<i>Qui in cruce positus</i>
4r	N3	L3	Ipsi fratres diligenter scitis (1Thess 5)	<i>Quare de vulva eduxisti me (Iob 10)</i>
4r	N3	R3	Libera me Domine de morte	<i>Loquar in amaritudine</i>
4r	N3	V31	Dies illa dies irae	<i>Qui quasi putredo</i>
4v	N3	V32	Tremens factus sum	–
4v	N3	V33	Creator omnium rerum	–
FERIA V – ant. et alia de N1 (ant. Dirige... etc.)				
4v	N3	L1	Parce mihi Domine (Iob 7)	<i>Ne des alienis honorem (Prov 5)</i>
5r	N3	R1	Putasne mortuus	<i>Credo quod Redemptor</i>
5r	N3	V1	Ecce in pulvere sedeo	<i>Quem visurus sum</i>
5r	N3	L2	Taedet animam meam (Iob 10)	<i>Melius est nomen (Eccl 7)</i>
5r	N3	R2	Manus tuae Domine	<i>Qui Lazarum resuscitasti</i>
5v	N3	V2	Dum veneris iudicare	<i>Qui venturus es iudicare</i>
5v	N3	L3	Manus tuae Domine (Iob 10)	<i>Memento homo Creatoris (Eccl 12)</i>

fol.	hora	functio	incipit (MR 21)	incipit (STR)
5v	N3	R3	Loquar in amaritudine	<i>Domine quando veneris</i>
5v	N3	V3	Quia quasi putredo	<i>Commissa mea</i>
5v	L	Ab+	Ego sum resurrectio	–
FERIA VI – ant. et alia de N2 (ant. In loco pascae... etc.)				
6r	N3	L1	Quantas habeo iniquitates (Iob 13)	<i>Vivent mortui tui Domine (Isa 26)</i>
6r	N3	R1	Memento quaeso Domine	<i>Heu mihi Domine</i>
6r	N3	V1	Vitam et misericordiam	<i>Anima mea turbata</i>
6v	N3	L2	Homo natus de muliere (Iob 14)	<i>De manu mortis (Osea 13)</i>
6v	N3	R2	Quomodo confitebor tibi	<i>Ne recorderis peccata</i>
6v	N3	V2	Licet peccavi	<i>Dirige Domine Deus</i>
7r	N3	L3	Quis mihi hoc (Iob 14)	<i>Multi de his qui dormiunt (Dan 12)</i>
7r	N3	R3	Domine qui plasmasti me	<i>Peccantem me cottidie</i>
7r	N3	V3	Domine quicquid vitiorum	<i>Deus in nomine tuo</i>
SABBATO – ant. et alia de N3 (ant. Ne derelinquas... etc.)				
7v	N3	L1	Spiritus meus attenuabitur (Iob 17)	<i>Et sicut in Adam omnes (1Cor 15)</i>
7v	N3	R1	Rogamus te Domine	<i>Redemptor meus vivit</i>
7v	N3	V1	Miserator et misericors	<i>Lauda anima mea</i>
7v	N3	L2	Pelli meae consumptis carnibus (Iob 19)	<i>Ecce mysterium vobis dico (1Cor 15)</i>
8r	N3	R2	Deus aeternae	<i>Libera me Domine de viis</i>
8r	N3	V2	Qui in cruce positus	<i>Clamantes et dicentes</i>
8r	N3	L3	Quare de vulva eduxisti me (Iob 10)	<i>Ipsi fratres diligenter scitis (1Thess 5)</i>
8v	N3	R3	Absolve Domine animas eorum	<i>Libera me Domine de morte</i>
8v	N3	V3	Si quae illis sint	<i>Deus vita viventium</i>
8v	N3	R3+	Libera me Domine de morte* (de Feria IV)	–

2. táblázat. Az MR 21 himnáriuma

Table 2. The hymnal of MR 21

Tablica 2. Himnarij u MR 21

fol.	tempus vel festum	hora	nr.	hymnus incipit ¹	melodia (ad notam) textus ²
8v	Adv	V	1	Conditor alme (fragm.)	STR
<i>LACUNA</i>					
9r	Nat	[C]	2	Corde natus (fragm.)	STR
9r	Nat	V2	3	A solis ortus	STR
9v	Epi	V	4	Hostis Herodes	STR (nr. 3)
9v	Epi	C	5	Quem non praevalent	? (ZAG)
10v	Epi	L	6	A Patre Unigenitus	STR (nr. 3, OP?)
10v	Ann	V1	7	Deus Creator omnium	STR
11r	D70	V1	8	Cantemus cuncti	? (ZAG)
12r	[Qu1]	V	9	Ex more docti	STR
12r	[Qu]	C	10	Christe qui lux es	STR

PROPRIUM DE TEMPORE

¹ A dőlttel szedett tételeket csak szöveggel jegyezték be a kéziratba, vagy a kottájuk elveszett. / The chants in Italics were either entered into the manuscript only with their text or their music is lost. / Stavke u kurzivu samo su tekstom zabilježene u rukopisu ili su im note izgubljene.

² A forráshagyományok rövidítései: STR – Esztergom, ZAG – Zágráb, OP – domonkos, OCist – ciszterci, AMB – ambrozian, HUN – magyar rítusterület. Minden tételnél előbb a dallamhagyomány rövidítését (*melodia*) tüntetjük fel. Ha az adott szöveg-dallam összerendelés jellemző egy szokásrendre, azt zárójelben adjuk meg, illetve ugyanitt tételszámmal (nr.) jelezzük, ha a dallam az MR 21 anyagában másutt szerepel, és az utóbbi tekinthető. Amennyiben az eredeti hangjelzést később kitörölték, és egy második dallam is bejegyzésre került, az utóbbi hagyományának jele vessző után követi az elsőt. Így például a nr. 25 *Adesto sancta Trinitas* tétel jelzése, „OP, STR (ZAG)” úgy értelmezendő, hogy a himnusz első dallama domonkos eredetű volt, majd egy Esztergomban énekelt dallammal felváltották, de ez utóbbi hozzárendelés csak Zágrábra jellemző (Esztergomra nem). A nr. 70 *Virginis proles* az „STR (nr. 67, OP), STR” alapján tehát előbb egy esztergomi dallamot kapott, amelyet nr. 67-nél már bejegyeztek az MR 21 anyagába, az asszignációnak pedig domonkos mintája volt. Később felülírták a himnusz szokásos esztergomi dallamával. Ha pontosan ismert, hogy egy himnusz szövege vagy szövegváltozata (*textus*) milyen hagyományból származik, a dallamadatoktól független vonallal elválasztva közöljük.

The abbreviations for the different traditions are as follows: STR – Esztergom, ZAG – Zagreb, OP – Dominican, OCist – Cistercian, AMB – Ambrosian, HUN – Hungarian liturgical territory. For each chant, the abbreviation of the melodic tradition (*melodia*) is given first. If the setting of the text is typical of a particular liturgical practice, it is given in parentheses. It is indicated with the chant number (nr.) if the melody is found elsewhere in MR 21 and may be considered a model. If the original notation was erased and a second melody entered, the abbreviation of the tradition of that melody follows the first one, after a comma. Thus, for instance, the marking of the chant nr. 25 *Adesto sancta Trinitas* ‘OP, STR (ZAG)’ is to be interpreted in the following way: the first melody of the hymn is of Dominican origin, then it was changed to a melody sung in Esztergom, but this latter setting is typical for Zagreb only (not for Esztergom). Nr. 70 *Virginis proles*, as indicated by ‘STR (nr. 67, OP), STR’, was first given a melody from the Esztergom tradition, which had already been entered into MR 21 as nr. 67, and the setting had a Dominican model. Later it was replaced by the usual Esztergom melody of the hymn. If the origin of a text or textual variant (*textus*) of a hymn is definitely known, it is given separated from the data concerning the melody by a vertical line.

Kratice izvornih tradicija: STR – Ostrogon, ZAG – Zagreb, OP – dominikanska, OCist – cistercička, AMB – ambrozijanska, HUN – mađarska liturđijska tradicija. Kod svake stavke prvo navodimo kraticu melodijske tradicije (*melodia*). Ako je dodjela dotičnog teksta melodijski karakteristična za neki obred, navodimo ga u zagradi. Brojem stavke (nr.) navodimo ako se melodija nalazi drugdje u MR 21 te se smatra uzorom. Ako je izvorni notni zapis naknadno izbrisan i zapisana je druga melodija, oznaka tradicije potonje slijedi iza zareza nakon oznake tradicije prethodne. Tako se, primjerice, oznaka stavke nr. 25 *Adesto sancta Trinitas*, „OP, STR (ZAG)” ima tumačiti tako da je prva melodija himna dominikanskog podrijetla, pa je zamijenjena melodijom koju se pjeva u Ostrogonu, no potonja je dodjela melodije dotičnom tekstu karakteristična samo za Zagreb (za Ostrogon nije); stavka nr. 70 *Virginis proles* „STR (nr. 67, OP), STR” prvo je imala ostrogonsku melodiju, koja je kod nr. 67 već prisutna u MR 21, a dodjela melodije tekstu pod nr. 67 imala je dominikanski uzor. Poslije je zamijenjena uobičajenom ostrogonskom melodijom himna. Ako je točno poznato iz koje tradicije tekst ili inačica teksta (*textus*) himna potječe, okomitom crtom je odjeljujemo od podataka o melodiji.

	fol.	tempus vel festum	hora	nr.	hymnus incipit	melodia (ad notam) textus	
PROPRIUM DE TEMPORE	12v	[Qu2]	[V]	11	<i>Audi benigne Conditor</i>	?	
	12v	[D70]	[L]	12	<i>Aeterne rerum [Conditor]</i>	?	
	12v	[Qu3]	[V]	13	Iam ter quaternis	STR	
	13r	Qu3–4	L	14	Aures ad nostras	STR	
	13v	Qu4	V	15	Iesu quadragenariae	STR	
	13v	Qu5	V	16	Vexilla regis prodeunt	STR	
	14r	Qu5–6	L	17	Pange lingua gloriosi proelium	STR	
	14r	Qu5–6	L	18	Lustris sex qui iam	STR (nr. 17)	
	14v	Qu6	M	19	Rex Christe factor omnium	STR	
	<i>LACUNA</i>						
	15r	Asc	[L]	20	<i>Aeterne Rex altissime (fragm.)</i>	?	
	15r	Pent	[V]	21	Veni Creator Spiritus	STR	
	15r	Pent	C	22	Beata nobis gaudia (fragm.)	OP (nr. 52, ZAG)	
	15v	Pent	L	23	Iam Christus astra ascenderat	STR	
	16r	Trin	V	24	O lux beata Trinitas	STR	
	16r	Trin	L	25	Adesto sancta Trinitas	OP, STR (ZAG)	
	16r	Corp	V	26	Pange lingua gloriosi corporis	STR	
	16v	Corp	C	27	Sacris sollemniis	STR	
	<i>LACUNA</i>						
?	17r	De BMV (?)	[L?]	28	<i>Quem terra pontus / O gloriosa Domina (?) (fragm.)</i>	?	
PROPRIUM DE SANCTIS	17r	Andreas ap. (XI. 30.)	V	29	Exorta a Bethsaida	STR (ZAG)	
	17r	Nicolaus ep. (XII. 6.)	V	30	Exsultet aula caelica	ZAG, ZAG (nr. 43?)	
	17v	Stephanus m. (XII. 26.)	V	31	Stephano primo martyri	STR ZAG	
	17v	Stephanus m. (XII. 26.)	L	32	Psallamus hoc discipuli	STR (nr. 31, ZAG) OCist	
	18r	Ioannes ev. (XII. 27.)	V	33	De Patre Verbum prodiens	STR (nr. 34, ZAG), STR	
	18r	Ioannes ev. (XII. 27.)	L	34	Amore Christi nobilis	STR (ZAG) OCist	
	18r	Innocentes (XII. 28.)	V	35	Salvete flores martyrum	STR	
	18v	Innocentes (XII. 28.)	L	36	Caterva matrum personat	STR (nr. 3, OP) OP	
	18v	Conv. Pauli (I. 25.)	V, L	37	Doctor egregie	OP, STR (nr. 50)	
	19r	Purif. BMV (II. 2.)	V	38	Quod chorus vatum	STR	
	19r	Cath. Petri (II. 22.)	V, L	39	Iam bone pastor	OP, STR (nr. 50)	
	19v	De sanctis T. P.	V	40	Vita sanctorum	STR	
	19v	De ap. et ev. [T. P.]	L	41	Claro paschali gaudio	STR (ZAG)	
	19v	De martyribus [T. P.]	L	42	Aeterna Christi munera et martyrum (fragm.)	STR (nr. 41, ZAG)	
	19bis	–	–	–	(vacat)	–	
	<i>LACUNA</i>						
	20r	Georgius m. (IV. 23.)	[V]	43	<i>Gesta sanctorum (fragm.)</i>	? AMB	
	20r	Petrus m. (IV. 29.)	V	44	Magnae dies laetitiae	OP OP	
	20r	Inv. et exalt. Crucis (V. 3. / IX.14.)	V	45	Salve Crux sancta	STR	
20v	Inv. et exalt. Crucis (V. 3. / IX.14.)	L	46	Signum Crucis mirabile	STR		

	fol.	festum	hora	nr.	hymnus incipit	melodia (ad notam) textus	
PROPRIUM DE SANCTIS	20v	Nat. Ioann. Bapt. (VI. 24.)	V	47	Ut queant laxis	STR	
	21r	Nat. Ioann. Bapt. (VI. 24.)	L	48	O nimis felix (div.)	STR (nr. 47)	
	21v	Ladislau rex (VI. 27.)	V	49	Regis regum	STR (HUN) HUN	
	21v	Petrus et Paulus app. (VI. 29.)	V	50	Aurea luce et decore	STR	
	<i>LACUNA</i>						
	22r	Anna (VII. 26.)	[L]	51	<i>Orbis exsultans celebret (fragm.)</i>	?	
	22r	Dominicus cf. (VIII. 5.)	V	52	Gaude mater Ecclesia	OP OP	
	22r	Laurentius m. (VIII. 10.)	V	53	Martyris Christi colimus	STR	
	22v	Laurentius m. (VIII. 10.)	L	54	Apostolorum supparem	? (ZAG) OCist	
	22v	Ass. BMV (VIII. 15.)	V	55	Gaude visceribus mater	STR	
23r	Stephanus rex (VIII. 20.)	V	56	Gaude mater Hungaria	OP (nr. 52, ZAG) HUN		
23r	Augustinus cf. (VIII. 28.)	V	57	Magne pater Augustine	STR (nr. 26, OP?)		
23v	Augustinus cf. (VIII. 28.)	L	58	Caeli cives applaudite	OP		
23v	Michael arch. (IX. 29.)	V	59	Christe sanctorum decus angelorum (fragm.)	STR		
<i>LACUNA</i>							
COMMUNE SANCTORUM	24r	[De apostolis vel evangelistis?]	[L]	60	<i>Aeterna Christi munera apostolorum (fragm.)</i>	?	
	24r	De martyre	V	61	Deus tuorum militum	STR (nr. 7, ZAG), STR	
	24r	De martyre	V	62	Deus tuorum militum	STR	
	24r	De martyre	L	63	Martyr Dei qui unicum (fragm.)	? (cf. nr. 54), AMB (nr. 66, ZAG)	
	24v	De martyribus	V	64	Sanctorum meritis	OP	
	24v	De martyribus	V	65	Sanctorum meritis	STR	
	25r	De martyribus	L	66	Rex gloriose martyrum	? (cf. nr. 54), AMB (ZAG)	
	25r	De confessore	[V]	67	Iste confessor	STR	
	25v	De confessore	V	68	Iste confessor	STR (OP)	
	25v	De confessore	L	69	Iesu Redemptor omnium	STR (nr. 29, ZAG) OP	
25v	De virgine martyre	V	70	Virginis proles	STR (nr. 67, OP), STR		
<i>LACUNA</i>							

Kadenciamutató / Cadences / Indeks kadenci

Négysoros himnuszok / Four-line hymns / Kitice od četiri stiha

Syl	Cad			Nr.
8-8-8-8	1	VII	VII	15
8-8(10)-8-8	1	VII	1	54
8-8-8-8	1	[VII]	[1]	63
8-8-8-8	[1]	VII	[1]	66
8-8-8-8	1	VII	2	15
8-8-8-8	1	VII	5	31
8-8-8-8	1	VII	5	32
8-8-8-8	3	VII	3	30
8-8-8-8	IV	1	VII	19
8-8-8-8	1	1	IV	33
8-8-8-8	1	1	IV	34
8-8-8-8	1	1	IV	58
8-8-8-8	1	1	[VI]	1
8-8-8-8	1	1	VI	24
8-8-8-8	1	1	1	25
8-8-8-8	1	1	1	46
8-8-8-8	1	1	1	52
8-8-8-8	1	1	1	56
8-8-8-8	1	1	[1]	63
8-8-8-8	1	1	1	66
8-8-8-8	1	1	2	22
8-8-8-8	1	1	3	16
8-8-8(9)-8	1	1	4	35
8-8-8-8	2	1	VII	25
8-8-8-8	4	1	4	61
8-8-8-8	4	[1]	4	62
8-8-8-8	5	1	3	29
8-8-8-8	5	1	3	69
8-8-8-8	1	2	[1]	10
8-8-8-8	1	2	2	13
8-8-8-8	5	2	1	9
8-8-8-8	2	3	2	41
8-8-8-8	2	3	[2]	42
8-8-8-8	5	3	4	33
8-8-8-8	1	4	VII	7
8-8-8-8	1	4	VII	61
8-8-8-8	1	5	2	30
8-8-8-8	4	5	4	21
8(9)-8-8-8	5	5	2	23
8-8-8-8	5	5	5	44

Syl	Cad			Nr.
8-8-8-8	1	6	4	3
8-8-8-8	1	6	4	4
8-8-8-8	1	6	4	6
8-8-8-8	1	6	4	36
11-11-11-5	3	VII	2	38
11-11-11-5	1	[1]	[IV]	59
11-11-11-5	1	1	4	68
11-11-11-5	1	1	[4]	70
11-11-11-5	3	1	VII	38
11-11-11-5	1	2	VII	67
11-11-11-5	1	2	VII	70
11-11-11-5	1	2	3	53
11-11-11-5	2	2	VII	40
11-11-11-5	1	4	1	14
11-11-11-5	1	4	4	14
11-11-11-5	5	5	3	47
11-11-11-5	5	5	3	48
12-12-7-8	4	4	VI	55
12-12-12-8	1	1	1	27
12-12-12-8	1	1	3	64
12-12-12-8	V	3	VII	65
12(13)-12-12-12	1	1	1	37
12-12-12-12	1	1	1	39
12-12-12-12	1	1	1	45
12-12-12-12	1	1	1	50
12-12-12-12	5	5	4	39
12(13)-12-12-12	5	5	5	37
15(16)-15(16)-15-7	6	1	3	2

Háromsoros himnuszok / Three-line hymns / Kitice od tri stiha

Syl	Cad		Nr.
15-15-15	1	1	17
15-15-15	3	1	26
15-15-15	3	1	57
15-15-15	1	2	17
15-15-15	1	2	18

Hatsoros himnuszok / Six-line hymns / Kitice od šest stihova

Syl	Cad					Nr.
8-8-7-8-8-7	1	5	1	1	5	49

Mutatók / Indices / Kazala

Antiphonae

1g1	A porta inferi	2r
4e	Absolve Domine animas	2r
8g1	Convertere Domine	1r
4e	Credo videre bona	2v
8g1	Delicta iuventutis	2v
7c2	Dirige Domine	1r
2	Ego sum resurrectio	5v
8g1	Exaudi Domine orationem	2r
4e	Exultabunt Domino	2r
8g1	In loco pascuae	2v
7c2	Me suscepit dextera	2r
2d	Ne derelinquas me	3v
8	Nequando rapiat	1r
7a	Omnis spiritus laudet	2r
2d	Sana Domine animam	3v
8g1	Sitivit anima mea	3v

Responsoria

7	Absolve Domine animas eorum. V/ Si quae illis sint	8v
8	Credo quod Redemptor. V/ Quem visurus sum	1r
2	Deus aeternae. V/ Qui in cruce positus	8r
8	Domine quando veneris. V/ Commissa mea	1v
7	Domine qui plasmasti me. V/ Domine quicquid vitiorum	7r
2	Heu mihi Domine. V/ Anima mea turbata	2v
2	Libera me Domine de morte. V/ Dies illa dies irae V/ Tremens factus sum V/ Creator omnium rerum	4r
1	Libera me Domine de viis. V/ Clamantes et dicentes	4r
2	Loquar in amaritudine. V/ Quia quasi putredo	5v
4	Manus tuae Domine. V/ Dum veneris iudicare	5r

4	Memento quaeso Domine. V/ Vitam et misericordiam	6r
6	Ne recorderis peccata. V/ Dirige Domine Deus	3r
1	Peccantem me cottidie. V/ Deus in nomine tuo	3r
2	Putasne mortuus. V/ Ecce in pulvere sedeo	5r
4	Qui Lazarum resuscitasti. V/ Qui venturus es iudicare	1v
1	Quomodo confitebor tibi. V/ Licet peccavi	6v
2	Redemptor meus vivit. V/ Lauda anima mea	3v
1	Rogamus te Domine. V/ Miserator et misericors	7v

Hymni¹

	A Patre Unigenitus	10v
	A solis ortus	9r
	Adesto sancta Trinitas	16r
**	Aeterna Christi munera apostolorum	24r
*	Aeterna Christi munera et martyrum	19v
**	Aeterne rerum [Conditor]	12v
**	Aeterne Rex altissime	15r
	Amore Christi nobilis	18r
	Apostolorum supparem	22v
**	Audi benigne Conditor	12v
	Aurea luce et decore	21v
	Aures ad nostras	13r
*	Beata nobis gaudia	15r

¹ *Jelmagyarázat:*

* Töredékes vagy erősen sérült kottabejegyzés

** Szöveges bejegyzés vagy szövegtöredék

Legend:

* Fragmentary or heavily damaged musical notation

** Textual entry or textual fragment

Legenda:

* Fragmentaran ili teško oštećen notni zapis

** Tekstovni zapis ili fragment

Átírások / Transcriptions / Prijepisi

Az átírásról

Dallamtörténeti jelentőségük miatt teljes terjedelemben közöljük az MR 21 hangjelzett himnuszainak átírását. A kottapéldák a kézirat rendjében következnek egymás után. Utólagos javítást vagy felülírást tartalmazó bejegyzéseknél a kétsoros szisztéma felső sorában olvasható az eredeti hangjelzés (orig.), míg az eltéréseket (corr.) az alsó sorban jelezzük. A kottafejekhez tapadó kis ív a főnotátor likveszcens hangjegyeire utal. A súlyosan sérült vagy kitörölt kottás szakaszok rekonstruálását azon himnuszok esetében kíséreltük meg, amelyek dallamát más bejegyzés is megőrizte a kéziratban; a feltételezett dallampótlást szögletes zárójelben közöljük. A többi esetben a dallam elveszett részét vonalak nélküli üres hely jelzi az átírásban, legfeljebb az összevetés végett az esztergomi hagyományból szerepeltetünk egy-egy közeli változatot. Amennyiben a kézirat hangjelzése tonális (át)értelmezésre szorul, azaz a kulcsrakást pontosítani kell, előbb jelezzük az eredeti előjegyzést és kezdőhangot, majd egy újabb G-kulcs után következnek az értelmezett alak. A szövegeket normalizált latin helyesírás szerint, központoszással írtuk át.

A himnusztételek fejlécében alkalmazott rövidítések:

- Syl – a himnusz strófájának szótagszáma soronként
- Mod – a dallam modusa a finális alapján római számmal (I–IV), illetve az egyértelmű esetekben arab számmal is (1–8)
- Cad – sorvégzők (kadenciák)
- RajMel – a dallam száma Rajeczky Benjamin köteteiben (*Melodiarium Hungariae Medii Aevi I, Ip*)
- StHy – a párhuzamos dallam száma (Mel) Bruno Stäblein himnusz-összkiadásában (*Monumenta Monodica Medii Aevi I. Hymnen*)
- Lit – a tétel liturgikus funkciója a kéziratban
- Rub – a tételre vonatkozó rubrika

On the transcriptions

The transcriptions of the notated hymns of MR 21 are given fully on account of their significance in the history of chant. The scores are presented one after the other according to the order in the manuscript. For the entries with later corrections or overwriting, the original notation is given in the upper staff (orig.), with the differences in the lower one (corr.). A small arc attached to the noteheads indicates liquescent notes entered by the main scribe. The reconstruction of heavily damaged or erased sections were attempted for hymns whose melody was preserved by other entries in the manuscript; the assumed completion of the notes is given in brackets. In the other cases, the lost portion of the melody is signalled by a whitespace without staff lines in the

transcription, or, for the sake of comparison, a close variant from the Esztergom tradition is given. If the notation in the manuscript requires tonal (re)interpretation (that is, if the clef positions need modification), the original key signature and initial note are given first, then, the interpretation follows after a new treble clef. The texts were transcribed in normalised Latin orthography with punctuation.

Abbreviations applied in the header to the hymns:

- Syl – number of syllables in the stanza by lines
- Mod – mode of the melody with Roman numerals (I–IV) based on the final, or, in the unambiguous cases, also with Arabic numerals (1–8)
- Cad – cadences
- RajMel – number of the melody in the volumes edited by Benjamin Rajeczky (*Melodiarium Hungariae Medii Aevi I, Ip*)
- StHy – number of the parallel hym melody (Mel) in the edition by Bruno Stäblein (*Monumenta Monodica Medii Aevi I. Hymnen*)
- Lit – liturgical function of the chant in the manuscript
- Rub – rubric related to the chant

O prijepisu

Prijepis notiranih himana građe MR 21 donosimo u cijelosti zbog njihove važnosti s gledišta povijesti melodije. Notni primjeri navedeni su redosljedom koji se nalazi u rukopisu. Kod zapisa koji sadrže naknadne izmjene ili potpunu promjenu, u gornjem retku dvorednih sistema navedena je izvorna notacija (orig.), a u donjem retku odstupanja (corr.). Mali luk uz notne glave upućuje na likvescentne note glavnog notatora. Rekonstrukciju teško oštećenih ili izbrisanih notnih segmenata pokušali smo napraviti kod himana melodiju kojih je sačuvao i drugi zapis u rukopisu; pretpostavljenu naknadnu melodiju navodimo u zagradi. U ostalim slučajevima izgubljeni dio melodije naznačen je praznim mjestom bez linija u prijepisu, te eventualno, u svrhu usporedbe, navodimo po jednu blisku inačicu iz ostrogonske tradicije. Kad notacija rukopisa zahtijeva (re)interpretaciju, to jest kad je potrebno precizirati ključeve, najprije označujemo izvornu početnu oznaku i notu, a potom iza još jednoga G-ključa slijedi interpretirani oblik. Tekstove smo prepisali prema normaliziranome latinskom pravopisu, s interpunkcijom.

Kratice primijenjene u zaglavlju himana:

- Syl – broj slogova u strofi himna, po retku
- Mod – modus melodije na temelju finalisa označen rimskim brojem (I–IV), a u nedvosmislenim slučajevima i arapskim brojem (1–8)
- Cad – završeci glazbene misli (kadence)
- RajMel – broj melodije u svescima Benjamina Rajeczkyja (*Melodiarium Hungariae Medii Aevi I, Ip*)
- StHy – broj paralelne melodije (Mel) u izdanju sabranih himana Brune Stäbleina (*Monumenta Monodica Medii Aevi I. Hymnen*)
- Lit – liturgijska funkcija stavke (himna) u rukopisu
- Rub – rubrika koja se odnosi na stavku

1

Fol. 8v (fragm.) Syl: 8-8-8-8 Mod: II (4) Cad: 1 1 [VI] RajMel: I 38 StHy: Mel 23₆

Lit: Adv V Rub: Sequuntur hymni, expedientes ad horas divini officii, ut sequitur, in dominicali et feriali officio. Infra tempora Adventus Domini ad vespertas hymnus:

orig.

corr.

Con-di - tor al - me si - de - rum, ae - ter - na lux cre-den - ti - um, Chri-ste [Red -]

PsBud
fol. 40r

Con-di - tor al - me si - de - rum, ae - ter - na lux cre-den - ti - um, Chri-ste Red-em-ptor o - mni-um, ex - au - di pre-ces sup-pli-cum!

2

Fol. 9r (fragm.) Syl: 15(16)-15(16)-15-7 Mod: II (3) Cad: 6 1 3 RajMel: I 105 StHy: Mel 504

Lit: Nat [C] Rub: #

orig.

corr.

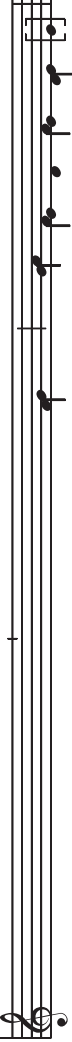
mun-di ex - or - di - um, Al-pha et O co-gno-mi - na - tus, ip - se fons et clau-su - la

PsOláh
fol. 109v

Cor-de na-tus ex Pa-ren-tis an - te mun-di ex - or - di - um, Al-pha et O co-gno-mi - na - tus, ip - se fons et clau-su - la

orig. o - mni-um, quae sunt, fu - e - runt, quaeque post fu - tu - ra sunt sae - cu - lo - rum sae - cu - lis.

corr.

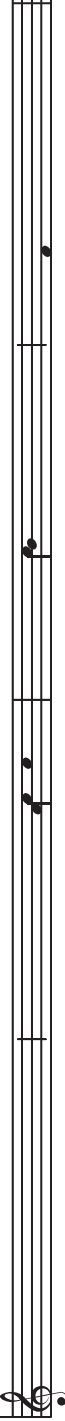
PsOláh
fol. 109v o - mni-um, quae sunt, fu - e - runt, quaeque post fu - tu - ra sunt sae - cu - lo - rum sae - cu - lis.

3

Fol. 9r Syl: 8-8-8-8 Mod: II (3) Cad: 1 6 4 RajMel: I 77 StHy: Mel 53

Lit: Nat V2 Rub: In secundis vespers et aliis de Nativitate Domini usque festum Purificationis beatae Virginis hymnus:

orig. A so - lis or - tus car - di - ne ad us - que ter - rae li - mi-tem Christum ca - na - mus prin - ci - pem, na - tum Ma - ri - a Vir - gi - ne.

corr.

Cf. nr. 4, 6, 36.

4

Fol. 9v Syl: 8-8-8-8 Mod: II (3) Cad: 1 6 4 RajMel: 1 77 StHy: Mel 53

Lit: Epi V Rub: In primis et secundis vespers festi Epipha[niae Domini] hymnus:

orig.

Ho-stis He-ro-des im-pi-e, Christum ve-ni-re quid ti-mes? Non ar-ri-pit mor-ta-li-a, qui re-gna dat cae-le-sti-a.

corr.

e - ri - pit

Cf. nr. 3, 6, 36.

5

Fol. 9v

Lit: Epi C Rub: In completorio de Epiphania Domini et infra eius octavis [sic] hymnus:

orig.

Quem non prae-va-lent pro-pri-a ma-gni-tu-di-ne cae-li, ter-rae at-que ma-ri a am-phi-sae-pi-re, de vir-gi-ne o

orig.

na-tus u-te-ro, po-ni-tur in prae-se-pi-o. Ut pro-phe-ti-cus set-mo nun-ti-at, stant si-mul bos et a-si-nus, sed

orig.

o-ri-tur stel-la lu-ci-da, prae-bi-tu-ra Do-mi-no ob-se-qui-a. Quam Ba-la-am ex-lu-da-i-ca o-ri-tu-ram di-xe-rat

orig.

pro-sa-pi-a. Haec ma-go-rum o-cu-los ful-gu-ran-ti lu-mi-ne prae-strin-xit pro-vi-dos. At-que i-psos prae-vi-a

orig.

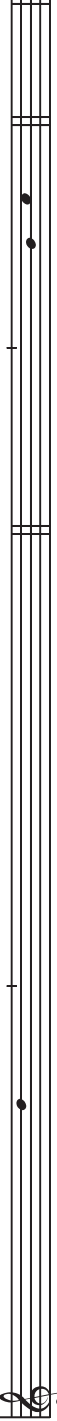
Chri-sti ad cu - na - bu - la per - du - xit in - cly - ta. Il - li ex - i - gu - is ad - o - rant ob - si - tum pan - nu - lis, of - fe - ren - tes

orig.

re - gi au - rum, tus et myr - rham mu - ne - ra. Ip - sa sed ta - men my - sti - cis non ca - rent mu - ne - ra fi - gu - ris.

orig.

Au - rum, ut re - gi, tus De - o et ma - gno of - fe - runt sa - cer - do - ti, at - que myr - rham in se - pul - tu - ram. A - men.

corr.

tus, ut

6

Fol. 10v Syl: 8-8-8-8 Mod: II (3) Cad: 1 6 4 RajMel: I 77, Ip 12 StHy: Mel 53

Lit: Epi L Rub: Ad laudes de Epiphania Domini et infra eius octavis [sic] hymnus:

orig.

A Pa - tre U - ni - ge - ni - tus ad nos ve - nit per Vir - gi - nem, ba - pti - sma cru - ce con - se - crans, cun - ctos fi - de - les ge - ne - rans.

corr.

Cf. nr. 3, 4, 36.

7

Fol. 10v Syl: 8-8-8-8 Mod: II (4) Cad: 1 4 VII RajMel: I 62 StrHy: Mel 229

Lit: Ann V1 Rub: Pro dominica prima post octavis [sic] Epiphaniae Domini et pro qualibet alia usque ad primam dominicam Quadragesimae exclusive, in primis vespertis hymnus:

orig.

De-us, Cre-a - tor o - mni - um po - li - que re-ctor, ve - sti - ens di-em de-co - ro lu - mi - ne, no-ctem so - po - ris gra - ti - a.

corr.

Cf. nr. 61.

8

Fol. 11r

Lit: D70 V1 Rub: Hymnus secundum quosdam:

suppl.

Can - te - mus cun - cti me - lo - dum nunc: Al - le - lu - ia! In lau - di - bus ae - ter - ni re - gis haec plebs re - sul - tet:

Al - le - lu - ia! Hoc de - ni - que cae - le - stes cho - ri can - tant in al - tum: Al - le - lu - ia. Hoc be - a - to - rum per pra - ta

pa - ra - di - si - a - ca psal - lat con - cen - tus: Al - le - lu - ia. Quin et a - stro - rum mi - can - ti - a lu - mi - na - ri - a

iu - bi - lant al - tum al - le - lu - ia. Nu - bi - um cur - sus, ven - to - rum vo - la - tus, ful - gu - rum co - ru - sca - ti - o

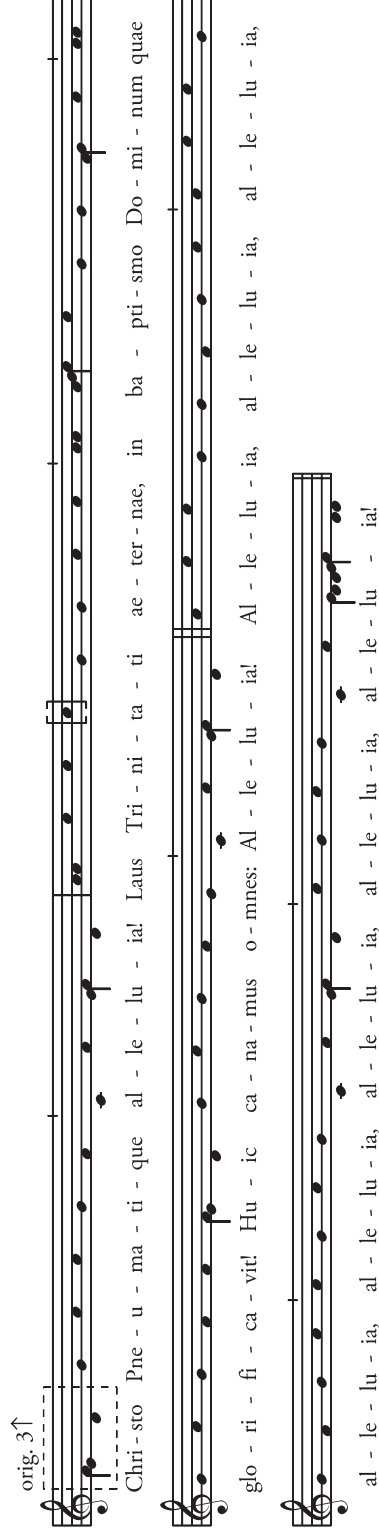
et to - ni - tru - um so - ni - tus dul - ce con - so - nent si - mul al - le - lu - ia. Flu - ctus et un - da, im - ber et pro - cel - lae,

tem-pe-stas et se-re-ni-tas, cau-ma, ge-lu, nix, pru-i-nae, sal-tus, ne-mo-ra pan-gant: Al-le-lu-ia.

[H]in[c], va-ri-ae vo-lu-cre, Cre-a-to-ri lau-di-bus con-ci-ni-te: Al-le-lu-ia! Ast il-lic re-pon-de-ant vo-ces al-tae di-ver-sa-rum be-sti-a-rum: Al-le-lu-ia. I-stinc mon-ti-um cel-si ver-ti-ces con-ci-nant: Al-le-lu-ia. Il-linc val-li-um pro-fun-di-ta-tes re-sul-tent: Al-le-lu-ia! Tu quo-que, ma-ris iu-bi-lans a-bys-se, dic: Al-le-lu-ia! Nec-non ter-ra ru-mo-lis¹ im-men-si-ta-tes: Al-le-lu-ia! Nunc o-mne-ge-nus hu-ma-num lau-dans ex-sul-tet: Al-le-lu-ia! Et Cre-a-to-ri gra-tes fre-quen-tes con-so-net: Al-le-lu-ia! Hoc de-ni-que no-men au-di-re iu-gi-ter de-le-cta-tur: Al-le-lu-ia! Hoc e-ti-am car-men cae-le-ste com-pro-bat i-pse Chris-tus: Al-le-lu-ia! Nunc, vos, o, so-ci-i, ca-ni-te lae-tan-tes: Al-le-lu-ia! Et vos, pu-er-u-li, re-pon-di-te sem-per: Al-le-lu-ia! Nunc o-mnes si-mul ca-ni-te al-le-lu-ia Do-mi-no! Al-le-lu-ia

¹ moles *orig.*

orig. 3↑

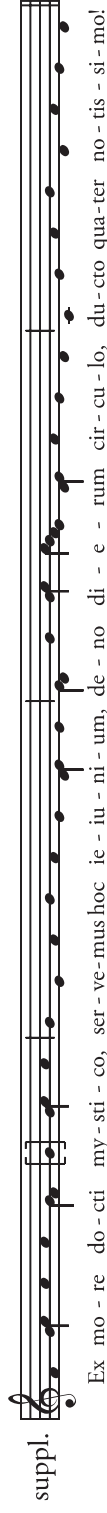

Chri - sto P - ne - u - ma - ti - que al - le - lu - ia! Laus Tri - ni - ta - ti ae - ter - nae, in ba - p - ti - smo Do - mi - num quae glo - ri - fi - ca - vit! Hu - ic ca - na - mus o - mnes: Al - le - lu - ia, al - le - lu - ia, al - le - lu - ia, al - le - lu - ia, al - le - lu - ia, al - le - lu - ia, al - le - lu - ia, al - le - lu - ia, al - le - lu - ia, al - le - lu - ia!

9 Fol. 12r Syl: 8-8-8-8 Mod: I Cad: 5 2 1 RajMel: I 50 StHy: Mel 412

Lit: [Qu] V Rub: Hymnus ad vespas:

suppl.

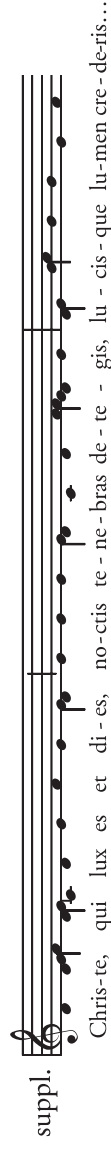

Ex mo - re do - cti my - sti - co, ser - ve - mus hoc ie - iu - ni - um, de - no di - e - e - rum cir - cu - lo, du - cto qua - ter no - tis - si - mo!

10 Fol. 12r Syl: 8-8-8-8 Mod: I Cad: 1 2 [1] RajMel: I 46 StHy: Mel 9

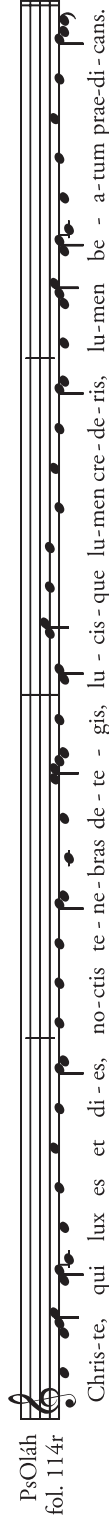
Lit: [Qu] C Rub: Hymnus ad completorium:

suppl.

Chris - te, qui lux es et di - es, no - ctis te - ne - bras de - te - gis, lu - cis - que lu - men cre - de - ris...

PsOláh fol. 114r

Chris - te, qui lux es et di - es, no - ctis te - ne - bras de - te - gis, lu - cis - que lu - men cre - de - ris, lu - men be - a - tum prae - di - cans.

13

Fol. 12v Syl: 8-8-8-8 Mod: I (2) Cad: 1 2 2 RajMel: I 48a StHy: Mel 14₃₋₄

Lit: [Qu3 V] Rub: -

suppl.

Iam ter qua-ter-nis tra - hi - tur ho - ris di - es ad ve-spe-rum, oc - ca-sum sol pro-nun-ti - at no-ctis re - di - re tem-po - ra.

14

Fol. 13r Syl: 11-11-11-5 Mod: IV (8) Cad: 1 4 4 | 1 4 1 RajMel: I 89, Ip 14 StHy: Mel 714

Lit: Qu3-4 L Rub: In dominicali et feriali officio infra tertiam et quartam hebdomadam ad laudes hymnus:

orig.

Au-res ad nostras de - i - ta-tis preces, De-us, in - cli-na, pi - e - ta - te so - la sup-plicum vo - ta sus-ci-pe, pre-ca-mur, fá - mu - li tu - i.

corr.

15

Fol. 13v Syl: 8-8-8-8 Mod: I Cad: 1 VII 2 | 1 VII VII RajMel: 1 1F, Ip 2 StHy: Mel 511

Lit: Qu4 V Rub: In dominicali et feriali officio infra quartam hebdomadam in Quadragesima ad vespas hymnus:

orig.

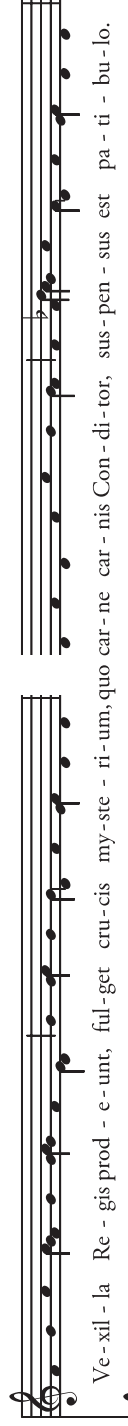
Ie - su, qua-dra-ge - na - ri - ae di - ca - tor abs - ti - nen - ti - ae, qui ob sa - lu-tem men - ti - um hoc san - xe - ras ie - iu - ni - um.

corr.

16

Fol. 13v Syl: 8-8-8-8 Mod: I Cad: 1 1 3 RajMel: I 32 StHy: Mel 32

Lit: Qu5 V Rub: In dominicali et in feriali officio de Passione Domini usque diem Cenae Domini exclusive ad vespervas
hymnus:

orig.

Ve - xil - la Re - gis prod - e - unt, ful - get cru - cis my - ste - ri - um, quo car - ne car - nis Con - di - tor, sus - pen - sus est pa - ti - bu - lo.

corr.

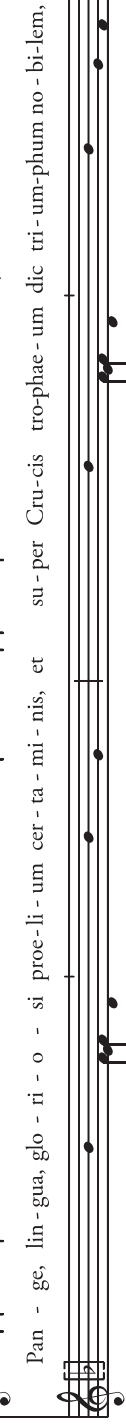
17

Fol. 14r Syl: 15-15-15 Mod: III (6) Cad: 1 2 | 1 1 RajMel: I 1F2, Ip 17 StHy: Mel 623

Lit: Qu5-6 L Rub: In officio dominicali [in Passione] Domini et Ramispalmarum [cantatur hymnus] *Pange lingua* [...].
In officio autem feriali usque [diem Cenae] Domini exclusive, feria secunda, quarta et sexta ad laudes
[cantatur *Pange lingua* usque medium cum versiculo ultimo. Feria autem tertia, [quinta et sab]bato ad
laudes hymnus *Lustris sex qui* usque finem sequitur semper hymnus:

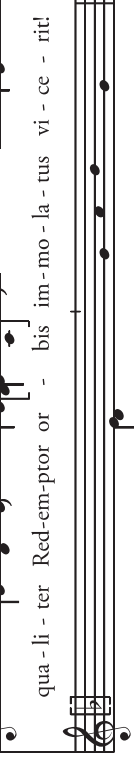
orig.

Pan - ge, lin - gua, glo - ri - o - si proe - li - um cer - ta - mi - nis, et su - per Cru - cis tro - phae - um dic tri - um - phum no - bi - lem,

corr.

orig.

qua - li - ter Red - em - ptor or - bis im - mo - la - tus vi - ce - rit:

corr.

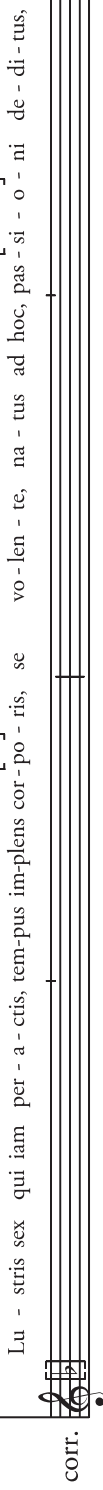
Cf. nr. 18.

18

Fol. 14r Syl: 15–15–15 Mod: III (6) Cad: 1 2 RajMel: I 102, Ip 17 StHy: Mel 623

Lit: Qu 5–6 L Rub: Divisio hymni: (Cf. nr. 17)

orig. Lu - stris sex qui iam per - a - ctis, tem-pus im-plens cor-po - ris, se vo - len - te, na - tus ad hoc, pas - si - o - ni de - di - tus,

corr.

orig. a - gnus in Cru-ce le - va - tus im-mo-lan-dus sti - pi - te...

corr.

Cf. nr. 17.

19

Fol. 14v Syl: 8–8–8–8 Mod: IV (8) Cad: IV 1 VII RajMel: I 16, Ip 3 StHy: Mel 12

Lit: Qu6 M Rub: Hymnus sequens cantatur post officium [matutinum] Cenae Domini, Parasceven et Sabbati Sacri, quando clerici exeunt cum processione ad ecclesiam sancti Emerici vel aliam, alternando singulos versiculos cum *Kyrie eleison*, sicut est consuetum in ecclesia Zagrabienisi:

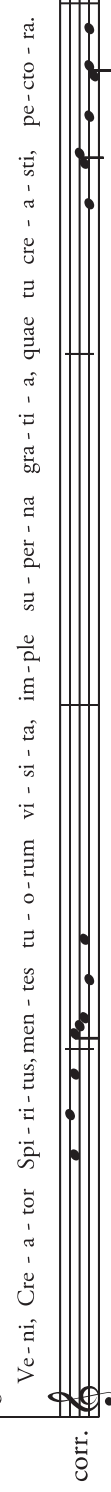
orig. Rex Christe, fa - ctor o - mni-um, Red-em-ptor et cre - den - ti - um, pla - ca - re vo - tis sup - pli-cum, te lau - di - bus co - len - ti - um!

21

Fol. 15r Syl: 8–8–8–8 Mod: IV (8) Cad: 4 5 4 RajMel: I 73 StHy: Mel 17

Lit: Pent [V] Rub: Pro festo Pentecostes ad [vesperas...], item in die sancto ad III, VI, IX hymnus:

orig.

corr.

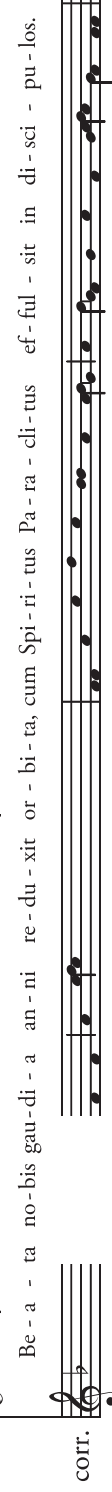
Ve - ni, Cre - a - tor Spi - ri - tus, men - tes tu - o - rum ví - si - ta, im - ple su - per - na gra - tí - a, quae tu cre - a - sti, pe - cto - ra.

22

Fol. 15r (fragm.) Syl: 8–8–8–8 Mod: III (5) Cad: 1 1 2 RajMel: I 27 StHy: Mel 190

Lit: Pent C Rub: In completorio Pentecostes et infra octavas, sed non pro octavis hymnus: (Cf. nr. 23.)

orig.

corr.

Be - a - ta no - bis gau - di - a an - ni re - du - cit or - bi - ta, cum Spi - ri - tus Pa - ra - cli - tus ef - ful - sit in di - sci - pu - los.

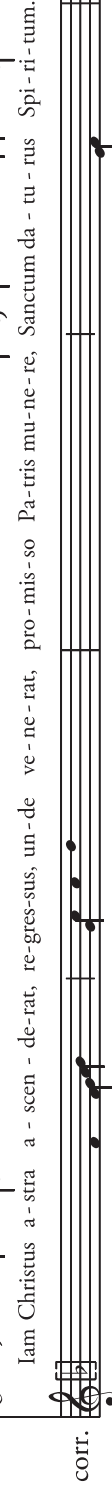
Cf. nr. 52, 56.

23

Fol. 15v Syl: 8(9)–8–8–8 Mod: I (1) Cad: 5 5 2 RajMel: I 74, Ip 10 StHy: Mel 4

Lit: Pent L Rub: Ad laudes in die sancto et infra octavas, sed non pro octavis hymnus: | Infra octavas Pentecostes ad primam, sextam et nonam hymnus: *Da gaudiorum* cum sequentibus. Sed ad tertiam: *Veni Creator*.

orig.

corr.

Iam Christus a - stra a - scen - de - rat, re - gres - sus, un - de ve - ne - rat, pro - mis - so Pa - tris mu - ne - re, Sanctum da - tu - rus Spi - ri - tum.

24

Fol. 16r Syl: 8-8-8-8 Mod: IV (8) Cad: 1 1 VI RajMel: I 19 StHy: Mel 22

Lit: Trin V Rub: De sancta Trinitate pro ipso sancto die et duobus sequentibus ad vespertas hymnus:

orig.

corr.

O, lux be - a - ta, Tri - ni - tas, et prin - ci - pa - lis U - ni - tas, iam sol re - ce - dit i - gne-us, in - fun - de lu - men cor - di - bus!

25

Fol. 16r Syl: 8-8-8-8 Mod: I (1) | I (2) Cad: 1 1 1 | 2 1 VII RajMel: - | Ip 7 StHy: Mel 65 | Mel 16

Lit: Trin L Rub: Ad laudes de sancta Trinitate hymnus:

orig.

corr.

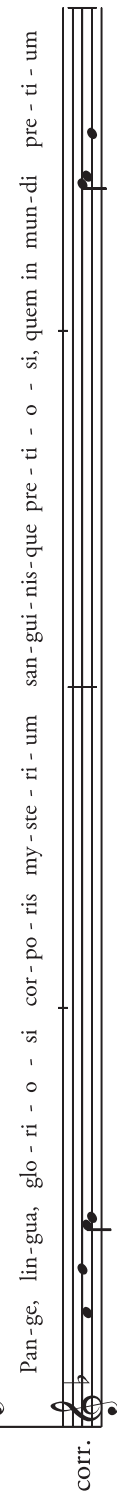
Ad - e - sto, san - cta Tri - ni - tas, par splendor, u - na De - i - tas, qui ex - stas re - rum o - mni - um si - ne fi - ne prin - ci - pi - um!

26

Fol. 16r Syl: 15-15-15 Mod: II (3) Cad: 3 1 RajMel: I 99 StHy: Mel 56

Lit: Corp V Rub: Pro festo Corporis Domini nostri Iesu Christi ad primas vespertas et ad secundas:

orig.

corr.

Pan - ge, lin - gua, glo - ri - o - si cor - po - ris my - ste - ri - um san - gui - nis - que pre - ti - o - si, quem in mun - di pre - ti - um

orig.
 fru-ctus ven-tris ge-ne-ro-si Rex ef-fu-dit gen-ti-um!
 corr.

Cf. nr. 57.

27

Fol. 16v Syl: 12-12-12-8 Mod: IV Cad: 1 1 1 RajMel: I 30 StHy: Mel 512

Lit: Corp C Rub: In officio horae completorii hymnus:

orig.
 Sa-cris soll-e-mni-is in-cly-ta gau-di-a et ex prae-cor-di-is so-nent prae-co-ni-a, re-ce-dant ve-te-ra,
 corr.

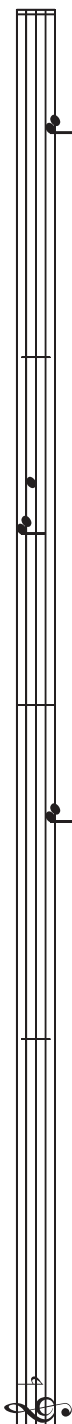
orig.
 no-va sint o-mni-a, cor-da, vo-ces et o-pe-ra.
 corr.

29

Fol. 17r Syl: 8-8-8-8 Mod: III (5) Cad: 5 1 3 RajMel: I 42 StHy: Mel 57

Lit: Andreas apostolus (XI. 30.) V **Rub:** Sequuntur hymni de festivitibus singulis per ordinem. Proprios hymnos habentibus hoc semper subaudito, quod pro festis, hymnos proprios non habentibus, dicuntur hymni de communi sanctorum, festo et horae cuiuslibet competentes. Primo ergo de beato Andrea apostolo hymnus ad vesperas:

orig.

corr.

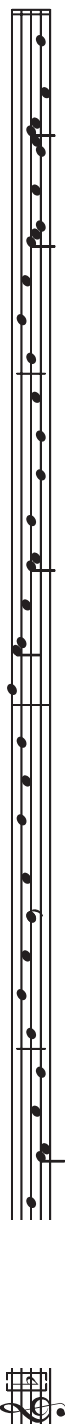
Ex - or - ta a Beth - sa - i - da, du - o sus - ce - pit lu - mi - na in Pe - tro at - que An - dre - a pri - mi - ti - va ec - cle - si - a.

Cf. nr. 69.

30

Fol. 17r Syl: 8-8-8-8 Mod: I | I Cad: 1 5 2 | 3 VII 3 RajMel: - | - StHy: - | -

Lit: Nicolaus episcopus (XII. 6.) V **Rub:** De sancto Nicolao episcopo hymnus ad vesperas:

orig.

corr.

Ex - sul - tet au - la cae - li - ca, lae - te - tur mun - di ma - chi - na, dum re - fert so - lis or - bi - ta Ni - co - la - i soll - e - mni - a!

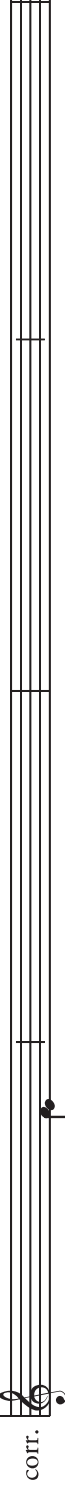
Cf. nr. 43.

31

Fol. 17v Syl: 8-8-8-8 Mod: I (1) Cad: 1 VII 5 RajMel: I 12 StHy: Mel 706

Lit: Stephanus martyr (XII. 26.) V Rub: De sancto Stephano protomartyre ad vespervas hymnus:

orig.

corr.

Ste-pha-no pri-mo mar-ty - ri can - te - mus can - ti - cum no - vum, quam dul - cis est psal - len - ti - bus, o - pem fe - rat cre - den - ti - bus!

Cf. nr. 32.

32

Fol. 17v Syl: 8-8-8-8 Mod: I (1) Cad: 1 VII 5 RajMel: I 12 StHy: Mel 706

Lit: Stephanus martyr (XII. 26.) L Rub: De sancto Stephano protomartyre ad laudes hymnus:

orig.

Psal - la - mus hoc, di - sci - pu - li, lau - dem di - ca - mus mar - ty - ris, [qui] pri - mus post Red - em - pto - tem Chri - sti se - cu - tus est cru - cem!

Cf. nr. 31.

33

Fol. 18r Syl: 8-8-8-8 Mod: IV | I (1) Cad: 1 I IV | 5 3 4 RajMel: I 17 | I 61, Ip 9 StHy: Mel 414 | -

Lit: Ioannes evangelista (XII. 27.) V Rub: De beato Ioanne apostolo et evangelista ad vespervas hymnus:

orig.

corr.

De Pa - tre Verbum prod - i - ens, cor - pus de ma - tre in - du - ens, Io - an - nis tes - ti - mo - ni - o hoc e - rat in prin - ci - pi - o.

de ma - tre cor - pus

Cf. nr. 34, (58).

34

Fol. 18r Syl: 8-8-8-8 Mod: IV Cad: 1 1 IV RajMel: I 17, Ip 4 StHy: Mel 414

Lit: Ioannes evangelista (XII. 27.) L Rub: De sancto Ioanne ad laudes hymnus:

orig.

A - mo - re Chri - sti no - bi - lis, et fi - li - us to - ni - tru - i, ar - ca - na Io - an - nes De - i fa - tu re - ve - la - vit sa - cto.

Cf. nr. 33, (58).

35

Fol. 18r Syl: 8-8-8(9)-8 Mod: IV Cad: 1 1 4 RajMel: I 33, Ip 6 StHy: -

Lit: Innocentes (XII. 28.) V Rub: De sanctis Innocentibus ad vespertas hymnus:

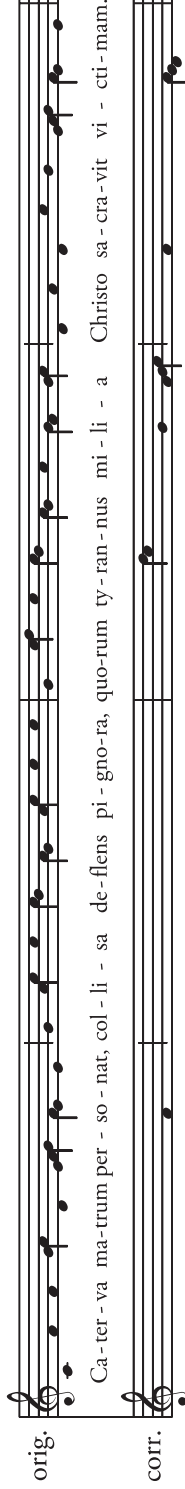
orig.

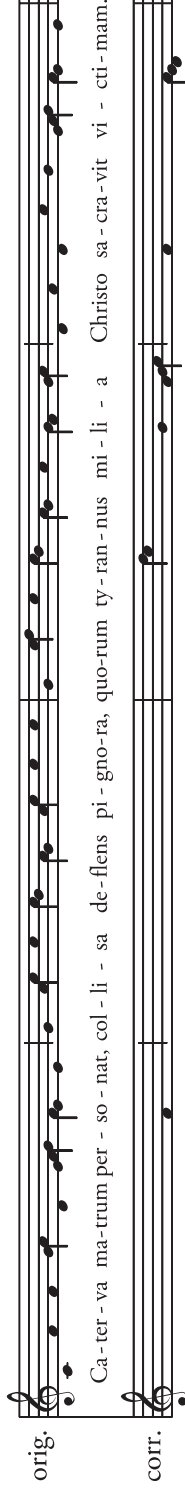
Sal - ve - te, flo - res mar - ty - rum, quos lu - cis i - pso li - mi - ne, Chri - sti in - se - cu - tor sus - tu - lit, ut tur - bo flo - ren - tes ro - ras!

36

Fol. 18v Syl: 8-8-8-8 Mod: II (3) Cad: 1 6 4 RajMel: I 77 StHy: Mel 53

Lit: Innocentes (XII. 28.) L Rub: De sanctis Innocentibus ad laudes hymnus sequitur:

orig.

corr.

Ca - ter - va ma - trum per - so - nat, col - li - sa de - flens pi - gno - rum ty - ran - nus mi - li - a Chri - sto sa - cra - vit vi - cti - mam.

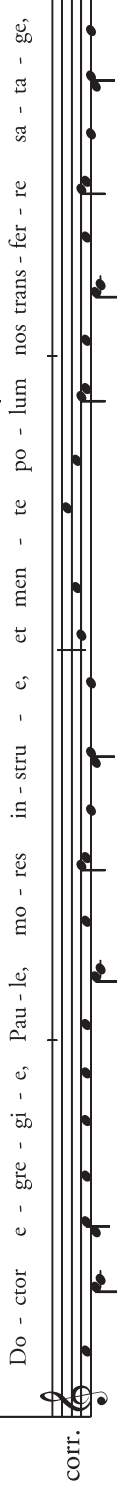
Cf. nr. 3, 4, 6.

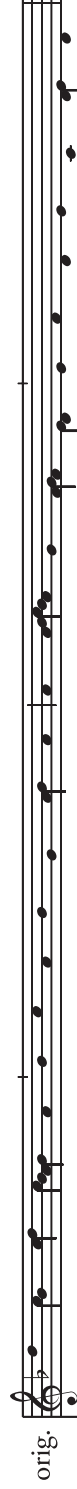
37

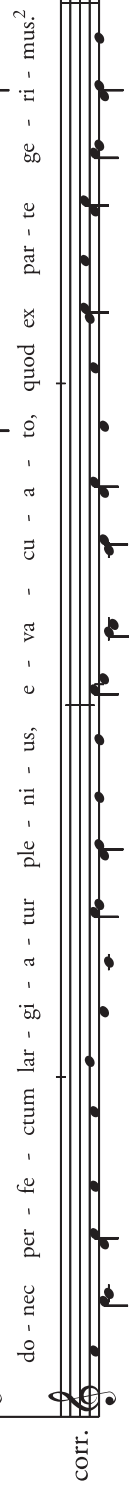
Fol. 18v Syl: 12(13)-12-12-12 Mod: I | II Cad: 5 5 5 | 1 1 1 RajMel: - | I 95 StHy: Mel 69 | Mel 152

Lit: Conversio Pauli (I. 25.) V, L Rub: Pro festo Conversionis sancti Pauli apostoli ad vespervas et ad laudes hymnus:

orig.

corr.

orig.

corr.

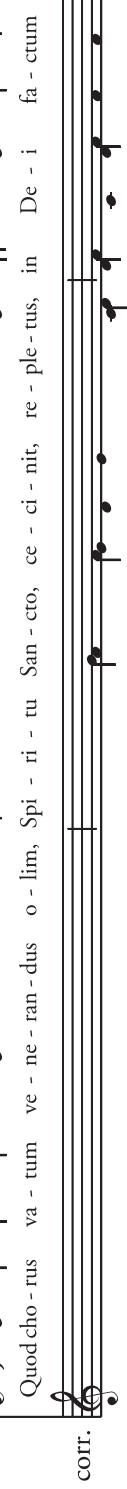
Cf. nr. 39, 50, (45).

38

Fol. 19r Syl: 11-11-11-5 Mod: I (2) Cad: 3 VII 2 | 3 1 VII RajMel: I 80 StHy: Mel 151

Lit: Purificatio BMV (II. 2.) V Rub: De festo Purificationis Virginis Mariae ad vespervas hymnus:

orig.

corr.

² germinus *orig.*

orig.
 Ge - ni - tri - ce con - stat es - se Ma - ri - a.
 corr.

39

Fol. 19r Syl: 12-12-12-12 Mod: I | II Cad: 5 5 4 | 1 1 1 RajMel: - | I 95 StHy: Mel 69 | Mel 152

Lit: Cathedra Petri (II. 22.) V, L Rub: De festo Cathedrae sancti Petri ad vesperas et ad laudes hymnus:

orig.
 Iam, bo - ne pa - stor, Pe - tre, cle - mens ac - ci - pe vo - ta pre - can - tum, et pec - ca - ti vin - cu - la re - sol - ve ti - bi
 corr.

orig.
 po - te - sta - te tra - di - ta, qua cun - ctis cae - lum ver - bo clau - dis, a - pe - ris!
 corr.

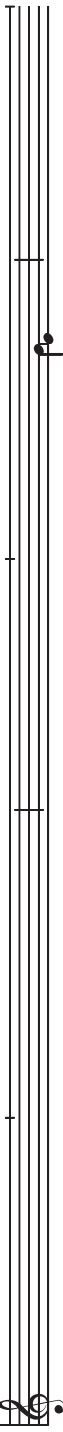
Cf. nr. 37, 50, (45).

40

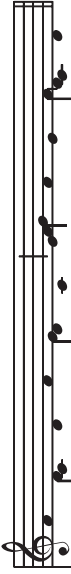
Fol. 19v Syl: 11-11-11-5 Mod: I Cad: 2 2 VII RajMel: I 87 StHy: Mel 423

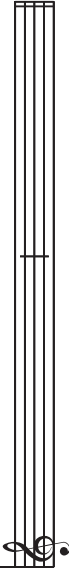
Lit: De sanctis (T. P.) V Rub: Tempore paschali in officio festivo et de tempore, quotiens speciali deficit, ad vespertas hymnus:

orig.

corr.

Vi - ta san - cto - rum, de - cus an - ge - lo - rum, vi - ta cun - cto - rum pa - ri - ter pi - o - rum, Chri - ste, qui mor - tis,

orig.

corr.

mo - ri - ens, mi - ni - strum ex - su - pe - ra - sti.

41

Fol. 19v Syl: 8-8-8-8 Mod: ? Cad: 2 3 2 RajMel: I 58 StHy: Mel 3

Lit: De apostolis et evangelistis (T. P.) L Rub: De apostolis et evangelistis ad laudes hymnus:

orig.

Claro pa-scha-li gau-di-o sol mun-do ni-tet ra-di-o, cum Christum iam a-po-sto-li vi-su cer-nunt cor-po-re-o.

Cf. nr. 42.

42

Fol. 19v (fragm.) Syl: 8-8-8-8 Mod: ? Cad: 2 3 [2] RajMel: I 58 StHy: Mel 3

Lit: De martyribus (T. P.) L Rub: De martyribus ad laudes hymnus:

orig.

Ae - ter - na Chri - sti mu - ne - ra et mar - ty - rum vi - cto - ri - as, lau - des [fe - ren - tes de - bi - tas, lae - tis ca - na - mus men - ti - bus.]

Cf. nr. 41.

44

Fol. 20r Syl: 8-8-8-8 Mod: I (1) Cad: 5 5 5 RajMel: Ip 11 StHy: Mel 188

Lit: Petrus martyr (IV. 29.) V Rub: De sancto Petro martyre ad vespas hymnus:

orig.

corr.

Ma - gnae di - es lae - ti - ti - ae no - bis il - lu - xit cae - li - tus, Pe - trus ad thro - num glo - ri - ae mar - tyr per - ve - nit in - cly - tus.

45

Fol. 20r Syl: 12-12-12-12 Mod: II (4) Cad: 1 1 1 RajMel: I 95 StHy: Mel 152

Lit: Inventio et Exaltatio Crucis (V. 3./IX. 14.) V Rub: Pro festo Inventiois et Exaltationis sanctae Crucis ad vespas hymnus:

orig.

corr.

Sal - ve, Cru - x san - cta, sal - ve, mun - di glo - ri - a, ve - ra spes no - stra, ve - ra fe - rens gau - di - a, si - gnum sa - lu - tis,

orig.
 sa - lus in pe - ri - cu - lis, vi - ta - le li - gnum, vi - tam por - tans o - mni - um!
 corr.

(Cf. nr. 37, 39, 50.)

46

Fol. 20v Syl: 8-8-8-8 Mod: IV Cad: 1 1 1 RajMel: I 29 StHy: Mel 402

Lit: Inventio et Exaltatio Crucis (V. 3./IX. 14.) L Rub: Ad laudes hymnus:

orig.
 Signum cru - cis mi - ra - bi - le o - lim per ot - bem re - ni - tens, in qua pe - pen - dit in - no - cens Christus, Red - em - ptor o - mni - um.
 corr.

47

Fol. 20v Syl: 11-11-11-5 Mod: I (1) Cad: 5 5 3 RajMel: I 90 StHy: Mel 422

Lit: Nativitas Ioannis Baptistae (VI. 24.) V Rub: De beatissimo Ioanne Baptista ad vespervas hymnus:

orig.
 Ut que - ant la - xis re - so - na - re fi - bris mi - ra ge - sto - rum fa - mu - li tu - o - rum, sol - ve pol - lu - ti
 corr.

orig.

corr.

Cf. nr. 48.

48

Fol. 21r Syl: 11-11-11-5 Mod: I (1) Cad: 5 5 3 RajMel: I 90 StHy: Mel 422

Lit: Nativitas Ioannis Baptistae (VI. 24.) L Rub: Ad laudes hymnus:

orig.

corr.

orig.

corr.

Cf. nr. 47.

49

Fol. 21v Syl: 8-8-7-8-8-7 Mod: IV Cad: 1 5 1 1 5 RajMel: I 104 StHy: -

Lit: Ladislaus rex (VI. 27.) V Rub: De beatissimo rege Ladislao ad vespertas hymnus:

orig.
 corr.

es

orig.
 corr.

50

Fol. 21v Syl: 12-12-12-12 Mod: II (4) Cad: 1 1 1 RajMel: I 95 StHy: Mel 152

Lit: Petrus et Paulus apostoli (VI. 29.) V Rub: De beatissimis Petro et Paulo apostolis ad vespertas hymnus: | Pro festo ad vincula sancti Petri ad vespertas et ad laudes hymnus *Iam bone*, require supra in festo cathedrae eiusdem sancti Petri apostolis.

orig.
 orig.

Cf. nr. 37, 39, (45).

52

Fol. 22r Syl: 8-8-8-8 Mod: III (5) Cad: 1 1 1 RajMel: I 27 StHy: Mel 190

Lit: Dominicus confessor (VIII. 5.) V Rub: De beato Dominico confessore, patre Praedicatorum Ordinis, ad vespertas hymnus:

orig.

Gau-de, ma-ter Ec-cle-si-a, lae-tam a-gens me-mo-ri-am, quae no-vae pro-lis gau-di-a mit-tis ad cae-li cu-ri-am!

Cf. nr. 22, 56.

53

Fol. 22r Syl: 11-11-11-5 Mod: II Cad: 1 2 3 RajMel: I 86 StHy: Mel 550

Lit: Laurentius martyr (VIII. 10.) V Rub: De beato Laurentio martyre ad vespertas hymnus:

orig.

Mar-ti-ris Chri-sti co-li-mus tri-um-phum, an-nu-um tem-pus ve-ne-ran-do, cu-ius cer-nu-a vo-cis

corr.

orig.

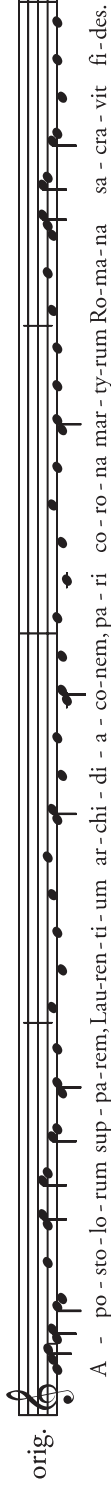
pte-ce iam ro-tun-dus or-bis ad-o-rat.

corr.

54

Fol. 22v Syl: 8-8(10)-8-8 Mod: II (4) Cad: I VII I StHy: Mel 158

Lit: Laurentius martyr (VIII. 10.) L Rub: Ad laudes hymnus:

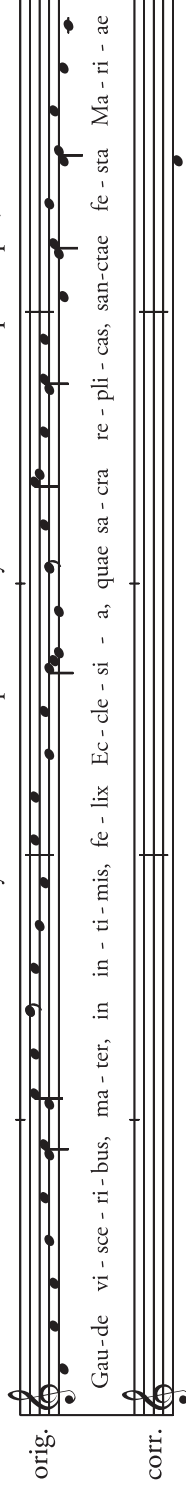
orig.

Cf. nr. 63, 66.

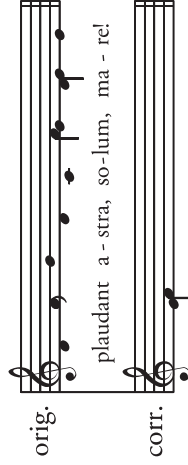
55

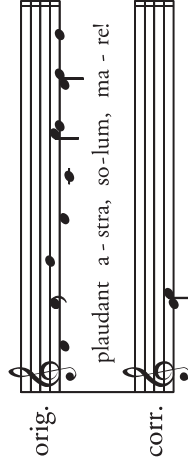
Fol. 22v Syl: 12-12-7-8 Mod: II Cad: 4 4 VI StHy: Mel 518

Lit: Assumptio BMV (VIII. 15.) V Rub: Pro festo Assumptionis benedictae Virginis Mariae ad vespertas etiam infra octavas hymnus: | Ad completorium hymnum *Lux mundi* require supra, in undecimo folio.

orig.

corr.

orig.

corr.

56

Fol. 23r Syl: 8-8-8-8 Mod: III (5) Cad: 1 1 1 RajMel: I 27 StHy: Mel 190

Lit: Stephanus rex (VIII. 20.) V Rub: De sancto rege Stephano ad vespervas hymnus:

orig.

Gaude, ma-ter Hun-ga - ri - a, pro-lis a-gens prae-co - ni-um, cum lau-de mul-ti - fa - ri - a pa-tro - num lau-da pro - pri-um!

Cf. nr. 52, 22.

57

Fol. 23r Syl: 15-15-15 Mod: II (3) Cad: 3 1 RajMel: I 99 StHy: Mel 56

Lit: Augustinus confessor (VIII. 28.) V Rub: De beato Augustino doctore, confessore ad vespervas hymnus:

orig.

Ma-gne pa-ter, Au-gu-sti - ne, pre-ces no-stras sus - ci - pe, et per e - as Con-di - to - ri nos pla - ca - re sa - ta - ge,

corr.

orig.

at - que re - ge gre-gem tu - um, summum de - cus prae - su - lum!

corr.

Cf. nr. 26.

58

Fol. 23v Syl: 8-8-8-8 Mod: IV Cad: 1 1 IV RajMel: I 17 StHy: Mel 414

Lit: Augustinus confessor (VIII. 28.) L Rub: Ad laudes hymnus:

orig.

Cae-li ci-ves, ap-plau-di-te, et vos, fratres, con-ci-ni-te, Pa-tris no-stris soll-e-mni-a so-lis re-cti-or-bi-ta.

(Cf. nr. 33, 34.)

59

Fol. 23v (fragm.) Syl: 11-11-11-5 Mod: IV (8) Cad: 1 [1] [IV] RajMel: I 81 StHy: Mel 73

Lit: Michael archangelus (IX. 29.) V Rub: De sancto Michael archangelo ad vespertas hymnus:

orig.

corr.

Chri-ste, san-cto-rum de-cus an-ge-lo-rum, re-ctor hu-ma-ni ge-ne-ris et

PsOláh
fol. 133r

Chri-ste, san-cto-rum de-cus an-ge-lo-rum, re-ctor hu-ma-ni ge-ne-ris et au-ctor, no-bis ae-ter-num

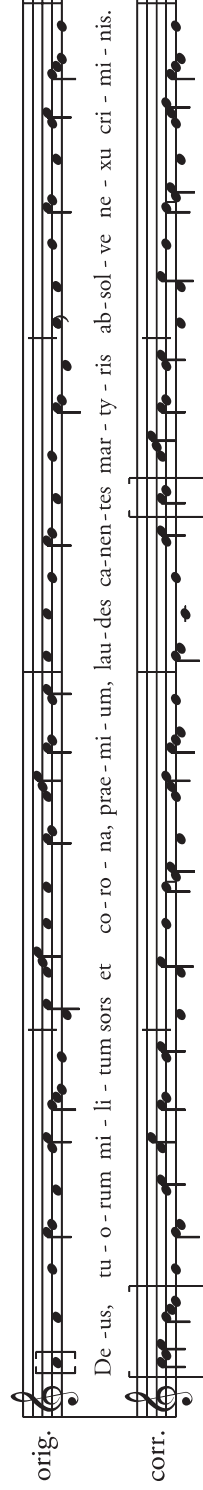
PsOláh
fol. 133r

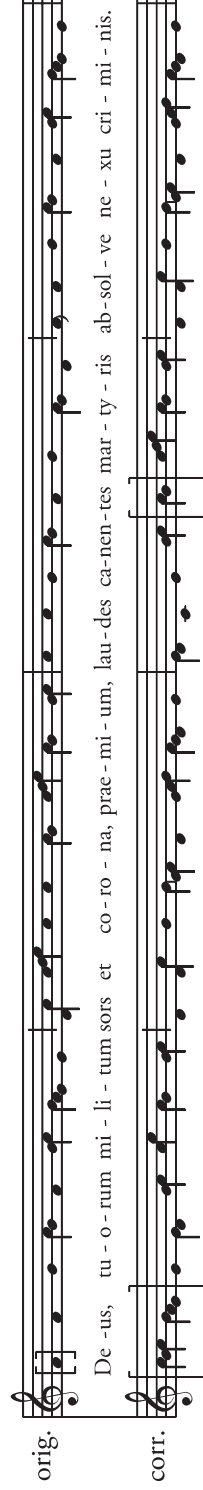
tri-bu-e be-ni-gnus scan-de-re cae-lum!

61

Fol. 24r Syl: 8-8-8-8 Mod: II (4) | II (4) Cad: 1 4 VII | 4 1 4 RajMel: I 62 | I 41 StHy: Mel 229 | Mel 52

Lit: De martyre V **Rub:** De martyre, proprium non habente, in officio sollempni et supra ad utrasque, et in officio simplici ad primas vesperas, cum cantu sequenti:

orig.

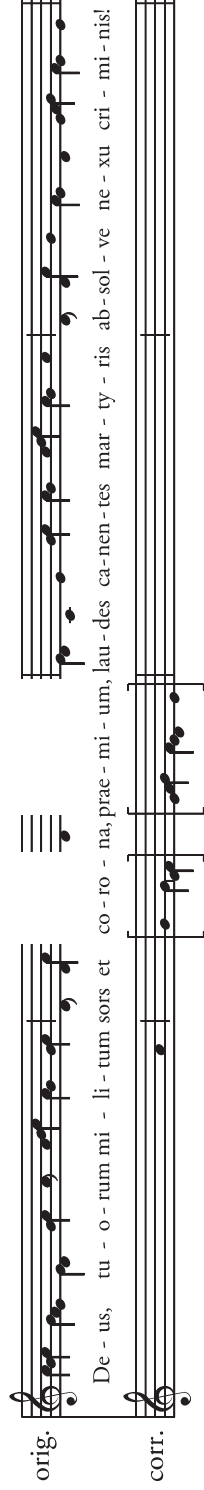
corr.

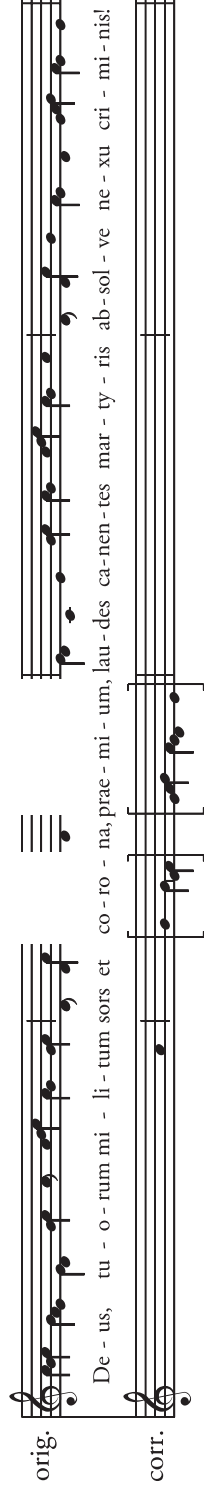
Cf. nr. 7, 62.

62

Fol. 24r Syl: 8-8-8-8 Mod: II (4) Cad: 4 [1] 4 RajMel: I 41 StHy: Mel 52

Lit: De martyre V **Rub:** In simplici festo ad secundas, et in trium lectionum festi officio ad primas vesperas, cum cantu sequenti dicatur hymnus:

orig.

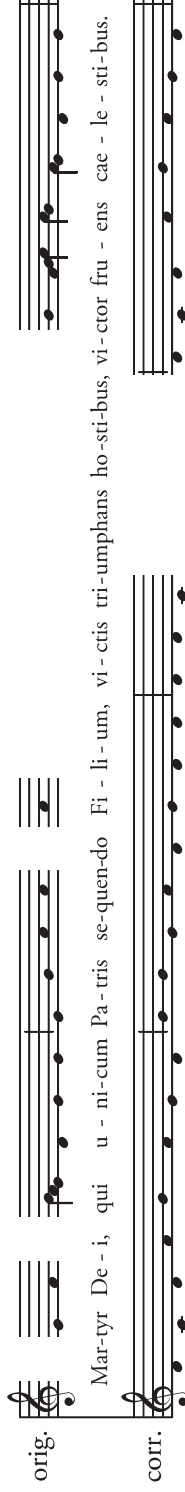
corr.

Cf. nr. 61.

63

Fol. 24r (fragm.) Syl: 8-8-8-8 Mod: II | I Cad: 1 [VII] [I] | 1 1 [1] RajMel: I 5 | I 23 StHy: Mel 158 | Mel 5₁

Lit: De martyre L Rub: Ad laudes hymnus sequitur:

orig.

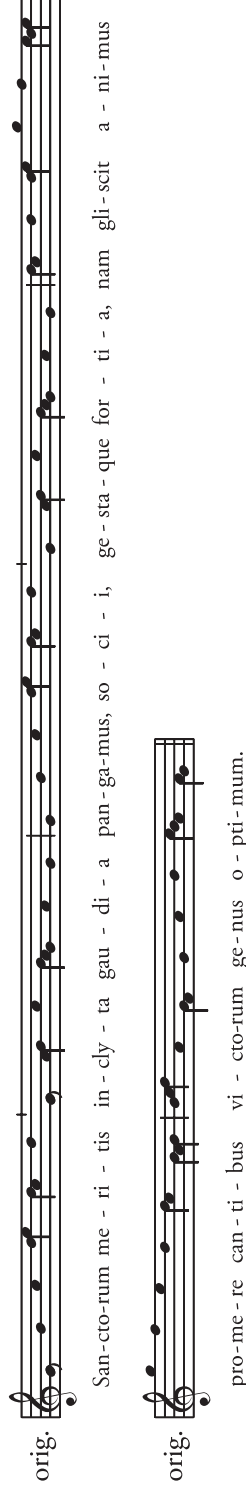
corr.

Cf. nr. 54, 66.

64

Fol. 24v Syl: 12-12-12-8 Mod: IV Cad: 1 1 3 RajMel: Ip 15a StHy: Mel 420

Lit: De martyribus V Rub: De martyribus, proprium non habentibus, in officio sollempni et supra ad utrasque, et in officio simplici ad primas vesperas, cum cantu sequenti hymnus:

orig.

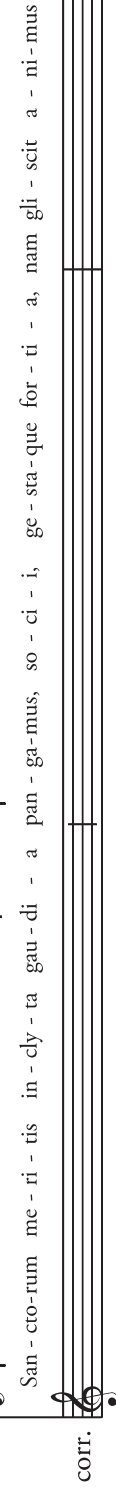
orig.

65

Fol. 24v Syl: 12-12-12-8 Mod: I Cad: V 3 VII RajMel: Ip 15b StHy: Mel 108₂

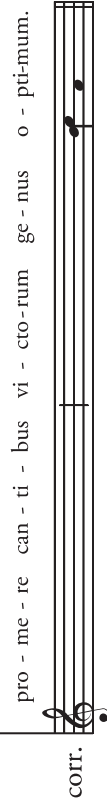
Lit: De martyribus V **Rub:** In simplici [festo ad secundas et in trium lectionum festi officio] ad primas vesperas cum cantu sequenti dicatur:

orig.

corr.

San - cto - rum me - ri - tis in - cly - ta gau - di - a pan - ga - mus, so - ci - i, ge - sta - que for - ti - a, nam gli - scit a - ni - mus

orig.

corr.

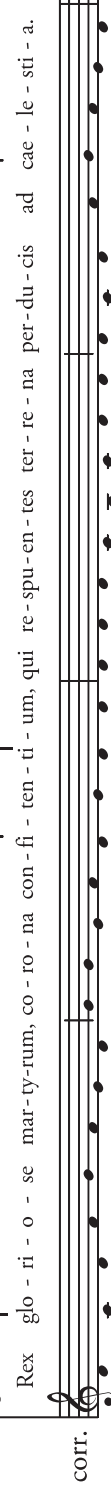
pro - me - re can - ti - bus vi - cto - rum ge - nus o - pri - mum.

66

Fol. 25r Syl: 8-8-8-8 Mod: II | I Cad: [I] VII [1] | 1 1 1 RajMel: I 5 | I 23 StHy: Mel 158 | Mel 5₁

Lit: De martyribus L **Rub:** Ad laudes sequitur hymnus:

orig.

corr.

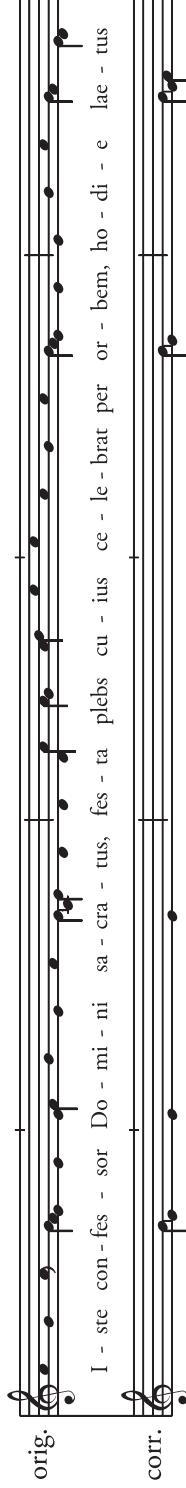
Rex glo - ri - o - se mar - ty - rum, co - ro - na con - fi - ten - ti - um, qui re - spu - en - tes ter - re - na per - du - cis ad cae - le - sti - a.

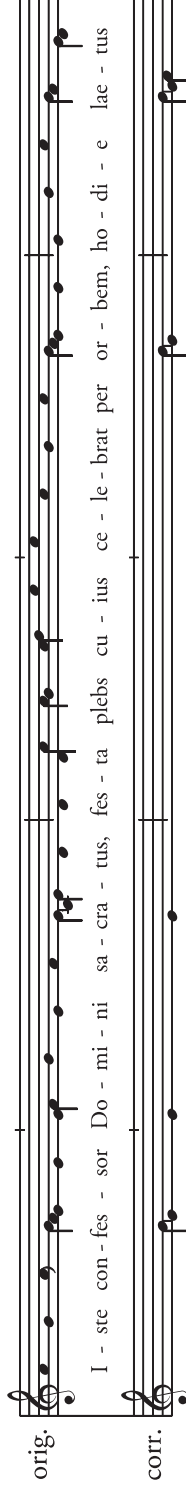
Cf. nr. 54, 63.

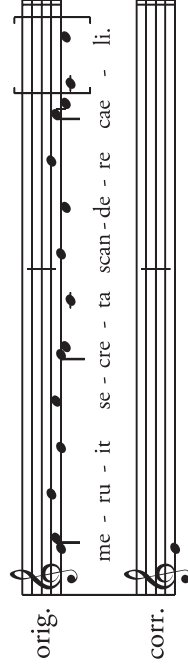
67

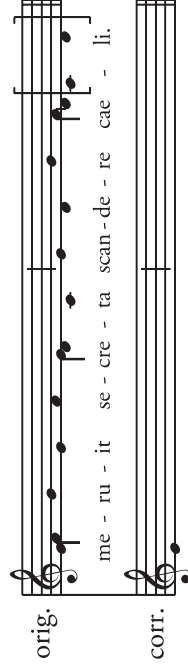
Fol. 25r Syl: 11-11-11-5 Mod: I (1) Cad: 1 2 VII RajMel: I 85, Ip 13 StHy: Mel 146

Lit: De confessore [V] Rub: #

orig.

corr.

orig.

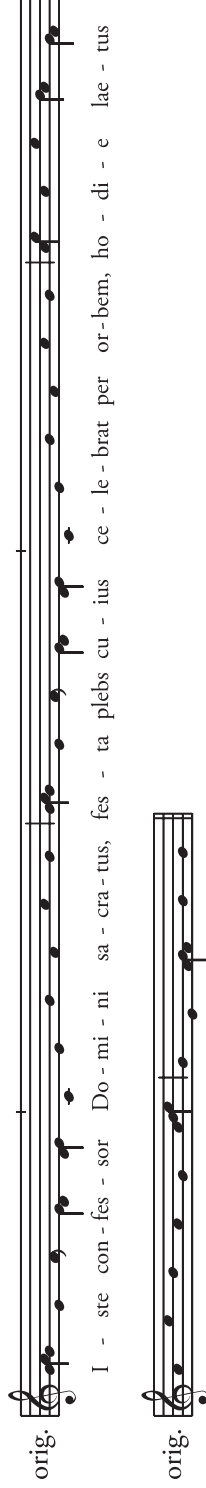
corr.

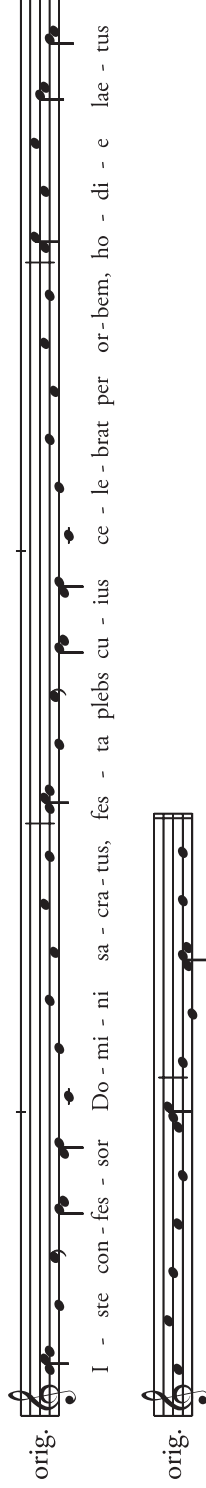
Cf. nr. 70.

68

Fol. 25v Syl: 11-11-11-5 Mod: IV (8) Cad: 1 1 4 RajMel: I 83 StHy: Mel 107

Lit: De confessore V Rub: In simplici ad secundas, et in trium lectionum festi officio ad primas vespas, cum cantu sequenti dicatur hymnus:

orig.

orig.

Cf. nr. 70.

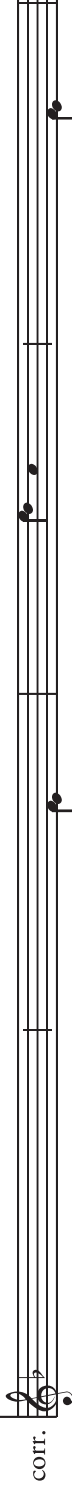
69

Fol. 25v Syl: 8-8-8-8 Mod: III (5) Cad: 5 1 3 RajMel: I 42 StHy: Mel 57

Lit: De confessore L Rub: Ad laudes sequitur hymnus:

orig.

le - su, Red-em-ptor o-mni-um, co-ro-na con-fi-ten-ti-um, in hac di-e cle-men-ti-us no-stris fa-ve-to vo-ci-bus!

corr.

Cf. nr. 29.

70

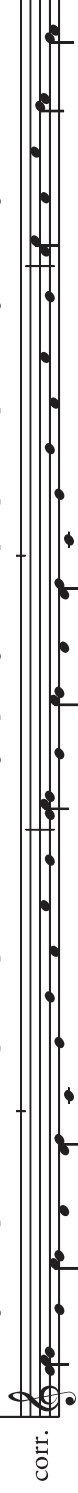
Fol. 25v Syl: 11-11-11-5 Mod: I (1) | IV (8) Cad: 1 2 VII | 1 1 [4] RajMel: I 85, Ip 13 | I 83 StHy: Mel 146 | Mel 107

Lit: De virgine martyre V

Rub: De virgine martyre, proprium non habente, in officio sollempni et supra ad utrasque, et in officio simplici ad primas vesperas, cum cantu sequenti hymnus:

orig.

Vir-gi-nis pro-les o-pi-fex-que ma-tris, Vir-go quem ges-sit, pe-pe-rit-que Vir-gi-nis fe-stum

corr.

orig.

ca-ni-mus tro-phae-um, ac-ci-pe vo-tum!

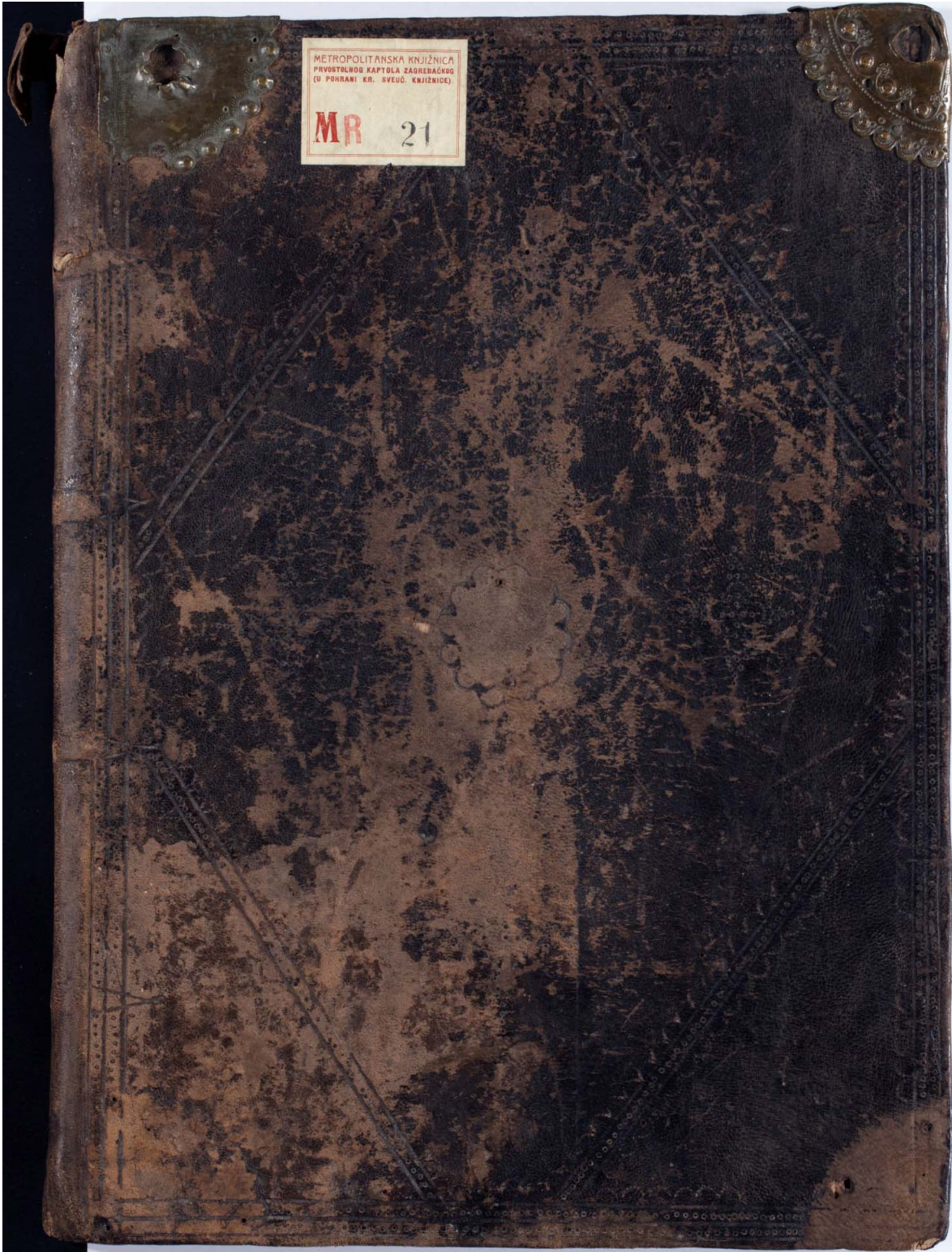
corr.

Cf. nr. 67, 68.

Fakszimile / Facsimile / Faksimil

METROPOLITANSKA KNJIŽNICA
PRVOSTOLNOS KAPTOLA ZAGREBAČKOG
(U POHRANI KR. SVEUČ. KNJIŽNICE)

MR 21

73a 25

~~63+~~

Dirige domine deus meus in conspectu tuo manum meam

verba mea. **C**onverte domine et eripe animam meam quoniam non

est in morte qui memor sit tui. **D**omine ne in furore **A**equando

rapiat ut leo animam meam dum non est qui redimat neque qui sal-

In conspectu est deus meus. **N**e des alienis honorem tuum et annos tuos crudeli-
Deus mum faciat. **D**irige domine ne forte impleantur extranei vi-
ribus tuis et labores tui sint in domo aliena: et gemas in
novissimis quoniam consumpseris carnem et corpus tuum.

Sciant motum **Q**uoniam credo quod redemptor meus in utero et in novissimo

die de terra surrecturus sum et in carne mea a iudeis te-

rum saluatorem meum. **Q**uoniam nem in futurum sum ege-

E BIBLIOTHECA METR. ECCLESIAE ZAGREBIENSIS
BIBLIOTHECA METR. ECCLESIAE ZAGREBIENSIS

et non alius et oculi mei conspiciunt hunc. Saluatorem. **lmo scda**
Melius est uocari bonum quam uigila preciosa: dies mortis
die natiuitatis. Melius est ire ad domum luctus: quam
ad domum conuiuuij. Nulla ei sis actorum amouet hominum
ut uincat homo cogitat quod future sit. **Sti mortui. q. r.**

Qui Lazarum resuscitasti demonum tuorum fecidum tu eis duc
dona requiem et locum indulgentie. **Q**ui venturus es

iudicare uiuos et mortuos et seculum perueniem. Dona. **lmo. iiii**

Memento homo creatoris tui: in diebus iuuentutis tue: antequam
ueniat tempus afflictionis tue: et reuertatur pul
uis terram suam unde erat et spiritus redeat ad deum quem credidit illum. **Sti.**

Quoniam ne quando ueneris iudicare terram ubi me
abscondam a multitudine uestra tue quia peccavi nimis in uita

Quoniam omnia mea commisit pauperibus et ante te erubescit. **co**

cy.
An
dum ueneris iudicare noli me contempnare. *Quia laud*

Extentabunt duo ossa humiliata. *p. Misere* **E**raudi

domine orationem meam ad te omnis caro ueniet. *p. Te teret* **M**e

suscipit terrena tua dñe. *p. Dis dis uis. i.* **A** porta inferi erue

dñe animas eor. *p. Ego dixi. i.* **U**nius spūs laudet dñm.

Scilicet. voce. d. d. **A**bsolue dñe animas eor ab omni

uinculo delictor. ut in resurrectionis glā int scōs tuos resuscitati

Kyrie. epel. kyrie. Pac uost. Et ne uos. Dñe
eraudi or. *Deus manus misericordie. Ds*
respuet. *p. Sūd qui nobi prem. fidelū ds. ut s post placebo.*

Quā aut fit mox offitū p aliquo spālū tūc psequere pordium
ea q̄ descripta sunt supra post officium uesp̄nium.

Fe. iii. pro matutinali officio semp antiphona. obseruati.

In loco pascue ibi me collocavit. **p** **D**ñs regit. **L**ibata

innocentis mee & ignorantias meas ne memineris dñe. **p** **A**de

Lredo misere bona dñi intra unicum. **p** **D**ñs illu. **L**ibata

Ument mortui tui dñe & interfecti mei resur. **lv. iiii.**
gent. Exprobrasti & laudasti qui habitatis in pulve:
quia ros lucis tuis & cetera gigantum detrahes in runam. **Sa.**

Hen michi dñe quia peccavi nimis inuita mea qd fa

nam miser o bi fugiam nisi ad te de us meus miser

mei dum veneris in nouissimo die. **L**ibata

libata est valde sed tu domine sue ture ei. Dum veneris. **lv.**

Hec dicit dñs de manu mortis libabo populum meum. **v.**
de morte redimam eum. Ero mors tua o mors mors
tuus vis inferne. Consolatio abscondita est ab oculis nris.

quia ipse me frater dividet: adducet virtutem ventum dominus des-
cendens: et siccabit venas eius et desolabit fontem eius.

De recordis peccata mea domine. Dum veneris iudicare

secundum per ignem. **V**erge domine deus meus in

multa de **lco**
hinc q. vi

conspectu tuo manum meam. Dum veneris. dormiunt in terra
pulvis erigebunt alii in vitam eternam: et alii in obprobrium
ut mittant semper. Qui autem docti fuerint: fulgebunt quasi
splendor firmamenti: et qui ad iustitiam erudiunt multos
quasi stelle perpetuas eternitates. **Beati mortui q. R**

Detrahent me cotidie et non me penitentes timor mortis

conturbat me. quia in inferno nulla est redemptio miserere

mei deus et salva me. **D**eus in nomine tuo saluum me

fac et munitur tua libe- ra me. **Quia in f.**
land. c. reus. ves.
fr. iii. p. ma. offi
to mones. sen. i.

A ne derelinquas me domine deus meus ne discedens a me.

Lama dñe animā meā quia peccavi tibi. **p**

Stis qui id. **L**itunt anima mea ad teum fontē viue
bata
mā ē

quōdo veniam et apparebo ante faciem dei. **Quicadmodū** **v**ia
Sicut i adam omīs morunt: ita et in xpo oīs. **lv. vii**
municabunt: vnusquisq; autē i suo ordine pri
mūte xpi: demō hū qui sē xpi qui i aduētū ei credidit.

Redemptor me us vniū et inuocatio di e tu q **S**i
mor

resurgam et renouabunt deuo ossa mea et carue mea

videbo dominū meū. **L**anda aīa mea dñm laudabo

quōd in vita mea psalla deo meo quōd dñi ero. Et renoua.

Ecce mysteriū nob dico. Omnes quidē resurgem. *lc. viii*
sed nō omīs inuitabimur. In nouissimo iudicio odi-
i nouissima tuba. Canet ei tuba et mortui resurgent i
corrupti: et nos inuitabimur. *Beati mortui q. i. r.*

Libera me domine de uis inferni qui portas creas cō-
fregisti et misisti in infernum et dedisti eis lumē ut uiderēt
te qui erant in pēnis tenebra- *rum.* **C**lamantes et

dicentes aduenisti redemptor noster. et dedisti eis lumē. *lm. ix*
pī frēs diligēt satis: quia dies dñi sicut fur ita i noc-
te ueniet. Cum aut dixerint pax et securitas: tūc repē-
tans eis supueniet iteritus. sicut dolor i uero hūitis
et nō effugiet. vos aut frēs nō estis i tenebris. ut nos:
dies illa tamq fur comprehendat. Quis enim nos filii lucis

Libera me dñe de morte eterna iudic illa tūc *di. Ga.*
menda. quando celi mouendi sunt et terra. *vs illa*

dies ire dies calamitatis et miserie dies magna et amara

valde. Quando **T**remens factus sum ego et timeo dum discant

suo venerit atque uentura ira. Quia celi **C**reator omnium rerum

deus qui me de limbo terre formasti et mirabiliter proprio sanguine

redemisti corpusque meum licet modo putrescat in sepulchro facere

in die iudicii resuscitari exaudi exaudi me ut animam meam in

sum abrahe patriarche tui iubeas as collocari. Liba me dñe.
laud n̄ cetis vt s̄. *fx. v. p̄ma officio semp. a. Dirige t̄ reliquis. vt s̄.*

Dare michi dñe nichil enim sunt dies mei. Quid **lco**
est homo quia magnificas eum: aut quia ponis
erga eum cor tuum. visitas eum diluculo: et subito perbas
illum. usquequo nō peris michi: nec dimittis me: ut glu
nam saluam meam. **Pentau.** Quid faciam tibi: **Quistor**

hominū quare me posuisti contrariū tibi: et fr̄s sum in
met ip̄i grauis: Cur nō tollis pct̄m meū: ⁊ quare non
aufers iniquitatē meam: Ecce nūc in puluere dormio: ⁊
si mane me querueris non subsistam. S̄m̄ mortui. **R.**

Ducas ne mortuus homo rursūm uiuat multis diebus.

quibz nūc milito ex̄pto donec ueniat in uita mea

Ecce in puluere sedeo ⁊ in puluere dormio et si mane me queri

Tedet animā meā uite **l̄o**
me: dimittam aduersum
eris nō subsistam. Cūctis me eloquū meū loquar in ama
ritudine aīe mee: dicam deo uoli me condemnare. In
dica in cur me ita iudices. Numquid bonū ē iudex si ca
lūpneris me: ⁊ opprimas me opus manū tuar: ⁊ cō
siliū impiorū adiuues. Numquid oculi carni tibi sunt
aut sicut uidet hō ⁊ tu uides. Numquid sic dies hoīs dies
tui: ⁊ anni tui sic humana s̄t t̄p̄a. ut q̄ras iniquitatē meā
⁊ pct̄m meū scruteris. Itas quia nichil impiū fecerim
nō sic nemo qui de manu tua possit erue. S̄m̄ mortui. **R.**

Manus tue domi ne fecerunt me et plasmasunt me

totum ego aut hō natus de muliere breui uiuens tēpore

peccata iniquitatē feci in conspectu tuo. **Q**uoniam uen-

ris iudicare noli me condempnare ne gauderet inimicus meus super me

Manus tue dñe fecerunt me: et plasmaverunt me totū in utero: et sic repente percipitas

me. Memoro queso qđ sicut lactē feceris me: et in os p̄
impulueris me reduces me. Nonne sic lac nullisti me: et sic
cascū me coagulasti. Pelle et carne uestisti me: ossibus
et uernis conpegisti me. Vita et misericordia seruasti michi: et
in misericordia tua custodiuisti sp̄m meum. **Et** in misericordia tua q̄

Loquar in amaritudine anime mee dicam deo noli

me condepnas. **Q**uia quasi putredo con-

sumendus sum et quasi uestimentū qđ comeditur a tinea. sicut me-

laudat te in spiritu. **E**go sum resurrexeris et uita qui credit in me etiam

et ad patrem. Amen.

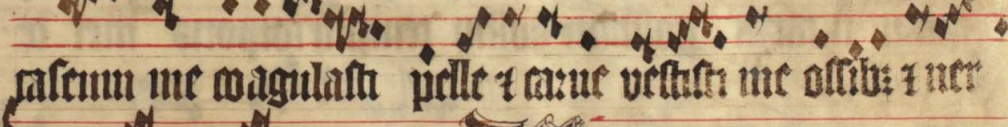
si mortuus fuerit inuet et omnis qui uiuit et credit in me
 h. a. simili in dicat **Q**uantitas **leo**
 fr. vi. isb fr. vi. pma' **h**ec liqui
 no mouetur metuu **off. mo. a.** In loco pas- tates et ptra scela
 ma et delicta ostendit in. Cur faciem tua abscondis et
 arbitraris me inimicu tuu. Contra foliu qd uento ra-
 pitur ondis potentiam tua: et stipulam siccam pseq-
 ris. Scribis eni contra me amaritudines et consumere
 me nis pccis adolescentie mee. Posuisti in uero pedem
 meu: et obseruasti omis semitas meas: et uestigia ped-
 uoer confidisti. Qui quasi putredo consumendus
 sum: et quasi uestimentu qd comedit a tinea. **Si. mo. R**

Memento queso domine qd sicut lutu feceris me et in
 puluerem reduces me. Nonne sicut lac misisti me et sicut

caseum me coagulasti pelle et carne uelasti me ossibus et ner-
 uis con-

pegisti me. **S**i tam et manum tribuisti

michi et visitatio tua custodiuit spiritum meum. Nonne sicut
Homo natus de muliere: breui uiuens tempore **lco**
repletur uulnibus miseris. Qui quasi flos egre
ditur et conteritur: et fugit velud umbra et nunquam i eodem
statu permanet. Et dignum ducas super huiusmodi apic
oculos tuos: et adducere eum tecum iudicium. Quis potest
facere mundum de in mundo: conceptum semine. Nonne tu qui
solus es. Breues dies hominis sunt: numerus mensuram eius
apud te est. Constituisti fundamentos eius qui periri non pote
runt. Recede ergo paululum ab eo ut quieteat: donec op
tata ueniat sicut mercenarii dies eius. **Et** cum mortui.

Quomodo confitebor tibi domine deus meus quando uene
ris iudicatio tua quia cor meum mundum non custodiu animam
meam in carne positam pollui templum corporis mei de
ope iniquitatis conquinavi. **De** cor te domine **auqum**
miserere mei. **L**uct peccavi tamen te creatore

meum nō negam ideo — qz. **Die cor te domine. Ico**

Quis michi hoc tribuat ut i inferno ptegas me: et
abscondas me donec ptrauseat furor tuus et o
stendas mi tempus i quo recorderis mi. Putas ne mor
tuus homo rursum uiuat. Cunctis dieb: quib: nunc
milito expto donec ueniat i iudicad nra. Vocabis me
et ego respondebo tibi: op i manu tuae porriges dexta.
Tu quidem gressus meos dimmerasti: s: pte pccis mis.

Sti
mo. **qz.** **D**omine qui plasmasti me misere mei et quicqd

in hoc seculo pprio reatu deliqui totum ineffabili pietate
ac benignitate tua dele et absterge. Ne peccata recipiam vicem

sed indulgentie tue piam sentiam bo mitatem v

Domine quicqd uiciorum fallente dyabolo contrari tu
laud. t. c. c. s. v. s. a
sbb pma. off. mo.

pnis et misericors ab lue indulgendo. Ne p. a. Ne deliqs t. r.

Spiritus n̄s attenuabit: dies mei breuiabūt:
et solum michi sup̄est sepulchrum. Non p̄ca
ui: et in amaritudinibz moratur oculus n̄s. Lib̄a me
dñe et pone me iuxta te: et manus tua manus pugnet
contra me. Dies mei transierūt cogitationes mee disti
pate s̄t torquentes cor meum. Noctem verterūt idē:
et rursū post tenebras spero lucem. Si sustinero i
fernus dominus n̄a est: et in tenebris stravi lectulum
meū. Putredini dicit. Pater n̄s es tui soror: mā et mā
n̄a uer̄mibz. Ubi est ergo nūc postulacō mea et pati
entia mea. Tu es dñe deus n̄s. Beati mortui qui. **R**

Rogamus te domine deus noster ut suscipias animas
quā fidelium defunctorū p̄ quibz sanguinē tuam fidisti. Re
cordare quia pulvis sumus et homo sicut fenum et flos
agri. **M**iserator et misericors et iuste domine. Recordare.
Pelli me consumptis carnibz ad hēsit os meū. **lib**
et derelicta s̄t tantūmodo labia circa dentes
meos. Misere minū nū misere minū saltem vos ami
ci mei: quia manus dñi tetigit me. Quare p̄sequū

me sicut ds: ⁊ carnis: mīs saturanū. Quis mī tribuat
vt scribantur sermones mei. Quis mī det ut exarent
i libro stillo ferreo. uel plumbi lamina vl' cete scil
pant' insilite. Sāo cū q' redemptor mīs uiuit: ⁊ i no
uissimo die defra sūrexturus sum: ⁊ rursūm cūcabo:
pelle mea ⁊ in carne nīa uidebo deū saluatore meum.
quē uisurus sum egoꝛꝛ: ⁊ ocl' nū conspēcturi sū. ⁊ nō
alms. **R**eposita est hec spes mea in sinu mō. **Sā. m. R.**

Oeus eterne manus humana condicio potestate con
sistat animas omniū fidelium defictorum quesumus ab o
bus absolue peccatis. vt penitencie fructū quem uoluntas
eorum optauit puentis mortalitatis nou

Qui in cruce positus latronem sero penitente suscepisti
eorum precamur pie peccata dilue. vt penitencie fr.

Quare demulna eduxisti me: qui utruā consi

essem ne oculus me uideret fuissem quasi nō essem
deutero translatus ad cumulum. Numquid nō pauca
tas dice mōx finitur breui. Dimittit me ergo ut plā
gam paululū dolorē meū. aūq̄ vadam ⁊ non reuer
tar ad frām tenebrosam ⁊ optam mortis caligine. t̄ā
miserie ⁊ tenebrae: ubi umbra mortis ⁊ nullus ordo.
sed sempit̄ horror ih̄itat. **S**c̄i mortui. **L**ibera me sup̄

Absolue domine animas eorū ab omni **libera me sup̄**
in officio quar
te fene. Respō
soriū. iii. vl. **L**

vinculo delictorum non eas tormentum mortis attingat nō
rore cathena constringat sed misericordia tua in pacis ear

at lucis regionē con
stituat. **S**i que illis sūt

domine digne crucia tibi culpe tu eis grā lenitatis indul
gentie ympni expedientes ad horas diuini of
fii ut sc̄pt̄ in dominicali ⁊ feriali officio ista q̄ia

Aduentis domini. Ad uesp̄as. ympnus. **ge. No eas.**

Aduentis domini. Ad uesp̄as. ympnus. **ge. No eas.**

Aduentis domini. Ad uesp̄as. ympnus. **ge. No eas.**

mūdi exordū alpha ꝛ cognominat' ipse fons ꝛ clausu

la omnium que sūt fuerūt queqꝫ post futura sūt scilicet scilicet

O beatus pater ille uirgo cū puerya edidit uirgī salutem
feta scō spū et puer redemptor orbis sacratū parit
scilicet scilicet.

Psalat alacundo celi psallant oēs angeli que
quid ē virtus usqꝫ psallat ilaudē dī nulla linguarū fiescat
vox ꝛ omnis cōsonet scilicet scilicet. **E**t que nates uenistis cō
tinebat scilicet que ppharū fides paginē spopōdrat emicat

pnissus olim cuncta collaudent deū. s. s. **T**e senes ꝛ te
iuuēnis puulos ꝛ chorus tūba mīrā uigūiqꝫ simplices
puellule uoce concordēs pudias p̄strepēt cōtentibus. s. s.

Tibi xp̄e sic cū p̄c̄ agyoqꝫ spū ym̄pū melos laus p̄heu
nis gr̄iæ actō honorū itus uictoria regnū eternalit̄. s. s. **A**me.

In scōis uesp̄is ꝛ alis d̄n̄at̄itate d̄o usqꝫ f̄stū p̄n̄ificatiōis. b. v̄gis. v̄.

A solis ortus cardine adusqꝫ terre lūm̄cē xp̄m̄ cana

Beatus auctor
soli seruide corpus
mus p̄ncipē natū maria uirgine induit ut cana

uicem libans ne p̄deret quos condidit. **C**asta uentis u
sera celestis m̄tra gr̄a uenē puelle hauriat secreta que nō
nouerat. **O**mnis pudici pectoris templum reuērat.

di intacta uescies unū uerbo torcepit filiū. **E**nixa ē pu
erpa quem gabriel p̄dixerat quem mat̄s alio gesties clau
sus iohānes seulerat. **F**eno facere p̄tulit p̄sepe nō ab
horruit p̄uoq; lacte pastus ē p̄ quem nec ales esurit.

Gaudet thorus celestium: & angeli canūt deo palamq;
fit pastorib; pastor creator om̄iū. **S**unio parenti et̄ia
natoq; laus q̄ maxima cū sō sit sp̄s d̄m̄ne nē sp̄e sc̄i.
In primis & sc̄is uesp̄is festi eph̄i

Hostis herodes impie xp̄m ueniū q̄m times nō
t̄bat magi
q̄m uiderant
cepit mortalia qui regna dat celestia. **S**tellam sequer
p̄nam lum̄i requirūt lum̄ie d̄m̄i facent̄ un̄ne. **L**ana
chra p̄m̄i gurgitis celestis agn̄i at̄igit pot̄a q̄ uō detulit
nos ablucendo sustulit. **N**ouū genus potencie aq̄ rubē
sūt̄ ydrie un̄iq; inssa fr̄udere mutauit uuda originē.
Gloria t̄ d̄m̄e q̄ app̄uisti hodie cū p̄re & sc̄o sp̄i ī sc̄p̄na sc̄la.
In cōpletoio de eph̄ia d̄m̄i & infra eius octauis ym̄p̄i.

Orem nō p̄ualeat p̄ua magnitudie. **C**eli t̄rre
f̄at̄e manus amphisept̄e. **D**e uirgineo natus utero po

miris in p̄sepio. **U**t p̄pheticus sermo nunciat stat̄ siml̄
bos et asinus. **S**ed oritur stella lucida p̄bitura dom̄io
obsequa. **Q**uā balaam exudaica orituram dixerat p̄sa
pia. **H**ec magor̄ oculos fulguranti lumine p̄struxit p̄uidos.
Atq; ip̄os p̄ma x̄pi adamabula p̄duxit incl̄yta. **I**lli exi
gus adorant obsec̄i p̄annulis. **O**fferentes regi aure
thus et myrrā m̄numera. **I**psa sed tamē mysticis nō carēt
m̄numera figuris. **H**urim ut regi th̄ ut deo et magno of
ferūt sac̄doti. **A**tq; myrram in sepulcrum. **I**tem.

A patre nungentus ad nos uenit pūgnitē baptisina
De celo celsus p̄diens excepit
cruce confectans nictos fideles generans. formā hominis
facturā morte redimēs gaudia uite largiēs. **N**oc te redēptō
quesimū illabere p̄picius darūq; n̄tis cordib; lumī p̄be fide
libus. **M**ane nobiscum dñe noctem obscuram remoue om̄e
delictum. abluē pie mediam tribue. **Q**uem iam uenisse no
num̄ redire idem credimus scriptūq; tuū idicū tuo defende
dipeo. **G**lia tibi dñe q̄. app. f. **P** dñica p̄ma post oct̄ ephie.
do i p̄q̄. alia vsq; ad p̄ma dōcā. xlc. excludunt i p̄mis uel p̄s. v.

Deus creator omnium poliq; rector uestiēs diem terro
Artus solutos ut quies
reddat laboris usum m̄ctēsq;
lunne noctē soporis grana. fessas alleuet luctusq; soluat
anxios. **G**rates pacto iā die i noctis exortu p̄ces uotis
reos ut adiuues ymnū carentes soluum. **T**e cordis i
yma conuauit te nox canora concrepet te diligit castus
amor te uicis adoret sobria. **U**t cū p̄fundo clausit die
caligo noctū fides tenebras uesciat i nox fidei luceat. **O**o
mire m̄entē ne finas dormire culpa nouerit castos fides
refrigerans. somni uapōrē temp̄t. **E**xuta sensu lubrico =

te cordis alta somnient: ne hostis inuidi dolo pavor quietos
suscitet. **C**h̄m̄ rogemus et patrem ch̄i: patrisq; spiritum;
unum potens per omnia loue precantes trinitas amen:

Hymn. secundum quoddam

Cantemus cuncti ^{lo}medum nunc alla **I**n laudibus eterni
regis: hec plebs resultet alla. **H**oc deniq; celestes chori
cantant in altum alla. **H**oc beatorum per prata para
disiaca plallat concensus alla. **Q**uin et aethrorum micantia
luminaria iubilant altum alla. **N**ubium cursus uentorum
uolatus: fulguruz chorulcatio et tonitruus sonitus dulcedo
sonent simul alla. **F**lucius et unda humber et procelle: tempestas
et serenitas: cauma gelu nix pruine saltus nemora pangant alla

BIBLIOTHECA
MUSEI ECCLESIAE
CATHEDRALIS

in uarie uolucres creatori laudibus concinunt **A**lla. **A**t
illuc respondeant uoces alte diuersarum beliarum **A**lla. **A**nt
montium celi uertices concinant **A**lla. **T**unc uallium profunditates
resultent **A**lla. **T**u quoque maris iubilans abissi dic **A**lla. **N**ec non ter-
rarum moles inmensitates **A**lla. **N**unc omne genus humanum laudans exultet
Et creatori grates frequentes consonet **A**lla. **H**oc denique nomen
audire iugiter delectatur **A**lla. **H**oc etiam carmen celeste comprobatur ipse
christus **A**lla. **N**unc uos o socii canite letantes **A**lla. **E**t uos pueruli
respondite semper **A**lla. **N**unc omnes simul canite **A**lla domino:
Alla christo pneumatique **A**lla. **L**aus trinitati eterne: in baptismo diuini:

que glorificauit huic ^{oēs} canamus **A**lleluia. alla. alla. alla.

ly. ad. Vesp.
alla. alla: alla: alla **L**ex more docti mystico: seruemus hoc

ieiunium: dono dieꝝ circulo ducto quater nouissimo. **L**ex et pro-
phete primitus: hoc protulunt post modum christus sacrauit oiu: rex atq;
factor temporu. **U**tamur ergo paruius: uerbis cibis et potibus somno iocis
et arctius perstemus in custodia. **U**itemus autem pessima que subruunt
mentes uagas: nulliq; demus callidi hostilocum tyrānidi. **D**icamus oēs
cēnui: clamus atq; singuli: prorem, ante iudicem: flecta iram uindice **N**ostis
malis offendimus, tuam deus clementiam: effunde nobis desuper: remisit
indulgentiam **M**emento q̄sum, tui licet caduca plasmatis: ne des honore
nominis tui premur alteri. **L**axa malum quod gessim: auge bonu quod
poscim: placere quo tandem tibi possim: hic et perpetim. **P**relta be-
ata trinitas: concede simplex unitas: ut fructuosa sint tuis ieiuni-
orum munera Amen. *Hymn, ad Completorium:*

E. D. H. I. B. I. B. I. C. A.
M. E. T. R. E. L. I. S. I. A. E.
Z. A. G. R. A. B. E. N. S. I. S.

Christe qui lux es et dies: noctis tenebras detegis: lucisq; lumen
crederis lumen beatum pdicans. **P**recamur sancte domine: defen-
de nos in hac nocte: sit nobis in te requies: quietam noctem tribue
Ne grauis somnus irruat: nec hostis nos surripiat: nec caro illi
conscientiens: nos tibi reos statuatur **O**culi somnu capiant cor
ad te semper uigilet: dextera tua protegat famulos quite diligunt.
Defensor noster aspice: insidiantes reprime: guberna tuos famulos:
quos sanguine mercatus es. **M**emento nostri domine: in gra-
ui isto corpore: qui es defensor anime: adesto nobis domine =

Deo patri sit gloria: eiusq; soli filio: cum spiritu paraclito: in sempiterna secula. Amen. **A**udi benigne conditor: nostras preces cum fletu: in hoc sacro ieiunio fidas quadragenario. **S**crutator alme cordium infirma tu scis uiriu: ad te reuersis exhibe remissionis gratiam. **M**ultu quidem peccauim;: penatq; comprobauim;: sed cuncta q̄ solus potes: confer medela languiclis. **S**ic corpus extra conteri dona per abstinentia: ieiunet ut mens sobria a labe prorsus criminum. **P**resta beata trinitas concede simplex unitas ut fuciuosa sint tuis ieiunioru munterne rerum: noctem diemq; qui regis: et temporu das ipa: ut alleues fastidiu. **P**reco diei ia sonat: noctis profunde prugil: nocturna lux: uiantibus a nocte noctem segregat. **H**oc excitatus lucifer: soluit polum caligine: hoc omnis erroris chorus: uiam nocendi deserit. **H**oc nauita uires colligit: pontiq; mitescunt freta: hoc ipse petra ecclesie: canete culpa diluit. **S**urgamus ergo si enue: gallus iacentes excitat: somnolentos increpat: gallus negantes arguit. **N**allo canente spes redit eoris: salus refunditur: mucro latronis conditur: lapsis fides reuertit. **J**esu labentes respice: et nos uiclendo corrige: si respicis lapsi stabunt: fletuq; culpa soluit. **T**u lux refulge sensib; metiq; somnu dislice: te nstra uox primu sonat: et ora soluam; tibi. **D**eo patri sit gloria: eiusq; soli filio cum spiritu paraclito: nunc et in perpetuum. Amen.

e
 am ter q̄ternis habet horis dies ad uesperum;

occasum sol p̄nuntiat noctis reddere tempora. Nos ergo
 siḡo d̄ni tutemus casta pectora; ne serpens ille callidus immundi

ten ter aditū Sed armis pudicitie mēs fulta nūq̄
libē sobrietate comite hostē repellat nūq̄bum. Sed nec
nborum crapula tandem distinet corpa ne vi p̄sopnū
animas ludificatas polluat. Gloria tibi dñe glā vinge
nto vna cū scō spū i sempiterna scla. Amen. *In diuitali ⁊ i fiali
officio infra triam ⁊ quartam ebdomadā ad laudes ymnu?*

Aures ad n̄tas dicens p̄ces deus inclina pietate

sola supplicium vota suscipe precamur famuli tui. Re
spice flēnēs solio de scō multū sēno lampades illustra lūmē
tuo si nebras depelle pectore n̄ro. *Quoniam* laxa pietate
multa abluē sordes n̄ra d̄strūpe p̄re iam culpis reuera
iacentes t̄rtēn̄a n̄ra. *T*e sine t̄rtēra mergimur p̄fundo
labūm̄ alta sceleris s̄n̄mbra brachio tuo trahamur ad
clara sydra celi. *X*p̄e lūe n̄ra bonitas ⁊ uita gaudium
pietas i m̄sa q̄ nos amōre roseo saluasti sanguīe tuo.

*I*n se tūm petimus amōre m̄t̄ib; n̄ris s̄c̄i r̄f̄m̄s iuniz
etnū caritatis auge dilectōne. *T*v nob̄ dona fontē lacri
mar̄e iem̄iore forāa m̄m̄stra p̄na carnis m̄m̄s
franca n̄ra. *P*rocl̄ anoh̄ v̄l̄t̄as ab̄l̄t̄at̄ l̄ct̄am̄ a r̄o
m̄r̄ib; cōfractus sc̄is d̄l̄t̄is s̄c̄i r̄f̄m̄s. *O*mn̄ib; *G*l̄
deo sic etno p̄n̄ sic tibi semp̄ genitōis n̄ate tū q̄o
sp̄s p̄m̄cta regnat scla. Amen. *In diuitali ⁊ i fiali
officio infra q̄rtam ebdomadā i n̄ra. ad uesp̄as ymnu*

Huius quadragenarie dicatur abstinentie qui ob salutem me
Quo paradiso redires ser
uata parsymonia q̄s id
num hoc sanxeris ieiunium castrimarie huc illecebra
depulit. **A**d esto mihi ecclie ad esto penitentie q̄ pro suis ex
cessib; orat p̄ suis fleat. **T**u retroacta crimina tua re
miste grāa et futuris adhibe custodia multissime. **U**t ex
piati animi s̄ ieiunioe iustitiam tendam ad paschalia
digne colenda gaudia. **P**rā pater p̄ filium. *In diuicali et in
feriali officio de passione dñi vsq; diem tene dñi exul. ad vs. v.*

Uerilla regis p̄remit fulget c̄ris misterium quo care
Quo mulie
ratus insup
tarius conditor suspensus est p̄ ambulo. microne diro
lante ut nos laueret crimine manavit vnda sanguine.
Impleta s̄nt que recunt dauid fideis carmine dicendo
nationib; regnauit a ligno deus. **A**rbor decora et fulgi
da e: nata regis purpura electa digno scripte tam sc̄a
m̄bra tangere. **B**eata cuius brachis sedi pepedit p̄a
starem sc̄a corpon p̄damq; tulit thartaris. **O** cruce
que spes unica hoc passionis t̄pe auge p̄ns iusticiam
et s̄m̄pna deus trinitas col
laudat om̄is sp̄s quos p̄ns misterium saluas rege p̄sd̄a.
Am̄.

In officio sordi

dm̄i ⁊ transpalmar

Dange lingua gloriosi. In officio aut̄ finali vsq̄
dm̄i exclusiue feria iuda q̄ta ⁊ sexta ad laudem
qua vsq̄ mediū cū vsido vltio. feria aut̄ tra
bato ad laudes. y. Iustus sex q̄. vsq̄ fine sequit̄ ip̄t. y. p̄u.

Dange lingua gloriosi plinu certauis ⁊ sup̄ c̄is

prophetū dic triumphū nobile qualic̄ redemptor orbis

Deuente ythoplasti fraude factor
concolens quando pomu noxialis

im ol alius uicerit. morsu in morte corruit ip̄e lignum bo
notauit dampna ligni vt solueret. Hoc opus v̄e salutis

ordo depoposcerat multiformis pdicoris ars vt. artem fal
leret ⁊ medlam ferret inde hostis inde leserat. Quando ue
nit ergo sacri plēi tūdo temporis missus ab ar̄. patris

natus orbis conditor. atq̄ ventre uirginali raro factus
p̄dit. Tagit infans inter ar̄ta conditus p̄lepa uicbra

p̄ams inuoluta uirgo mat̄ alligat. ⁊ pedes manusq̄ cu
ra stricta ligat falsa. Gloria ⁊ honor deo usqueq̄ altissimo

una p̄i filioq̄ in d̄yto p̄adyto. cu honor ⁊ potestas p̄etna
sca m̄.

Lustus sex qui iam pactis tempus implens **Dmas.**
ympu

te uolente natus ad hoc passionem deditus agnus

Hic aceto fel arido
spuma clau lancea

in cruce leuatus immolatus stupite in cruce corpus perforat
sanguis unda pfluuit terra pondus astra mundus quo lauat
flumine.

Quix fidelis inter omnis arbor una nobil' nulla
filia talem pferit frond' flore germine dulce lignu' dulces
dauos dulce pondus sustinet.

Electe ramos arbor alta
tensa laxa misera & rigor lentescat ille que dedit uarietas
ut supui niebra regis uita tendas stupite.

Sola digna
tu frustra ferre p'auum sedi atq; portum p'pare u' mudo

Gloria & honor deo. *ymnus sequens cantatur post officiu*

*in die uene dni pasche & sabba sac qn dicitur exeunt
cu p'cellione ad ecclesiam sa emilia vl' alia alenato singulos
v'siculos cu hytel sicut est consuetu in ecclesia sagabienfi.*

Rex xpc flos omnium redemptor & credentium placare
Quis benigna
gra tuis palma uul

neris supplicium te laudib; colentium uera uirtute soluit
omnia sum parentis uincula.

Qui es creator fides regne
subisti carnem dignatus hanc uilissimam pati doloris for

Ligatus es ut solueres mundi uentis complures.

potestas omnium data ihu celsus q̄ nō erat humanitas

Ut trina rex machina celestium terrestrium et infernoe condita
flectant genu iam subacta Tremunt uidentes angeli ista uice
mortalium culpam caro parat caro regnat deus di caro Tu
xpc nrm gaudium manens olimpo predicium mundi regis
qui fabrica mundana uincens gaudia. **H**inc te precantes q̄
sumus ignoscere culpis omnium et corda sursum solua ad te supra
gra. **U**t cu rubente ceperis clarere nube iudicis penas repel
las debitas reddas coronas perduas. **G**la tibi domine q̄ scan
dis sup sidera cum pre et sco spiritu in sempiterna sela. Amc.

Oratio p̄ iudi. ai

Et idic sco. ad. iii. vi. i. ix. p̄.

Uem creator spiritus mentes uoce iusita imple supna
Qui paditus dixeris domini
alacissimi fons uinis ignis
gracia que tu ore asti pectora uentus et spirital uocō. **T**u sep
niformis unne dextre dei iudigit us tu rite p̄misso pris sermo
dicans guttura. **E**cce de hunc sensibus infundit amore cordibus
ifirma nri corporis uirtute firmas p̄pen. **H**oste repellas lon
gus pacemq̄ moues p̄tinus ductore sic te p̄uio interu' omie
noxiū. **P**rima da gr̄ae munera dissolue luctu
unda ad s̄cedra. **P**er te sciamus da pacē nostra
mus atq̄ firmam te utriusq̄ spiritū creda omi tpe. Amc. *In uleto*

Beaata nob... *15* *actus*

cu spūs padicus effulsit indisapbs
ut esset pflm ⁊ caritate feruidi. **L**inguis locunt omniu tū
paucis gentium multo
Danata sic her mystice
numero quo lege fit re
p̄camū cernuo illapsa
sacrata p̄cora tua repleta
era tempora. **S**ic laus p̄
mutat filius carissima s̄a sp̄i

Ignis vibrāte
lunne lingue fig
nam dequie ūbis
Linguis locunt omniu tū
tantant q̄s sp̄i repleua
tempore sacro dierū
ōs pussime multu
re dona sp̄i **D**udu
mia ⁊ da qui
mūl padico nobq̄

**Ad laudes i die sc̄o
⁊ infra octauas
sed non pro octa
uis. ympnis.**

am ep̄us astra ascendiat regressus ond

venerat p̄missa p̄is munia sacrum daturus spiritum.
Sollemnis urgebat dies que
uoluitis sepeas signat beata tempora **Q**um hora amicti
tertia repente mundus intonat orantib: aplis deum venisse
ūmiciat. **D**e p̄is ergo lunne de corus ignis almus ē qui
fida ē uictoria ūbi calore compleuit. **I**mpleta gaudent
ra afflata sc̄o sp̄i uoces diuisas intonant fantur, dei magna
lia. **E**x om̄i gente cogniti greges latinis barbaris: cūtis q̄s
Ad mirantib: linguis locunt om̄ib: **I**uda tūc incredula
mesana torus sp̄i mutare multi capula alumpnos xp̄i
quaruar. **S**ed s̄onus ⁊ uirtutib: ac̄it ⁊ docet uentus fal

20
los pbant pfidos iohelis testimonio. **Ame** **I**ntra oct pñch ad
pñā sextā ⁊ nouā ypnus. Da gaudios nī sequētibz sē ad mīā.
vem preator. De scā trinitate pīpo scō die ⁊ duobz sequētibz ad vs̄

O lux beata trinitas ⁊ pñcipalis unitas iam sol recedit
Te mane laudum carum
ue te depremur uespi te
ignens infund lumen cordibus. nīa simplex gloria pñcta
laudet secula. **O** eo pñ sit glā. **Ad laudes de scā Trinitate ypnus.**

A docto lauta trinitas par splendor una, deitas qui ex
Te celos mili
na laudat ato
tas rerum omnium sine fine pñcipium. rat pñdicat tplexqz
mūdi machina bñdic te pñda. **A** sumus ⁊ nos tēmi te ato
rautes si uota pñctqz simplicium ypnus unige celestiu. **A** mē
te lūmē credim qd ⁊ tēdem colimus alpha ⁊ o q̄ diam te lau
det ois sp̄s. **L** aus pñ sit igenico laus eius unigenito laus
sit sp̄m scō etno dō ⁊ simplici. **Ame** **P**resto **C**ōpis dō nī i ē ad

Pange lingua gloriosi corporis mīsterium s an. **ymas vs̄**
⁊ adsciat
mīsqz pñcti que i mundi pñam fructus uentris gēnerati

Nobis natus nobis datus ex intacta
virgine et in mundo conuersatus sparsio
re effudit gentium. ubi semine sui moras incolatus mi
ro clausit ordine. **I**n superne nocte tene recumbens cum fratribus
obseruata lege plene nobis in legalibus cibum tunc de nocte se
dat suis manibus. **U**erbum caro panem uere uero carne efficit
fitque sanguis et merum et si sensus deficiat adfirmandum cor sui
re sola fides sufficit. **T**antum ergo sacramentum ueneremur cuius
et antiquum documentum nouo cedat ritui preter fides supplementum
sensuum defectum. **G**enitori genitoque laus et uirilatio salus
honor uirtus quoque sit et benedictio preteriti ab unoque compar
sit laudatio. Amen. *In officio hore completorii ymprimis.*

Solis sollempnis in diebus gaudia et exprocordis sonet
preconia recedant uetera noua sint omnia corda nos et opa.
Noctis recolitur cena nouissima qua christus creditur agnum et
azima dedisse fratribus mix legitima plebs in dicitur patribus
Post agnum capiti expletis epulis corpus diuini datum
discipulis sic totum omnibus quod totum singulis eius fatemur
manibus. **D**edit fragilibus corpus ferculum dedit et tristibus san
guinis poculum dicitur accipite quod trado uasculum omnis
crede bibite. **S**ic sacrificium istud in facit cuius officium con
munitur. **I**solus propter quibus sic congruit ut sumant et
omnes. **A**nis anglicus sit pax hominum dat pax

gentes redempte plaudite. **G**loria tibi dñe. Scit' ypm defesti
uitatib: singulis porduic' ipos yp nos hñt' hñc hoc temp' sō audi
to q' p'festis ypnos ipos nō hñt' dicit' ypm de 2mū scōe. festo
thore milib: p'p'et'is. P'mo g' de b'ō andrea aplo ypn' ad v's.

Auxora abechsayda duo suscepit lumina in petro atqz

Quos arte piscatoria querentes
mutualia uocant' z constituit ihc

andrea primitua ecclia piscari homines. **A**nd: ec festa ge
nū emiqz p'ce querimus ut cū teli dangero nos conuictet
dño. **E**xultet pacras ciuitas exultet z achaya andreeqz apli

sanctita est m'no. **N**ra simul ecclia resulter ad hec gaudia apo
stoli q' annua uic' recolit sollempnia. **A**stri dñs qua sum
bus dignus dō apl's pendebat uinus biduo xpm p'dicans

pplo. **N**os idē x' f'is amōre nexib: soluat siml'qz nūbz nos
iungat suis p'ab: **H**oc genitor p'et sup'm' genitorisqz filius
f'is siml' p'p'et'is suis z vnus dñs. Amē. **D**ñs nicolao epō y' ad v's

Exultet aula celica letetur mūdi machina dum refert

Qui uiginti i' fante tem
p'ant' uirific' dans utiqz

solis orbica nicolai sollempnia. p'mordia inter octus t'p'ū
dia. **Q**uarta z sexta feria semel iugebat n'ba nū metate
tenera hac usus abstinentia. **Q**uins' tūba fert oleum y
tris olynē nesciū quod natura nō fecit m'arū: sūm' p'

ptur. **O** venerand pontifex pius nec tardus opifex cunctis
qui cordi credulo te querit in pialo. **A**ufer mortis dispen
dia nec confer subsidia quo post carnis exilia teni sumis
igla. **P**ia ut et genite. una cu scō flamine ut nicolai pōbz
nigamur ad celestia. **A**nt. **De scō stepho ptho. ad vs ympnus.**

Stephano pmo maron cauteu' canticiu' nonu' q' dulas
hic pimus almo saque
e' scntus gliaz miam sa

z psallendz opem ferat credendz lucis rctis amore mōns
pbunt. **H**ic eni paplos pbatus ilaudem di uerillu' mortis
rapuit ut pferretur oibz. **O** pferenda glia o bca uictoria hoc
meruisse stephanu' ut sequeret dnm. **I**ndei magis senunt
saxaqz pntant manibz conuuant ut occidrent uenerandum
e' militem. **T**lle leuatis oculis uidit prem cu filio monstrat
michs uine que plebs gaudebat ptre. **E**t ille celu' ituens
tradit btm spm p psequentium crimine pte scdam dirigit z

Dens creator omni dimitte tens hoc malu' i hoc nephas qd
aspicis indulge meis pōbz. **P**ia pr p filiu' pia palnu' spm
cu hys pcrum triplia vnus deus cognomre. **A**nt. **De scō steph
pthomr.**

Dcallamus hoc discipuli laudem dicant' mris **ympnus.**
Ipe uir
egregius

uimus uest redemptore xpi scntus est crucem amore

et predicans sed repletus spiritu multum gerit angelicum. Et sic pater
vinctus gaudens suscepit lapides rogans peis dominum letis tra-
didit spiritum. **G**loria tibi domine q. *De beato Johanne apostolo et evangelista ad versum 7.*

O E patre verbum procedens de matre corpus induens Iohannis

Iohannes virgo ceteris dilector
apostolis rogatus apud ephesum
testimonium hoc erat in principio. conscripsit eum. **A**rdens
alio pectore flucta evangelica que hausit in omnino passivo
mundi domino. **A**scendens in arborem commendat vitam virginem
Iesu huic discipulo ut sumeret vitam. **U**t virgo nunquam et
castitatis comitia solamur in pundi heret dies sibi. **A**cepit
virgo virginem corruptionis isaiam et par post christum filius deser-
uit integrum. **S**ic iohannes optime absoluit nostra crimina ut
dumque liberi servare summo principi. **P**ia beata trinitas
simplex unitas ut tibi casto corpore servamus omni tempore. *Ad*

Amore christi nobilis et filius comitum archana *De sancto
Iohanne ad
laud. 7.*

Cyprianus solebat piscare
piscis senectam pariter tribuit
Iohannes dei facti revelavit sacro-
dum natat salo in movi-
fide stent. **N**amque profundum insat piscatus est verbum dei in lacu
mundis terra vitam levavit omni. **G**loria tibi domine. *De sanctis Innocentibus ad
versum 7.*

Alucere flores virgini quos luis ipso *18*

Quid tamen he
rosem unat uos
secutor sustulit ut turbo florentes rosas. p̄ma ē uictima grec
immolator tenet palma ⁊ coronis ludinis. **A**udit tyrannus
anxius ad esse regum p̄ncipem exclamat amēs nūc 10. fere
satelles arripe. **M**as om̄s. infaus occidit scrutare nutritum
lynus fraus nequam furam cōtrahat. pleni uirilis i dolis.
Transfigit ergo caruifer uicidue districto fures effusa uip
corpa animalq; rimat nouas. **O** barbarū s̄ptaculū uix in
sempitor inuenit locū minutis artibus quo plaga desecat
patens. **Q**uid p̄fuit tātum nephas inter coem sāguinis
fluentā solus integer impiue x̄pc tollitur. **S**it trinitati
gia honor ūctus victoria qui dat coronā. **Te s̄be p̄sdor s̄d̄.**
Amen. De sanctis Innocentibus ad laudes ympnis sequit̄.

Uiterna matrum p̄sonat collisa deflent pignora quos
Glia tibi dñe qui
natus es de uirgine
tyrannus milia x̄pc sacrauit uictima. cū p̄c ⁊ sc̄o sp̄u i. f. f.
A feto conuersionis sancti Pauli apli ad ūs. ⁊ ad laudes ymp̄.

O odor egregie pauli mores instrue ⁊ mente polium

ne mittere satage donec p̄fectū largiatur plenus qua

Sit trinitati sempiterna gloria
honor potestas atq; iubilatio
nato quod expte genuinus iunitate cui manet unipium
extitit i modo p[er]petua s[er]ua. *Amie. De festo purificationis v[ir]ginis m[ari]e ad v[er]s[us] p[er].*

Quod choris natum venerandus olim spiritu s[an]cto ce
nit repletus iudici factum genitrice constat esse maria

Nec deum celi d[omi]n[us]q; sic uirgo concepit pepitq; uirgo atq; post
p[er]m[er]uit man[er]e i[m]molata. **U**ne senex iustus symeo
in uias i domo sup[er]sit d[omi]ni gaudis hoc q[uo]d optati p[ro]p[ri]o vi
deri lumen x[risti]. **T**u libens stotis petimus p[re]canti reg[em] et[er]ni
genitrix faucto claraq; celsi reitens olympi regna p[er]cisti.

Sit d[omi]no n[ost]ro deus i potestas sic laus p[ro]p[ri]a sic honor p[er]henus
qui poli s[um]ma residet i arte trinus i vnus. *Amie. De festo kathed[ra]e*

*s[an]cti petri
ad v[er]s[us] rad*

Ami bone pastor petre demes acipe vota p[re]cantium *laud. p[er].*

i peccati vincula resolve tibi potestate tradita qua cunctis celis

Sit trinitati sempiterna gloria honor
potestas atq; iubilatio iunitate
nec unipium extitit i modo p[er]petua s[er]ua.

nec unipium extitit i modo p[er]petua s[er]ua.

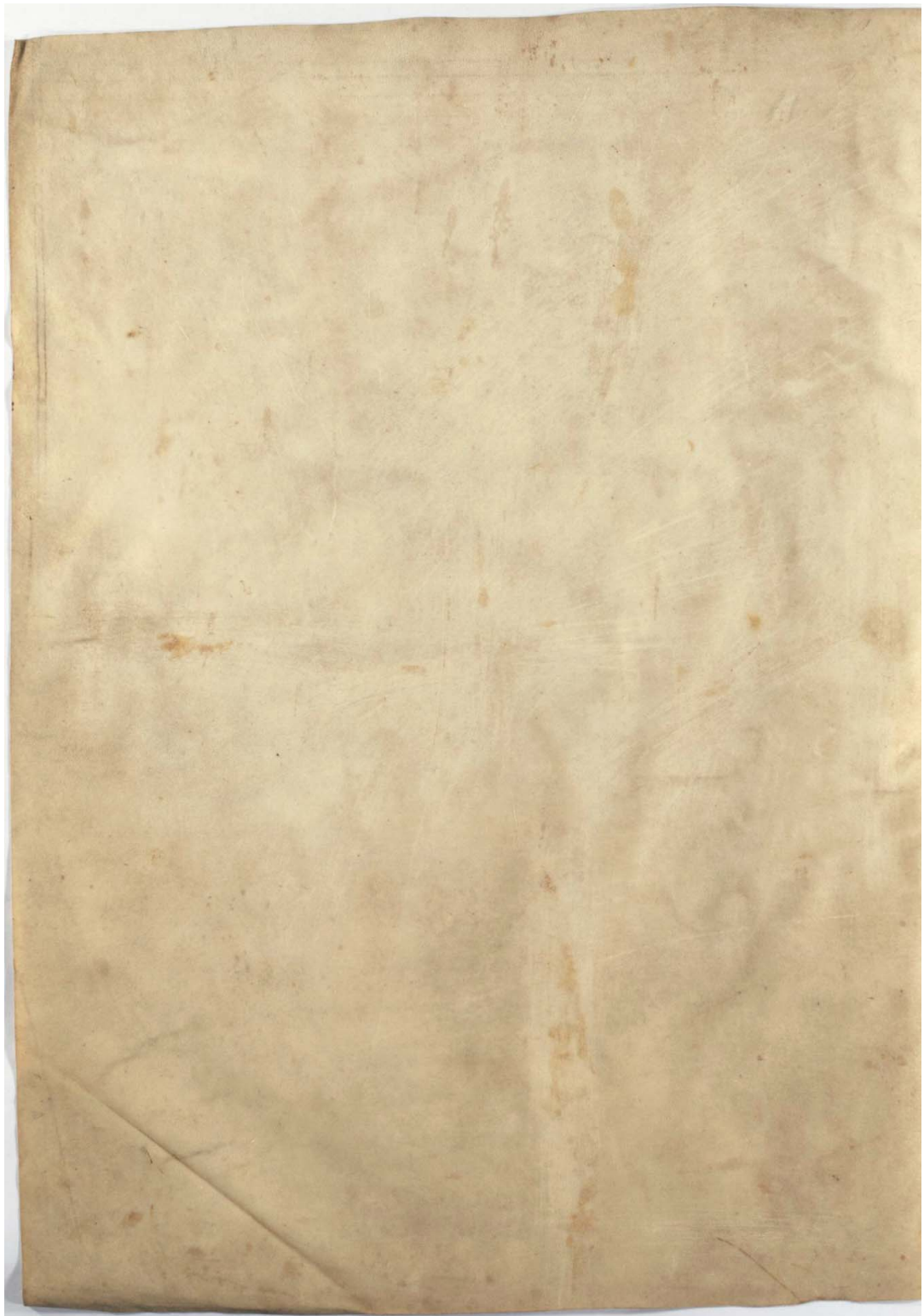
Tempus paschali officio festivo id tempus quod est specialiter de fide ad usum ymperii.

Uita sanctorum deus anglorum vita civitatum pater priorum christe
in tuo leto fa-
mulos tropheo nunc
qui mortis moriens ministrum ex ipsa. In his serena placidis
diebus in quibus sancti celebrat omnem pascha porbem. **P**ascha quod
victor rediens ab ymo atque cum multis alijs resurgens ipse suscep-
tam super alta carne aspera lenasti. **Q**uoniam in extellis dominus resur-
gens et super celos deus elevatus inde venturus homo iudicatus de-
votus iudex. **C**orda tu sursum in nostra tolle quo patris dexter resi-
des. malco ne resurgentes facias in ymo precipitari. **H**oc pro
teum hoc idem sagatus propter amorem pro christe flatus cum quibus
regnas deus unus omni iugiter evo. *Amene.* **De apostolis et evangelistis ad**

Quoniam paschali gaudio sol mundo mittit radio cum christe. *laudes*
O stensa sibi vulnere in
carne fulgida resurrexisset
nam apostoli visu certant corpore. dominum voce fatent publica.
Rex christe clementissime tu corda nostra posside ut tibi laudes debi-
tas reddam omni tempore. **Q**uesumus auctor omni in hoc paschali
gaudio ab omni mortis impetu tuum defendas populum. **G**loria tibi quod
in quibus ad laudem
ipsum.

19bis

19bisv

[...]

uana mundi respiciens meretricis est celestia. **P**etrus autem qui
tulit propter amorem fragilem fide repletus domini super se dedit pro
prie. **T**unc compulsus a phariseis vota pro solue que ille
pro se et profundo misit abissi. **I**ta accensus tyrannus penam in
uexit nisi flagella quoque carceres seras sine sarcinibus. **Q**ue
ille non contremuit confortatus ad domino se magis gaudens pro
fructus diuinos intulit. **R**egnum alexandrinum uocant ad
martirium contempnens mundi thesauros dei coronam inuenit.
Bis finis annus et uno triumphat mundi principem ceruicem celsa
gladio migravit ad celestia. **S**ic trinitati gloria georgius con
fessus est omnis fide populi in nos et ipse roboret. **Amic. Sancto petro**

Magne dies leticie nobis illuxit celitus petrus ad **mir**
ad vs
ypu?

Puer in fide cla
ruit penam carceris
thronum glorie marie uenit inditus. nebula id seruire
studuit sub paupertatis regula. **C**arum afflicto uigile in labore
multiplica manum sequens humiliter patris sui diuini. **U**ita mors
signa uaria celum frequenti lumine dant petro testimonium
de sanctitatis cultum. **Q**uesum auctor omni in hoc paschali
gaudio propius suffragium celsat uia de uero. **G**loria est dicit
qui surrexisti amictus et fortis incertamur tuis armis inueni
Amic. Pro festo iuuenonis et exaltationis sancti cruce ad vs ypu?

Salue cruce sancta salue mundi gloria

torum famuli mox solue pollum laby reatum scē Iohes
Quicquid cello ueniens olimpo te p̄i magnū fore uasatū
nomi i uita sereni gerende ordine p̄iuit. **I**lle p̄missi dubi
sup̄ni pdidit prompte modulos loq̄le & reformasti gent
p̄empte organa uocis. **T**enis ob truso postis nibili sen
seras regem thalamo manētē hinc pens uati meritis utroq̄
abdita pandit. **A**ntra deserti tenens sō annis annuum tur
mas fugiens peniti ne leui saltē maculare uitā famie
posses. **P**rebuit yrtū teguū camelus artub; sacis strophu
um bitentes ou latex haustum sociata pastum mella lo
custus. **Q**eteri tantū tenuē uacū cord̄ p̄sago uibat affucue
tu quidem mūdi scelus auferentē iudice p̄dis. **N**on fuit
uasti spaciū porbis sanctor quiscq̄ genitus Iohanne qui
nephas sedi ueruit lauante tinge luyphis. **L**audib; ouq̄
celebrant sup̄ni te d̄s simplex p̄icetq̄ tūc supplices ac res
ueniam p̄cāmur p̄c̄ redemptis. Amen. **Ad laudes ym̄pnus**

Omnis felix meritaq̄ celsi uesciens labem uici p̄dis
Serua
ter ueni
ris prepotens n̄r hereniq̄ cultor maxime uatū alios
coronant aucta tremētis d̄i p̄licata quosdā tūc uenturo
annulata fructu te sacer ornat. **Q**uicquid p̄c̄ n̄r uicis op
imis pectoris duros lapides repellē asp̄m̄ placat̄ n̄r

reflexos dirige calles. **U**t pius mundi sator et redemptor me
tib; pulsa l' mone puris nec dignet uenies sacros ponere
gressus. **L**audib; aues. ut sup' i' prio. **De bñssimo rege La**

Regis regum cuius aue regum gēma Ladizae **ad vs
ypu.**

regni consors glorie regem regum es aggressus sis defen

Salue salus hungaror
rex coheres anglor vas
sor indefessus et adileta patrie celestis gr̄ abetno vas elec
tum vas insigne vas effectum uendicans iusticie. **H**unga
re gens congaudet noua noui regis laud pulsans tintina
bula felix aue waradimū cuius augens fama hūmū resonet
u sc̄la. **T**ibi x̄pe conuers ympanū tamē orb̄ q̄ pligūm ad ce
lestis omnia scala fr̄s ascensor et corona confessor tibi laus
et gloria. Amen. **De bñssimis Petro et Paulo aplis ad vs y.**

Aurea luce et ardore roseo lux lucas omne pfudisti se

colorem decorans celos indito martino hac sacra die que

Ianuo celi doctor orbis piter iudices
fidei uepa mundi lumina p̄tēre alē alter
hac res uiam. ense triumphans uice senatū laureati

tyndū florinq; uirginitatis. **H**ac mediante ih̄u x̄pe n̄os
terge reatus uoxia p̄pulsans sibi sic tue m̄is p̄ce p̄piciat.
Donet hoc nob̄ pietas patria simul tū nato sp̄iq; sc̄o ut
matris anne p̄ob̄ uenemur t̄pus in om̄e. Amen. **F**esto
aduinda s̄i petri ad ūs ⁊ ad laudes. v̄. Jam boue. Feq̄re s̄ in
festo karchedre eusc̄e. s. pet̄ apli. **De b̄o d̄uico ⁊ festore patre**

Gaudē mater ecclesia letam agens memorias **ōdis ad ūs ȳp̄i.**

Predicatio
nūm ordinis

que noue plis gaudia n̄tis ad celi curiam. dix ⁊ pat̄
dominicus m̄udi iā fulget t̄m̄is cuius effectus celitus. **Q**ar
nis liber ergastulo celi ponitur gl̄ia p̄ paupertatis angulo sto
la dotatur regia. **F**ragrans odor de timulo cū uicūū frequ
cia clamat p̄ x̄ famulo s̄im̄ regis magnalia. **T**rimo t̄o
i simplia laus honor ōtis gl̄ia qui nos p̄ce d̄uina ducat
ad celi gaudia. **A**uē. **De b̄o laurenc̄o m̄re ad uesp̄as ȳp̄i.**

Martiris x̄pi colimus triumphum annuū temp̄ uener̄

do cuius cernua uox p̄ce iam rotundus orbis adoma.
Pontifex s̄xtus mouit n̄strū fixus iligno m̄s ex̄quis
me ato penam pacendo magnū ibis ad astra. **T**ortor
iratus p̄ce ut talenti pondus ignoti manifestet om̄e

mēte uelana cupies uotare aurea luca. **S**pirit hic mū
 di peritura dona fert opē nudis alimenta claudis diu
 dit nūmos miseris ceterus cordi flagrant. **I**guc torq̄t
 stabili tenore cordis accensi supat minaces ignū flāmas
 in amore uite semp opime. **U**ritur postq̄ latus omne
 testis uite p̄fecto loquitur iocando cor: pis p̄t lamando cor
 tam tentibz atris. **S**pm̄ sumpsit di oris angloz intulit
 celo pie laurandum ut scelus laxet om̄i p̄cando oīpotēte.
Supplicia uoto rogitamus om̄is sc̄laurenti ueniā precor
 qui tuū festum celebrant ubiqz uoce uel actu. **G**liam pat
 resonemus om̄is eius et nato iubilem̄ apte cū quibz regnat
 simul ⁊ creator sp̄c̄ almus. *Amē. Ad laudes ympnus.*

Apostoloz suparem laurenciū archydracōne pati
 Sextum sequēs hic uirē respōsa
 corona uirū romana sacrauit fides. uans retulit mēte
 fili desine sequeris me post triduum. **N**et tritus pene me
 tu heres futurus sanguinis sp̄tante obtu tu pio qd̄ ip̄e
 mor p̄soluerit. **S**pectaculū pulcherrimū egenā cogit agniā
 i opelqz monstrans p̄dicat hu st̄ opes eēt. **U**ere pioz p̄e
 ces inopes p̄fecto sūt opes auarus illusus tolet flāmas et
 ultrices parat. **D**eo p̄ri sit gl̄a eiusqz soli filio cū sp̄u p̄ v̄s.
P̄fecto Assūp̄ōnis b̄ndicte v̄gis in ad v̄s etiā infra octāz ȳpi.
Grate miseribus mater inimitis felix ecclesia q̄

sacra replicas sc̄e festa marit̄ plaudat̄ astra solū mare.
Quuis magnifica ē generacō quuis mita sacris daruit ac
 tibz̄ quuis finis honorē sūmū sine tenet sine. **Q**ue uirgo
 pepit uirgoqz̄ p̄manet lactant̄ p̄p̄ris uberibz̄ dūm portā
 teniqz̄ gēbat̄ ulnis p̄na tremētibz̄. **F**elix multiplici laude
 puercpā regis portā sui clausa p̄hennit̄ mūdi stella fluētis
 floris ūgula regia. **E**t nūc sup̄plicat̄ sc̄a theotocos regis p̄
 petu sponsoqz̄ posam̄ ut nos semp̄ ubiqz̄ mita munere
 p̄tegas. **S**is obsecras ūgo p̄ca abz̄ p̄ans p̄sidium dulce
 diuitie nob̄ atqz̄ b̄n̄ regni dona p̄henna. **P**rā sūp̄me p̄r
 p̄ris iunct̄ ambobz̄qz̄ simul sp̄c̄ annue qui regnas d̄s vn̄
 omni t̄p̄e seculi. **Ant̄. Ad cōpleto: iij. y.** Lux mūdi. fequit̄ sup̄
 i vntimo folio. **De sancto rege stephano ad vs̄ ym̄p̄.**

Gaudē mater hungaria plis̄ agens p̄dūm cū laude
 Sit tibi uer̄
 Inafer lumē
 multiplicana patronum lauda prop̄: unū fidei p̄buit ca
 tus adeo legifer legem saluis docuit. **G**eysē dūqz̄ decepto
 diuina fit p̄missio stephanus asterus vocatus ē in uero
Data gaudet hungaria dampnatur̄ ydolatā relectis dat̄
 glā h̄ca fit memoria. **D**eo p̄ri sit glā. **De h̄o Augustino tor**
tor: e f
ad vs̄
yp̄ius

Magne pater augustine p̄ces n̄ris suscipe et
 23 22

per eas conditori nos placare satage atque regere gregem tu

Amatorem paupertatis te col
laudent pauperes asserentem et

unum summum deus psalium uirtutis amant uerum iudices fra
gros nobis fauos mellis de scripturis differens **Q**ue obscura
prius erant nobis plana facies tu de uerbis saluatoris dulces
panem conficis et pinnas potum uitae de psalmo nectas **Q**uod
de uita clericorum sanctam scribis regulam quam qui amant et sequuntur
manum tenent regiam atque tuo sancto dudu rediunt ad patriam.

Regi regum salus uita deus et impium fructu laus et honore
sic ponit scilicet qui conuocet nos ascribat supernos curam. **A**men.

Qui cunctis applaudite et vos fratres iocundite patris **ypu**
des. **Ad lau**

Quod lingua fo
nis personat in tuis
nostri sollempnia solis rediit orbita affectus leniat uer
uitari pigret quod laudant meus approbat **H**unc post mo
dum curricula celi suscepit cura que cum suis fidelibus iam
coronant deus **Q**uoniam totis uiribus inquamus preces prece
de angustiam mentis celi firmamur gaudium. **P**rae patet pulchre.

De sancto Michael archangelo ad uespas ymnus.

Xpe sanctorum deus anglorum rector humani generis et

perfecta et caritas mundi triumphat p[ri]ncipe. In his patria
gl[ori]a in his uoluntas sp[irit]u exultat in his filius celum repletur
gaudio. **T**e nunc redempto q[ui]s ut ip[s]e conso[lat]io iungas p[re]s-
tantes seru[us] in sempiterna secula. Amen. **De m[er]ito p[ro]p[ri]um no[n] h[ab]ere
iob[ann]es sollempni[us] is adu[er]sus mat[ri]on[em] i[st]o[rum] s[er]u[us] ad p[ri]mas vs[us] t[er]cia[m] seq[ue]n[ti]a[m].**

Deus tuos militum fors et corona p[ri]mum laudes canen-
tes. **H**ic nempe mundi g[ra]v-
dia et blandimenta noxia
res martiris absolute nexu sumis. caduca nec deputas p[er]ue-
nit ad celestia. **D**euas micant foras et sustulit uirilit[er] p[er]
effundens sanguine eterna dona possidet. **O** b hoc p[re]cari sup-
plicia te possum[us] p[er]summe in hoc triumpho m[er]itis diuinit[er] no-
x a serui[us]. **A**us et phennus gl[ori]a deo u[er]i et filio s[an]cto simul
p[er]adyto in sempiterna secula. Amen. **In s[er]u[us] festo ad s[an]ctas s[er]u[us] lectio[n]u[m]
festi officio ad p[ri]mas uesp[er]as cum cantu sequenti dicatur. y.**

Deus tuos militum fors et corona p[ri]mum laudes canen-
tes. **A**d la-
des. y.
festi.

qui unum p[er]is sequendo o filium uictis triumphum. bos.

24

Tu pater meus in reatu
dilue artus mali contagium
victor fruens celestibus nitte remouens tedum. Olu
ta sunt ia vincula tuu sacraati corporis nos. Olu vinculis
soli amore filij tui. **D**eo patri sit gla eiusq; so. **De miribus**
ipii no hntib; i officio sollempni is aduocato; i officio siplia ad

Sandoe meritis indita gaudia pangam **primas vs
cu cantu
sequit y**

soni gesta; forma nam ghsat animus pueri sanctibus

Nu sunt quos retines mundus i
horruit ipm nam sterili flore pai
mictur genus autumnu. dum spente penitus rem. secum se
ere ipse bone celitus. **T**u pte furias ante serena calcant
et mui scuaq; uba cessit hys lacerans foret ungula
carphi penetralia. **C**eduntur glabys more bilentiu non
militum resonat no qm omnia s; cordo tanto meus bene;
sca conseruat paccuam. **U**t uox q; potuit lingua re
terre s; munda munda ipas rubri nam flum co sanguie

Te summa deitas unaq; post
as abluas roma. **S**abrahamas res pacem famulis
nos quocq; gla pucta nobi scla. **In siplia y fas iituum**

Sandoe meritis indita gaudia pangam **primas vs
cu cantu
sequit dicit.**

ganus loci gesta; forma nā gliscat animi p̄mē cantibus

*Ad laud
sequit
ymnu* **R**ex gloriose martire

corona confitentem q̄ respūctes terrena perdecisa cœstia
Hurē benignā p̄mē appone n̄ris vocib; irophea sacra pagim;
ignosce q̄d deliquimus **O** u vinctis in martyrib; parendo ofession
by in vince n̄ra eria donando idulgētiā **P**resta p̄ p̄ssime
pariq; cōpar vince cū spū pacino in sempiterna secla Amen

Tu confessor conū sacratu festa plebs tuus celebrat uerū
in p̄mē prudens
hūis pudicus se
brus castus

hodie letus meruit senecta standi coeli
fuit i quietis uita dnm p̄sens uerge iacuit eius corpore
arius **A**d latram animu t̄mūli fessit uēbra languenti
modosantati qualib; modo fuerit grana restacum
tūc ne choros in honore ipsius ym̄pnū tantū hūc libe
ut p̄mē eius meritis uicemū omni genū **S**it salus illi
trous atq; iūis qui sup̄ celi resites tamū totus m̄
uachūm gubernat terris i v̄m̄s. Amē. *In simplici*

Et tunc lectio festi officio ad primas vs tunc cantu sequi dicat. y.

Tunc confessor domini sacratius festa plebs cuius celebrat p
orbem hodie letus meruit secreta scandere celi. *Ad laudes sequitur ymnus.*

Huius redemptor omnium corona confitentium in hac die de
Gloria factique uotis confessor
almus namque cuius cele
stis sancto precibus. brat amia tenora plebs
solleptia. **I**n rite mundi gaudia huius caduca respiciens
cum angelis celestibus letus potitur ymnus. **H**uius benignus
ante nos sequi uestigia huius precei seruilis diluente no
tam finimus. **S**it xpc rex possit tibi patq; gla cum spu z
pachyo inempitna scda. *Ante De uigine m're pp'u no h'nt officio
solleptu z s. ad uicra q; i officio siplia ad primas vs tunc sequi. y.*

Virginis ples opifexq; matris uirgo que gessit p

peritq; uirgo uirginis festum tantum propheta accipe uocem
et tua uirgo duplia brat forte dum gessit fragile tomare
corporis seruum domuit amencu corpe sedum. **U**nde nec

Handwritten text, possibly a list or index, located in the upper left corner of the page. The text is partially obscured by a large tear in the paper.

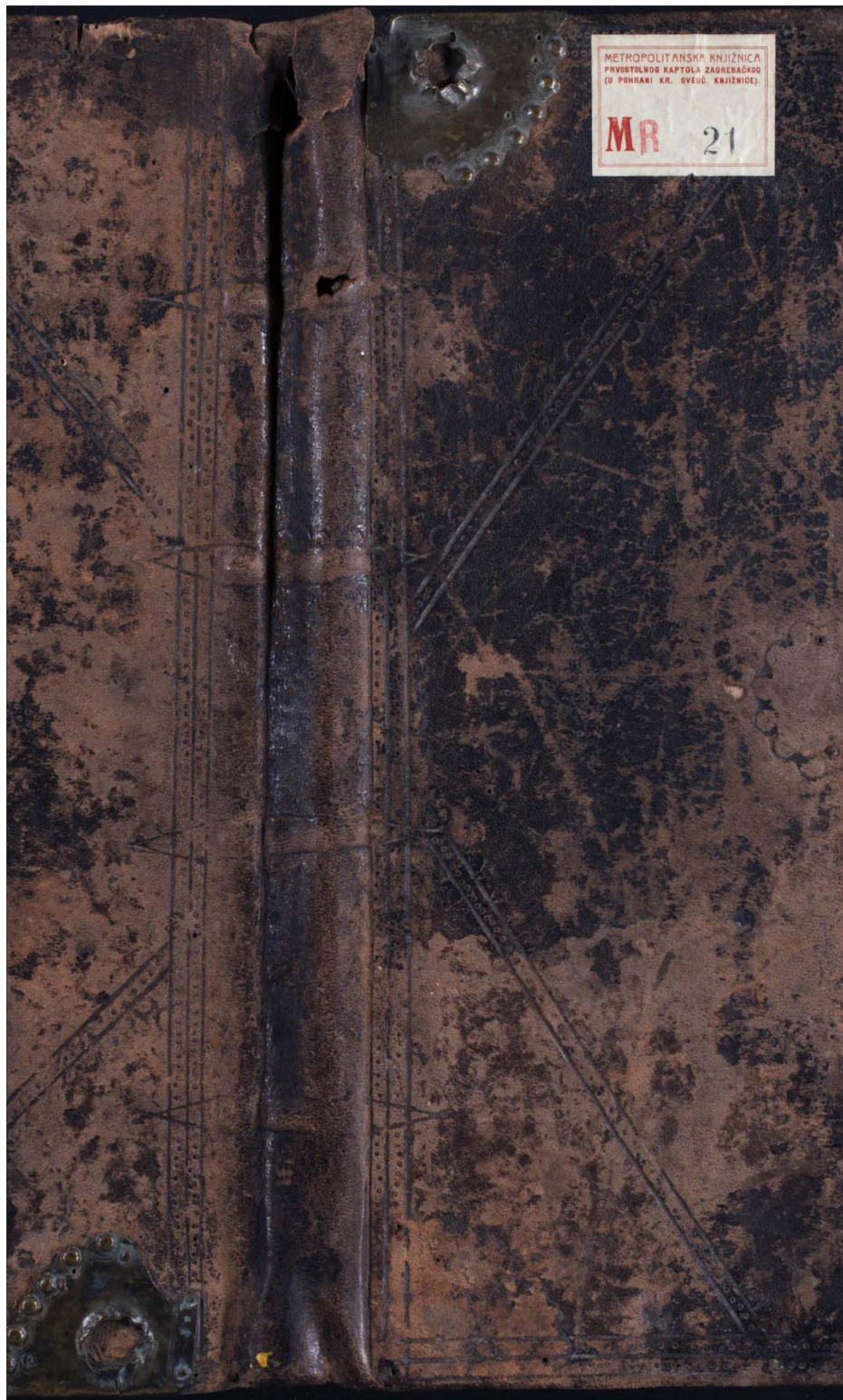
Handwritten text, possibly a title or heading, located in the upper right quadrant of the page. The text is partially obscured by a tear in the paper.

Simulaculo Ecclesie Zagabiniensis.

METROPOLITANSKA KNIŽNICA
PRVOSTOLNOG KAPTOLA ZAGREBAČKOG
(U POHRANI KR. SVEUČ. KNIŽNICE)

MR 21

METROPOLITAN MUSEUM OF ART
LIBRARY
MR 21

Felelős kiadó / Responsible editor: RICHTER Pál
Borítóterv / Cover design: KÁRMÁN Márti
Kottagrafika / Music typesetting: MESZÉNA Beáta
Nyomdai előkészítés / Typographical layout: KÁRMÁN Stúdió, *www.karman.hu*
Nyomtatás és kötés / Printed by OOK-Press Kft., Veszprém, *www.ookpress.hu*
Felelős vezető / Leader: SZATHMÁRY Attila

RESONEMUS PARITER

1. GILÁNYI Gabriella: Mozaikok Erdély ismeretlen gregorián hagyományából. Egy Anjou-kori antifonále töredékei Güssingben / Mosaics of the plainchant tradition of Transylvania. Interpreting the 14th-century antiphoner fragments at Güssing

